

A R K I V
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATS BIDRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

KARL GUSTAV LJUNGGREN †

UNDER MEDVERKAN AV

**JOHS. BRØNDUM-NIELSEN JÓN HELGASON
LUDVIG HOLM-OLSEN VALTER JANSSON TURE JOHANNISSON
TRYGVE KNUDSEN PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN**

ÅTTIOANDRA BANDET

FEMTE FÖLJDEN. TJUGOSJÄTTE BANDET.

C. W. K. GLEERUP
LUND

ROSENKILDE OG BAGGER
KÖPENHAMN

LUND MCMLXVII

INNEHÅLL

<i>Benson, Sven</i> , Arkivchef, Lund, Uttryck för brott och straff. En studie i nuisländskt lagspråk	175
— se Ljunggren, K. G.	
<i>Heller, Rolf</i> , Dr. phil., Leipzig, Knytlinga saga, Bemerkungen zur Entstehungsgeschichte des Werkes	155
<i>Hollander, Lee M.</i> , Professor, Austin, Texas, Skírnismál 29 ⁴ , Grípisspá 40 ¹⁻⁴ , Fáfismál 38 ³ , Sigdrífumál 16 ³ , Hamþismál 7 ³	243
<i>Holtmark, Anne</i> , Professor, Oslo, Landsmaðr — landmaðr	147
<i>Johannisson, Ture</i> , Professor, Göteborg, Karl Gustav Ljunggren †	298
— Meddelande	307
<i>Lindqvist, Sune</i> , Professor, Uppsala, Varins maning på Rökstenen	197
<i>Ljunggren †, Karl Gustav</i> , Professor, Lund, Ett ordskifte på 1480-talet	101
— <i>Benson, Sven</i> , och <i>Loman, Bengt</i> , Litteraturkrönika 1966	269
<i>Loman, Bengt</i> , Docent, Lund, Synpunkter på svenskans fonotaktiska struktur	1
— se Ljunggren, K. G.	
<i>Sigurd, Bengt</i> , Docent, Lund, Adjektivkomparationens morfologi	250
Till red. insända skrifter	308

BENGT LOMAN

Synpunkter på svenskans fonotaktiska struktur

1. Bengt Sigurds avhandling »Phonotactic Structures in Swedish»	1
2. Äldre svensk fonotaktisk forskning	13
3. Vokallängden.	20
4. Primära och sekundära sekvenser	27
5. Konsonantkombinationernas ordningsföljd	52
6. Tvåkombinationer och fonempar	90

Men vi indser nu, at et sprog i virkeligheden først og fremmest er noget andet, nemlig et system af *elementer*, der er bestemt til at indtage visse bestemte pladser i kæden, indgå visse bestemte forbindelser med udelukkelse af visse andre. Disse elementer kan man så *bruge* til at danne tegn i overensstemmelse med de regler, der er givet for elementerne.

Hjelmslev, Sproget (1963), s. 40.

1. *Bengt Sigurds avhandling »Phonotactic Structures in Swedish».*

1.1. En fonotaktisk undersökning ger en beskrivning av hur enskilda språkljud inom ett språksystem kombineras till större enheter. En sådan undersökning kan bedrivas på olika sätt, alltefter den innebörd man lägger i termerna »språkljud» och »större enhet». Man kan som större enhet välja stavelsen eller morfemet eller ordet eller yttrandet; uppgiften blir här att undersöka vilka regler som gäller för stavelsens och de andra enheternas sammansättning av enskilda ljud, t. ex. hur många och vilka olika

konsonantkombinationer som kan föregå resp. efterfölja det stavelsebildande elementet, vilka konsonanter som ingår i dessa olika kombinationer och vilken ordningsföljd man kan iaktta mellan kombinationens enheter. När det gäller ordens och större enheters sammansättning gäller det vidare att redogöra för växlingen mellan olika tryckgrader och att särskilt beakta möjligheterna till ljudkombination inom stavelser med olika tryck eller på olika avstånd från den betonade stavelsen. Här har man även att ta hänsyn till de brott eller temporubbningar, »junkturer», som kan förekomma inom enskilda ord, t. ex. vid sammansättningar (*såg+spån*) och särskilt vid möte mellan identiska eller likartade ljud (t. ex. *bok+klubb*). För ett språk som svenskan har man även att beakta växlingen mellan olika tonaccenter. På denna nivå kommer en fullständig fonotaktisk undersökning alltså att innefatta inte bara de segmentala fonemen utan även de prosodiska eller »suprasegmentala».

En undersökning av morfemens sammansättning förutsätter givetvis en morfematisk segmentering och klassifikation av det språkliga materialet. Morfemet måste avgränsas efter en explicit metod för att kunna bli föremål för fonotaktiska detaljstudier. Emellertid är det knappast morfemet i sig som utgör material av intresse för en fonotaktisk detaljundersökning. Vid en renodlat morfematisk transkription representeras ju morfemet av en basform, vilken som regel är formellt identisk med en av morfemets allomorfer. En renodlat morfematisk transkription av en sammanhängande text kan därför vid första påseende göra ett egenartat abstrakt intryck, t. ex. när en engelsk pronominell form som *their* fullt konsekvent analyseras i ett stammorfem {*they*} och ett ändelsemorfem {*s*}. En sådan transkription måste givetvis kompletteras med en samling regler för hur de enskilda morfemen realiseras i olika ställningar; här beskrivs m. a. o. allomorferna och deras distribution.

Exemplet visar att en fonotaktisk analys inte kan hålla sig till en renodlat morfematisk nivå — givetvis saknar den genom morfematisk analys konstruerade formen *they's* intresse ur fonotaktisk synpunkt. I stället är det morfemens realisationer, allomorferna, som kan utgöra en utgångspunkt för den fonotaktiska analysen. Allomorferna beskrivs som sammansatta av fonem, och vid en beskrivning av t. ex. morfemens eller ordens fonotaktiska struktur kan man alltså utgå från en fonematisk transkription av enheter som utgörs av allomorfer resp. kombinationer av allomorfer inom ordets ram.

Termen fonotaktisk (*phonotactic*) svarar mot sådana termer som morfotaktisk (*morphotactic*) och logotaktisk (*logotactic*). En fonotaktisk undersökning gäller alltså reglerna för de enskilda språkljudens kombinationer

inom en högre enhet; en morfotaktisk undersökning gäller reglerna för morfernas och morfemens kombination inom ordet; en logotaktisk undersökning gäller reglerna för ordens kombination till större språkliga enheter, t. ex. genom val av viss ordföljd eller genom vissa prosodiska arrangemang. Själva termen fonotax (och fonotaktisk) innebär inte något tvång att begränsa undersökningen till reglerna för *fonemens* kombination. Förleden *fono-* tillåter givetvis en mera allmän tydning och kan avse ett studium av såväl den fonetiska som den fonematiska nivån (på samma sätt som förleden *morfo-* närmast hänsyftar på morferna och därför blott indirekt behöver innefatta ett studium av det högre elementet, klassbegreppet morfemen). Om den fonotaktiska undersökningen gäller ett fonetiskt material, representerat av de enskilda fonerna, så innebär detta att undersökningen innefattar ett studium av reglerna för hur fonemen realiseras i olika ställningar; här beskrivs alltså de enskilda allofonernas distribution, varjämte undersökningen även har att ta hänsyn till de reduktioner som sker i det levande talet, i form av icke-realiserade fonem i vissa ställningar.

Inom det fonotaktiska området finns det alltså ett rikt fält för olika slag av undersökningar. Detta område har också tilldragit sig ökad uppmärksamhet under senare år, varvid det dels publicerats en rad mera teoretiska artiklar rörande problem, metoder och principer för en fonotaktisk undersökning, dels även ett antal konkreta beskrivningar av olika språks fonotaktiska strukturer.¹

Fonotaktiska studier kan ha ett stort teoretiskt och praktiskt intresse. Med hjälp av en sammanfattande formel eller ett schema för ett språks fonotaktiska struktur kan man — även medelst elektronisk datamaskin — på ett rationellt sätt överblicka luckorna i språkets morfemsystem eller ordförråd. Man kan härigenom skapa nya ord, t. ex. namn och varubeteckningar, vilka innehåller nya fonemkombinationer inom de normala fonotaktiska mönstrens ram. Det fonotaktiska schemat kan även ge språkvården viktiga upplysningar om efter vilka mönster nyord skall bildas eller lånord assimileras. Fonotaktiska undersökningar och jämförelser är vidare av betydelse inom språkpedagogiken, där man nu även i läroböcker börjat intressera sig för skillnader mellan olika språks fonotaktiska struktur och för de pedagogiska konsekvenserna därav inom språkundervisningen. Liknande synpunkter kan även med fördel anläggas inom ljudhistorien, där fonematiska och allofoniska förändringar inom

¹ För närmare bibliografisk orientering se Bengt Sigurd, »Phonotactic Structures in Swedish» (1965).

olika positioner kan ses mot bakgrunden av mera vidsträckta fonotaktiska sammanhang; detta gäller även studiet av tendenserna i lånordens assimilering, dvs. anpassning efter olika språkskedens inhemska fonematiska och fonotaktiska mönster. Jämförelser mellan olika språk fonotaktiska system kan också ge viktiga bidrag till den typologiska komparativa lingvistikens. De ovan citerade raderna ur Louis Hjelmslevs »Sproget» kan tas som ett exempel på den roll man numera kan tillmäta den fonotaktiska strukturen som ett grundläggande särdrag hos ett språk.

1.2. Med Bengt Sigurds avhandling »Phonotactic Structures in Swedish» (1965) har det svenska fonotaktiska systemet fått en beskrivning som i metodiskt och kvantitativt avseende inte står efter de beskrivningar som finns för andra språk, inte ens engelskan.

Sigurd har för sin undersökning valt ordet som högre språklig enhet, och han undersöker efter vilka regler ordet är sammansatt av fonem. Undersökningen bortser emellertid inte från gränser inom det enskilda ordet. För sammansättningar gäller ju t. ex. helt andra möjligheter till mediala konsonantkombinationer än för enkla ord. Det har därför varit väsentligt för Sigurd att finna och tillämpa fasta kriterier varigenom ord av sammansättningstyp kunnat urskiljas i undersökningsmaterialet. Som han påpekar måste man här räkna inte bara med s. k. äkta sammansättningar, där delarna kan utgöra var sitt självständiga ord med egen betydelse, utan även s. k. formella sammansättningar, vilka genom karakteristiska fonetiska eller prosodiska drag visar likhet med de äkta. Denna gränsdragning har sedan i avhandlingen visat sig fruktbar och bidragit till enhetligheten i material och beskrivning.

Morfemgränser inom ordet har Sigurd också sökt ta hänsyn till då det gällt att skilja mellan »primära» och »sekundära» konsonantkombinationer. Det är givet att en final kombination som *nts* (i *kants*) inte kan registreras i paritet med *nst* (i *konst*). Vissa finala och mediala kombinationer uppträder endast vid morfemförbindelser, t. ex. före vissa böjnings- eller avledningssuffix; sådana kombinationer karakteriserar Sigurd som »sekundära». Som han visar i sin avhandling kan i sådana fall de morfologiska mönstren bryta eller komplettera de normalt utnyttjade fonotaktiska mönstren. Att det finns gränser för det morfematiska systemtvånget visar dock å andra sidan sådana böjningsformer som *röd:rött*, *egen: eget*, *bättre: bäst*.

Uppgiften att avgränsa de sekundära kombinationerna har uppenbarligen varit en av de stora svårigheterna vid utarbetandet av denna avhandling. Sigurd har här i påfallande stor utsträckning tvingats att

räkna med gränsfall, vilka beskrivs som »dubious» med hänsyn till sin morfematiska och därmed även fonotaktiska struktur. Och detta har i sin tur försvärat beräkningen av vissa kvantitativa förhållanden inom särskilt de mediala och finala konsonantkombinationerna. Den för undersökningen grundläggande indelningen i primära och sekundära kombinationer kommer att närmare diskuteras längre fram i denna uppsats.

Bengt Sigurd indelar svensk ordstruktur i olika positioner med utgångspunkt från växlingen mellan betonade och obetonade stavelser. Schemat för denna indelning presenteras i avhandlingen på s. 29 ff. Redan häri innebär Sigurds undersökning en utvidgning av den hittills gängse ramen för fonotaktiska undersökningar. Tidigare undersökningar har framför allt beaktat mönstren för konsonanternas kombination i initial och final ställning, där valet av högre enhet är av underordnad betydelse. Däremot förutsätter ett studium av mediala kombinationer en precisering av de undersökta sekvensernas omfång och karaktär. Svårigheten att här välja mellan i första hand stavelsen och morfemet (vilka båda kan vara svåravgränsade enheter) synes ha medfört att fonotaktiska undersökningar ofta blott mera flyktigt behandlat mediala konsonantförbindelser eller helt förbigått dem. Genom att välja ordet som föremål för undersökningen har Sigurd löst vissa grundläggande problem på ett enkelt och givande sätt, vilket bidragit till en klar och sammanhängande disposition av materialet och till en god överblick över de svenska fonemens kombinationsmönster.

Avhandlingens innehållsliga och kvantitativa huvuddel utgörs av kapitlen 2—9 (s. 36—165), som behandlar initiala, finala och mediala konsonantsekvenser, vidare förekomsten av vokaler i olika ställningar inom ordet, samt tendenser i fråga om kombinationer mellan vokal och konsonant. I ett särskilt avsnitt (kap. 4) görs vidare en jämförelse mellan de initiala och finala konsonantsekvenserna, varvid Sigurd söker beräkna den s. k. spegeleffektens styrka i svenskan, dvs. i vilken utsträckning de finala kombinationerna kan bedömas som spegelvända initiala kombinationer (t. ex. *krans:snark*).

De tre kapitlen om initiala, finala och mediala konsonantkombinationer är disponerade på likartat sätt. Det är dock uppenbart att analysen av de initiala kombinationerna är mer ingående och rymmer fler synpunkter på materialet än den följande behandlingen av finala och mediala kombinationer. Sigurds behandling av de initiala kombinationerna kan därför här refereras som exempel på problem och metoder inom denna sektor av den fonotaktiska analysen.

Redan genom ett studium av den inledande listan på s. 36 (kombina-

tionsinventariet) kan man finna svaret på åtskilliga väsentliga frågor som Sigurd ställer och besvarar i den följande analysen av materialet. T. ex.:

1. Vilka konsonantkombinationer förekommer?
2. Hur många olika kombinationer förekommer?
3. Vilka konsonantfonem ingår i dessa kombinationer?
4. Hur långa kombinationer förekommer?
5. Hur många olika en-, två- resp. trekombinationer förekommer?
6. Vilka konsonantfonem ingår i dessa en-, två- resp. trekombinationer?

Sekvensdiagrammet på s. 42 bidrar här till ökad överskådlighet. Detta diagram svarar bl. a. på frågan:

7. På hur många olika sätt kan man börja ett ord?

Det framgår här att det finns 55 olika sätt att börja ett ord — om man som ordets början räknar vad som står före den första vokalen. Man kan börja direkt med vokalen (som då föregås av Ø) eller med en enkel konsonant (här föreligger val mellan 17 olika konsonantfonem — endast /ŋ/ kan inte förekomma initialt), eller med en av 31 olika tvåkombinationer, eller med en av 6 olika trekombinationer. Listan på s. 45 visar även vilka konsonantfonem som ingår i dessa kombinationer av olika längd. Bättre överblick ger här dock tabellen på s. 47 samt ruttdiagrammet på s. 51 f. och ordningsdiagrammet på s. 57. Genom dessa uppställningar kan man även få svar på följande fråga:

8. I hur många olika två- resp. trekombinationer ingår ett visst konsonantfonem?

Uppställningarna kompletteras på denna punkt av speciella sifferuppgifter (s. 47, s. 54), av vilka det framgår att exempelvis /s/ förekommer i 6 olika trekombinationer samt i 7 olika tvåkombinationer, medan motsvarande siffror för /r/ är 3 resp. 8.

Sekvensdiagrammet är så uppställt att man lätt kan se vilka möjligheter till fortsatt val man har utifrån en viss initialt använd konsonant. Så kan exempelvis omedelbart efter /s/ följa ett av sju olika konsonantfonem; tre av dessa kan sedan i sin tur följas av ytterligare en konsonant. Sammanlagt finns det tretton olika möjligheter att sammanfoga /s/ med andra efterföljande konsonanter till en initial konsonantkombination.

Däremot kan ingen annan konsonant eller konsonantförbindelse infogas mellan ett initialt /r/ och vokalen.

Genom sekvensdiagrammet kan man således på detta sätt rangordna de olika konsonantfonemen efter antalet valmöjligheter i fråga om efterföljande konsonant(er).

Ett annat intressant resultat som också framgår av sekvensdiagram-

met är att man kan gruppera fonemen efter likheter och olikheter i deras kombinatoriska mönster. Så kan exempelvis /d/ och /t/ följas av vokal, /v/ eller /r/, medan /m/ och /n/ bara kan följas av antingen vokal eller /j/.

Mera komplicerade beräkningar rör de olika konsonantfonemens uppträdande i olika positioner samt deras inbördes ordningsföljd. Den grundläggande frågan kan här uttryckas i följande enkla formulering:

9. I vilken ordningsföljd uppträder konsonantfonemen i två- resp. trekombinationer?

Vid behandlingen av positioner tas vokalen som utgångspunkt. Den första positionen är den närmast vokalen, den andra ett steg längre bort, osv. Sigurd tillämpar här ett beteckningssätt som förut använts av Eli Fischer-Jørgensen; enligt detta indelas fonemen i klasser med hänsyn till sin förmåga att inta viss position i konsonantkombinationer av varierande längd. I indexsystemet betecknar romerska siffror antalet konsonanter i en sekvens, medan arabiska siffror markerar positionen inom sekvensen i fråga. 2III markerar således den klass av konsonantfonem som kan inta andra positionen i en trekombination. Detta enkla referenssystem gör det möjligt att formulera den nyss ställda frågan (9) med större precision och att därur härleda vissa följdfrågor som beaktar kvantitativa förhållanden:

10. Vilka konsonantfonem kan stå på första plats (= närmast vokalen) i en tvåkombination (1II)?

andra d:o (2II)?

första plats i en trekombination (1III)?

andra d:o (2III)?

tredje d:o (3III)?

11. Hur många fonem kan ingå i klass 1II, 2II, 1III, 2III resp. 3III?

12. I hur många olika kombinationer ingår ett konsonantfonem såsom medlem av 1II, 2II, 1III, 2III resp. 3III?

De båda första av dessa frågor blir översködligt behandlade genom uppställningen på s. 45, medan den sistnämnda frågan besvaras genom särskilda översikter på s. 47 (trekombinationer) och s. 48 (tvåkombinationer).

De utförda undersökningarna gör det möjligt att rangordna konsonantfonemen ur olika synpunkter, t. ex. efter deras förmåga att kombinera med andra fonem, efter det antal gånger de uppträder i en viss position och efter deras växlande benägenhet att stå nära vokalen, deras »vowel adherence».

Problemen är här följande:

13. Vilket fonem ingår i största (näst största osv.) antalet olika kombinationer?

14. Vilket fonem har högst (näst högst osv.) frekvens i en viss position?

15. Vilket fonem har största (näst största osv.) benägenheten att stå nära vokalen?

Fråga 13 besvaras genom en uppställning på s. 54, där det bl. a. framgår att /r/, /s/ och /l/ ingår i största antalet initiala tvåkombinationer. Frågan 14 besvaras genom tabeller på s. 47 f. Mått på ett fonems vokaladherens får Sigurd genom att mäta skillnaden mellan fonemets frekvens i klass 2II och klass III; fonemet /k/ förekommer fyra gånger i 2II och en gång i III — dess vokaladherens är alltså —3. Se vidare s. 48 f.

Slutligen behandlar Bengt Sigurd de initiala konsonantkombinationerna ur en synpunkt som förtjänar speciell uppmärksamhet och en mera ingående diskussion. Problemet är här:

16. Vilken är den relativa ordningsföljden mellan de enskilda konsonantfonemen inom det initiala fonotaktiska systemet?

Denna relativa ordningsföljd kan framanalyseras genom att man jämför den inbördes ordningsföljden mellan olika konsonantfonem inom samtliga initiala kombinationer. På basis av dessa jämförelser kan man så uppställa ett system av ordningsklasser (»order classes»).

Ordningsklasserna uppställs alltså med hänsyn till fonemens inbördes relativa ordningsföljd i initiala kombinationer. Ordningsklasser är klasser av enheter som har vissa gemensamma distributiva egenskaper. De enheter som ingår i en viss klass kan inte kombineras inbördes; däremot kan enheter ur olika klasser kombineras, och i så fall i den ordningsföljd som anges genom ordningssystemet: medlemmar ur klass 1 går före medlemmar ur klass 2 etc.

Metodiskt anknyter denna del av undersökningen nära till Sigurds uppsats »Rank Order of Consonants» (1955) som är ett uppmärksammat svenskt bidrag till den internationella fonotaktiska diskussionen.

Sigurd anlägger här givande och väsentliga synpunkter på de svenska konsonantfonemens kombinatoriska egenskaper. Dock saknar man en utredning av det logiska sambandet mellan de tre relationerna: ur vissa synpunkter kan ordningsrelationen anses vara den grundläggande, medan position och kombination snarast är att betrakta som härledda ur ordningsbegreppet. Sigurd har i sin indelning av fonemen i ordningsklasser icke arbetat utifrån renodlat distributiva kriterier, utan har även tagit viss hänsyn till fonemens fonetiska egenskaper (distinktiva drag). Som senare skall visas i denna uppsats leder en renodlat ordningsanalys till en delvis annan indelning av fonemen, och därmed också till något annorlunda formulerade regler för fonemens kombinationer.

I det korta med viktiga kapitlet om vokalernas förekomst i olika ställ-

ningar (kap. 6) utgår Sigurd åter från den inledande skissen över de enkla svenska ordens struktur. Han räknar här med maximalt fem obetonade stavelser före den betonade vokalen (t. ex. *amerikaniséra*) och maximalt tre obetonade efter den betonade (t. ex. *búderskorna*). I kap. 9 visar han hur vokalvariationen är störst i den betonade stavelsen (18 olika möjligheter), men minskar i obetonade stavelser före (sammanlagt 9 olika möjligheter) resp. efter den betonade stavelsen — i de obetonade slutstavelserna kan man f. ö. även notera en sjunkande skala, från 5 (6) i den närmaste obetonade till 3 (5) i den andra och 2 i den tredje.

Sigurd sammanfattar sina resultat i kap. 9, »The General Structure of the Simple Word». Här meddelas på s. 164 en samlande formel över hur ett svenskt ord kan vara uppbyggt av alternerande konsonanter, konsonantsekvenser och vokaler. Denna formel inkluderar även upplysningar om de restriktioner som finns i trycksvaga stavelser på växlande avstånd från den tryckstarka stavelsen i ordet. Om man i detta diagram sätter in de olika linjediagram, som i olika delar av boken getts för initiala, mediala och finala sekvenser, så får man informationen om de svenska ordens fonotaktiska struktur samlad i ett enda diagram. Det är denna helhetsbild som är avhandlingens kärna och syfte. Detaljarbetet och materialredovisningen har varit inriktade på att nå fram till denna enkla formel.

I ett par avslutande kapitel (10–11) ger Sigurd synpunkter på stavelsens och rotmorfemets fonotaktiska struktur, liksom på problemet om stavelsens och rotmorfemets avgränsning. Dessa avsnitt är mera skissartade. Sigurd påpekar med rätta svårigheten att nå fram till en entydig och konsekvent stavelseindelning (vilket givetvis påverkat hans beslut att i stället studera fonemens kombinationer inom ordet), och han understryker att en mera ingående analys av de svenska rotmorfemets fonotaktiska struktur förutsätter en fullständig synkronisk morfemanalys av svenskan.

Sigurd begränsar sig medvetet till att beskriva vilka sekvenser som är tillåtna och icke-tillåtna, med modifikationen att vissa betecknas som marginala eller sällsynta. Helt riktigt framhöll respondenten vid disputationen att en mera ingående redogörelse för hur ofta olika kombinationer utnyttjas lexikaliskt eller i löpande text måste betecknas som en sekundär språkstatistisk uppgift sedan kombinationerna väl registrerats på sätt som nu skett. Man saknar dock i avhandlingen en hänvisning till de approximativa frekvensuppgifter som redan nu föreligger över ett omfattande svenskt textmaterial (bl. a. av stenografen Melin). Nya möjligheter för frekvensberäkningar baserade på löpande text erbjuds även genom Carita Hassler-Göranssons 1966 publicerade arbete »Ordfrekvenser

i nusvenskt skriftspråk». Det hade vidare varit värdefullt med en sammanfattande karakteristik av de lågfrekventa bildningar som i avhandlingen karakteriseras som »marginala». Som fakultetsopponenten påpekade är dessa i stor utsträckning av grekiskt ursprung (t. ex. *psyke*, *skleros*, *sfär*), medan lånord från andra håll (t. ex. latinsk-romanska, tyska och engelska) uppenbarligen lättare assimilerats med inhemska fonotaktiska mönster och icke i samma utsträckning skapat nya kombinationer.

Sigurds redovisning av de fonotaktiska kombinationerna bygger på en fullständig genomgång av SAOL:s 9. upplaga. Vidare har han givetvis utnyttjat det stora ordmaterialet i Lyttkens' och Wulffs båda arbeten »Svenska språkets ljudlära och beteckningslära» (1885) samt »Ordsfatt och ljudförråd i svenska språket» (1916), vilka bl. a. detaljerat visar de svenska ljudens kombinationer i olika ställningar. Det måste dock understrykas att dessa pionjärundersökningar till sitt huvudsyfte är att betrakta som materialsamlingar, där förbindelserna inte skiktats efter sådana morfologiska och prosodiska kriterier som Bengt Sigurd tillämpat, och där de naturligtvis inte heller underkastats någon egentlig analys. Stickprov synes ge vid handen att Sigurds egen redovisning för belagda kombinationer är pålitlig; smärre inadvartenser (såsom ett bortglömt *gyro* med uttalet [g-], se s. 152) torde icke rubba detta intryck.

Dock kan man i avhandlingen finna vissa felaktiga eller ofullständiga detaljuppgifter i beskrivningen av svenskan. Detta synes delvis sammanhånga med bristande kännedom om eller hänsyn till äldre svensk grammatisk litteratur. Man kan för visso inte begära fullständighet på varje punkt, men avhandlingen skulle otvivelaktigt ha stått på en fastare grund om Sigurd utnyttjat och hänvisat till äldre arbeten, som behandlat speciella fenomen mer i detalj.

Framför allt saknar man kanske hänvisningar till Lyttkens' och Wulffs innehållsrika men svåröverskådliga arbeten. På s. 147 exemplifierar Sigurd förekomsten av [g] resp. [k] före palatal vokal på ett sätt, som kan förleda i varje fall en i språket mindre bevandrad läsare att tro att de givna exemplen utgör hela materialet. I moment 5 på samma sida borde Sigurd ha fullständigt bilden genom att påpeka att *ginst*, *geschäft* och andra jämförbara ord även förekommer med det alternativa uttalet [j-]. I moment 3 har han glömt (*i*) *fjol* och *fjorton*, vilka ger en mer nyanserad bild av *fj*-kombinationens funktion. I moment 2 indelar han orden på konsonant+v+labial vokal i particip och lånord — även här kompliceras bilden av de utelämnade *svor* och *svullnad*. På sådana punkter kunde hänvisningar till Lyttkens' och Wulffs rika materialsamlingar ha gaderat läsaren mot missuppfattningar.

Bland annan äldre litteratur som Sigurd borde ha tagit större hänsyn till må nämnas Adolf Noreens »Vårt språk», Moldes och Wesséns »Svensk språklära för danskar» (1948) samt Gustaf Cederschiölds uppsats »Hemvant och främmande i nominalböjningen» (i: Språk och stil 1912). Sistnämnda uppsats innehåller en fylligare beskrivning av den morfofonematiska konflikt, som Sigurd berör på s. 101–104 vid sin behandling av adjektivens neutrumändelse *-t*. I detta sammanhang kan även nämnas att i »Vårt språk» (I.425 f., IX.74, 77) behandlas den morfofonematiska konflikten mellan stamslutande tonlösa frikativor och gen. *-s*, vilket något vidgar det perspektiv som Bengt Sigurd anlagt på s. 101. Molde-Wesséns lärobok i svenska kunde också på några punkter ha kompletterat eller nyanserat Sigurds uppgifter om uttal och ordböjning. Så kunde t. ex. den kortfattade beskrivningen av vokalreduktionen före vissa substantivändelser (s. 157 f.) ha kompletterats med en hänvisning till exempelvis Molde-Wessén s. 72 f.

I ett kort kapitel 7.4. behandlar Sigurd bortfallet av /e/ i vissa typer av obetonad stavelse, t. ex. *himl-en*, *himmel-n*. Han påpekar att här reduceras ibland /e/ i den obetonade stamstavelsen, ibland däremot /e/ i bestämdhetsmorfemet. I några fall kan man även ha båda /e/ bevarade: *himmelen*, *papperet*. Här hade det varit motiverat med en hänvisning till Adolf Noreens »Vårt språk» IX.52, där fördelningen mellan olika former analyseras mer i detalj, varvid hänsyn även tas till stil- och betydelsekillnaden mellan former som *himmelen*, *himmeln* och *himlen*.

En följande analys av bestämdhetsmorfemets form efter stam på betonavokal torde i huvudsak träffa något väsentligt: neutrer på vokal har som regel bestämd form på *-et* eller *-t*, t. ex. *fröet* eller *fröt*, likaså icke-neutrala substantiv på *-i* eller *-e*, t. ex. *kemi(e)n*, *idé(e)n*. Andra icke-neutrer torde däremot som regel ha bestämd form på *-n*, *frun*, *tron*, *ån* etc. Även här torde dock i vissa fall bestämda former på *-en* vara fullt möjliga, såsom påpekats av bl. a. Noreen (»Vårt språk» IX.49) och som även framgår av SAOL, t. ex. *vy-en*, *schah-en*, *berså-en*, *hindu-en*. Å andra sidan torde den bestämda formen *nut* 'the present' (som Sigurd alternativt räknar med) vara obefintlig i levande språk (den saknas också i SAOL).

Det må dock tilläggas att dessa detaljmärkningar inte leder till några väsentliga korrigeringar av den helhetsbild av svensk ordstruktur som Bengt Sigurd velat ge med sin avhandling.

En mer väsentlig punkt i framställningen är däremot Sigurds behandling av vokalens längd före olika typer av konsonantkombinationer (s. 153 ff.). Här framtingar ett närmare studium av äldre författares iakttagelser omfattande omformuleringar av de regler som Sigurd formu-

lerat. Detta avsnitt behandlas närmare nedan i kap. 3, »Vokallängden» (s. 20 ff.).

1.3. Syftet med Bengt Sigurds avhandling har varit tvåfaldigt: dels att ge en beskrivning av svenskans fonotaktiska struktur, dels att diskutera modeller och metoder som kan tillämpas vid undersökningar av detta slag (s. 10).

Det måste dock här konstateras att Sigurds grepp om ämnet varit övervägande praktiskt och inriktat på att nå fram till en enkel och konkret formel för det svenska språkets fonotaktiska struktur. Diskussionen om alternativt tänkbara metoder och lösningar intar därför en jämförelsevis underordnad plats i framställningen. Sigurd har fått antaga vissa grundläggande principer för sin klassifikation av materialet. Dessa antaganden har ofta formen av praktiska postulat; valet av en viss lösning sker utan närmare teoretisk bedömning av olika möjligheters ändamålsenlighet. Här åsyftas i första hand dels den indelning i »primära» och »sekundära» sekvenser, som utgör ett genomgående problem i Sigurds avhandling, dels försöket att indela konsonantfonemen i olika »ordningsklasser», alltefter den tendens till bestämd ordningsföljd som kan påvisas i främst initial och final, men även i medial ställning.

Indelningen i »primära» och »sekundära» sekvenser sammanhänger med huvuvida en konsonantkombination delas av en morfemgräns eller inte, jämför *kant-s* men *konst*. Detta visar sig vara en utomordentligt viktig indelning, som Sigurd dock inte företar efter klart definierade regler, utan i stället efter »a set of mechanical rules», bestående av en lista över former som bedöms som sekundära.

Vid försöket att uppställa ett ordningssystem för konsonanternas inbördes kombinationer finner Sigurd att vissa konsonanter inte kan placeras entydigt i en viss position; han företar då en korrigerings med hjälp av dels fonetiska kriterier, dels ett »filter» som tänkes sälla bort vissa icke-förekommande kombinationer. Här hade det varit värdefullt om undersökningen fullföljts och gett en beskrivning av konsonantkombinationernas ordningssystem utifrån rent distributiva grunder.

De grundläggande principer som Sigurd valt för sin undersökning inverkar givetvis på de konkreta resultaten. De uppgifter som lämnas för olika kombinationers förekomst resp. icke-förekomst bygger — liksom den siffermässiga behandlingen av materialet — på den principiella grunden för klassifikation av olika enheter. Principerna har därför inte bara ett teoretiskt intresse, utan även en praktisk betydelse för undersökningens resultat.

Syftet med föreliggande uppsats är att närmare diskutera några av dessa grundläggande principer och att framlägga vissa alternativa lösningar och tolkningar. Dessa får i sin tur vissa konsekvenser för den totala beskrivningen av svenskans fonotaktiska struktur. Dessa frågor behandlas i de följande kapitlen 4—6. Huvudintresset koncentreras här till primära två- och trekombinationer i initial ställning före betonad vokal, i final ställning efter betonad vokal samt i medial ställning mellan betonad och obetonad vokal.

I ett föregående avsnitt, kap. 2, lämnas en översikt över äldre svensk fonotaktisk forskning; syftet med detta avsnitt är att komplettera den kortfattade forskningshistoriken i Sigurds avhandling (s. 16 f.). I det följande kapitlet, kap. 3, skall visas hur avhandlingen på en väsentlig punkt måste kompletteras och nyanseras med hänsyn till äldre forskares resultat.

2. *Äldre svensk fonotaktisk forskning.*

2.1. Sigurds översikt över den föregående fonotaktiska forskningen rymmer en liten vetenskapshistorisk gåta. I kap. 1.2 »Previous treatments» (s. 14 ff.) påpekas att Trubetzkoy's »Grundzüge der Phonologie» (1939) innehåller »the first comprehensive discussion of the methods and problems in phoneme distribution». En följande underavdelning, 1.21, behandlar »Previous treatments of Swedish» och inleds med en hänvisning till ett sjuttio år äldre arbete, nämligen »Bidrag till Svenska Språkets Ljudlära» (1869) av en tjugosexårig extralärare i Linköping, Johan August Aurén. Detta arbete säges ge »the first detailed description of phonotactic structures in Swedish».

Även om man tar hänsyn till den skillnad som uttrycks i orden »description» resp. »methods and problems» är det dock överraskande att finna ett så tidigt och till synes fristående svenskt arbete i den internationella språkvetenskapliga litteraturen på detta område. Det kan därför vara av ett visst intresse att försöka sätta in Aurén i hans vetenskapshistoriska sammanhang.

Notiser om »Lautverbindungen» kan man påträffa i samtida tysk språkvetenskaplig litteratur. Så exemplifierar K. W. L. Heyse i »System der Sprachwissenschaft» (1856) olika slag av ljudförbindelser, vokaliska, konsonantiska och syllabiska. I avsnittet om diftonger behandlas olika språk separat, medan konsonantförbindelser behandlas tvärspråkligt med exempel från olika språk (s. 287—300). En mera analyserande framställ-

ning finner man i C. L. Merkels »Physiologie der menschlichen Sprache» (1866), s. 260—274, som bl. a. innehåller ett diagram över ett antal förekommande konsonantförbindelser, hämtade från olika språk. Merkel skiljer här mellan förekomst i initial, final och medial (intervokalisk ställning), och han skiljer vidare mellan »consonantes concretæ», dvs. sådana konsonantkombinationer där enheterna har samma artikulationsställe, och »consonantes juxtaneæ», dvs. sådana konsonantkombinationer där enheterna har olika artikulationsställe. I analysen uppställer han vissa speciella regler rörande skilda ljuds kombinatoriska egenskaper. Och han formulerar även vissa mera generella regler och hypoteser, som man kan återfinna i senare fonotaktisk litteratur, t. ex. att klusiler med vitt skilda artikulationsställen inte gärna ingår i kombinationer (ex. *pk*), att en initial konsonantförbindelse som regel även uppträder spegelvänd i final ställning (ex. *sla* — *als*), att den sistnämnda regeln dock inte gäller för kombinationer mellan likvidor och nasaler. Slutligen registrerar Merkel också ett antal tre- och fyrekombinationer.

Man kan alltså hävda att det i tiden fanns ett intresse för fonotaktiska studier. Å andra sidan skiljer sig Auréns framställning i särskilt två avseenden från arbeten som de nyss refererade. Dels behandlar han inte materialet tvärspråkligt, ur allmän röstfysiologisk synpunkt, utan han koncentrerar sig på en beskrivning av ett visst språksystem, den moderna svenskan. Dels har han försökt att nå fram till en sammanfattande formel för de svenska konsonantljudens kombinatoriska egenskaper.

Aurén lämnar i sitt arbete ett analyserat och kommenterat diagram över samtliga initiala och finala tvåkombinationer i modern svenska, och han söker finna en princip för enheternas ordningsföljd inom olika kombinationer. Han finner denna princip i en analys av de olika konsonantljudens fysiologiska-akustiska egenskaper. Han menar att »andningsstyrkan» står i omvänd relation till »ljudningsstyrkan»: konsonanter med »full ljudning» har »svag utandning» (*r l m n ŋ*), medan konsonanter med »bristande och omöjlig ljudning» i stället har »skärpt utandning» (*p t k f s ʃ ç*); en mellangrupp bildas av konsonanter med »undertryckt ljudning» och »dämpad utandning» (*b d g v j*). Huvudregeln för de svenska konsonanternas kombinationsföljd lyder nu enligt Aurén: »Då flera konsonantljud följa efter hvarandra i ett ord, gå de ljud, som ha större utandningsgrad, före ljud med lägre utandningsgrad i början af ordet, men i slutet af ordet deremot gå ljud med lägre utandningsgrad före de med högre» (Aurén a.a. s. 53), t. ex. *två, gny, grå, and, art, hälft*. Undantagen mot denna regel diskuteras; vissa bedöms som »oriktigheter» vilka är dömda att försvinna, medan andra diskuteras på ett mera tekniskt

och sakligt plan. Som exempel kan anföras Auréns påpekande att ordningsföljden inom de initiala kombinationerna *sp-*, *st-*, *sk-* endast är skenbart regelstridig — det är skriftbilden som lockar oss att höra *p t k* (och inte *b d g*) i ord som *spå*, *stå* och *sko*.

Auréns analys bygger på en indelning av de svenska språkljuden som praktiskt taget stämmer med en modern fonematisk indelning. Han bedömer de korta öppna varianterna av vissa vokaler »såsom blotta skiftningar af *a-*, *u-*, *ä-* och *ö-ljuden*». Och han analyserar supradentalerna som konsonantkombinationerna *rs*, *rn*, *rd*, *rt*, *rl*. Han använder för övrigt också vid ett tillfälle bokstavskombinationen *rs-* (*rsu*, *rsal*) för att beteckna *ʃ*-ljudets användning i initial ställning.¹ I sanningens namn måste det dock tilläggas att Auréns analys av supradentalerna vilar på en subjektiv grund: det supradentala uttalet är ett fel som måste rättas innan det blir för sent.

Aurén lämnar inga litteraturhänvisningar i sitt arbete från 1869, men han tycks med det inledande mottot ha velat ange en inspirationskälla: »What can seem simpler than the ABC, and yet what is more difficult when we come to examine it?» (M. Müller). Citatet är hämtat från ett arbete av den tysk-engelske språkforskaren Friedrich Max Müller, nämligen »The Physiological Alphabet».² Müller ger i detta arbete — med hänvisningar till bl. a. Helmholtz — en indelning av konsonantljuden som i sitt studium av samspelet mellan ljudning (tonalitet) och utandning överensstämmer med Auréns framställning. Men Auréns eget originella tillägg synes vara att han sökt sätta dessa fysiologiska egenskaper i samband med ordningsföljden inom konsonantkombinationerna.

2.2. Bland Auréns svenska efterföljare nämner Sigurd främst Lyttkens och Wulff samt Adolf Noreen.

Lyttkens' och Wulffs omfattande arbete »Svenska språkets ljudlära och beteckningslära», som utkom 1885, kan i mångt uppfattas som ett fullföljande av Auréns intentioner. Man återfinner här Auréns indelningar av de svenska med- och självljuden; även här spelar medljudens klassifikation efter utandningsstyrka och klangrikedom en framträdande roll. Arbetet har två huvudavsnitt, av vilka det ena behandlar själv- och medljudens »bildande och förekomst», det andra deras »beteckning». Inom

¹ Jfr Elert, Bidrag till en fonematisk beskrivning av svenska, i: ANF 72 (1957), s. 12.

² Max Müller, Lectures on the Science of Language, Second Series (1864), 95—159. För hjälp med att lokalisera citatet tackar jag bibliotekarie Heinz-Georg Halbe vid Lunds Universitetsbibliotek.

det första avsnittet behandlas varje ljud ur olika synpunkter. Under rubriken *Bildning* ges en fonetisk beskrivning med rikliga hänvisningar till svensk och utländsk litteratur. Under rubriken *Förekomst* behandlas först ljudets regionala varianter, därefter dess förekomst i olika ställningar inom ordet; härvid behandlas särskilt olika uttalsvarianter. Slutligen ges under *Exempel* en utförlig redovisning av ljudets användning i olika ställningar inom ordet och i kombination med olika andra ljud. I avsnitten *Beteckning* är utgångspunkten givetvis förhållandet mellan ljud och bokstav — syftet med arbetet var delvis att skapa förutsättningar för en stavningsreform med syfte att närma skriften till talet. Det är givet att Lyttkens och Wulffs arbete från 1885 utgör ett oundgängligt material för alla slags undersökningar över svenskt ordförråd och svensk ordstruktur. Detta gäller kanske i ännu högre grad om deras 1916 publicerade arbete »Ordsfatt och ljudförråd i svenska språket», där författarna i sitt företal med full rätt kunde uttala de självmedvetna orden: »Våra systematiska samlingar formligen inbjuda forskaren till monografier och avhandlingar av de mäst olika slag».

Adolf Noreen representeras i forskningshistoriken genom andra bandet av *Vårt språk* (1907—11), där Noreen i avsnittet »Kombinationslära» söker utreda vilket antal och vilka typer av ljudförbindelser som förekommer i högsvenskt riksspråksuttal. Sigurd påpekar att Noreens behandling av svenskans konsonantkombinationer skiljer sig från Auréns genom att inte studera fonemens kombinationer utan i stället de enskilda fonetiska varianternas, allofonernas.

Noreen utgår till att börja med från 116 »särskilda språkljud», men finner sedan att vissa av dem kan reduceras såsom »blotta varianter». Han har här påbörjat en fonematisk reduktion av enheterna, och om den hade fullföljts hade han kommit fram till en indelning av språkljuden i funktionellt distinkta klasser — fonem. Men han påbörjar bara denna reduktion, och stannar vid 68 ljud (varav 17 vokaler och 51 »buckaler»), »ett antal som nu icke utan men för en verkligt vetenskaplig uppfattning av förhållandena kan ytterligare reduceras». Av dessa 68 ljud skulle kunna bildas 68×68 , dvs. 4624 olika tvåkombinationer, men som Noreen visar har vårt språk inte på långt när uttömt alla dessa möjligheter.

Sigurd betecknar Noreens framställning såsom »unwieldy», främst på grund av det stora antalet undersökta enheter, och han beklagar att det är svårt att däri urskilja »the basic patterns». Kritiken är blott delvis befogad. Fonemnivån är givetvis inte den enda tänkbara vid fonotaktiska studier; av stort intresse är det även att undersöka reglerna för fonemvarianternas, allofonernas, kombinationer och distribution. Vid en full-

ständig beskrivning av svenskans fonotaktiska struktur torde man ha anledning att beakta såväl fonemens kombinatoriska egenskaper som allofonernas. Efter en noggrann analys av materialet på dessa båda nivåer har man möjlighet att formulera adekvata regler inte bara för fonemens utan även för allofonernas distribution. Sigurd själv har i sin egen undersökning sökt konsekvent hålla sig till fonemnivån, till reglerna för fonemens kombinationer. Här hade otvivelaktigt åtskilligt av relevans och intresse kunna tillföras undersökningen, om Sigurd i något större utsträckning beaktat även den allofoniska nivån, t. ex. genom att utnyttja Noreens rika material.

I detta sammanhang måste man emellertid också beakta ett något äldre och förbisett arbete av Adolf Noreen. Det är den »Svensk språklära för högre undervisning och till självstudium» som planerades av Uppsala-docenterna Eugène Schwartz och Adolf Noreen och vars första och enda häfte utkom 1881. Detta häfte innehåller bl. a. en ljudlära av Noreen, vilken ger en på fonematiska principer grundad analys av det svenska riksspråkets ljudsystem. Här finner man även en genomgång av svenska konsonantsekvenser (s. 22–25). Som enhet för undersökningen väljer Noreen stavelsen, och han registrerar sedan olika konsonantsekvenser i initial ställning före (den betonade) vokalen och i final ställning efter vokalen. Han markerar särskilt kombinationer med låg frekvens (i utländska ord o. dyl.). Slutligen ger han en översikt över hur svenska stavelser kan vara byggda med hänsyn till växlingen mellan vokal och olika konsonantsekvenser.

En jämförelse med tidens mest använda svenska skolgrammatik, Sundéns »Svensk språklära för elementarläroverken», visar bäst vilket oerhört framsteg i svensk språkbeskrivning denna Noreenska ljudlära innebar. I Noreens egen produktion intar detta ungdomsverk en särställning som det kanske mest medvetet och konsekvent fonematiska som Noreen någonsin skrev. Å andra sidan kan man inte beteckna Noreens arbete som ett helt originellt arbete. Redan företalet ger en hänvisning till ett något äldre arbete som bl. a. innehåller en motsvarande fonematisk beskrivning av svenskans ljudsystem. Det är »Sounds and Forms of Spoken Swedish» (1879) av engelsmannen Henry Sweet, en av den moderna lingvistikens stora föregångsmän.

Den moderna fonematiken kan i stort sett sägas ha utvecklats ur Edward Sapirs och pragfonologernas arbeten på 1920-talet. Men dess förhistoria kan ledas tillbaka till 1870-talet. Då utarbetade den polske lingvisten Jan Baudouin de Courtenay, som var docent i St. Petersburg och sedan professor i Kazan, de fonematiska grundprinciperna. Hans

läror spreds huvudsakligen på muntlig väg genom hans lärjungar, och blev kända även i Västeuropa, särskilt i England. Men han publicerade inte mycket, och hans första mera utförliga fonematiska arbete utkom först 1894. Troligen oberoende av de Courtenay utarbetade Henry Sweet i London en fonemlära. Till skillnad mot de Courtenay använde han inte termen »fonem», utan han talade i stället om grov och fin transkription, »broad symbols» och »narrow symbols». I praktiken menar han här vad man nu skulle kalla fonematisk resp. allofonisk (eller fonetisk) transkription. I sin »Handbook of Phonetics» (1877) ger han också en kortfattad men utomordentligt klart formulerad utredning av fonembegreppet, vilken utmynnar i följande sats: »Hence we may lay down as a general rule that only those distinctions of sounds require to be symbolised in any language which are *independently significant*» (s. 104). I förordet till andra upplagan av sin »History of English Sounds» (1888) kommenterar Sweet ytterligare sina två transkriptionstyper (broad and narrow) och han understryker här att han använder den grova transkriptionen, Broad Romic, »as a kind of algebraic notation, each letter representing a group of similar sounds». Han arbetar alltså (liksom den moderne fonematikern) med symboler som representerar klasser av likvärdiga ljud.

I »Handbook of Phonetics» tillämpar Sweet också sin fonematiska princip för ljudskrift på engelskan, franskan, tyskan, holländskan, isländskan, svenskan och danskan. Detta torde vara de absolut äldsta försöken till fonematisk analys och transkription av dessa språks ljudsystem. Elert har i sin uppsats »Bidrag till en fonematisk beskrivning av svenska» inte nämnt Sweets namn, när han räknar upp tidigare fonematiska undersökningar av svenskan. Han menar t. o. m. att svenskans fonematik tidigare inte har behandlats lika utförligt som t. ex. danskans eller norskans. Inte heller i sin avhandling från 1964, »Phonological Studies of Quantity in Swedish» omnämner Elert Sweet bland föregångsmännen inom svensk fonematik (s. 12). Han påpekar bara i annat sammanhang att Sweet »was the first to give a modern scientific description of the phonology of Standard Swedish» (s. 33); för förståelsen av detta citat är det nödvändigt att känna till att Elert använder »phonologic» och »phonology» som sammanfattande, överordnat begrepp till å ena sidan »phonetic(s)», å andra sidan »phonemic(s)».

Men redan i Sweets skiss från 1877 har vi en uppställning av de segmentala fonemen och en analys av accent 1 och 2, som torde äga giltighet än i dag. Denna bok publicerades alltså samma år som den 23-årige Adolf Noreen disputerade över »Fryksdalsmålets ljudlära». Följande år publicerade Sweet en längre uppsats som har ännu större intresse i detta

sammanhang. Det är »Sounds and Forms of Spoken Swedish», en kortfattad svensk grammatik på c. 100 sidor. Sweet bygger här på egna studier som han bedrev under en vistelse i Uppsala 1877–78; i ett efterord omnämner han också den hjälp han haft av Lefflers, J. A. Auréns och Adolf Noreens arbeten.

Redan i den lilla skissen från 1877 har Sweet alltså gett huvuddragen av svenskans fonematiska system. Som en smärre inadvartens kan man beteckna hans försummelse att beteckna fonemet /ç/ i tabellen på s. 154; att han urskiljt ett särskilt fonem /ç/ visar han dock i de följande textproven, där detta fonem återges med symbolen /c/. Supradentalerna har Sweet, liksom före honom Aurén, inte tillerkänt fonematisk status. I stället för han in dem i redogörelsen för r-fonemets allofoner. Han påpekar här att /r/ är rullande i början av betonad stavelse, men i allmänhet icke-rullande efter lång vokal, t. ex. *far, fara*; och när konsonant följer, t. ex. i *barn* och *gård*, är /r/ så svagt och kort att det är nästan ohörbart för främmande öron.

I det utförligare arbetet från 1878 har det svenska ljudsystemet blivit mera detaljerat beskrivet. Här uppfattar Sweet i stället supradentalerna som särskilda fonem och inför särskilda fonematiska symboler för dem, för att skilja dem från de dentala /l n d t s/.

Sweets arbete om svensk ljudlära och svensk grammatik är av utomordentligt stort intresse. För det första utgör det ett väsentligt men förbisett pionjärarbete i den moderna språkvetenskapens utveckling. För det andra meddelar här en utomordentligt skarp och vaken analytiker exakta upplysningar om dåtida svenskt talspråk och uttal. För det tredje ger detta arbete en klagörande bakgrund till Adolf Noreens insatser i svensk språkforskning. Noreen har själv i olika sammanhang uttalat sig om Sweets insatser. Så skriver han t. ex. följande i en mycket uppskattande artikel om Sweet i supplementet till Nordisk familjebok (1899): »I hans 'Sounds and forms of spoken Swedish' (1879) hafva vi en viktig del af den nysvenska grammatiken för första gången framställd efter fullt tidsenliga vetenskapliga principer». Och i »Vårt språk», bd I (1903), s. 263, värderas Sweets insats i svensk grammatisk forskning i dessa ordalag: »Ett verkligt värdefullt uppslag, åtminstone för ljud- och böjningslärans vidkommande, till en »tidsenlig» svensk grammatik lämnades först i och genom engelsmannen H. Sweets, visserligen icke för skolundervisning avsedd, Sounds and forms of spoken Swedish».

I en liten skrift »Les origines du structuralisme» (1962) har Björn Collinder utpekade polacken Baudouin de Courtenay, schweizaren Ferdinand de Saussure och svensken Adolf Noreen som den moderna struktura-

lismens vägröjare. Uppenbarligen har han här glömt bort eller undervärderat Henry Sweets insatser. I den mån man i Adolf Noreens författarskap finner tendenser till fonematiskt eller över huvud taget strukturellt tänkande, då kan det ha varit Sweet som gett honom de första avgörande impulserna. Om det förhåller sig så, rubbar det naturligtvis något på åsikten om Noreen som en originell och självständig tänkare, långt före sin tid. Men å andra sidan måste det också ha fordrats något särskilt för att kunna tillgodogöra sig Sweets idéer; Noreen tycks ha varit tämligen ensam om det i Sverige under 1800-talets sista decennier. Man kan inte se att någon annan språkforskare som Sweet hade kontakt med under sin Sverigevistelse lät sig påverkas i samma riktning. Som exempel kan man nämna J. A. Lundell, som vid denna tid grundlade ett rent fonetiskt, artikulatoriskt studium av de svenska ljudsystemen, nämligen med det svenska landsmålsalfabetet (som ju presenterades i första häftet av Svenska landsmål 1879).

Det blir också denna rent artikulatoriska-akustiska indelning som senare kommer att spela en dominerande roll i Noreens språkbeskrivning, t. ex. i det fonologiska avsnittet i *Vårt språk*. Å andra sidan framgår det dock på olika ställen i *Vårt språk* att Noreen — i överensstämmelse med modern språkuppfattning — fattat fonemet som på en gång en funktionell och en psykologisk realitet. Han talar här om fonemet som produkten av ett slags abstraktion; vi har vant oss vid att reagera på de drag som är funktionellt eller distinktvt relevanta och bortser från variationernas ovidkommande, irrelevanta drag (se *Vårt språk* I.407, III.24, V.21). Liknande tankegångar återfinner man för övrigt också i Hermann Pauls »Prinzipien der Sprachgeschichte» (4. Aufl., 1909), s. 54 ff.¹

3. *Vokallängden.*

Sigurds fonematiska indelning av det svenska ljudsystemet överensstämmer i allt väsentligt med den analys som Claes-Christian Elert framlagt i sin artikel »Bidrag till en fonematisk beskrivning av svenska». Liksom Elert räknar Sigurd med nio vokalfonem och arton konsonantfonem.² Elert har redan i denna artikel, men sedan mera utförligt i sin avhandling »Phonologic Studies of Quantity in Swedish» (1964) diskuterat olika sätt

¹ En analys av Adolf Noreens språkteori mot bakgrunden av samtida europeiska strömningar är under utarbetande.

² Jfr Sigurd, a.a.s. 19 ff., Elert, i: ANF 72 (1957), s. 51.

att fonematiskt ange kvantiteten.¹ Sigurd väljer att markera vokallängd genom tecknet /:/ efter lång betonad vokal, t. ex. /tɑ:l/. Däremot utmärker han inte konsonantlängden; denna saknar ju fonematisk relevans, eftersom den kan anses vara betingad av den föregående betonade vokalens längd.²

I kap. 7.2 behandlar Sigurd den betonade vokalens längd framför olika konsonanter och konsonantförbindelser. Han hänvisar här till att denna fråga tidigare behandlats av olika forskare (framför allt Aurén, Lyttkens o. Wulff samt Adolf Noreen), och han nöjer sig därför med att uppställa vissa regler på grundval av dessa forskares observationer. Materialet indelas i två huvudkategorier. Först ges regler för den betonade vokalens längd före enkelt konsonantljud samt i absolut slutställning; därefter ges regler för vokalens längd framför olika slag av konsonantiska tvåkombinationer. Inom den första huvudkategorien anför Sigurd först fall med kort vokal: vokalen är alltid kort före /ŋ/ och vanligen kort före /f/. Därefter anför han fall med lång vokal: vokalen är alltid lång i absolut ställning (t. ex. *bi*) och före obetonad vokal (t. ex. *bio*) samt vanligen lång före /v/. Inom den andra huvudkategorien indelas materialet efter den följande konsonantkombinationens karaktär: först behandlas sådana fall där den följande konsonantkombinationen kan förekomma finalt (här gäller att vokalen som regel är kort); därefter behandlas sådana fall där den följande konsonantkombinationen icke kan förekomma finalt (här gäller den regeln att föregående vokal kan vara antingen lång eller kort).

Sigurd skiljer således mellan två typer av konsonantförbindelser; härvid underförstås det givetvis att den första kategorien innefattar sådana kombinationer som även kan stå medialt, medan den andra kategorien innefattar sådana som kan stå medialt men ej finalt. /ln/ är en sådan kombination som förekommer i såväl final som medial ställning. Mot huvudregeln är, påpekas det, vokalen lång före *ln*, t. ex. *vålnad*, *mjöltnare*, *aln*, medan vokallängden däremot varierar i *moln*. Här synes Sigurd dock ha begått det felet att utgå från ordens stavning. Med *ln* avser han uppenbarligen uttalet av grafemsekvensen <ln>. Men eftersom han i sin fonematiska analys inte räknar med en distinktion mellan korta och långa konsonantljud (utan endast mellan korta och långa vokalljud) borde han låta fonemkombinationen /ln/ även innefatta de fall som i skrift återges med grafemsekvensen <lln>, t. ex. *skillnad*, *fyllnad*, *kallna*. Och i så fall

¹ Elert, a.a.s. 39 ff.

² Sigurd s. 22.

kan man inte hävda att vokalen som regel är lång före konsonantförbindelsen /ln/. Här föreligger i själva verket en fördelning på olika ord, varjämte ett fåtal ord som *moln* och ortnamnet *Solna* även inom riksspråksuttalet har en fakultativ variation. Vokallängden företer alltså samma växling före /ln/ som före vissa av de konsonantkombinationer vilka inte uppträder i final ställning.

Sigurd påpekar sedan att vokalen kan vara lång eller kort före en konsonantkombination som icke uppträder i final ställning. Detta exemplifieras med nio ordpar, vilka visar att före vissa icke-finala tvåkombinationer kan uppträda såväl kort som lång vokal, t. ex. *fladdra* -- *hedra*. Men frågan är om denna regel har generell giltighet. Vi har i svenskan ett femtiotal mediala tvåkombinationer vilka saknar finala motsvarigheter (se nedan s. 82). Kan alla dessa föregås av såväl kort som lång vokal?

Materialet kan lätt överblickas med hjälp av Lyttkens och Wulffs »Svenska språkets ljudlära», ur vilken följande sammanställning kan göras (sidhänvisningarna avser detta arbete). En närmare granskning av materialet ger vid handen att man här kan skilja på fem olika kategorier:

1. Konsonantkombinationer som föregås av såväl lång som kort vokal:

<i>pn</i>	<i>håpna</i>	<i>öppna</i>	(283 f.)
<i>pl</i>	<i>stapla</i>	<i>stappla</i>	(283 f.)
<i>pr</i>	<i>knäpra</i>	<i>kläppra</i>	(283 f.)
<i>tn</i>	<i>vitna</i>	<i>vittna</i>	(293, 295)
<i>tr</i>	<i>hitre</i>	<i>kvittra</i>	(293 f.)
<i>kn</i>	<i>kikna</i>	<i>kvickna</i>	(274, 276)
<i>kr</i>	<i>bakre</i>	<i>schackra</i>	(274, 276)
<i>bl</i>	<i>jubla</i>	<i>bubbla</i>	(211)
<i>br</i>	<i>sebra</i>	<i>gabbro</i>	(211)
<i>dj</i>	<i>vädja</i>	<i>budget</i>	(228)
<i>dn</i>	<i>ludna</i>	<i>laddning</i>	(228 f.)
<i>dr</i>	<i>ådra</i>	<i>löddra</i>	(227)
<i>gn</i>	<i>flagna</i>	<i>byggnad</i>	(229)
<i>sl</i>	<i>usla</i>	<i>knussla</i>	(255 f.)

2. Konsonantkombinationer som föregås av endast lång vokal:

<i>kv</i>	<i>antikva</i>	
<i>gr</i>	<i>magra</i>	(205)
<i>vn</i>	<i>styvna</i>	(171)
<i>vr</i>	<i>sovra</i>	(171)

3. Konsonantkombinationer som föregås av endast kort vokal:

<i>pj</i>	<i>läppja</i>	(284)
<i>tj</i>	<i>gyttja</i>	(295)
<i>tm</i>	<i>fetma</i>	(295)
<i>dg</i>	<i>fradga</i>	(229)
<i>fn</i>	<i>dafne</i>	
<i>fl</i>	<i>våffla</i>	(243)
<i>fr</i>	<i>offra</i>	(243)
<i>sm</i>	<i>lisma</i>	(256)
<i>jl</i>	<i>pejla</i>	(164)
<i>ml</i>	<i>famla</i>	(181)
<i>mr</i>	<i>hamra</i>	(181)
<i>nr</i>	<i>inre</i>	(190)
<i>yl</i>	<i>mangla</i>	(176)
<i>yr</i>	<i>slingra</i>	(176)
<i>lg</i>	<i>helga</i>	(158)
<i>lr</i>	<i>bjällra</i>	(157)

4. Konsonantkombinationer som i vissa ord föregås av fakultativt lång eller kort vokal:

<i>dl</i>	/ta:dla/	/tadla/	(203, 205)
	/besu:dla/	/besudla/	
	(men: <i>ödla</i> resp. <i>jodda</i> osv.)		
<i>gl</i>	/ö:gla/	/ögla/	(203, 205)
	/çä:gla/	/çägla/	
	/ra:gla/	/ragla/	
	/dre:gla/	/dregla/	
	/mö:gla/	/mögla/	
	(men: <i>segla</i> resp. <i>uggla</i> osv.)		
<i>vl</i>	/kra:vla/	/kravla/	(170, 172)
	/snö:vla/	/snövla/	
	/jö:vla/	/jövla/	
	/skro:vlig/	/skrovlig/	
	/skrä:vla/	/skrävla/	
	(men: <i>avla</i> , <i>tävla</i> osv.)		
<i>kl</i>	/mä:kla/	/mäkla/	
	/krä:kla/	/kräkla/	
	(men: <i>sekler</i> resp. <i>fackla</i> osv.)		
<i>sn</i>	/hi:sna/	/hisna/	(255 f.)
	(men: <i>åсна</i> resp. <i>lossna</i> osv.)		

vj /stä:vja/ /stävja/ (172)
 (men: *klövja*, *ävja*)

Här kan vidare anföras växlingen mellan lång vokal plus /g/ samt kort vokal plus /ŋ/ i vissa ord, t. ex.

/bo:gna/ /boŋna/
 /se:gna/ /seŋna/
 /ö:gna/ /öŋna/

Se vidare Lyttkens och Wulff, s. 174.

5. Slutligen kan också nämnas en liten grupp tvåkombinationer som inte förekommer finalt men heller inte medialt — de förekommer endast initialt: *bj*, *dv*, *fj*, *sf*, *sv*. Här föreligger naturligtvis inte heller någon växling mellan föregående lång och kort vokal.

Genomgången av materialet visar alltså att Sigurd förfarit alltför summariskt när han formulerat regeln: »The vowel before a cluster which cannot occur in final position may be short or long» (Sigurd s. 155). Alla dessa konsonantförbindelser föregås inte av såväl lång som kort vokal. Frågan är då i vad mån luckorna är tillfälliga eller kan ses i ett systematiskt sammanhang. Här kan man i alla händelser peka på vissa genomgående tendenser:

De konsonantkombinationer som ingår i den första kategorien inleds nästan genomgående av en klusil. Undantaget är *sl*, varvid dock är att märka att man åtminstone i äldre svenskt riksspråk haft ett växlande uttal av orden *usla* och *usling* (med lång eller kort betonad vokal). Kombinationen *sl* kunde därför — med tvekan — föras till kategorien fyra.

Karaktéristiskt för den tredje kategorien (med föregående kort vokal) är att kombinationens första konsonant i flera fall är /f j m n ŋ l/. På basis av detta material kan man uppställa regeln att den betonade vokalen är kort före en konsonantkombination som inleds av /f j m n ŋ l/. Jfr även /bo:gna/ etc. med lång vokal men /boŋna/ etc. med kort vokal.

Den fjärde kategorien innehåller mest exempel på tvåkombinationer med /l/ som senare komponent (jfr även *sl* ovan). Materialet visar att vokallängden är labil just i flera ord med sådana konsonantkombinationer.

Sigurds andra huvudregel rörande vokalens längd före konsonantkombination lyder: »The vowel is generally short before a consonant cluster which has also been found in final position (e.g. in *hämta*, *önska*, *förste*)» (Sigurd s. 154). Även från denna regel finns det en rad undantag, vilka

dock behandlas alltför summariskt för att ge en tillräckligt klar bild av språktillståndet.

Som första undantag påpekar Sigurd att vokalen är lång framför fonemförbindelserna /rl rn rd rt/. Detta sätts i samband med att dessa fonemkombinationer uttalas som enkla supradentala ljud i vissa mål. Ur fonetisk synpunkt skulle alltså här inte föreligga något verkligt undantag från huvudregeln. Det är dock ett allvarligt misstag om Sigurd här räknar med en enkel växling mellan lång vokal plus supradentaler i vissa dialekter, och kort vokal plus konsonantförbindelse i andra. Mindre vikt behöver man här fästa vid det mellansvenska uttalet av enstaka ord som *herrn*, *dörrn*, *garde* och *hird*. Viktigare är att vi alltid har kort vokal i ord som *vers*, *fors*, *kors*, *börs* — även i mål med supradentalt [s]. Och särskild uppmärksamhet förtjänar vokalens kvantitet före supradentalt [t]. Här råder det en intressant växling vilken vore värd en närmare språk-historisk och dialektgeografisk utredning:

/e (ä) y ö u/ är korta, t. ex. *hjärta*, *smärt*, *snärt*, *stjärt*, *tvärt*, *ärt*, *konsert*, *desärt*; *myrten*; *bestört*, *körtel*, *mört*, *pörte*, *skört*, *störta*, *vört*, *ört*; *turtur-duva*, *hurtig*

/a/ och /o/ är långa i vissa ord, korta i andra, t. ex.:

/a/ *kvart*, *svart*, *valt* adv.

/a:/ *art*, *arta*, *artig*, *fart*, *kart*, *karta*, *part*, *urarta*

/o/ *bort* adv., *borta*, *eskort*, *kort* adj., *porto*, *retort*, *sort*, *sport*

/o:/ *porter*, *tårta*, *vårta*.

Däremot varierar /u/ och /u:/ inom ett och samma ord, varför vi här har en lång rad uttalsvarianter, t. ex.:

fjorton, *fort* adv., *gjort*, *hjortron*, *kjortel*, *kort* sbst., *mortel*, *port*, *skjorta*.

Denna kvantitetsväxling före /rt/ finns närmare behandlad exempelvis i Molde o. Wessén, Svensk språklära för danskar (1948) samt passim i Lyttkens o. Wulff (1885).

Sigurd påpekar vidare att adjektivet *båld* mot huvudregeln uttalas med lång vokal samt att lång vokal alternativt förekommer även före *vd* i *hävd*, *hävda* och före *st* i *bläst*, *best*. För fullständighetens skull kan tilläggas att SAOL även anger uttal med kort /o/ i *båld*; vidare har vi även i *däst* och (*hår*)*test* en växling mellan lång och kort vokal.

Ytterligare en större kategori av bildningar företer undantag mot huvudregeln att vokalen är kort före konsonantförbindelse som kan uppträda finalt. Det gäller böjningsformer eller avledningsformer av typen *bils*, genitiv, *kyls*, passivum, *vigsel*. Sigurd formulerar följande regel: lång vokal förekommer »before secondary clusters where there is a morpheme boundary between the members of the cluster» (Sigurd s. 154). En exem-

plifierande lista upptar »some of the categories where the vowel may be long before a cluster of this kind». Tyvärr är framställningen dock något oklar, varför det kan vara motiverat att förtydliga och komplettera den på några punkter.

Det gäller här vissa ord som i sin grundform eller stamform har lång vokal följd av enkel konsonant, t. ex. /bi:l/, /vi:g/. Vokallängden bevaras här som regel vid böjning eller avledning, även om vokalen därvid skulle komma att stå framför en konsonantförbindelse som kan uppträda finalt. Men det finns ju också åtskilliga undantag från denna huvudregel, och även här hade det varit av intresse att få förhållandena mera detaljerat redovisade och kommenterade. Vi har sålunda den långa vokalen bevarad i *lågt* och *lägst* – men vi har vokalförkortning i *högt* och *högst*. I genitivformer som används såsom genitivattribut har vi likaså lång vokal, men i genitivformer med annan funktion förekommer ofta vokalförkortning, t. ex. *till havs*, *till skogs*, *till livs*, *till döds*, *så dags*, *allt slags*; likaså i sammansättningar: *slags-*, *dags-*, *riks-*, *skogs-*, *krigs-*, *livs-*, *havs-*, *köks-*, *bruks-*; jfr även uttalet av *Guds*. I *s*-former av verb som tillhör andra eller fjärde konjugationen förekommer ofta vokalförkortning; här finns även en tendens till formell differentiering mellan passiv betydelse och deponentiell eller reciprok, t. ex. /ri:vs/ – /rivs/, /bi:ts/ – /bits/, /slu:gs/ – /slugs/. Jfr vidare: *syns*, *behövs*, *köps*, *nyps*, *törs*, *hörs*, *ids*. För verb av andra konjugationen med lång stamvokal gäller som regel att den långa vokalen bevaras före ändelserna i imperfektum och particip/supinum. Men även här finns vissa undantag, bl. a. just några former som Sigurd anför som exempel på bevarad vokallängd, nämligen *köpte*, *köpt* och *kokte*, *kokt*. Vokalförkortning förekommer alternativt även i uttalet av verbformer som *gjort*, *bort*, *torts*, *sports*, dvs. i ordformer med vokalen /u/ före /rt/. Jfr även *sagt*, *haft* och *synts*.

Lång stamvokal bevaras i allmänhet lång före adjektivsuffixet *-sk* och substantivsuffixet *-ska*, t. ex. *vallonsk*, *hellensk*, *amerikanska*. Dock föreligger exempel på enstaviga ordformer med vokalförkortning, t. ex. *skånsk* och *polsk*. Även i andra fall kan vokalförkortning förekomma, åtminstone mera tillfälligt. Så uttalar t. ex. Gunnar Myrdal alltid ordet *amerikansk* med kort betonad vokal.

Slutligen nämner Sigurd i detta sammanhang avledningar på *-sel* och *-sen*. För samtliga hithörande ord med lång stamvokal följd av /d/ eller /g/ gäller att de alternativt även kan uttalas med kort vokal: *vigsel*, *blygsel*, *födsel*, *städsel*, *klädsel*, *tilltagsen*, *avlägsen*, *underlägsen*, *överlägsen*, *tevhågsen*, *ledsen*.

Sigurd påpekar också att betonad vokal som regel är lång före enkelt /v/.

Som undantag anføres dels *vovve*, dels (med alternativt uttal) *stövel* och *vrövel*. Härtill kan läggas även *skovel* och *skrävel* (se Lyttkens o. Wulff, s. 172). Denna sistnämnda ordgrupp bildar alltså en motsvarighet till ordgruppen med växlande vokallängd före konsonantförbindelsen /vl/, jfr *stövel* — *stövlar*.

Det är på basis av detta kompletterande material som man har att formulera adekvata regler rörande vokallängden före olika slag av konsonanter och konsonantkombinationer.

4. Primära och sekundära sekvenser.

4.1. Finala och mediala konsonantkombinationer kan i modern svenska delas av en morfemgräns. Morfemgräns föreligger vid sammansättningar, som ju helt lämnats utanför Sigurds undersökning. Morfemgräns föreligger även mellan stam och suffix (avlednings- och böjningsändelse) samt mellan två suffix. Genom morfemkombinationer kan uppstå fonotaktiska strukturer som för övrigt icke är belagda i språkssystemet. Så uppträder t. ex. åtskilliga finala konsonantkombinationer endast i böjda eller avledda ordformer, t. ex. *rmst* i *närmst* eller *ndsk* i *bondsk*. Sådana kombinationer kan sägas bryta de fonotaktiska mönster som gäller för enmorfemiga bildningar. Det är därför naturligt att man vid analysen och beskrivningen av materialet söker företa en viss skiktning: en final kombination som *-nts* i *kants* bör inte registreras i paritet med *-nst* i *konst*. I praktiken kan det emellertid vara vanskligt att åstadkomma en konsekvent och ändamålsenlig indelning av materialet ur denna synpunkt.

Sigurd använder i detta sammanhang termerna »primära» och »sekundära sekvenser». De primära sekvenserna ingår i det »primära fonotaktiska systemet», medan de sekundära ingår i det »sekundära fonotaktiska systemet». I en not (s. 67) anges det att motsvarande termer används av Noreen i »Vårt språk» och att Sigurd använder dem »in about the same sense» som Noreen. I tydlighetens intresse måste det dock framhållas att det är en avsevärd skillnad mellan Noreens och Sigurds användning av termerna — och följaktligen också mellan deras olika sätt att indela sekvenserna i primära och sekundära.

Noreen kallar en ljudförbindelse för sekundär, om den delas av en tydlig morfemgräns (som givetvis samtidigt är betydelsegräns).¹ En sådan gräns föreligger t. ex. i genitivformen *man-s* och i participformen *bygg-d*. Den föreligger också mellan två ord i en fras, t. ex. mellan *n* och *s* i

¹ Noreen, Vårt språk II (1907), s. 7.

man ser; kombinationen *-ns-* är alltså även i detta fall en sekundär ljudförbindelse. Primär är ljudförbindelsen däremot om den inte medger en sådan morfologisk uppdelning, t. ex. *ns* i *dans* eller *gd* i *dygd*. Enligt Noreens terminologi kan således en och samma förbindelse mellan två ljud vara primär i ett fall (t. ex. *dygd*), men sekundär i ett annat fall (t. ex. *byggd*).

Noreen räknar även med en svårbestämd mellankategori där morfem- och betydelsegränsen är mindre klar, t. ex. förbindelsen *gd* i substantiven *byggd* och *blygd*. Om de finala konsonantförbindelserna i dessa ord skall uppfattas som primära eller sekundära beror helt på om den historiskt givna betydelsegränsen mellan stam och suffix här skall bedömas som skönjbar eller utplånad.

Noreens klassifikation synes vara mindre givande vid ett systematiskt studium av fonotaktiska strukturer i ett synkroniskt språkssystem. En olägenhet är den diffusa mellanklassen, där subjektiva uppfattningar om betydelsegränser måste falla utslag. En annan olägenhet är att en och samma kombination kan bedömas som än »primär», än »sekundär». I praktiken tar Sigurd också tydligt avstånd från Noreens försök till klassifikation.

Sigurd vill inte, som Noreen gör, skilja på olika förekomster av en och samma sekvens i viss ställning: förekommer sekvensen *inom* ett morfem är dess primära natur klar, alldeles oavsett om sekvensen därjämte även uppträder kring morfemgränser. En logisk utveckling av detta postulat skulle vara att bedöma alla andra kombinationer som sekundära, dvs. alla de kombinationer som endast uppträder i flermorfemiga former. Enligt Sigurd kan man emellertid här råka i nya svårigheter.

Om regeln tillämpas oinskränkt kan man finna att inom i varje fall vissa kombinationskategorier (t. ex. finala trekombinationer) finns det endast ett ytterst begränsat antal kombinationer som kan anses ingå i det primära systemet. Denna invändning från Sigurds sida (s. 67) synes dock inte vara väsentlig, eftersom klassifikationen ju här ändå framhåller ett väsentligt drag i det moderna svenska fonotaktiska systemet. Vidare kan man ju detaljerat redogöra för kombinationer även inom kategorien »sekundära», varför inget fonotaktiskt material behöver bli förbisett vid beskrivningen.

Ett kärnproblem är däremot hur man skall förfara vid själva den grundläggande morfologiska segmenteringen. En konsekvent morfematisk analys förutsätter ju klara och entydiga kriterier för när morfemgräns skall anses föreligga. Som Sigurd påpekar finns det emellertid ofta möjlighet till olika alternativa lösningar, vilket kan lämna ett visst utrymme

för osäkerhet och godtycke vid den grundläggande indelningen av materialet. Skall vi t. ex. avskilja *-sk* som en särskild morf i *hemsk*?

Sigurd söker i denna situation efter något tilläggs-kriterium som kan vara användbart vid indelningen av kombinationerna i ett primärt och ett sekundärt system. Som ett sådant kriterium skulle man kunna använda den fonetiska omformning som uppstår vid kombinationer av morfem. Denna omformning kan hänföras till kategorien morfefonematiska växlingar. Ombildningen av *tolv* till *tolf* före det substantivbildande suffixet *-t* kan tas som bevis för att *lft* ingår i svenskans naturliga, primära fonotaktiska system, *lvt* däremot icke.

Detta är otvivelaktigt en fruktbar synpunkt, vilken Sigurd dock inte genomför på sitt material.

I stället uppställs »a set of mechanical rules», vilket innebär att som sekundära bedöms kombinationer vilka endast föreligger i ordformer, där något av vissa särskilt uppräknade suffix fogats till en stam. I samband med genomgången av de finala sekvenserna (s. 69) anges följande suffix-morfem som karakteristiska för sekundära sekvenser:

1. *-s* i genitivformer
2. *-s* i adverb
3. *-s* i passivformer
4. *-t* i neutrumformer av adjektiv och perf. ptp samt i adverbial och supinumformer
5. *-d* i perf. ptp-former
6. *-st* i superlativformer
7. *-sk* i adjektiv.

Vissa av dessa morfem, nämligen 4—7, kan ju även uppträda i mediala sekvenser (t. ex. *köpta*, *ärvda*, *högsta*, *danska*). På s. 110 anges det också att denna morfemlista i tillämpliga delar har giltighet även för de mediala kombinationerna. Här tilläggs även vissa ändelser som endast är belagda i verbformer för förfluten tid (*-te*, *-de*) samt i *ning*-avledningar. Det antyds emellertid i olika sammanhang att även kombinationer som innehåller andra avledningselement kan uppfattas som sekundära, t. ex. följande mediala kombinationer:

-vs-, *-gs-*, *-ds-* (i *trivsel*, *avlägsen*, *ledsen*), s. 110

-nr- (i komparativen *inre*), s. 114

-tm- (i *fetma* och *sötma*), s. 115

-pj- (i *läppja*), s. 116.

Även speciella kombinationer som ingår i *lig*-avledningar bedöms som sekundära (se s. 114, 121).

Här hade det otvivelaktigt varit klagrande med en sammanfattande

precisering av begreppen »primära» och »sekundära sekvenser». Det hade varit önskvärt att Sigurd sökt att uttryckligen definiera på vilka grunder vissa sekvenser kan bedömas som sekundära. Vad motiverar urvalet av just de suffixmorfem som ingår i hans »set of mechanical rules»? Man kunde även önska en sammanfattande karakteristik (ur fonetisk och morfologisk synpunkt) av de sekvenser som bedömts som sekundära. Men det är dessutom av intresse att diskutera i vad mån morfemgränser över huvud taget kan anses ha primärt intresse vid analysen och klassifikationen av ett språks fonotaktiska system. Det kan inte anses som utan vidare givet att man utifrån morfematiska kriterier skall indela fonemkombinationerna i ett »primärt» och ett »sekundärt» system. Frågan är här om eller i vad mån det ur fonotaktisk synpunkt går någon relevant gräns mellan å ena sidan fonemkombinationer som bara uppträder vid morfemgränser och å andra sidan övriga fonemkombinationer. Det kan kanske ur fonotaktisk synpunkt vara väsentligare att dra en gräns mellan olika typer av morfemkombinationer.

Dessa frågor är motiverade ur olika synpunkter. Dels visar ju Sigurds egen framställning att det är svårt att med morfematiska kriterier dra en klar gräns mellan ett »primärt» och ett »sekundärt» fonotaktiskt system. Dels kan själva innebörden av termerna »primär» och »sekundär» inte anses ha blivit tillräckligt klart definierad.

En morfematisk analys av ett språkssystem kan drivas mer eller mindre långt. Man kan sträva efter att indela språkssystemets ordformer i ett så stort antal morfem som möjligt; man kan också försöka att reducera beståndet på olika sätt, t. ex. genom att uppfatta olika morfer som allomorfer av ett och samma morfem, genom att laborera med brutna morfem etc. Man måste emellertid besinna att den morfematiska analysen är ett hjälpmedel, inte ett självändamål. Den morfematiska analysen är ett hjälpmedel till en adekvat och ekonomisk beskrivning av språkets ordböjnings- och ordbildningssystem. Genom att upplösa ordformerna i morfemkombinationer söker man skapa en bättre förutsättning för en grammatisk beskrivning. Morfemen är enheter med vars hjälp man söker formulera regler som täcker så många fall som möjligt. Man kan alltså för varje speciell uppgift tillämpa de principer för morfematisk analys som ger bäst resultat i form av en ändamålsenlig språkbeskrivning.

Vid en morfematisk analys av modern svenska är det framför allt två kategorier av ord som vållar speciella svårigheter: vissa lånord samt ord som representerar döda ordbildnings- och ordböjningsmönster. Det kan här vara svårt att komma fram till entydiga resultat, till unika lösningar.

I ett visst skede av latinets utveckling kan det vara befogat att i

tabernaculum urskilja en stammorf *taberna* och en suffixmorf *cul*. Båda dessa element ingår i produktiva morfologiska mönster. Annorlunda förhåller det sig med lånordet *tabernakel* i modern svenska. Även detta kan jämföras med partiellt likartade former, vilka kan möjliggöra en segmentering, t. ex. *spektakel*, *cenakel*, *orakel*, *mirakel*. *Spektakel* kan ju delas i *spekt* (som vi återfinner i t. ex. *in-spekt-or*) och i *-akel*, efter mönster av andra ord på *-akel*. Men vi gör här inte någon större vinst ur språkbeskrivningens synpunkt, eftersom de morfer vi urskiljer genom en sådan operation har en ganska begränsad distribution. Och eftersom *tabern-* har en särskilt inskränkt distribution — det förekommer i modern svenska endast i kombination med just *-akel* — så kan det vara lämpligast att avstå från delning i ett fall som detta.

Samma svårighet möter när man söker segmentera rester av en ej längre produktiv ordbildningstyp, t. ex. verb som *läppja* och *lisma* eller substantiv som *täkt* och *häv*. Även här gäller det att en morfematisk segmentering saknar primärt intresse ur synkronisk synpunkt. Vi kan inte ställa upp generella regler enligt vilka vi kan bilda nya ord med hjälp av suffixen *-ja*, *-ma*, *-d*, *-t* till en viss typ eller vissa typer av stam. Ur denna synpunkt är det mera lämpligt att segmentera verbformerna i ett stammorfem och ett avledningsmorfem *-a* samt att lämna de anförda substantivformerna helt osegmenterade. Till detta kommer även det förhållandet att betydelserektionerna talar mot en segmentering, som skulle innebära att man uppfattade t. ex. *läpp-* i *läppja* som tillhörigt samma morfem som *läpp* i substantivet, eller att man uppfattade *täk-* i *täkt* som tillhörigt samma morfem som *tag-* i verbformen *taga*.

Det kan i detta sammanhang även riktas den invändningen mot Sigurds system att det är alltför statiskt: det behandlar fonemkombinationer ur morfematisk synpunkt utan att beakta om morfemkombinationerna representerar levande eller döda ordböjnings- eller ordbildningsmönster. De suffix som bedöms såsom ingående i sekundära konsonantkombinationer skulle med samma rätt kunna bedömas såsom sekundära vid en beskrivning av ett äldre fonotaktiskt system, t. ex. i det nordiska fornspråket. Det beaktar inte i tillräcklig utsträckning de speciella förhållanden som råder i det undersökta språksystemet med hänsyn till morfemens produktivitet och förmåga att ingå i nya eller tillfälliga bildningar.

I detta sammanhang kan det vara lämpligt att något närmare dryfta innebörden hos termerna »primär» och »sekundär». De har inte blivit närmare preciserade i Sigurds framställning, men man kan tänka sig att de här i första hand sammanfattar en historisk eller en kvantitativ aspekt:

De primära kombinationerna kan anses representera inhemska, ned-

ärvda kombinationsmönster, som bryts eller kompletteras av levande morfologiska mönster, varvid stammar och suffix i förening skapar nya (»sekundära») kombinationer;

de primära kombinationerna kan anses representera det ur kvantitativ synpunkt normala eller dominerande fonotaktiska systemet — i motsats till de mer eller mindre tillfälliga eller lågfrekventa (»sekundära») kombinationer som uppstår genom det morfologiska trycket från levande ordböjning och ordbildning.

Ur ingendera av dessa synpunkter kan emellertid den av Sigurd tillämpade indelningen anses vara fullt lyckad. I många fall ingår »sekundära» kombinationer i ordformer som tillhör redan det nordiska fornspråket. Även om Sigurd ej anlägger historiska synpunkter på sitt material är det dock mindre tillfredsställande att fast etablerade former som *trivsel*, *inre*, *fetma* skall anses representera ett sekundärt fonotaktiskt system — det är mindre lyckat även ur den synpunkten att det här rör sig om fasta fonemkombinationer efter numera icke-produktiva ordböjnings- och ordbildningsmönster. Det kan även vara vanskligt att använda termerna »primär» och »sekundär» med en kvantitativ intolkning. Detta skulle många gånger komma i strid med den morfematiska grundprincipen, eftersom en viss konsonantkombination i en morfemig form kan ha en utomordentligt låg frekvens, medan en annan konsonantkombination, som bara uppträder vid morfemgränser, i gengäld kan ha en utomordentligt hög frekvens. Det kan här vara svårt att avgöra vilken egenskap man skall uppfatta som konstitutiv för »primära» resp. »sekundära» fonemkombinationer.

Det finns emellertid en annan möjlighet att använda termerna »primär» och »sekundär» i samband med en klassifikation av de fonotaktiska mönstren inom ett språkssystem. Som primära kan man bedöma sådana kombinationer som ingår i fasta, ärvda ordformer; som sekundära däremot sådana kombinationer som endast föreligger i bildningar vilka innehåller fullt produktiva suffix och vilka representerar fullt levande ordböjnings- och ordbildningsprinciper.

Ur denna synpunkt kan t. ex. de finala trekombinationerna *ljd* och *mnd* i substantiven *följd* och *hämnd* bedömas som primära kombinationer, eftersom det substantivbildande *-d* ej är ett produktivt morfem. Primära är vidare av samma anledning t. ex. följande mediala kombinationer: *vs* i *trivsel*, *gs* i *avlägsen*, *ds* i *ledsen*, *tm* i *fetma*. Sekundära kombinationer är däremot exempelvis de mediala trekombinationerna *ljn* och *mjn*, eftersom de endast förekommer i avledning med det produktiva *ning*-suffixet, t. ex. *sköljning* och *tämjning*.

Man bör emellertid inte företa klassifikationen enbart med hänsyn till suffixets karaktär. Man måste även beakta stammorfemet. Det är t. ex. en viss skillnad mellan sekvensen *nsk* i *japansk* och *lsk* i *trilsk*. I båda fallen ingår det produktiva suffixet *-sk*. Men i det förra fallet utgörs stammen av ett rörligt morfem, som även uppträder i andra bildningar, t. ex. *japan-* (sammansättningsled), *japans*, *japaner*, *japanes*; sekvensen *tril-* har däremot en begränsad distribution — den uppträder endast i *sk*-avledningen *trilsk* samt i ord och ordformer som kan betraktas som bildade till denna avledning, t. ex. verbet *trilskas* och substantivet *trilska*.

Vid denna indelning har man vidare att ta hänsyn till skillnaden mellan produktiva och icke-produktiva allomorfer av ett produktivt suffix. Ett exempel kan här hämtas från svensk verbböjning. Nya verb bildas i svenskan så gott som undantagslöst efter första svaga konjugationen. Endast i något enstaka fall kan vi i modern svenska få ett nytt verb efter t. ex. andra svaga konjugationen, och då som regel i analogi efter något äldre mönster, t. ex. *djupfrysa*, *djupfryste* (jfr *lysa*, *lyste*, *hysa*, *hyste*). Detta förhållande kan uttryckas på detta sätt: allomorferna /-de ~ -te/ av imperfektmorfemet {-ade} är icke produktiva i modern svenska, ej heller allomorferna /-d ~ -t/ av perf. ptp.-morfemet {-ad} eller allomorfem /-t/ av supinum-morfemet {-at}. Ur denna synpunkt kan alltså även de kombinationer bedömas som primära vilka ingår i finala och mediala kombinationer innehållande de icke-produktiva allomorferna /-d(-), -t(-), -de, -te/ av verbens ändelsemorfem. Detta gäller även bl. a. kombinationer i vilka ingår de icke-produktiva allomorferna /-re/ och /-st/ av adjektivens och adverbens komparativböjning, t. ex. *inre*, *högst*, samt kombinationer i vilka ingår den icke-produktiva allomorfen /-s/ av passivmorfemet {-as}. Detta innebär bl. a. att en final trekombination som *rps* kan införas i det primära systemet — *rps* är ju inte bara belagt i genitivformer som *torps* och *skärps* utan även i den passiva verbformen *skärps*.

Man kan alltså med utgångspunkt från detta resonemang uppställa följande kriterier på sekundära sekvenser:

1. En sekundär sekvens uppträder endast i avledda eller böjda ordformer, varvid sekvensens senare del utgöres av eller ingår i suffixmorfemet.

2. Det i sekvensen ingående suffixet skall vara ett produktivt ordbildningselement, dvs. kunna ingå i nybildningar eller tillfälliga bildningar. Utifrån detta kriterium kan man bedöma sekvensen *mjn* i *tämjning* som en sekundär kombination, *rmd* i *värmd* däremot som en primär kombination.

3. Det i kombinationen ingående stammorfemet skall vara belagt även i andra ord, vilka ej innehåller samma kombination av stammorfem plus suffix (t. ex. genom att vara avledningar eller sammansättningar till bildningen i fråga). Utifrån detta kriterium kan man bedöma sekvensen *jsk* i *paraguaysk* som en sekundär kombination, *lsk* i *trilsk*, *bsk* i *lybsk*, *mpt* i *prompt* däremot som primära kombinationer.

4. De ord i vilka sekvensen ingår skall tillhöra ett produktivt ordbildningsmönster.

En kombination betraktas som sekundär om den endast förekommer i ord och ordformer, vilka utmärks av samtliga under 1–4 anförda egenskaper.

Det finns olika påtagliga fördelar med denna klassifikation. Genom att beakta skillnaden mellan produktiva och icke-produktiva element och mönster kan man dra en tämligen skarp och klar gräns mellan ett »primärt» och ett »sekundärt» fonotaktiskt system. Själva den grundläggande klassifikationen vilar här på ett lätt tillämpligt kriterium, som dessutom fångar något väsentligt i det språksystem som undersökningen gäller: skillnaden mellan å ena sidan ärvda, fasta ord och ordformer, och å den andra de mer eller mindre tillfälliga kombinationer som ständigt kan skapas och nyskas genom hopfogning av rörliga element enligt levande morfologiska mönster.

Till ett »sekundärt» system överförs i första hand sådana sekvenser som blott är belagda i vissa bildningar med fullt produktiva ordbildnings-element. Detta är en oöverskådlig kategori; nya bildningar kan ständigt uppstå, och suffixets produktivitet bryter ofta fonotaktiska mönster genom att skapa nya, mer eller mindre tillfälliga kombinationer. Ofta är det dessutom svårt att avgöra om en viss teoretiskt möjlig bildning verkligen är belagd eller förekommer i språkbruket. Fler exempel på denna osäkerhet demonstrerar Sigurd på s. 121 f. i samband med genomgången av mediala trekombinationer med *n* som sista led. Finns verbal-substantiv som *porlning?* *hävning?* *strejkning?*

Genom denna definition av begreppen »primär» och »sekundär» kommer det primära fonotaktiska systemet dessutom att innefatta ett avsevärt utökat antal kombinationer. Även detta måste anses vara till fördel för beskrivningen: det primära fonotaktiska systemet analyseras fram under beaktande av ett mera omfattande material, samtidigt som de slutgiltigt formulerade reglerna får större räckvidd genom att täcka ett större antal fall. Ett tillämpande av de anförda reglerna medför vissa omgrupperingar i det av Sigurd indelade materialet. Åtskilliga kombinationer som klassificerats som sekundära kommer att ingå i det primära fonotaktiska

systemet. I följande avsnitt (4.2–4.6) redovisas materialet närmare utifrån de nya synpunkterna.

4.2. Finala tvåkombinationer (jfr Sigurd s. 72 f.).

Sigurd anför 62 olika primära finala tvåkombinationer. Denna förteckning kan utökas med följande fem kombinationer ur listan över sekundära sekvenser (s. 73):

vs pass. *rivs*
ds pass. *bjuds*
gs pass. *vägs*
vt sup. *vävt*
gt sup. *byggd, vikt*.

Här skulle för övrigt redan det vanliga och välkända lånordet *odds* motivera att kombinationen *ds* registrerades i det primära systemet.

4.3. Finala trekombinationer (jfr Sigurd s. 83 ff.).

Sigurd indelar de finala trekombinationerna alltefter deras sammansättning av tonande och tonlösa konsonanter.

Listan över tonande trekombinationer uppstår åtta olika sekvenser (s. 83). Här påpekas att det är tvivelaktigt om *ljđ* och *mnd* (som bl. a. uppträder i substantiven *helgd* /heljd/, *följd*, *hämnd*, *nämnd*) skall kunna hänföras till det primära systemet, eftersom de ofta reduceras till *ld*, *md*. Sigurd beaktar således här det uttalskriterium, som han annars i en inledande diskussion (s. 68) funnit svårt att tillämpa som ett medel att skilja primära och sekundära kombinationer (jfr ovan s. 29). Annars borde naturligtvis utifrån hans utgångspunkter samtliga finala kombinationer bestående av tre tonande konsonanter bedömas som sekundära, eftersom de innehåller en morfemgräns av det slag som Sigurd betraktar som relevant. Men enligt den alternativa metod som här föreslagits bör i stället samtliga dessa åtta finala kombinationer bedömas såsom tillhöriga det primära fonotaktiska systemet: de ingår alla endast i ordformer som representerar icke-produktiva ordbildnings- och ordböjningstyper.

Bland primära sekvenser bestående av en tonande konsonant följd av två tonlösa har Sigurd – visserligen med reservation – uppfört kombinationerna *ηsk* och *jsk* (i *konungsk* och *paraguajsk*). Dessa bör emellertid obetingat bedömas som sekundära, eftersom de endast föreligger i avledning efter levande ordbildningsmönster med det produktiva suffixet *-sk*. I gengäld kan åtskilliga kombinationer från den sekundära listan (s. 85) överföras till det primära systemet, nämligen:

<i>rpt</i>	sup. <i>skärpt</i>
<i>rps</i>	pass. <i>skärps</i>
<i>rkt</i>	sup. <i>märkt</i>
<i>rks</i>	pass. <i>märks</i>
<i>rts</i>	pass. sup. <i>hörts</i>
<i>lpt</i>	sup. <i>hjälp</i>
<i>lps</i>	pass. <i>hjälp</i>
<i>lts</i>	pass. sup. <i>sålt</i>
<i>mpt</i>	adj. <i>prompt</i>
<i>mts</i>	pass. sup. <i>skämts</i>
<i>ηts</i>	pass. sup. <i>hängts</i>
<i>ηks</i>	pass. <i>stänks</i>
<i>ηkt</i>	sup. <i>stänkt</i>
<i>nts</i>	pass. sup. <i>vänts</i>
<i>vts</i>	pass. sup. <i>grävts</i>
<i>vst</i>	superl. <i>grövst</i>
<i>jts</i>	pass. sup. <i>böjts</i>
<i>gts</i>	pass. sup. <i>lagts</i>
<i>gst</i>	superl. <i>lägst</i>
<i>ds</i>	adj. <i>tredsk</i>

Den reviderade listan över primära kombinationer kommer sålunda att innehålla även vissa sekvenser som Sigurd på s. 85 registrerat som »marginala» (se vidare denna uppsats s. 64 f.), nämligen *rts*, *lts*, *nts*, *ηks*, *ηkt* och *rkt*. Eftersom dessa sekvenser inte är belagda enbart i lågfrekventa lånord o. dyl., utan även i böjningsformer av vanliga svenska ord borde de icke ha inrangerats bland »marginal cases».

Enligt Sigurds klassifikation ingår endast sekundära kombinationer i sekvenstypen två tonande konsonanter följda av en tonlös. Enligt det här tillämpade alternativa förslaget till indelning kan emellertid följande kombinationer överföras till det primära systemet:

<i>rms</i>	pass. <i>värms</i>
<i>rmt</i>	sup. <i>värmt</i>
<i>rvs</i>	pass. <i>ärvs</i>
<i>rvt</i>	sup. <i>ärvt</i>
<i>rjs</i>	pass. <i>smörjs</i>
<i>rjt</i>	sup. <i>smörjt</i>
<i>lvs</i>	pass. <i>välvs</i>
<i>lvt</i>	sup. <i>välvt</i>
<i>ljs</i>	pass. <i>följs</i>

<i>ljt</i>	sup. <i>följt</i>
<i>mns</i>	pass. <i>nämns</i>
<i>mnt</i>	sup. <i>nämnt</i>
<i>mjs</i>	pass. <i>tämjs</i>
<i>mjt</i>	sup. <i>tämjt</i>
<i>njs</i>	pass. <i>tänjs</i>
<i>njt</i>	sup. <i>tänjt</i>
<i>nds</i>	pass. <i>vänds</i>

Listan över tonlösa trekombinationer innehåller fem primära sekvenser och åtta sekundära. Av de senare kan följande fyra dock uppfattas som primära enligt här föreslagen bedömningsgrund:

<i>fts</i>	pass. (sup.) <i>lyfts</i>
<i>pts</i>	pass. sup. <i>täppts</i>
<i>kts</i>	pass. sup. <i>rökts</i>
<i>sts</i>	pass. (sup.) <i>fästs</i>

4.4. Mediala kombinationer.

Behandlingen av de mediala kombinationerna medför nya problem i fråga om gränsdragningen mellan sekundära och primära sekvenser. Vid genomgången av detta material bedömer Sigurd i första hand såsom sekundära sådana sekvenser vilka endast uppträder i ordformer innehållande följande suffix:

<i>-de, -da</i>	impf. <i>värmd</i> , perf. ptp <i>värmda</i>
<i>-lig</i>	adj. <i>vänlig</i>
<i>-ma</i>	sbst. <i>fetma</i>
<i>-na</i>	verb <i>svartna</i>
<i>-ning</i>	sbst. <i>klubbning</i>
<i>-re</i>	komp. <i>inre</i>
<i>-se</i>	adv. <i>städse</i>
<i>-sel</i>	sbst. <i>trivsel</i>
<i>-sen</i>	adj. <i>avlägsen</i>
<i>-ska</i>	sbst. <i>paraguayska</i>
<i>-sta</i>	superl. <i>grövsta</i>
<i>-te, -ta</i>	impf. <i>tänkte</i> , perf. ptp <i>tänkta</i>

Ett genomgående drag hos dessa fall är att suffixet skapar en morfemgräns mitt i den mediala kombinationen. Däremot har Sigurd inte tagit närmare ställning till frågan hur man skall klassificera sådana fall där en

klar morfemgräns går efter stam som slutar på konsonantkombination och före suffix som börjar på vokal, t. ex.

best. form *marsch-en, bransch-en, geist-en*

pl. *druml-ar, sabl-ar, pojkvaskr-ar*

adj. *hungr-ig, smuts-ig*

inf. *eld-a*

Sådana fall bedöms utan närmare diskussion såsom primära bildningar. Det synes emellertid rimligt att man även för sådana fall tillämpar en distinktion mellan primära och sekundära sekvenser. Om inte *nts* i *kants* behandlas i paritet med *nst* i *konst* såsom final sekvens, bör inte heller *rf* i *marschen*, *dechargen* och *sergen* behandlas i paritet med *pl* i *äpple* såsom medial sekvens. Sekvensen uppträder givetvis medialt i de nämnda orden, men gör det i denna position endast tack vare att ett produktivt ändelsesuffix fogas till stammen. Det synes därför motiverat att man registrerar såsom sekundära även konsonantkombinationer som endast uppträder under sådana eller motsvarande omständigheter.

Här ställs man emellertid inför ett nytt avvägningsproblem. Det gäller här att vid den morfematiska segmenteringen skilja mellan å ena sidan sådana två- (eller fler-)staviga former där ett morfem omfattar två (eller flera) stavelser, och å andra sidan sådana två- (eller fler-)staviga former där morfemgräns går mellan stavelserna. I det senare fallet gäller det även — ur fonotaktisk synpunkt — att skilja mellan produktiva och icke-produktiva morfematiska element och mönster.

Sigurd återkommer till dessa problem i ett annat sammanhang (kapitlet »Root Structure»), där han bl. a. behandlar den morfematiska strukturen hos bildningar av typen *elda, sablar* och *uggla*.

Syftet med kapitlet »Root Structure» (s. 175–188) är att beskriva några vanliga svenska rottypers fonotaktiska struktur, inte att ge en mera uttömmande beskrivning av olika typer av svenska rotmorfem. Med rot i modern svenska menar Sigurd det morfem som utgör ett ords semantiska kärna, till vilket andra morfem fogas såsom prefix och avlednings- eller böjningssuffix. Vid den grundläggande indelningen av materialet tar Sigurd särskild hänsyn dels till olika rottypers längd, räknad i stavelser, dels till de olika omformningar eller reduktioner som en rot kan undergå i kombination med vissa andra morfem.

De svenska rötterna kan inte indelas generellt efter sin längd i t. ex. en-, två- och flerstaviga. Karakteristiskt för svenska rotmorfem är att de ofta företer en växling mellan en- och flerstaviga allomorfer. Detta är exempelvis fallet med vissa rotmorfem på *-el, -en, -er*, t. ex. *segel*,

segl-a, *socken*, *sockn-ar*, *heder*, *hedr-a*. I de anförda fallen ingår sekvenserna *-(e)l*, *-(e)n* och *-(e)r* tydligt i rotmorfemet — man kan inte genom jämförelser med andra partiellt identiska former konstatera att här föreligger någon morfemgräns mellan exempelvis *seg-* och *-el* eller mellan *sock-* och *-en*, *hed-* och *-er*. Variantformer utan *e* uppträder här i ställningen före vokal, t. ex. *segl-a*, *segl-et*, *segl-ing*.

Sigurd beskriver rotmorfem av denna typ genom att låta ifrågavarande morfem representeras av en basform (se s. 175, not 2), där den flyktiga vokalen satts inom parentes, t. ex. {filt(e)r}, {se:g(e)l}, {vat(e)n}. Som förebild för denna morfematiska transkription åberopas Nidas Morphology. Det må emellertid påpekas att Sigurds framställning här på väsentliga punkter avviker från Nidas teknik.

Nida låter vid morfematisk notation ett morfem representeras av en basform, vilken alltid är identisk med en av morfemets allomorfer. Valet av basform bestäms i första hand av möjligheten att utifrån en viss basform formulera enkla regler för övriga allomorfers distribution. Det svenska rotmorfemet {filter} kan således sägas ha två allomorfer, /filter/ och /filtr/, av vilka den senare uppträder i ställning före vokal (t. ex. *filtr-et*, *filtr-at*, *filtr-era*) och den förra i övriga positioner. I Sigurds notation kan däremot en och samma basform representera två olika allomorfer, t. ex. {filt(e)r}. En nackdel med Sigurds system är att hans basformer ofta även inkluderar icke-existerande allomorfer, t. ex. {jild(e)r}, {li:b(e)r}, {vɛ:g(e)r}, {pɛ:b(e)l}; här föreligger ju faktiskt ingen allomorf /jilder/, /li:br/, /vɛ:ger/, /pɛ:bel/ vid sidan av /jildr/, /liber/, /vɛ:gr/, /publ/ i t. ex. *skildr-a*, *liber-al*, *vågr-a*, *publ-ik*.

Ett annat problem gäller segmenteringen av tvåstaviga former på *-el*, *-en*, *-er*. I vissa fall föreligger här ingen morfemgräns. Men i andra liknande former kan en sådan gräns konstateras eller i varje fall övervägas, t. ex. *form-el* (jfr *form*), *ilsk-en* (jfr *ilsk-a*), *tank-er* (jfr *tank*). Möjligheterna till en morfematisk segmentering blir i de enskilda fallen avgörande för huruvida vi skall uppfatta en tvåstavig form på *-el*, *-en*, *-er* såsom bestående av ett eller två morfem — huruvida här föreligger ett tvåstavigt rotmorfem eller ett enstavigt rotmorfem följt av ett adjektiv- eller substantivbildande suffix.

Bland formerna på *-er* urskiljer Sigurd en grupp engelska lånord, t. ex. *charter*, *bunker*, *jumper*. Enligt hans uppfattning är det tveksamt om vi i sådana fall skall kunna räkna med ett särskilt suffixmorfem *-er* i svenskan. Här måste man emellertid beakta en skillnad mellan olika engelska lånord på *-er*. *Charter* och *bunker* kan inte segmenteras så att vi får ett betydelsebärande segment på var sin sida om en morfemgräns; vi kan inte med en

sådan delning erhålla segment som uppträder med motsvarande betydelse i andra svenska morfemkombinationer. Men annorlunda förhåller det sig med t. ex. *tank-er* och *blink-er*. Här har vi en rot *tank* resp. *blink*, vilken även uppträder med motsvarande betydelse såsom enmorfemigt ord. Och *-er* har här en betydelse av nomen-agentis-bildande suffix. Här föreligger alltså skäl för en morfematisk segmentering enligt vedertagen metod. En annan sak är dock att det antagna morfemet *-er* har en så begränsad distribution att det knappast är någon vinst att införa det vid en beskrivning av den moderna svenskans morfematiska struktur.

Även bland formerna på *-el* finner Sigurd vissa morfematiskt osäkra fall. Han nämner i detta sammanhang särskilt formerna *gördel*, *formel*, *cirkel* och *varsla*, där man eventuellt kan urskilja ett särskilt suffixmorfem *-el* resp. *-s(e)l*. Kriteriet skulle givetvis vara att före *-el*, *-s(e)l* uppträder ett segment, som även föreligger i andra kombinationer och där har samma betydelse. Sigurd segmenterar här med utgångspunkt från följande ordpar:

<i>görd-el</i>	<i>om-gjord-a</i>
<i>form-el</i>	<i>form</i>
<i>cirk-el</i>	<i>cirk-us</i>
<i>var-sel, var-sl-a</i>	<i>var-na</i>

Det måste emellertid även här framhållas att den föreslagna segmenteringen ger morfer med ytterst begränsad distribution och oklar betydelse. Vad betyder t. ex. *cirk-* i *cirkus* och *cirkel*? Även i dessa fall skulle man alltså snarare vilja räkna med ett tvåstavigt rotmorfem. Detta blir även fallet med den långa rad av tvåstaviga former på *-en* som Sigurd anför på s. 184, t. ex. *kulen*, *duven*. Endast i några (av Sigurd icke anförda) fall kan man här räkna med ett speciellt adjektivbildande suffixmorfem *-en*, nämligen *ilsk-en*, *vils-en*. Detta sker då naturligtvis genom jämförelser med formellt och semantiskt partiellt identiska former, såsom *ilsk-a* och *vils-e*.

Andra segmenteringsproblem uppstår vid behandlingen av infinitivformer som *älska*, *fladdra* och substantivformer som *groda*, *buske*. Även här blir uppfattningen om en eventuell morfemgräns avgörande för frågan om här föreligger exempel på tvåstaviga rotstrukturer eller på kombinationer av stam och suffix. Och detta inverkar i sin tur på frågan om former som *fladdra* och *tejpa* skall anses innehålla sekundära eller primära mediala tvåkombinationer.

Som Sigurd påpekar föreligger här två möjligheter. Man kan uppfatta *älska*, *groda*, *buske* som tvåstaviga rotmorfem, innehållande en enstavig

allomorfer som uppträder i kombination med vissa andra morfer, t. ex. *älsk-ling*, *grod-or*, *busk-ar*. Alternativt kan man i *älska* och andra infinitivformer urskilja ett särskilt infinitivmorfe {a}, liksom man i *groda* och *buske* kan urskilja speciella singularismorfem, nämligen {a} resp. {e}. I paren *buske:buskar*, *groda:grodor* kan ju e/a anses markera singularis, medan ar/or markerar pluralis. Vid beskrivningen av svenska rotstrukturer synes Sigurd stanna för detta senare alternativ: »The presentation of the root types in this chapter presupposes a morphemic analysis where forms of these types are assumed to contain monosyllabic roots. The vowels a, e are assumed to be separate morphemes» (s. 176). En nackdel med denna segmentering är dock, som Sigurd påpekar, att härigenom får man ett antal rotmorfer som mot regeln slutar på en icke-ordfinal konsonantkombination, t. ex. {çe:dj} i *kedja* och {jytj} i *gyttja*.

Vilka andra skäl kan anföras för den ena eller andra lösningen? Den svenska verbböjningens morfematik har behandlats i en uppsats av Lars-Gunnar Hallander¹, som visat att det ur vissa synpunkter är ändamålsenligt att räkna med ett svenskt infinitivmorfe {a} med två allomorfer, av vilka Ø uppträder efter vokal (exempel *kalla-Ø*, *bo-Ø*) och /a/ efter konsonant (exempel *döm-a*, *komm-a*). Det kan dock framhållas att denna analys ur andra synpunkter kan leda till en mer komplicerad beskrivning, nämligen om man även tar hänsyn till rotmorfernas användning såsom substantivstammar. Vi måste då bedöma vissa tvåstaviga verbstammar som tillhörande rotmorfer med tre allomorfer. Vi skulle exempelvis få räkna med ett morfe {fladder} med de tre allomorferna /fladder/, /fladdr/ och /fladdra/. Det kan emellertid påvisas en kontrast mellan formerna *fladder* och *fladdra*, t. ex. *han såg inte något fladder/fladdra i fönstret*. De två formerna kan därför inte vara allomorfer av samma morfe. Härtill kommer att infinitivmorfer i modern svenska innehåller ett utomordentligt produktivt suffix, nämligen -a, med vars hjälp man kan bilda nya verb till första svaga konjugationen, t. ex. *tejp-a*, *kongress-a*, *kontakt-a*, *twist-a*. Det skulle då vara realistiskt att räkna med en morf -a i numera icke-produktiva verbtyper (*döm-a*, *komm-a*), men anse att i produktiva verbtyper som *turist-a* är det verbbildande elementet -a endast en del i själva verbrotet!

Ur morfematisk synpunkt finns det alltså skäl att segmentera infinitivformer så att vi där urskiljer ett särskilt suffixmorfe -a. En annan fråga är i vad mån denna segmentering får betydelse för indelningen av föregående mediala konsonantkombinationer i primära och sekundära sek-

¹ Hallander, i: Nordisk sommeruniversitet 1954, s. 144—147.

venser. Suffixet *-a* kontrasterar ju som regel mot de produktiva verbal-substativbildande suffixen *-ande* och *-ning*. Sekvenser av denna typ ingår alltså i ett levande ordbildningsmönster, och i den mån de inte är belagda i ord av annan typ, bör de således bedömas som sekundära.

Annorlunda förhåller det sig med substantivformer på *-a* och *-e* (*groda*, *buske*). Sigurd uppfattar dem alternativt såsom bestående av ett enstavigt rotmorfem följt av ett suffix *-a* resp. *-e*, vilket betyder 'singularis'. Sigurd uppfattar uppenbarligen dessa *-a* och *-e* som två olika morfem, men en konsekvens av hans analys måste bli att de istället utgör två allomorfer av ett svenskt singularismorfem, vilket även kommer att innefatta en allomorf \emptyset (t. ex. i singulara former av typen *hus*, *ord*, *bi*, *sak*, *stol*, *nyckel*). Olika skäl kan anföras mot en sådana analys.

För det första skulle införandet av ett speciellt singularismorfem komplicera den morfematiska beskrivningen: man skulle i ett oändligt antal fall ha att räkna med en \emptyset -allomorf av singularismorfemet. Härtill kommer dock även vissa djupare skäl för att avvisa detta tolkningsförslag.

I de svenska substantivens numerusböjning har pluralismorfemet en grundläggande funktion — det är närvaron resp. frånvaron av pluralismarkering som anger om substantivet står i pluralis eller singularis. Undantaget från denna regel utgöres huvudsakligen av ändelselösa neutrer på konsonant (*ett bord* — *flera bord*). Däremot föreligger inget fall i substantivböjningen där enbart singularisformen är markerad med en speciell morf, medan motsvarande pluralform är omarkerad. Det är ur denna synpunkt realistiskt att räkna med ett speciellt pluralismorfem (inkluderande olika allomorfer, däribland \emptyset), men att uppfatta singularen som omarkerad — frånvaron av pluralmorfemet markerar här ensamt icke-pluralis.

Ett tredje skäl för att icke uppfatta *-e/-a* som ett särskilt morfem är att detta element endast i begränsad omfattning är produktivt i modern svenska. Gränserna för elementets produktivitet bör först undersökas och definieras, t. ex. *slarver* — *slarva*, *Pelle* — *Pella*, *tokar* — *toka*, *pingla*, verb — *pingla*, sbst., *scripta*. För sådana fall, där man genom jämförelser kan få fram konstanta betydelsekontraster kan det vara värdefullt att räkna med speciella *a*- och *e*-morfem. Exempel av denna typ visar för övrigt också att det råder en opposition mellan *-e* och *-a*; detta är ett tillräckligt skäl för att inte föra samman dessa segment såsom allomorfer av ett och samma singularis-morfem.

För den fonotaktiska analysen har detta resonemang den konsekvensen att mediala kombinationer som uppträder i tvåstaviga substantiv av typen *groda*, *buske* som regel kan bedömas som primära. Undantag ut-

göres av sekvenser som endast uppträder i sådana ord där *-e* eller *-a* har en tydlig morfemfunktion.

Sigurd berör i detta sammanhang även adjektiven på *-ig*. I modern svenska är *-ig* ett produktivt suffix, och det är givetvis fullt motiverat att uppfatta ordformer som *skyldig* och *ymnig* såsom bestående av en enstavig rot följt av ett suffixmorfem. Dock kan man även här ur fonotaktisk synvinkel göra en distinktion mellan regelbundna bildningar efter levande ordbildningsmönster, t. ex. *klistr-ig*, och stelnade bildningar efter icke längre produktiva mönster, t. ex. *ymn-ig*, *skyld-ig*.¹

Denna diskussion leder i första hand till vissa modifikationer i uppfattningen om svensk rotstruktur.

Sigurd har i kapitlet »Root Structure» beskrivit fyra huvudtyper av rotstrukturer:

1. CCCVCCC, dvs. en enstavig rot, där maximalt tre konsonanter kan föregå resp. efterfölja en vokalisk kärna;

2–4. CCCVCCC(E)R, -(E)L, -(E)N, dvs. tvåstaviga rötter vars »kärna» utgöres av en fonemsekvens av ungefär den enstaviga rotens struktur och vars avslutning utgöres av sekvensen *-(e)r*, *-(e)l* resp. *-(e)n*.

Sigurd innefattar under typ 1 även stammen i sådana former som *älsk-a*, *grod-a* och *busk-e*, dock med den reservationen att man här alternativt kan tänka sig möjligheten av en morfematisk segmentering.

En närmare morfematisk analys synes dock motivera att man som regel uppfattar tvåstaviga substantivformer på *-a* och *-e* (t. ex. *grod-a* och *busk-e*) såsom tvåstaviga allomorfer av ett stammorfem, till vilket även hör enstaviga allomorfer (t. ex. *grod-or*, *grod-rom*, *busk-ar*, *busk-snår*). Mediala konsonantkombinationer som är belagda i sådana ord kan alltså av denna anledning bedömas som primära. Däremot kan man generellt dra en morfemgräns före ändelsen *-a* i infinitivformer. Mediala kombinationer som endast är belagda omedelbart före verbändelser och andra produktiva suffixmorfem kan alltså av denna anledning bedömas som sekundära.

I fråga om substantivstammar på *-el*, *-en*, *-er* samt adjektivstammar

¹ Ett speciellt problem, som Sigurd också berör (s. 181), gäller segmenteringen av adjektiv som slutar på *-lig*, t. ex. *kittlig* (jfr *kittla*), *förskräcklig* (jfr *förskräcka*). Det kan här i vissa fall vara oklart var gränsen går — om *l* tillhör roten och följs av ett suffix *-ig*, eller om sekvensen *-lig* kan uppfattas såsom identisk med suffixet {*lig*}. Sigurd nämner som exempel på tvetydiga fall *hisklig*, *vansklig* och *kuslig*. Här är det dock möjligt att genom jämförelser segmentera i varje fall de två förstnämnda adjektiven på ett entydigt sätt: *hisk-lig* (jfr *hisk-elig*), *vansk-lig* (jfr *för-vansk-a*).

på *-en* föreligger växlande förutsättningar för en morfematisk analys. I vissa fall kan man genom jämförelser med likartade former påvisa en morfemgräns — mediala kombinationer som endast är belagda i sådana former måste bedömas som sekundära. I andra fall kan ingen sådan gräns dras. Tvåstaviga ordformer av detta slag kan då bedömas såsom bestående av en tvåstavig allomorf av ett stammorfem, till vilket även hör enstaviga allomorfer (t. ex. *socken*, *sockn-ar*). Även detta förhållande blir naturligtvis ett kriterium på förekomsten av primära mediala konsonantförbindelser.

En följd av detta resonemang är att även konsonantförbindelser som uppträder före morferna för bestämd form i singularis, /en/ resp. /et/, måste bedömas såsom sekundära, såvida de inte därjämte uppträder i ordformer med primära egenskaper.

Resonemanget om den morfematiska segmenteringen får alltså i andra hand vissa konsekvenser för indelningen av de mediala konsonantförbindelserna i primära och sekundära sekvenser. På grundval av de nu föreslagna principerna kan man utföra vissa omgrupperingar i listorna över olika mediala kombinationer. I vissa fall kan man lämna andra exempel för att stödja klassifikationen av en sekvens såsom sekundär — i andra fall måste sekvenser i brist på primära exempel överföras till det sekundära systemet.

4.5. Mediala tvåkombinationer (jfr Sigurd s. 111 ff.).

Följande mediala tvåkombinationer kan — enligt nu föreslagna principer — bedömas såsom primära. Sidhänvisningarna efter exemplen refererar till de sidor i Lyttkens o. Wulff (1916), där materialet finns utförligare redovisat.

<i>lr</i>	<i>bjällra</i> , <i>spillra</i> , <i>tallrik</i> (215)
<i>nr</i>	<i>längre</i> , <i>tyngre</i> , <i>yngre</i> (215, 250)
<i>mr</i>	<i>främre</i> , <i>mumrik</i> , <i>sämre</i> (215, 259)
<i>nr</i>	<i>fänrik</i> , <i>inre</i> (215, 275)
<i>vr</i>	<i>grövre</i> , <i>havre</i> , <i>övre</i> (215, 244)
<i>jr</i>	<i>mejram</i> (236)
<i>br</i>	<i>gabbro</i> , <i>kobra</i> , <i>sebra</i> (215, 306)
<i>gr</i>	<i>allegro</i> , <i>högre</i> , <i>lägre</i> (215, 298)
<i>dr</i>	<i>hydra</i> , <i>södra</i> , <i>ådra</i> (215, 313)
<i>fr</i>	<i>saffran</i> , <i>siffra</i> (215, 329)
<i>pr</i>	<i>kopra</i> , <i>lappri</i> , <i>paprika</i> (215, 385, 386)
<i>kr</i>	<i>lakrits</i> , <i>makrill</i> , <i>sakristia</i> (215, 370)

- tr* *citra, hitre, mitra* (215, 397, 400)
rl *arla, märla, pärla* (233)
ɣl *gänglig, kringla* (233, 250 f.)
ml *humla, kremla, semla* (233, 259)
vl *kavle, navle, tavla* (233, 244)
jl *möjlig, nejlika* (233, 237)
bl *ablativ, fibbla, hybble* (233, 306)
gl *kägla, ugglä, ögla* (233, 298, 299)
dl *ödlä* (233, 313)
fl *reffla, toffla, våffla* (233, 329)
pl *skröplig, äpple* (233, 385 f.)
kl *buckla, fackla, kräkla* (233, 370)
tl *atlas* (233, 398, 400)
sl *grissla, kvissla, vessla* (233, 347)
rn *hjärna, tärna, törne* (280)
ln *kölna, skillnad, vålnad* (223, 281, 294)
ɣn *fägnad, hugnad, mahogny* (251, 281)
mn *omnibus, ymnig, ämne* (260, 281)
vn *levnad, trevnad, vävnad* (244)
gn *byggnad, förplägnad, mognad* (294, 298)
dn *lydnad, prydnad, rodnad* (294, 314 f.)
fn *dafne* (329)
pn *häpnad* (294, 385 f.)
kn *djakne, fräkne, saknad* (294, 371)
tn *båtnad, lättnad, vittne* (294, 398, 401)
sn *missne, åsna* (294, 347)
rm *firma, formel, värme* (203, 261)
lm *almanacka, holme, kulmen* (223, 262)
gm *diafragma, flegma, magma* (262, 270, 299)
dm *kadmium, vadmal* (270, 315)
km *drakma, lackmus* (270, 371)
tm *fetma, sötma* (270, 401)
sm *besman, kosmos, prisma* (270, 347)
fm *kashmir*
rv *kurva, kärve, virvel* (203, 245)
lv *pulver, salva, älva* (222, 245)
kv *antikva, likvida, rekviem* (248)
rj *färja, orgel, värja* (203, 237)
lj *balja, galge, olja* (222, 237)
mj *sämja, timjan* (238, 260)

- nj* *brynja, konjak, linje* (238, 275)
vj *ävja* (240, 244)
dj *glädje, kedja, vidja* (240, 314 f.)
kj *ackja, dryckjom* (240, 371)
tj *gyttja, kättja, lättja* (240, 401)
rb *arbete, berberis, kurbits* (204, 306)
lb *albatross, album* (306)
mb *bambu, humbug, november* (251, 260, 306)
sb *asbest, presbyter* (309, 347)
rg *gurgel, largo, morgon* (204, 300)
lg *helgon* (223, 300)
yg *fandango, mango, tango* (251, 300)
dg *fradga, stadga* (304, 315)
tg *rotgel* (304)
rd *börda, herde, karda* (316)
ld *saldo, vilde, ålder* (223, 317)
nd *bonde, klander, veranda* (276 f., 318)
vd *hövding* (318)
jd *ejder, hejduk, sejdel* (237, 317)
gd *fogde, helbrügda* (298 f., 320)
kd *synekdoke*
gd *stängde, trängde* (251, 318)
md *skrämd, stämde* (318)
lf *alfa, elfenben, sulfa* (223, 330)
mf *amfi-, kamfer, lymfa* (260, 330)
nf *kanfas* (278)
sf *asfalt, fosfor* (332, 347)
rp *harpa, purpur, skorpa* (204, 387)
lp *pulpa, salpeter, stolpe* (224, 387)
mp *lampa, tempel, tempus* (261, 387)
sp *rispa, vespa, vesper* (348, 387)
rk *cirkel, kyrka, virke* (204, 373)
lk *alkohol, halka, kälke* (224, 373)
yk *anka, skynke, vinkel* (252, 373)
jk *balalajka, pojke, trojka* (237, 373)
dk *vodka* (315, 374)
sk *biskop, sviskon, väska* (347, 374)
rt *hjärta, körtel, vårta* (402)
lt *bälte, filter, sylta* (224, 402 f.)
yt *monter* (253, 404)

- mt* femton, jämte (prep.), tomte (261, 404)
nt kantor, panter, vante (279, 404)
jt vindböjtel (237, 403)
ft afton, kräfte, ofta (329)
pt helikopter, krypta, tapto (387)
kt hekto, nektar, sikte (371, 407)
st fasta, gnista, plåster (348, 406)
rs persika, syrsa, varsel (350, 353)
ls balsam, frälse, hylsa (223, 350)
ys gängse, stängsel, trängsel (251, 351)
ms gumse, remsa, ömse (260, 351)
ns ense, pansar, ränsel (278, 351, 353)
vs trivsel (245)
js gejsler, kejsare, mejsel (237, 351)
gs avlägsen, blygsel, tvehågsen (300, 353)
ds ledsen, klädsel, städse (315)
fs räfsa, äfsing (329, 352)
ps kapsel, lapsus, skepsis (352, 387)
ks axel, läxa, yxa (352, 371)
ts betsel, drätsel, razzia (352, 401)
nf kanske, mänska (251, 278, 335)
jf geisha
kf riksha
tf gletscher, kautschuk (335, 401)

Som sekundära kan man däremot bedöma följande mediala tvåkombinationer vilka antingen delas av eller efterföljes av produktiva morfem:

- jn* höj-ning, mojn-a, röj-ning (281)
bn drabb-ning, dubb-ning, klubb-ning
fn dusch-ning, kusch-ning, tusch-ning
pj läppj-a (240, 386)
rf amorf-a, orf-isk, surf-a (204, 330)
jf slejf-en
pf sapf-isk (386)
jp knejp-a, tejp-a (387)
mk jämk-a, åsamk-a, ömk-a (261, 374)
vk pentateuk-en (373)
vt farmaceut-en, terapeut-en (403 f.)
rf demarsch-en, marsch-en, serg-en (204, 335)
yf allong-en, bransch-en, plansch-en (251, 335)
nl man-lig, sinn-lig, vän-lig (233, 275)

4.6. Mediala trekombinationer (jfr Sigurd s. 118 ff.).

Följande mediala trekombinationer kan — enligt nu föreslagna principer — bedömas såsom primära. Sidhänvisningarna efter exemplen refererar till de sidor i Lyttkens o. Wulff (1916), där materialet finns utförligare redovisat.

<i>rmđ</i>	<i>värmde</i>
<i>rms</i>	<i>harmesen</i> (204, 352)
<i>rvđ</i>	<i>omvärde, ärde</i> (203)
<i>rjd</i>	<i>snärjde, sörjde, värjde</i> (317)
<i>rjs</i>	<i>bärgsel, sorgsen</i> (203, 352)
<i>rsk</i>	<i>barnmorska, härsken</i> (350, 364, 375)
<i>rst</i>	<i>borste, farstu, furste</i> (350, 364, 406)
<i>rkt</i>	<i>märkte, styrkte, stärkte</i> (204, 373, 407)
<i>rpt</i>	<i>skärpte, snörpte, värpte</i> (204, 387)
<i>rts</i>	<i>konsortium, scherzo</i> (352, 402)
<i>lvđ</i>	<i>skälvde, välvde</i> (222, 318)
<i>ljđ</i>	<i>följde, höljde, sköljde</i> (222, 317)
<i>lsk</i>	<i>polska</i> (dans), <i>älskog</i> (223, 294, 350, 375 f.)
<i>lst</i>	<i>bolster, halster, ulster</i> (223, 350, 406)
<i>lft</i>	<i>elfte, tolfte</i> (222, 404)
<i>lpt</i>	<i>hjälppte, stjälppte</i> (224, 226, 387)
<i>lgj</i>	<i>fylgja</i> (223, 300)
<i>ltj</i>	<i>kultje, stiltje</i> (223, 403)
<i>řst</i>	<i>gangster</i>
<i>řkt</i>	<i>plankton, stänkte, tänkte</i> (252, 374, 407)
<i>mnd</i>	<i>nämnde</i> (260)
<i>mjd</i>	<i>tämjde, vämjdes</i> (317, 318)
<i>mpt</i>	<i>impromptu, krympte</i> (261, 388)
<i>msk</i>	<i>ljumske</i> (261, 351, 375 f.)
<i>mst</i>	<i>blomster, förnumstig, hamster</i> (261, 351, 407)
<i>njd</i>	<i>skönjde, tänjde, vänjde</i> (273, 275, 317)
<i>nds</i>	<i>bändsel</i> (352)
<i>nsk</i>	<i>ganska, grönska</i> (273, 351, 353, 375 f.)
<i>nst</i>	<i>fönster, monster, vänster</i> (279, 351, 407)
<i>nts</i>	<i>nuntie, strontium</i> (280, 352)
<i>ntg</i>	<i>röntgen</i>
<i>dsk</i>	<i>brådska, tredska</i> (315, 374 ff.)
<i>fts</i>	<i>aftse</i>
<i>řst</i>	<i>gläřste</i> (407)

<i>pst</i>	<i>näpste</i> (352, 387)
<i>kst</i>	<i>sexti, växte</i> (352, 371, 407)
<i>ksp</i>	<i>expo</i>
<i>tsk</i>	<i>vätska</i> (352 f., 375 f.)
<i>kts</i>	<i>aktie</i>
<i>stn</i>	<i>astma</i> (270, 406)
<i>vgm</i>	<i>zeugma</i>
<i>jsm</i>	<i>seismo-</i> (270)
<i>jnt</i>	<i>pointer</i>
<i>rbr</i>	<i>härbre</i>
<i>rtr</i>	<i>bortre, hjortron</i> (216, 402)
<i>ldr</i>	<i>aldrig, hundra, äldre</i> (215, 223, 317)
<i>lfr</i>	<i>volfram</i> (270)
<i>ltr</i>	<i>smultron, snultra, ultra</i> (215 f., 225, 403)
<i>mbr</i>	<i>ambra, embryo, umbra</i> (215 f., 260, 306)
<i>ndr</i>	<i>flundra, hundra, tundra</i> (215, 277, 294, 319 f.)
<i>ntr</i>	<i>centrum, kontra</i> (214 f., 279 f., 404 f.)
<i>ktr</i>	<i>elektro-, plektrum, spektrum</i> (216, 371)
<i>str</i>	<i>hustru, ostron, tistron</i> (215 f., 349, 406)
<i>rkl</i>	<i>förklä, murkla</i> (204, 226, 233, 373)
<i>rsl</i>	<i>körsla</i> (233)
<i>ηkl</i>	<i>skrynkla</i> (226, 233, 252, 374)
<i>ηsl</i>	<i>hängsle</i> (233 f., 251, 351)
<i>mpl</i>	<i>otymplig</i> (226, 233, 388)
<i>mtl</i>	<i>samtliga</i> (261)
<i>msl</i>	<i>gömsle, skrymsla</i> (233 f., 261, 351)
<i>ntl</i>	<i>egentlig, fintlig, ofantlig</i> (233, 280, 405)
<i>nsl</i>	<i>bränsle, grensle, känsla</i> (216, 233 f., 278, 351)
<i>dsl</i>	<i>födsla-, rädsla</i> (233 f., 315, 352, 401)
<i>tsl</i>	<i>plötslig</i> (233, 352, 401)
<i>skl</i>	<i>hisklig</i> (348, 374 f.)
<i>rdn</i>	<i>hårdnad</i> (293 f.)
<i>rkn</i>	<i>björkna, marknad</i> (204, 293, 373)
<i>lsn</i>	<i>pilsner</i> (223, 294, 350)
<i>ntn</i>	<i>centner</i> (280, 294, 405)
<i>jtn</i>	<i>löjtnant</i> (403)
<i>ksn</i>	<i>yxne</i> (293, 352, 371)
<i>stn</i>	<i>kostnad, lystnad, tystnad</i> (293 f., 349 f., 406)

Som sekundära kan man däremot bedöma följande mediala trekom-

binationer, vilka antingen delas av eller efterföljes av produktiva morfem:

<i>rft</i>	<i>lärf-t-en, torft-ig</i> (204, 330)
<i>lts</i>	<i>ebenholt-s-en</i> (225, 352, 387)
<i>ηks</i>	<i>sfinx-en</i> (252)
<i>mps</i>	<i>pumps-en</i>
<i>vst</i>	<i>grövt-s-a</i>
<i>jsk</i>	<i>paraguaysk-a</i>
<i>jst</i>	<i>geist-en</i> (351, 406)
<i>bsk</i>	<i>lybsk-a</i>
<i>psk</i>	<i>klipsk-a, lapsk-a</i> (352, 375 f., 387)
<i>rdr</i>	<i>beordr-a, fordr-a</i> (215, 294)
<i>rpr</i>	<i>purpr-a</i> (204, 215, 387)
<i>rkr</i>	<i>mörkr-et</i> (204)
<i>rmr</i>	<i>närm-re</i> (204)
<i>lvr</i>	<i>försilvr-a, revolvr-ar</i> (215)
<i>ηkr</i>	<i>ankr-a, bunkr-a</i> (252)
<i>mpr</i>	<i>ampr-a, jump-r-ar</i>
<i>nsr</i>	<i>bepansr-a</i>
<i>nfr</i>	<i>pinschr-ar</i>
<i>jsr</i>	<i>gejsr-ar</i>
<i>jdr</i>	<i>ejdr-ar</i> (317)
<i>ptr</i>	<i>helikoptr-ar</i>
<i>tfr</i>	<i>gletschr-ar</i>
<i>spr</i>	<i>kaspr-ar, vespr-ar</i>
<i>skr</i>	<i>pojkvaskr-ar</i>
<i>rml</i>	<i>forml-er, harm-lig</i> (204)
<i>rvl</i>	<i>snörvl-a, tarv-lig, virvl-a</i> (203, 233)
<i>rjl</i>	<i>förarg-lig, sorg-lig, utmärgl-ad</i> (203)
<i>rgl</i>	<i>gurgl-a</i> (204, 233, 300)
<i>rdl</i>	<i>gördl-ar, nord-lig</i> (233)
<i>rbl</i>	<i>hyperbl-er</i> (204, 306)
<i>rpl</i>	<i>sörpl-a</i> (204, 233)
<i>rtl</i>	<i>hjärt-lig, körtl-ar</i> (402)
<i>lvl</i>	<i>valvl-er</i>
<i>ldl</i>	<i>bild-lig</i> (317)
<i>lkl</i>	<i>folk-lig</i> (224, 373)
<i>lpl</i>	<i>hjälpl-lig</i> (224)
<i>lsl</i>	<i>själs-lig</i>

<i>mfl</i>	<i>skymf-lig</i>
<i>mkl</i>	<i>ömk-lig</i>
<i>ndl</i>	<i>and-lig, handl-a, pendl-a</i> (233, 277, 319 f.)
<i>ηkl</i>	<i>ynk-lig</i>
<i>jdl</i>	<i>sejdl-ar</i> (317)
<i>jtl</i>	<i>vindböjtl-ar</i>
<i>jsl</i>	<i>mejstl-a, mejstl-ar</i> (233, 351)
<i>gsl</i>	<i>vigstl-ar</i>
<i>tgl</i>	<i>rotgl-ar</i>
<i>ktl</i>	<i>ursäkt-lig, vaktl-ar</i>
<i>ksl</i>	<i>växl-a, växl-ar</i> (233, 352)
<i>psl</i>	<i>kapsl-a, kapsl-ar, kropps-lig</i> (233, 352, 387)
<i>ftl</i>	<i>omskift-lig, skrift-lig</i> (330)
<i>spl</i>	<i>haspl-a</i> (233, 348)
<i>stl</i>	<i>mistl-ar, väst-lig</i> (233, 349 f., 406)
<i>rmn</i>	<i>värm-ning</i>
<i>rvn</i>	<i>skarv-ning</i>
<i>rjn</i>	<i>härj-ning</i>
<i>rgn</i>	<i>morgn-a, morgn-ar</i> (204, 300)
<i>rjn</i>	<i>surf-ning</i>
<i>rpn</i>	<i>skarp-na, skorp-na</i> (204, 293, 387)
<i>rtn</i>	<i>svart-na</i> (293, 402)
<i>rsn</i>	<i>vars-na</i> (293)
<i>lmn</i>	<i>film-ning</i>
<i>lvn</i>	<i>välv-ning</i>
<i>ljn</i>	<i>skölj-ning</i>
<i>ldn</i>	<i>eld-ning</i> (317)
<i>lpn</i>	<i>stjäl-p-ning</i> (387)
<i>lkn</i>	<i>kalk-ning</i> (373)
<i>ltn</i>	<i>svult-na, multn-a</i> (224, 403)
<i>ηkn</i>	<i>drunkn-a, unkn-a</i> (252, 293, 374)
<i>mjn</i>	<i>tämj-ning</i>
<i>mbn</i>	<i>bomb-ning</i>
<i>mpn</i>	<i>trumpn-a</i> (261, 293, 388)
<i>mtn</i>	<i>hämt-ning</i>
<i>mfn</i>	<i>skymf-ning</i> (330)
<i>msn</i>	<i>skamsn-a</i>
<i>ndn</i>	<i>bundn-a, and-ning</i> (278, 320)
<i>nsn</i>	<i>rens-ning</i> (278, 351)
<i>nfn</i>	<i>lynch-ning</i> (278, 351)

<i>jkn</i>	<i>jojk-ning</i>
<i>jpn</i>	<i>tejp-ning</i>
<i>gsn</i>	<i>avlägsn-a</i> (293)
<i>dsn</i>	<i>ledsn-a</i> (293, 315)
<i>ftn</i>	<i>aftn-ar, förgift-ning</i> (329 f.)
<i>fsn</i>	<i>hyfs-ning</i> (329)
<i>psn</i>	<i>gips-ning</i>
<i>ktn</i>	<i>skikt-ning</i>
<i>tsn</i>	<i>ets-ning</i>
<i>tfn</i>	<i>rutsch-ning</i>
<i>spn</i>	<i>läsp-ning</i> (348)
<i>skn</i>	<i>tillfrisk-na, vask-ning</i> (293, 375)
<i>dgn</i>	<i>glödg-ning, utvidg-ning</i> (300, 315)
<i>tjn</i>	<i>vittj-ning</i>
<i>mkn</i>	<i>jämkn-ning</i> (374)
<i>vjn</i>	<i>klövj-ning.</i>

4.7. Här har nu framlagts ett alternativt förslag till precisering av begreppen »primära» och »sekundära kombinationer». Detta har medfört vissa omgrupperingar av Sigurds material, vilka framför allt inneburit att flera kombinationer förts till det primära systemet. Den nya indelningen har naturligtvis i och för sig ett begränsat intresse; men den får relevans i den mån man utifrån denna klassifikation kan formulera enklare och mer generella regler för fonemens kombination i olika positioner. Särskilt betydelsefullt är det här också om man — som en slutprodukt av analysen — kan nå fram till en mera samlande formel, som tydligare visar sammanhanget mellan olika led i ordens fonotaktiska struktur.

Denna fråga skall närmare belysas i följande avsnitt.

5. Konsonantkombinationernas ordningsföljd.

5.1. Under rubrikerna »Order Analysis» och »Order Classes» behandlar Bengt Sigurd de ordningsregler som gäller inom initiala resp. finala kombinationer (s. 54—61, s. 77—81). Något motsvarande avsnitt ingår inte i kapitlet om mediala tvåkombinationer; här nöjer sig Sigurd med att konstatera: »There is clearly no fixed order among the phonemes in these 2-member clusters» (s. 116).

»Ordningsanalysen» syftar till att klarlägga den relativa ordningsföljd som gäller för konsonantfonemen inbördes och som framträder genom

jämförelser mellan t. ex. olika tvåkombinationer i initial ställning. I svenskan går här exempelvis /s/ före /p/ (*spå*), och /p/ går i sin tur före /r/ (*prat*). För dessa tre fonem kan man alltså tentativt uppställa ordningsföljden $s - p - r$. Sigurd anlägger här ett betraktelsesätt och tillämpar en metod som kommit till användning vid undersökning av olika språkliga enheter. Ett av de första bidragen till den internationella litteraturen i ämnet är som nämnts Sigurds egen uppsats »Rank Order of Consonants Established by Distributional Criteria» (1955).

H. A. Gleason demonstrerar i »An Introduction to Descriptive Linguistics» (1955) hur en liknande metod kan användas för att beskriva ordformers morfematiska byggnad (a.a. s. 110 ff.). Inom ett paradigm gäller som regel att vissa affix inte kombineras inbördes, medan vissa ordningsregler gäller för kombinerbara morfem. Särskilt om paradigmat innefattar en mera omfattande följd av kombinerade affix efter eller före roten, kan en indelning i ordningsklasser vara en klagörande och överskådlig form för språkbeskrivning. Gleason visar hur man t. ex. inom det turkiska verbparadigmat kan indela suffixmorfemen i ordningsklasser (»orders»). Den första klassen innehåller suffix som endast kan stå närmast efter roten; den andra klassen innehåller sådana morfem som kan stå närmast efter morfem ur ordningsklass 1, eller närmast roten om intet morfem ur klass 1 föreligger; på detta sätt kan man indela det turkiska verbparadigmets suffixmorfem i tio ordningsklasser. Varje ordningsklass utgörs alltså av en grupp morfem som icke kan kombineras inbördes (de utesluter varandra), och som intar en bestämd plats i den morfemsekvens som bildar en ordform inom paradigmat.

Denna form för beskrivning kompliceras emellertid av olika faktorer. Varje medlem av en klass står inte nödvändigtvis efter resp. före varje medlem av föregående eller efterföljande klass, utan som regel endast efter resp. före vissa medlemmar av dessa klasser. Det finns alltså luckor eller restriktioner inom systemet som i någon form måste redovisas genom tillägsregler. Vidare behöver inte alla klasser vara samtidigt representerade i en form inom paradigmat. Formen kan bestå av representanter ur endast vissa klasser; dessa representanter uppträder då givetvis i den inbördes ordning som ordningsschemat anger, men med en eller flera tomma platser mellan de olika enheterna. Dessa tomma platser, som markerar icke-representerade klasser, kan i vissa fall vara obligatoriska. Så gäller t. ex. för det turkiska verbparadigmat att endast ett morfem ur klasserna 6, 8 och 10 kan samtidigt ingå i en verbform. Här gäller det alltså att även formulera regler som anger de restriktioner som föreligger i fråga om kombination mellan hela klasser. Slutligen uppstår

också den komplikationen att vissa enheter kan vara svåra att entydigt placera i en viss klass, representerande en viss plats inom ordnings-systemet. Ur rent distributiv synpunkt kan det vara möjligt att placera enheten i flera olika angränsande klasser.

För att lösa problem av sistnämnda slag har man sökt använda kompletterande kriterier. Vid morfematiska och syntaktiska undersökningar har man t. ex. sökt korrigera eller precisera den på distributiva grunder fastställda ordningsföljden genom att studera de tentativt uppställda distributionsklassernas relation till enheternas semantiska egenskaper. En sådan metod har tillämpats i två uppsatser rörande svensk ordföljd.¹

De teoretiska förutsättningarna för analyser av detta slag har diskuterats av Hans Karlgren i artikeln »Positional Models and Empty Places».² Karlgren använder här termen »position chart» för ett beteckna en modell över olika enheters inbördes ordningsföljd. Ett huvudproblem är här hur man skall konstruera sådana »position charts». Svårigheten består främst i att man endast sällan kan finna system där alla enheter ur olika ordningsklasser är inbördes kombinerbara. Som en följd av detta synes vissa enheter vara svårplacerade — de kan uppfattas som glidande mellan olika angränsande positioner. Det gäller här att undvika subjektiva lösningar vid utarbetandet av själva ordningssystemet, och att i stället söka konsekvent tillämpa formella kriterier.

Karlgren påpekar här att den rent positionella eller distributiva analysen bör kombineras med en analys av den fonetiska eller semantiska substansen. Man kan t. ex. av rent distributiva skäl föra *b* till den första positionen i en beskrivning av initiala konsonantkombinationer i svenskan — ingen annan konsonant kan ju föregå *b*; men av fonetiska skäl föredrar man att placera *b* i den andra positionen tillsammans med *p* (som ju hör dit rent distributivt i kraft av sin placering efter *s*). På samma sätt kan den distributivt fixerade rangordningen inom ett syntaktiskt fält justeras med tillhjälp av semantiska kriterier (men fortfarande inom ramen för de distributiva reglernas giltighet). Karlgren påpekar även nödvändigheten av att (för att nå en enkel beskrivning) i vissa fall låta formellt identiska enheter ingå i olika ordningsklasser.

Sådana metoder har redan tidigare tillämpats, bl. a. i nyss nämnda uppsatser över svensk ordföljd. Men huvudproblemet kvarstår: hur skall man utifrån rent distributiva kriterier utföra en entydig indelning av

¹ Loman, ANF 71 (1957), s. 218—244, ANF 73 (1958), s. 33—50.

² Ellegård, Karlgren o. Spang-Hanssen, Structures and Quanta (1963).

enheter i ordningsklasser? Den åsyftade indelningen skall alltså bygga på ett jämförande studium av enheternas ordningsföljd inom olika kombinationer, men den skall inte behöva kompletteras eller korrigeras genom ett subjektivt val av tilläggsriterier, semantiska eller fonetiska. Först sedan ordningssystemet fastställts kan man som nästa steg undersöka systemets relationer till enheternas semantiska eller fonetiska egenskaper.

5.2. Initiala tvåkombinationer.

I sin behandling av de initiala tvåkombinationerna gör Sigurd följande allmänna påpekande: »The establishment of order classes can sometimes be done unambiguously but in general the classification is somewhat arbitrary and several solutions are possible». Det system han i första hand uppställer för de initiala tvåkombinationerna kallas också bara »a possible solution» (s. 58). Detta system har följande utseende:

5	4	3	2	1
s	b	v	n	r
f	g		m	l
	d			j
	t			
	k			
	p			

Siffrorna betecknar givetvis de fem ordningsklasserna, i vilka de under angivna fonemen ingår som medlemmar. Om detta system gäller att man kan kombinera fonem ur de olika klasserna, och att ordningsföljden mellan enheterna i så fall är den i systemet angivna. T. ex.: /s/ går före /t/; /t/ går före /v/; /v/ går före /r/. Likaså går exempelvis /s/ även före /v/, och /t/ även före /r/. Emellertid föreligger, som Sigurd också själv framhåller, en viss grad av godtycke i denna indelning. T. ex.: /v/ kommer efter /d t k/ och före /r/ — men eftersom /v/ inte kan kombineras med vare sig /n/ eller /m/ kan man lika väl sammanföra dessa tre fonem till en och samma ordningsklass. Flera liknande invändningar kan riktas mot det föreslagna systemet.

För att erhålla ett korrektiv mot denna i viss mån godtyckliga indelning företar Sigurd en omgruppering med hänsyn till fonemets fonetiska egenskaper och relationer. Han bygger här på en framträdande tendens hos materialet: ordningsföljden mellan fonemen och därmed deras distri-

butiva indelning står i samband med vissa fonetiska förhållanden. Dessa iakttagelser renodlas i följande uppställning:

6	5	4	3	2	1
s	p	b	m	v	r
f	t	d	n	j	l
	k	g			

Man kan alltså iaktta följande ordningsföljd mellan sex fonetiskt karakteriserade klasser:

6. tonlösa frikativor
5. tonlösa klusiler
4. tonande klusiler
3. nasaler
2. tonande frikativor
1. likvidor.

I anslutning till denna uppställning kan Sigurd formulera vissa generella regler för ordningsföljden, vilka ansluter till fonemens olika fonetiska egenskaper, t. ex. att tonlösa fonem går före tonande, eller att frikativor går före likvidor (se vidare s. 60).

Detta system är emellertid mindre tillfredsställande ur två synpunkter: fonem som har likartad distribution och som inte kombineras inbördes uppförs ändå i olika ordningsklasser, t. ex. /p t k/ och /b d g/ samt /j/ och /l r/;

systemet är övergenererande, dvs. det visar inte bara vilka kombinationer som faktiskt förekommer i svenskan utan även en rad icke-förekommande, t. ex. /fp/, /ft/, /fk/.

Systemet måste därför kompletteras med ett antal regler för inskränkningar i de möjligheter till kombination som skulle vara tillåtna utifrån själva ordningssystemet. Sigurd söker grafiskt åskådliggöra dessa inskränkningar

dels genom att i ett diagram (s. 61) komplettera indelningen i vertikala ordningsklasser med ett slags horisontellt ordningssystem, som särskilt markerar icke-förekommande kombinationer mellan fonem ur olika ordningsklasser,

dels genom att efter ett pildiagram (s. 56) införa ett »filter», vilket tar bort de kombinationer som kan utläsas ur diagrammet men som är icke-förekommande.

Själva pildiagrammet visar de generella möjligheter som föreligger till

kombination mellan olika fonem. Diagrammet är konstruerat så att varje enhet (dvs. varje konsonantfonem) markeras blott en gång. Streck förbinder de enheter som kombineras, och enheternas placering i diagrammet (i vertikala spalter från vänster till höger) anger ordningsföljden. Instruktionen till läsaren lyder: »Take any two consonants which are connected by lines when going from left to right.»

Ett exempel ur diagrammet:

/s/ förbindes genom ett streck med /k/; /k/ i sin tur med /v/, och /v/ med /r/. Alla dessa fyra fonem står i var sin spalt.

Detta innebär alltså att följande tvåkombinationer är möjliga enligt sekvensdiagrammet:

sk-
sv- kv-
sr- kr- vr-

Diagrammet är emellertid övergenererande, eftersom det även registrerar vissa icke-förekommande kombinationer, t. ex. *sr*-. Denna övergenerering kunde naturligtvis undvikas om man gör sekvensdiagrammet något mer komplicerat. En annan lösning är att man förser diagrammet med ett tillägg, vari man räknar upp de enligt det enkla diagrammet tillåtna men i språkbruket icke-förekommande kombinationerna. Detta tillägg kan ha samma grafiska form som själva diagrammet, men symbolerna får i stället en negativ innebörd. I diagrammet betyder strecket som förbinder /n/ och /j/ att dessa båda fonem kan kombineras initialt (i den angivna ordningen), men i tillägget, »filtret», betyder strecket mellan /k/ och /j/ att dessa båda fonem icke kombineras.

Det enklare, något övergenererande sekvensdiagrammet kan anses demonstrera en naturlig ordningsföljd inom systemet av initiala konsonantkombinationer. Undantagen kan bedömas som luckor i de positionellt givna kombinationsmöjligheterna — och kan redovisas i ett mindre filter. Filtret är alltså delvis ett grafiskt hjälpmedel för att korrigera de fel, som kan uppstå i form av övergenerering, om man söker konstruera ett enkelt och överskådligt sekvensdiagram. Men det kan även uppfattas som ett mått på balansen mellan ett naturligt ordningssystem inom fonemkombinationen och antalet avvikelser i form av luckor inom detta system.

Det är oklart vilken funktion Sigurd närmast tillmäter detta filter. Detta kan belysas med två citat:

»It is clear that the fit of the order diagram to the data is shown by the size of the filter» (s. 55). Här uppfattas filtret väl närmast som ett

grafiskt hjälpmedel och samtidigt som en mätare på hur väl man lyckats att genom det egentliga sekvensdiagrammet återge de faktiska kombinationsmöjligheterna.

»The structure of the filter is also an interesting study» (s. 56). Här synes filtret i sig själv ha ett fonotaktiskt intresse, och således kunna beskrivas som ett relevant inslag i det fonotaktiska systemet.

Nackdelen med denna beskrivningsform är att den kräver vissa, delvis subjektiva, omgrupperingar och tillägg för att ge en adekvat bild av konsonantfonemens kombinationsmöjligheter i initial ställning. Härmed försvåras också i viss mån överskådligheten. Det synes emellertid föreligga en annan möjlighet att adekvat och undantagslöst återge den relativa ordningsföljden samt kombinerbarheten mellan olika konsonantfonem i initial ställning. En uppställning av det åsyftade slaget kan även på ett överskådligt sätt presentera de data som krävs för att besvara eller belysa de ovan formulerade sexton detaljfrågorna (se ovan s. 6 ff.).

Den första uppgiften vid en analys av konsonantkombinationernas ordningsförhållanden är att fixera en utgångspunkt för elementens gruppering. Eli Fischer-Jørgensen har för analysen av positionsklasserna valt ställningen närmast vokalen som position I och numrerat de övriga klasserna alltefter avståndet från vokalen. Det är emellertid ingalunda självklart att vid en ordningsanalys ställningen närmast vokalen skulle vara utgångspunkt. Man kan naturligtvis lika gärna börja med den absolut initiala ställningen i olika konsonantförbindelser. Här föreligger ett viktigt avgörande, eftersom indelningen av konsonantfonem i ordningsklasser ger delvis olika resultat om man väljer positionen närmast vokaler resp. positionen främst i ordet som utgångspunkt för analysen.

Om man väljer positionen närmast vokalen som utgångspunkt får man följande system:

1. /r l j/
2. /p b m n v/
3. /t d k g f/
4. /s/.

Detta innebär

att /r l j/ ingår i initiala konsonantkombinationer endast i positionen närmast vokalen,

att /p b m n v/ endast kan stå närmast något eller några av fonemen i klassen /r l j/,

att /t d k g f/ kan föregå något eller några fonem i klasserna 2 resp. 1,

att /s/ kan föregå fonem ur samtliga tre övriga klasser.

Om man i stället väljer den absolut initiala positionen i ordet som utgångspunkt för analysen får man däremot följande system:

1. /s f d g b/
2. /t k p m/
3. /n v/
4. /r l j/.

Detta innebär

att /s f d g b/ ingår i initiala konsonantkombinationer endast i den absolut initiala positionen,

att /t k p m/ i initiala konsonantkombinationer endast kan stå närmast efter fonem i den första klassen — dvs. i praktiken: efter /s/,

att /n v/ kan stå efter fonem i klasserna 1 resp. 2,

att /r l j/ kan stå efter fonem ur samtliga tre övriga klasser.

Här kräver förhållandet mellan /s/ och /d g b/ en särskild kommentar. Normalt brukar vi ju inte räkna med att /s/ i svenskan kombineras med ett följande /d g b/. Emellertid föreligger efter /s/ neutralisation mellan tonlös klusil och motsvarande tonande klusil. Efter /s/ finns alltså ingen kontrast mellan /p/ och /b/, mellan /t/ och /d/, mellan /k/ och /g/. Fonetiskt sett är den efter /s/ följande klusilen tonlös men oaspirerad; den avviker därför i sin sammansättning av distinktiva drag från såväl initialt /p t k/ som initialt /b d g/. Det kan därför vara befogat att vid denna uppställning låta /b d g/ ingå i en annan ordningsklass än /s/. Även mellan /f/ och /v/ råder neutralisation i ställningen efter initialt /s/. Detta innebär att kontrasten mellan *svär* och *sfär* torde vara upphävd åtminstone i naturligt tal. Däremot kan kontrasten naturligtvis återinföras under vissa betingelser, t. ex. genom att man placerar en inre junktur efter /s/ i *sfär*: /s + fɛ:r/. Ur denna synpunkt är det således befogat att låta även /f/ ingå i en efter /s/ följande ordningsklass.

Vi får alltså följande justerade system med utgångspunkt från den absolut initiala positionen:

1. /s/
2. /p b m f t d k g/
3. /n v/
4. /r l j/.

Om man nu jämför de båda uppställningarna skall man finna, att systemet utgöres av fyra positioner — vare sig man börjar indelningen från positionen närmast vokalen eller från den absolut initiala positionen. Dock föreligger den skillnaden att /p b m/ i ena fallet förs till samma

klass som /n v/, i andra fallet till samma klass som /f t d k g/. Utifrån rent distributiva kriterier kan man alltså inte entydigt föra /p b m/ till endera av dessa grupper.

Om man räknar från vokalen förs /p b m/ till samma klass som /n v/, ty räknat från vokalen kan /p b m n v/ endast stå närmast före /r l j/:

<i>pr-</i>	<i>pl-</i>	<i>pj-</i>
<i>br-</i>	<i>bl-</i>	<i>bj-</i>
		<i>mj-</i>
		<i>nj-</i>
<i>vr-</i>		

Däremot kan /f t d k g/ föregå fonem ur klassen /p b m n v/:

<i>fn-</i>	<i>tv-</i>
<i>kn-</i>	<i>dv-</i>
<i>gn-</i>	

Om man däremot räknar från absolut initial position går /p b m/ till samma klass som /f t d k g/, ty räknat från ordets början kan /p b m/ liksom /f t d k g/ följa närmast /s/:

<i>sp b-</i>	<i>sm-</i>	<i>sf-</i>	<i>st d-</i>	<i>sk g-</i>
--------------	------------	------------	--------------	--------------

Däremot kommer /n v/ efter medlemmar av klass 2:

<i>tv-</i>	<i i="" kv-<=""></i>	<i>kn-</i>
------------	----------------------	------------

Detta förhållande kan nu uttryckas på olika sätt. Man kan anse att /p b m/ samtidigt ingår i två olika ordningsklasser (2 och 3), eller man kan anse att /p b m/ utgör en egen ordningsklass, vilken har den distributiva egenskapen att icke kombineras med medlemmar av klasserna 2 och 3. Det senare uttryckssättet synes vara att föredra, i synnerhet som man härvid även anknyter till Sigurds egen definition av »order class» som en grupp fonem med gemensamma distributiva egenskaper. Man kan då indela enheterna i initiala tvåkombinationer i följande fem ordningsklasser, varvid indelningen baseras på enheternas egenskap att täcka en eller flera positioner i ordningssystemet. Medan övriga initialt använda konsonantfonem kan anses täcka endast en position, kan /p b m/ sägas täcka två:

1. /s/ (position 1)
2. /f t d k g/ (position 2)
3. /n v/ (position 3)
4. /p b m/ (position 2 och 3)
5. /r l j/ (position 4)

	1		2					3			4													
	s	f	t	d	k	g	p	b	m	n	v	r	l	j										
s	2		+		+		+		+	+			+											
f	2									+		+	+	+										
t																		+	+					
d																			+	+				
k																		+	+	+	+			
g																		+		+	+			
p	2											+	+	+										
b																				+	+	+		
m																						+		
n	3									2				+										
v																			+					
r	3									2														
l																								
j																								

Fig. 1. Initiala tvåkombinationer.

Detta förhållande kan även åskådliggöras i ett enkelt rutdiagram (se fig. 1). Fonemen är här grupperade efter sin tillhörighet till olika ordningsklasser. Den vågräta raden med siffror markerar olika positioner. Med hjälp av dessa siffror kan man se vilken position eller vilka olika positioner som täcks av ett visst fonem i den lodräta raden:

- /s/ täcker den första
- /f t d k g/ den andra
- /p b m/ den andra och tredje
- /n v/ den tredje
- /r l j/ den fjärde

Plustecknen på diagrammet markerar de 31 olika initiala tvåkombinationer, som Sigurd registrerat i listan på s. 36. Inom de fält som på diagrammet betecknats med »2» är tvåkombinationer omöjliga, beroende på att enheterna ingår i samma ordningsklass. Inom det fält som betecknats med »3» är tvåkombinationer omöjliga enligt den uppställda

ordningsregeln som säger att medlem av klass 1 går före medlem av klass 2 etc.

En uppställning av detta slag ger också en bild av i vilken utsträckning möjligheterna till konsonantkombinationer blivit utnyttjade i språkbruket. Om man utökar diagrammet till att omfatta samtliga arton svenska konsonantfonem (alltså inklusive /h ç ʃ ŋ/, så får man ett rutdiagram om 324 rutor. Dessa rutor representerar de initiala tvåkombinationer som vore teoretiskt möjliga, om vart och ett av de 18 konsonantfonemen kunde kombineras med vart och ett av de övriga 17 — och dessutom bilda en »autokombination»¹ i initial ställning. Men i själva verket har vi alltså att räkna med endast 31 normalt förekommande initiala tvåkombinationer.

Frånvaron av 293 teoretiskt möjliga tvåkombinationer kan enklast beskrivas med hjälp av elva negativt formulerade regler. Tre av dessa regler uttrycker de restriktioner som ligger i själva ordningssystemet:

1. /h ç ʃ ŋ/ ingår ej i initiala tvåkombinationer, dvs. dessa fonem står utanför ordningssystemet. Genom denna regel utesluts 128 teoretiskt möjliga kombinationer.

2. Fonem som täcker samma position kombineras ej inbördes. Genom denna regel utesluts 72 teoretiskt möjliga kombinationer. Som ett specialfall av denna regel kan man uppfatta frånvaron av autokombination; härigenom utesluts ytterligare 14 möjligheter.

3. Fonem som täcker en position med lägre ordningsnummer kan givetvis inte stå efter fonem som täcker en position med högre ordningsnummer. Genom denna regel utesluts 53 teoretiskt möjliga kombinationer.

Dessa tre regler kan alltså tillsammans förklara frånvaron av inte mindre än 271 teoretiskt möjliga kombinationer. Denna beräkning visar i vilken hög grad de initiala tvåkombinationerna kan bedömas som positionellt reglerade.

De övriga 22 frånvarande kombinationerna kan beskrivas i åtta regler som uttrycker vissa fonetiskt betingade undantag i det positionellt givna systemet:

4. Efter /s/ föreligger ingen opposition mellan tonlöst fonem och motsvarande homorgana tonande fonem. Kontrasterna /f:v, t:d, k:g, p:b/ är här alltså neutraliserade. Genom denna regel utesluts 4 teoretiskt tänkbara kombinationer. Alltså minus 4.

5. /s/ kombineras ej med /r, j/. Minus 2.

¹ Termen »autokombination» har lånats från H. Spang-Hanssen, *Probability and Structural Classification* (1959), s. 37.

6. Tonande och tonlös labial frikativa kombinerar ej. Minus 1.
7. Dental klusil kombinerar ej med /n, l, j/. Minus 6.
8. Palatal klusil kombinerar ej med /j/. Minus 2.
9. Tonande palatal klusil kombinerar ej med /v/. Minus 1.
10. Nasal kombinerar ej med /r, l/. Minus 4.
11. Tonande labial frikativa kombinerar ej med /l, j/. Minus 2.

Dessa inskränkningar i kombinationsmöjligheterna kan åskådliggöras i ett nytt rutdiagram (fig. 2), där plus markerar förekommande initial tvåkombination, och där siffra betecknar den regel enligt vilken viss kombination är icke-förekommande.

Denna uppställning kan samtidigt ge en klar överblick över andra väsentliga drag hos de initiala tvåkombinationerna i svenskan. Med dess hjälp kan man få bl. a. följande frågor snabbt besvarade:

Vilka initiala tvåkombinationer förekommer?

Hur många?

Vilka konsonantfonem ingår i dessa tvåkombinationer?

I hur många olika tvåkombinationer ingår ett visst konsonantfonem?

Vilka fonem kan stå i klass III?

Vilka fonem kan stå i klass 2II?

I hur många olika kombinationer ingår ett visst fonem i klass III?

Denna fråga kan besvaras genom att man läser diagrammet vertikalt. Så står t. ex. /n/ fyra gånger sist (närmast vokalen), nämligen i kombinationerna *sn-*, *fn-*, *kn-*, *gn-*.

I hur många olika kombinationer ingår ett visst fonem i klass 2II?

Denna fråga besvaras genom att man läser diagrammet horisontalt. Så står t. ex. /n/ en gång främst (i absolut initial ställning), nämligen i kombinationen *nj-*.

Utifrån dessa beräkningar kan man också lätt rangordna fonemen med hänsyn till det antal kombinationer i vilka de ingår såsom första eller andra led eller över huvud taget.

Man kan även lätt se att vissa fonem kan grupperas parvis med hänsyn till sina distributiva mönster:

/t d/ kan föregå /v r/ men ej /n l j/,

/p b/ kan föregå /r l j/,

/m n/ kan föregå /j/ men ej /r/.

Partiell distributiv likhet föreligger vidare mellan /k/ och /g/, vilka båda kan föregå /n r l/, men ej /j/. Detta par bildar dock ett asymmetriskt par, så till vida som /k/ men ej /g/ kan föregå /v/.

På grund av svenskans morfematiska struktur har frågan om primära

	<i>s</i>	<i>f</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>v</i>	<i>r</i>	<i>l</i>	<i>j</i>	<i>h</i>	<i>ç</i>	<i>f</i>	<i>ŋ</i>
<i>s</i>	—	4	+	4	+	4	+	4	+	+	+	5	+	5	1	1	1	1
<i>f</i>	3	—	2	2	2	2	2	2	2	+	6	+	+	+	1	1	1	1
<i>t</i>	3	2	—	2	2	2	2	2	2	7	+	+	7	7	1	1	1	1
<i>d</i>	3	2	2	—	2	2	2	2	2	7	+	+	7	7	1	1	1	1
<i>k</i>	3	2	2	2	—	2	2	2	2	+	+	+	+	8	1	1	1	1
<i>g</i>	3	2	2	2	2	—	2	2	2	+	9	+	+	8	1	1	1	1
<i>p</i>	3	2	2	2	2	2	—	2	2	2	2	+	+	+	1	1	1	1
<i>b</i>	3	2	2	2	2	2	2	—	2	2	2	+	+	+	1	1	1	1
<i>m</i>	3	2	2	2	2	2	2	2	—	2	2	10	10	+	1	1	1	1
<i>n</i>	3	3	3	3	3	3	2	2	2	—	2	10	10	+	1	1	1	1
<i>v</i>	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	—	+	11	11	1	1	1	1
<i>r</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	2	2	1	1	1	1
<i>l</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	—	2	1	1	1	1
<i>j</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	—	1	1	1	1
<i>h</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>ç</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>f</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>ŋ</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Fig. 2. Initiala tvåkombinationer jämte hänvisning till regler för icke-förekommande kombinationer.

och sekundära sekvenser ingen relevans vid undersökningen av initiala kombinationer. Här har man emellertid att ta hänsyn till en annan distinktion, som Bengt Sigurd också arbetar med, nämligen skillnaden mellan »basic (normal, central) sequences» och »marginal sequences». Marginala sekvenser är, enligt Sigurds terminologi, sådana sekvenser som endast uppträder i ett fåtal, ofta mindre frekventa ord av främmande ursprung. Marginala sekvenser kan på detta sätt uppfattas som en underavdelning inom den mera omfattande kategorien »dubious sequences», vari även innefattas lågfrekventa sekvenser i t. ex. vissa ålderdomliga eller onomatopoetiska ord eller i ord som tillhör slangens eller barnspråkets vokabulär.

Sigurd definierar alltså »marginala sekvenser» i första hand med hänsyn till de berörda ordens frekvens och etymologi. Här kan det emellertid vara av intresse att göra en distinktion med hänsyn till de marginala sekvensernas förhållande till det ordningssystem, som uppenbarligen spelar en stor roll i fråga om möjligheterna till kombination mellan olika fonem. Det kan därför vara av vikt att bland de marginala sekvenserna skilja mellan

a) sekvenser som låter sig infoga i det grundläggande ordningssystemet (vilket alltså kan uppställas på basis av vissa vanliga primära kombinationer) och

b) sekvenser som inte låter sig infoga i detta grundläggande ordningssystem.

Sigurd behandlar marginala initiala sekvenser i avh. s. 63—66. Av de sekvenser som här anförs kan följande bedömas som tillåtna, så till vida som de inte bryter mot den ordningsföljd som uppställts för olika fonemklasser:

dj (*djonk*, *djungel*), *gj* (*gjallarhornet*), *kj* (*kiosk*), *sj* (*sfär*, *sfinx*).

Dessa lån kan anses fylla luckor i det centrala kombinationssystemet. Utanför detta faller däremot följande kombinationer, som innebär brott mot fonemens normala inbördes ordning:

fl (*schlager*), *fv* (*schvung*), *fn* (*schnauzer*), *fr* (*shrapnel*),

ps (*psykologi*), *ts* (*tsar*), *ks* (*xylograf*),

pt (*ptolemaisk*), *ft* (*ftalsyra*), *pf* (*pfennig*),

pn (*pneumatisk*), *mn* (*mnemoteknisk*).

Ord som innehåller sådana avvikande fonemsekvenser kan av denna anledning uppfattas som icke assimilerade med svenskans fonotaktiska struktur.

5.3. Initiala trekombinationer.

De fåtaliga initiala trekombinationerna har av Bengt Sigurd behandlats ur olika synpunkter:

en tabell (s. 47) visar hur de enskilda fonemen fördelar sig på olika positioner och i olika antal kombinationer;

ett sekvensdiagram (s. 57) visar ordningsföljden mellan fonemen;

en jämförelse med sekvensdiagrammet för initiala tvåkombinationer visar, att de initiala trekombinationerna följer de ordningsregler som gäller för tvåkombinationerna, och vidare att varje initial trekombination kan upplösas i ett par av initiala tvåkombinationer (enligt mönstret *spl* = *sp* + *pl*).

/s/ ingår alltid i positionen 3III i initiala trekombinationer, vilka för

övrigt utgörs av en kombination mellan representanter för fonemgrupperna /p t k/ resp. /r l v j/.

Man kan utifrån dessa förutsättningar ställa upp följande schema över teoretiskt möjliga kombinationer:

		r	v	l	j
s	{	p	+		+
		t	+		
		k	+	+	+ ¹

Luckorna i detta schema sammanhänger med de ordnings- och kombinationsregler som uppställts för initiala tvåkombinationer:

spv-, *stl-*, *stj-*, *skj-* förekommer ej som initiala trekombinationer, eftersom *pv-*, *tl-*, *tj-*, *kj-* ej förekommer som initiala tvåkombinationer. Däremot skulle *stv-* vara en tillåten kombination enligt dessa förutsättningar.

5.4. Finala tvåkombinationer (jfr ovan s. 35).

På s. 79 uppställer Sigurd ett ordningssystem gällande de finala tvåkombinationerna. Detta system, som omfattar tolv ordningsklasser, återger den ordning i vilken fonem uppträder i finala tvåkombinationer. Genom att sammanföra vissa fonem till samma ordningsklass markerar det även vissa av de restriktioner som gäller inom ordningssystemet. Även för detta system gäller dock

dels att placeringen av vissa enheter i viss klass är godtycklig,

dels att systemet, såsom Sigurd också själv framhåller, är starkt övergenererande.

Uppställningen ger alltså nya exempel på svårigheten att enbart med distributiva kriterier entydigt infoga ett visst fonem i ett ordningssystem av denna typ. Så har t. ex. /ŋ/ placerats med /m/ i klass 3, trots att kombinationsförhållandena är sådana att /ŋ/ lika väl kunnat placeras i klass 1 eller klass 2. Sigurd har emellertid här, liksom i fråga om de initiala kombinationerna, företagit en justering i ordningssystemet med hjälp av fonetiska kriterier. Han antyder vidare att man kan råda bot mot övergenereringen genom att införa vissa kompletteringar, som återger restriktioner beträffande fonemkombinationer inom själva ordningssystemets ram. Han avstår dock från ett försök under påpekande att det skulle vara svårt att grafiskt återge en sådan modell eftersom de finala kombinationerna utgör ett mera komplicerat mönster än de initiala.

¹ I lånordet *skleros*.

Men även här finns det en möjlighet att återge systemet i en mer adekvat och samtidigt lätt överskådlig modell, där risken för ett godtyckligt val mellan olika placeringsmöjligheter blir helt eliminerad.

Som utgångspunkt för analysen kan man sätta upp ett rutdiagram, där de arton konsonantfonemen registrerats i godtycklig ordning och där förekommande kombinationer markerats med plus (fig. 3). Härav framgår omedelbart att /ç h/ inte ingår i finala tvåkombinationer. Genom att sedan följa de vågräta raderna kan man se vilka andra fonem ett visst fonem kan föregå. T. ex.: /p/ kan föregå /t/ och /s/. Och genom att följa de lodräta staplarna kan man se vilka andra fonem ett visst fonem kan efterfölja. T. ex.: /p/ kan stå efter /s j m l r/.

Exemplet visar en egenhet i det finala kombinationssystemet: /s/ kan såväl föregå som efterfölja annat fonem — detta gäller /s/ inte bara i förhållande till /p/ utan även till /t/ och /k/. Detta komplicerar givetvis beskrivningen, och /s/ skall därför tills vidare lämnas ur räkningen vid ett första försök att gruppera konsonanterna i ordningsklasser med utgångspunkt från ställningen närmast vokalen.

Genom att följa de lodräta staplarna kan man även se vilka fonem som aldrig efterföljs av andra i finala tvåkombinationer, dvs. alltid har sin plats närmast vokalen. Detta gäller /ŋ/ och /r/. Sett från vokalen kan dessa båda fonem sägas utgöra den första ordningsklassen, och den följande klassen kan sedan i sin tur bestämmas från denna utgångspunkt. I den andra klassen ingår då /l g/ som i tvåkombinationer endast kan stå närmast efter /r/. Den tredje klassen omfattar /m v/ som kan stå efter dels /r/ i den första, dels /l/ i den andra. I den fjärde klassen ingår /b n/, som båda står efter /r l m/. Även /j/ står efter de tre fonemen /r l m/ — men eftersom /j/ dessutom står efter /n/ måste det förskjutas till den femte ordningsklassen. Till den sjätte ordningsklassen hör de fonem som endast kan följa närmast efter /j/ i den femte klassen — samt naturligtvis även eventuellt efter fonem ur de fyra tidigare klasserna. Detta gäller /f d k p/:

/f/ kan stå efter /j m l r/

/d/ kan stå efter /j n m v l g ŋ r/

/k/ kan stå efter /j l ŋ r/

/p/ kan stå efter /j m l r/.

Uppställningen visar även att /t/ kan efterfölja bl. a. /p k f/, samt att /f/ kan efterfölja bl. a. /t/. Härigenom kan således /t/ och /f/ föras till sjunde resp. åttonde ordningsklassen.

Beträffande placeringen av /s/ gäller slutligen att detta fonem kan dels

	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>f</i>	<i>s</i>	<i>ç</i>	<i>v</i>	<i>j</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ŋ</i>	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>ʃ</i>	<i>h</i>
<i>p</i>		+						+										
<i>t</i>								+										+
<i>k</i>		+						+										
<i>b</i>																		
<i>d</i>								+										
<i>g</i>		+			+			+										
<i>f</i>		+						+										
<i>s</i>	+	+	+															
<i>ç</i>																		
<i>v</i>		+			+			+										
<i>j</i>	+	+	+		+		+	+										
<i>m</i>	+	+		+	+		+	+			+		+					
<i>n</i>		+			+			+			+							+
<i>ŋ</i>		+	+		+			+						+				
<i>l</i>	+	+	+	+	+		+	+		+	+	+	+					
<i>r</i>	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+			+
<i>ʃ</i>																		
<i>h</i>																		

Fig. 3. Finala tvåkombinationer.

stå närmast efter /t/, som placerats i den sjunde klassen, dels stå närmast före /p k/, som placerats i den femte klassen. Eftersom det /s/ som har placeringen före /p k/ inte tar någon annan konsonant före sig, är det ur den synpunkt som här tillämpats befogat att införa /s/ i den första klassen, dvs. den som har positionen närmast efter vokalen. Man kan alltså preliminärt räkna med två /s/ i ordningssystemet — ett som ingår i första klassen, ett som ingår i åttonde klassen.

Med utgångspunkt från positionen närmast vokalen kan man alltså uppställa följande ordningssystem:

1	2	3	4	5	6	7	8
r	l	m	b	j	f	t	ʃ
ŋ	g	v	n		d		s
s					k		
					p		

Genom att följa de vågräta raderna kan man sedan gruppera fonemen i klasser med utgångspunkt från den absolut finala positionen. Det visar sig här att /b ʃ/ aldrig kan följas av annan konsonant; dessa båda fonem ingår alltså i den första ordningsklassen räknat från ordslutet. Till denna klass kan man vidare föra /s/, varvid man tills vidare bortser från detta fonems placering i kombinationerna /sp st sk/. I den andra ordningsklassen ingår /t d/ enligt kombinationsschemat /ts tʃ ds/. De fonem som närmast kan föregå endast något eller några av de nämnda fem fonemen är /g v p f k/:

/g v/ föregår /t d/ samt /s/
/p k f/ föregår /t/ samt /s/.

Dessa fem fonem ingår alltså i den tredje ordningsklassen. I den fjärde kommer /s/ och /j/:

/s/ föregår /p k t/
/j/ föregår /p k f t d s/.

I den femte klassen ingår /n/ som bl. a. föregår /s/ och /j/. Den sjätte klassen omfattar /ŋ m/, vilka båda kan föregå bl. a. /n/. De fonem som ingår i största antalet finala tvåkombinationer är /l/ och /r/. De uppträder bl. a. före /m/ i den sjätte klassen, och de kan själva fördelas på sjunde resp. åttonde klassen, eftersom /l/ kan stå efter /r/.

Med denna utgångspunkt kommer man alltså fram till en indelning av fonemen i följande åtta ordningsklasser:

8	7	6	5	4	3	2	1
r	l	ŋ	n	s	g	t	ʃ
		m		j	v	d	s
					p		b
					k		
					f		

Genom att jämföra de båda uppställningarna kan man göra två iakttagelser som är av betydelse för utformandet av det slutgiltiga ordningssystemet:

1. Vare sig man börjar indelningen från positionen närmast vokalen eller från ordslutet, så kommer man fram till ett system omfattande åtta positioner. Eftersom indelningen i åtta positioner är klar, kan dessa för enkelhetens skull i båda fallen räknas från vänster till höger, dvs. från den postvokala positionen till den absolut finala.

2. Vissa fonem kan entydigt placeras i en enda position. De är klart avgränsade genom att ingå kombinationer med andra fonem som av liknande skäl kan föras till närmast föregående eller efterföljande position. Jfr:

rl
lm
mn
nj
jp
pt
tf

Till denna kategori kan man delvis även föra /s/, som ju dock är ett särfall i det finala systemet genom att ensamt kunna såväl föregå som efterfölja vissa andra fonem, t. ex. *pust* — *puts*. Detta kan man beskriva genom att — såsom Sigurd gjort — tilldela /s/ två platser i systemet, eller (vilket är samma sak) genom att räkna med två s-varianter i distributivt avseende. Fonemet /s/ kan därigenom sägas ingå i en bruten sekvens av positioner. Det första /s/-varianten täcker positionerna 1–5; den kan inte kombineras med fonem som intar enbart någon av dessa positioner, men den kan däremot föregå fonemen /p/ och /k/ i positionen 6. Den andra /s/-varianten kan stå efter vissa fonem som intar positionerna 6–7, nämligen /p f k t/. Fonemet /s/ utgör därför i distributivt avseende en egen klass genom att ingå i följande positioner: 1–5, 8. Om särskild markering behövs kan man beteckna den distributiva varianten av /s/ som föregår exempelvis /k p t/ såsom [s¹⁻⁵] och den som följer /k p t/ såsom [s⁸].

På samma sätt kan man anse att även vissa andra fonem täcker flera olika positioner, vilket de bl. a. visar genom att inte ingå i kombination med fonem som entydigt hänförts till vissa positioner. Så täcker exempelvis /ŋ/ positionerna 1–3, medan /g/ täcker positionerna 2–6. Med utgångspunkt från dessa distributiva särdrag hos de olika fonemen kan man indela dem i följande fjorton klasser:

1. /s/	pos. 1–5, 8
2. /ŋ/	pos. 1–3

3. /r/	pos. 1
4. /l/	pos. 2
5. /g/	pos. 2—6
6. /m/	pos. 3
7. /v/	pos. 3—6
8. /n/	pos. 4
9. /j/	pos. 5
10. /p f k/	pos. 6
11. /t/	pos. 7
12. /d/	pos. 6—7
13. /b/	pos. 4—8
14. /ʃ/	pos. 8.

Denna klassindelning kan, jämte fonemens distributiva egenskaper, även åskådliggöras i ett diagram av den typ som tidigare använts för de initiala tvåkombinationerna. Detta diagram kan också användas för uppställandet av regler för icke-förekommande kombinationer (se fig. 4).

Om samtliga arton konsonantfonem kunde ingå i finala tvåkombinationer skulle vi i svenskan ha $18 \times 18 = 324$ sådana kombinationer. Eftersom vi ur distributiv synpunkt dessutom har att räkna med två /s/ skulle det totala antalet kombinationer teoretiskt sett kunna uppgå till 361. Men i verkligheten innehåller det svenska fonotaktiska systemet endast 67 sådana normalt förekommande kombinationer. Frånvaron av 294 teoretiskt möjliga kombinationer kan beskrivas med hjälp av tio negativt formulerade regler. Tre av dessa uttrycker de restriktioner som ligger i själva ordningssystemet:

1. /ç h/ ingår ej i finala tvåkombinationer, dvs. dessa fonem står utanför ordningssystemet. Genom denna regel utesluts 72 teoretiskt möjliga kombinationer.

2. Fonem som täcker samma position kombineras ej inbördes. Genom denna regel utesluts 58 teoretiskt möjliga kombinationer. Eftersom vi ej heller räknar med autokombination utgår enligt denna regel ytterligare 18 möjligheter.

3. Fonem som täcker en position med lägre ordningsnummer kan givetvis inte stå efter ett fonem som täcker en position med högre ordningsnummer. Genom denna regel utesluts 112 teoretiskt möjliga kombinationer.

Tillsammans förklarar dessa tre regler frånvaron av inte mindre än 260 teoretiskt möjliga finala tvåkombinationer. De övriga 34 frånvarande kombinationerna kan beskrivas som luckor i det positionellt givna syste-

	<i>s</i>	<i>ɣ</i>	<i>r</i>	<i>l</i>	<i>g</i>	<i>m</i>	<i>v</i>	<i>n</i>	<i>j</i>	<i>p</i>	<i>f</i>	<i>k</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>b</i>	<i>s</i>	<i>f</i>	<i>ç</i>	<i>h</i>
<i>s</i>	—	2	2	2	2	2	2	2	2	+	10	+	+	4	4	—	2	1	1
<i>ɣ</i>	2	—	2	2	2	2	2	+	9	6	6	+	+	+	6	+	5	1	1
<i>r</i>	2	2	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	1	1
<i>l</i>	3	3	3	—	2	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	5	1	1
<i>g</i>	3	3	3	2	—	2	2	2	2	2	2	2	+	+	6	+	5	1	1
<i>m</i>	3	3	3	3	3	—	2	+	+	+	+	8	+	+	+	+	5	1	1
<i>v</i>	3	3	3	3	3	2	—	2	2	2	2	2	+	+	6	+	5	1	1
<i>n</i>	3	3	3	3	3	3	3	—	+	6	6	8	+	+	6	+	+	1	1
<i>j</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	—	+	+	+	+	+	7	+	5	1	1
<i>p</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	2	2	+	4	4	+	5	1	1
<i>f</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	—	2	+	4	4	+	5	1	1
<i>k</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	—	+	4	4	+	5	1	1
<i>t</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	4	4	+	+	1	1
<i>d</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	—	6	+	5	1	1
<i>b</i>	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	—	2	2	1	1
<i>s</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	—	2	1	1
<i>f</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	—	1	1
<i>ç</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>h</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Fig. 4. Finala tvåkombinationer jämte hänvisning till regler för icke-förekommande kombinationer.

met. Dessa luckor kan beskrivas i regler som tar hänsyn till de frånvarande kombinationernas fonetiska karaktär. Vissa av dessa regler täcker ett större antal fall (t. ex. regel 4), medan andra beskriver mera isolerade fall. Dessa regler är sju till antalet:

4. Tonlöst fonem föregår ej tonande. Minus 10.
5. /d/, /l/, labial och palatal kombineras ej med /f/. Minus 10.
6. /n ɳ g d v/ kombineras ej med labial. Minus 9.
7. /j/ kombineras ej med /b/. Minus 1. Däremot kombineras /j/ med labialerna /p f/.

8. Labial och dental nasal kombineras ej med /k/. Minus 2. Däremot kombineras palatal nasal med /k/.

9. Palatal nasal kombineras ej med /j/. Minus 1. Däremot kombineras labial och dental nasal med /j/.

10. /s/ kombineras ej med frikativa. Minus 1.

Som synes av rutdiagrammet infogar sig även vissa av de kombinationer som Bengt Sigurd betecknar som »marginala» eller »dubious» i det naturliga ordningssystemet — det system som man kan uppställa på basis av det centrala inhemska ordförrådet. Detta gäller:

rb (*verb*), *lb* (*fälb*), *mb* (*bomb*),
rf (*turf*), *lf* (*golf*), *mf* (*skymf*), *jf* (*slejf*),
rf (*marsch*), *nf* (*lunch*), *tf* (*klatsch*),
md (*rymd*), *vd* (*hävd*),
jk (*strejke*), *jp* (*tejp*), *jt* (*flöjt*),
jt (*charmant*), *ns* (*chans*), *nd* (*längd*),
rg (*kirurg*), *mj* (*tämj*).

Dessa sekvenser har också införts ovan i diagrammet över de 67 finala tvåkombinationerna (fig. 4).

Däremot avviker följande sex finala tvåkombinationer från det naturliga ordningssystemet:

sm (*schism*), *tm* (*rytm*), *gm* (*dogm*), *vk* (*pentateuk*), *tç* (*match*), *jv* (*drive* /*drajv*/).

Se vidare Sigurd s. 71.

5.5. Finala trekombinationer (jfr ovan s. 35—37).

Vid beskrivningen av de finala trekombinationerna indelar Sigurd dessa i fyra klasser, allt efter deras sammansättning av tonande och tonlösa fonem. En final trekombination kan således, som Sigurd visar, bestå av tre tonande konsonanter ($C_v C_v C_v$), tre tonlösa konsonanter ($C_{v1} C_{v1} C_{v1}$), en tonande konsonant följd av två tonlösa ($C_v C_{v1} C_{v1}$) eller två tonande konsonanter följda av en tonlös ($C_v C_v C_{v1}$).

Däremot kan en final trekombination alltså inte ha någon av följande sammansättningar:

två tonlösa konsonanter följda av en tonande,
 en tonlös konsonant följd av två tonande,
 en tonande konsonant mellan två tonlösa,
 en tonlös konsonant mellan två tonande.

Vid behandlingen av de enskilda klasserna gör Sigurd vissa jämförelser

med de regler som sekvensdiagrammet för finala tvåkombinationer utvisar. Han påpekar sålunda att kombinationen $C_V C_V C_V$ kan beskrivas med hjälp av detta diagram. Det innebär att alla sådana finala trekombinationer kan utläsas genom att man följer de linjer som förenar fonemen i diagrammet över tvåkombinationer. Men eftersom detta diagram uppenbarligen är övergenererande för detta syfte uppställer Sigurd även ett speciellt diagram för finala trekombinationer med tre tonande konsonantfonem (s. 84).

Även sekvenser av kategorien $C_V C_{V1} C_{V1}$ behandlas i ett särskilt diagram (s. 86). I detta ingår även *jsk* och *ηsk*, trots att dessa kombinationer — även utifrån Sigurds principer — måste karakteriseras som klart sekundära sekvenser (se s. 69, 84, 86). Genom att infoga de sekundära sekvenserna *jsk* och *ηsk* i det primära systemet kan Sigurd emellertid uppställa detta undantagslöst (»no filter is needed»). Här har således urvalet av primära sekvenser påverkats av möjligheterna att få ett icke-övergenererande sekvensdiagram. Sigurd påpekar även att de flesta trekombinationer av denna typ kan analyseras som en tillåten final tvåkombination följt av /t/ eller /s/.

Även för sekvenserna $C_V C_V C_{V1}$ gäller enligt Sigurd att de kan analyseras såsom bestående av en primär final tvåkombination följt av /s/ eller /t/: alla sekvenser av denna typ kan alltså utläsas ur tvådiagrammet (som är uppdelat i en övre tonande och en undre tonlös sektion) med tillägg av /s/ eller /t/ (s. 86).

Däremot påpekar Sigurd att inga kombinationer bestående av tre tonlösa konsonanter ($C_{V1} C_{V1} C_{V1}$) kan utläsas ur tvåkombinationsdiagrammet. Även här måste ett särskilt diagram konstrueras. Detta har fått en något annan grafisk utformning än föregående diagram (s. 90). Ur detta diagram kan nio olika finala trekombinationer genereras. Av dessa måste dock tre tas bort genom »filter».

Sigurds framställning av de finala trekombinationerna behandlar således fyra olika kombinationstyper isolerade; huvudsyftet med undersökningen är att uppställa generativa sekvensdiagram för var och en av dessa fyra typer. Hans framställning kan därför här kompletteras i två avseenden: dels kan det vara av intresse att belysa materialet även ur andra aspekter (t. ex. i anslutning till den frågelista eller problemkatalog som avtecknar sig bakom kapitlet om de initiala kombinationerna), dels kan man försöka beskriva de finala trekombinationerna som en enhet och söka fånga deras kombinationsmönster i en mera enkel och enhetlig formel.

Enligt de principer som tillämpats ovan (se s. 33 f.) kan man i modern

svenska registrera 66 primära finala trekombinationer. I dessa kombinationer ingår — med ett undantag (/ŋ/) — samtliga konsonantfonem som i svenskan kan uppträda i final ställning omedelbart efter vokal. Om man gör upp ett positionsdiagram av den typ som Sigurd använt för exempelvis initiala kombinationer (s. 48), skall man emellertid finna att det föreligger skillnader dels i fråga om de olika positionsklassernas sammansättning, dels i fråga om de enskilda fonemens frekvens i olika positioner. Så är exempelvis /s/ belagt i endast en kombination i positionen närmast vokalen (1III), men i 25 olika kombinationer i den absolut finala positionen (3III). Jfr:

1III	2III	3III
r : 17	s : 18	t : 26
l : 12	j : 12	s : 25
m : 10	t : 12	d : 8
n : 7	v : 6	k : 7
ŋ : 4	p : 5	
p : 3	k : 4	
g : 2	m : 3	
v : 2	n : 3	
j : 2	f : 2	
f : 2	d : 1	
k : 2		
s : 1		
t : 1		
d : 1		

I klass 1III ingår alltså 14 konsonantfonem, i klass 2III 10 och i klass 3III endast 4. Här föreligger samma tendens som i fråga om de initiala kombinationerna: positionsklassernas storlek avtar med avståndet från vokalen (jfr Sigurd s. 44 f. och s. 73).

Vid den fortsatta analysen och beskrivningen av de finala trekombinationerna är det utan tvivel givande att, som Sigurd gjort, sätta dem i relation till mönstret för primära tvåkombinationer. Det synes dock vara möjligt att mera i detalj precisera sambandet mellan de båda systemen. Förutsättningen för en sådan undersökning är att man upplöser trekombinationerna i tvåkombinationer. Detta kan tillgå på två sätt:

Antingen bedömer man de finala trekombinationerna såsom bestående av dels en final tvåkombination, dels ett föregående eller efterföljande ensamt konsonantfonem.

Eller också betraktar man trekombinationerna som en kombination av

två finala tvåkombinationer; den mellersta konsonanten i trekombinationen kan i så fall anses ingå en primär förbindelse med dels föregående, dels efterföljande konsonant. Denna senare möjlighet bör givetvis prövas i första hand, eftersom den ger ett dubbelt samband med de finala tvåkombinationernas mönster. Härigenom undviker man också den risk för godtycklighet som föreligger då man tvingas välja mellan att uppfatta en trekombination såsom bestående av *antingen* en tvåkombination följd av ett enstaka fonem *eller* ett enstaka fonem följt av en tvåkombination. — Ett teoretiskt stöd för denna analys har man för övrigt i den »empiriska lag för trekombinationer» som formulerades av Louis Hjelmslev vid andra internationella fonetikerkongressen (1935) och som senare diskuterats av Eli Fischer-Jørgensen i uppsatsen »On the Definition of Phoneme Categories» (1952). Enligt denna lag kan en kombination *abc* alltid upplösas i två tvåkombinationer, *ab* och *bc*, vilka båda också förekommer i språket i fråga. Se vidare H. Spang-Hanssen, *Probability and Structural Classification* (1959), s. 168.

Som utgångspunkt för analysen kan man välja den lilla grupp av fonem som ingår i klassen 3III. Dessa ingår i 21 olika förbindelser med konsonanter i klassen 2III. Det är här vidare av intresse att undersöka hur dessa förbindelser förhåller sig till de finala tvåkombinationerna med /k t d s/ som sista led; som framgår av diagrammet på s. 68 föreligger här 38 olika möjligheter till kombination. De båda serierna skall här ställas upp parallellt, med kombinationer mellan 1II och 2II till vänster, och kombinationer mellan 2III och 3III till höger:

<i>yk</i>	<i>yt</i>	<i>yd</i>	<i>ys</i>			
<i>rk</i>	<i>rt</i>	<i>rd</i>	<i>rs</i>			
<i>lk</i>	<i>lt</i>	<i>ld</i>	<i>ls</i>			
	<i>gt</i>	<i>gd</i>	<i>gs</i>			
	<i>mt</i>	<i>md</i>	<i>ms</i>	<i>mt</i>	<i>md</i>	<i>ms</i>
	<i>vt</i>	<i>vd</i>	<i>vs</i>	<i>vt</i>	<i>vd</i>	<i>vs</i>
	<i>nt</i>	<i>nd</i>	<i>ns</i>	<i>nt</i>	<i>nd</i>	<i>ns</i>
<i>jk</i>	<i>jt</i>	<i>jd</i>	<i>js</i>	<i>jt</i>	<i>jd</i>	<i>js</i>
	<i>pt</i>		<i>ps</i>	<i>pt</i>		<i>ps</i>
	<i>ft</i>		<i>fs</i>	<i>ft</i>		<i>(fs)</i>
	<i>kt</i>		<i>ks</i>	<i>kt</i>		<i>ks</i>
			<i>ts</i>			<i>ts</i>
			<i>ds</i>			<i>ds</i>
<i>sk</i>	<i>st</i>			<i>sk</i>	<i>st</i>	

Det föreligger således nära överensstämmelse mellan 2III—3III-syste-

met och motsvarande avsnitt av III—2II-systemet. Samtliga 2III—3III-kombinationer är identiska med primära finala tvåkombinationer. Där-
emot saknas vissa 2III—3III-kombinationer inom det givna mönstret:
/ŋ r l g/ uppträder ej i klassen 2III. Detta kan givetvis sättas i samband
med att just dessa fyra fonem täcker positionerna 1 och 2 i ordnings-
systemet. Som framgår av diagrammet på s. 68 kan /ŋ r/ i tvåkombina-
tioner följa endast närmast efter vokalen, medan /l g/ endast kan stå
närmast efter /r/. Eftersom den mellersta konsonanten i en final tre-
kombination även kan anses ingå en omedelbar förbindelse med den före-
gående konsonanten, är det naturligt att ej finna /ŋ r l g/ representerade
i denna position.

Frånvaron av *-fs* i finala trekombinationer kan förklaras av att det
föreligger en tendens till neutralisation mellan /f/ och /v/ i bl. a. ställ-
ningen före /s/; jfr t. ex. /velvs/ och /velfs/ som uttal av passivformen
välvs. Som en mera tillfällig lucka i systemet får man slutligen beteckna
frånvaron av kombinationen *-jk*.

Fonemen i klass 2III kan indelas i olika grupper efter sin förmåga att
kombineras med olika fonem i klass 3III:

/s/ kombineras med /k t/,
de dentala klusilerna /t d/ kombineras med /s/,
de tonlösa fonemen /p f k/ kombineras med /t s/,
de tonande fonemen /m n v j/ kombineras med /s d t/.

Om man på motsvarande sätt jämför 1III—2III-kombinationerna med
motsvarande avsnitt av III—2II-systemet, så skall man finna att sam-
bandet även här är fullt klart. Vi jämför här alltså föreliggande 1III—
2III-kombinationer med de 1III—2II-kombinationer som har något av
fonemen i klass 2III som sista led. Jfr:

1III—2II:

				<i>sp</i>		<i>sk</i>	<i>st</i>		
		<i>ŋn</i>				<i>ŋk</i>	<i>ŋt</i>	<i>ŋd</i>	<i>ŋs</i>
<i>rm</i>	<i>rv</i>	<i>rn</i>	<i>rj</i>	<i>rp</i>	<i>rf</i>	<i>rk</i>	<i>rt</i>	<i>rd</i>	<i>rs</i>
<i>lm</i>	<i>lv</i>	<i>ln</i>	<i>lj</i>	<i>lp</i>	<i>lf</i>	<i>lk</i>	<i>lt</i>	<i>ld</i>	<i>ls</i>
							<i>gt</i>	<i>gd</i>	<i>gs</i>
		<i>mn</i>	<i>mj</i>	<i>mp</i>	<i>mj</i>		<i>mt</i>	<i>md</i>	<i>ms</i>
							<i>vt</i>	<i>vd</i>	<i>vs</i>
			<i>nj</i>				<i>nt</i>	<i>nd</i>	<i>ns</i>
				<i>jp</i>	<i>jf</i>	<i>jk</i>	<i>jt</i>	<i>jd</i>	<i>js</i>
							<i>pt</i>		<i>ps</i>
							<i>ft</i>		<i>fs</i>

							<i>kt</i>		<i>ks</i>
									<i>ts</i>
									<i>ds</i>
1III—2III:									
				—			<i>st</i>		
		—				<i>ηk</i>	<i>ηt</i>	—	<i>ηs</i>
<i>rm</i>	<i>rv</i>	—	<i>rj</i>	<i>rp</i>	<i>rf</i>	<i>rk</i>	<i>rt</i>	—	<i>rs</i>
—	<i>lv</i>	—	<i>lj</i>	<i>lp</i>	<i>lf</i>	—	<i>lt</i>	—	<i>ls</i>
							<i>gt</i>	—	<i>gs</i>
		<i>mn</i>	<i>mj</i>	<i>mp</i>	—		<i>mt</i>	—	<i>ms</i>
							<i>vt</i>	—	<i>vs</i>
			<i>nj</i>				<i>nt</i>	<i>nd</i>	<i>ns</i>
				—	—	—	<i>jt</i>	—	<i>js</i>
							<i>pt</i>		<i>ps</i>
							<i>ft</i>		<i>fs</i>
							<i>kt</i>		<i>ks</i>
									<i>ts</i>
									<i>ds</i>

Mellan medlemmar av klasserna 1III och 2III föreligger således 41 olika möjligheter till kombination. Samtliga dessa kombinationer förekommer även som finala tvåkombinationer (1II—2II). Sammanlagt finns det dock 59 olika möjligheter till 1II—2II-kombinationer med /m v n j p f k t d s/ som sista led. De 18 luckor som 1III—2III-systemet företer i förhållande till 1II—2II-systemet kan med viss rätt bedömas som tillfälliga. Att det inte föreligger några fonetiskt betingade hinder för kombinationer av detta slag visas bl. a. av ett antal normala genitivformer, vilka innehåller sådana 1III—2III-kombinationer som saknas i det primära systemet:

visp-s, läsk-s, längd-s, barn-s, gård-s, skälm-s, moln-s, folk-s, våld-s, bygd-s, skymf-s, rymd-s, hävd-s, tejp-s, slejf-s, strejk-s, fröjd-s.

Ett specialfall utgör dock den finala tvåkombinationen /*ηn*/. Denna kan aldrig ingå i finala tvåkombinationer, utan man får här en karakteristisk morfonematisk växling före ändelsesuffixen {s} och {t}. Jfr:

<i>lugn</i>	/luŋn/	<i>lugnt</i>	/luŋt/
<i>dygn</i>	/dyŋn/	<i>dygns</i>	/dyŋs/

Se vidare Noreen, Vårt språk I. 429 f.

Kombinationsmönstret för finala trekombinationer sammanhänger alltså med det ordningssystem som uppställts för finala tvåkombinationer.

Detta ordningssystem har relevans på två sätt även inom de finala trekombinationerna:

dels bestämmer det kombinationsmöjligheterna mellan fonem i positionerna 1III och 2III,

dels bestämmer det kombinationsmöjligheterna mellan fonem i positionerna 2III och 3III.

5.6. Mediala tvåkombinationer (jfr ovan s. 44–47).

I kapitlet »Medial Sequences» behandlar Sigurd först de mediala tvåkombinationer som uppträder i ställningen närmast efter betonad vokal. De ifrågavarande kombinationerna presenteras i en lista, åtföljd av en kommentar angående eventuella sekundära eller marginala sekvenser, vilken utmynnar i följande konstaterande: »The choice of marginal and secondary sequences is somewhat arbitrary» (s. 116). Därefter påpekas att de mediala tvåkombinationerna kan analyseras efter samma metoder som de initiala och finala sekvenserna. De mediala tvåkombinationerna har emellertid blivit mera knapphändigt behandlade: analysen begränsas huvudsakligen till dels ett rutdiagram (s. 117) över förekommande kombinationer, dels till uppställandet av fem negativt formulerade regler, vilka skall täcka icke-förekommande kombinationer. Sigurd visar vidare att i den första mediala positionen (1II) kan stå alla konsonantfonem utom /ç h/ och i den andra (2II) alla utom /ç h η/. Enligt Sigurd råder det dock inte någon fast ordningsföljd bland dessa fonem, vilket bl. a. visas av det stora antalet »inversible clusters», t. ex. *rl* — *lr*, *lv* — *vl*. Rutdiagrammet har Sigurd ordnat så att det i viss mån åskådliggör vilka kombinationer som även är belagda finalt; det påpekas att med få undantag uppträder alla finala tvåkombinationer även medialt. Däremot har Sigurd inte lämnat någon motsvarande beräkning rörande förhållandet mellan initiala och mediala kombinationer.

Rutdiagrammet innehåller 16×15 rutor. Om man à priori bedömer autokombinationer såsom icke-förekommande, medger detta rutdiagram alltså — teoretiskt sett — 225 olika möjligheter till kombination mellan fonemen i de mediala positionsklasserna 1II och 2II. I diagrammet har Sigurd med plus markerat 131 verkligen förekommande kombinationer; av dessa betecknas 102 som primära, och 29 som marginala eller sekundära. Det föreligger således 94 tomma rutor i Sigurds diagram; dessa rutor markerar frånvaron av 94 teoretiskt möjliga mediala tvåkombinationer. Det kan nu närmast vara av intresse att jämföra dessa luckor med de »combination rules» som Sigurd formulerat för de mediala tvåkombinationerna (s. 116).

De fem regler, som avses belysa de mediala tvåkombinationerna, är alla negativt formulerade, dvs. tar sikte på luckorna i systemet.

Enligt den första regeln kombineras ej fonem som skiljs åt enbart genom det distinktiva draget tonalitet-tonlöshet. Denna regel förklarar frånvaron av följande åtta kombinationer:

<i>fv</i>	<i>pb</i>	<i>td</i>	<i>kg</i>
<i>vf</i>	<i>bp</i>	<i>dt</i>	<i>gk</i>

Denna regel är strängt taget överflödig, eftersom samtliga åtta fall även täcks av en eller flera av de följande fyra reglerna.

Enligt den andra regeln kombineras ej labiala fonem med palatala om de båda fonemen i fråga har samma artikulationssätt. Denna regel förklarar frånvaron av följande kombinationer:

<i>ym</i>	<i>pk</i>	<i>bg</i>	<i>ju</i>
	<i>kp</i>	<i>gb</i>	

Som kommentar till regelns giltighet kan anföras dels att fallen *pk*, *kp*, *gb*, *bg* även täcks av den femte regeln, dels att den tillåtna kombinationen *vj* utgör ett undantag.

Enligt den tredje regeln kombineras ej labialer. Denna regel förklarar 16 icke-förekommande fall, men har dock 4 undantag: *mʃ*, *mb*, *mp*, *pʃ*.

Enligt den fjärde regeln kombineras ej palataler. Denna regel stämmer i fem fall (*ɲj*, *jg*, *gj*, *kg*, *gk*) men motsäges av fyra (*ɲg*, *ɲk*, *jk*, *kj*).

Enligt den femte regeln kombineras ej klusiler. Denna regel täcker sammanlagt 23 fall men har dock samtidigt 7 undantag (*gd*, *dg*, *dk*, *kd*, *pt*, *kt*, *tg*).

Tillsammans täcker de fem negativa kombinationsreglerna 41 fall av teoretiskt möjliga men icke förekommande mediala tvåkombinationer. Men sammanlagt finns också 16 undantag mot dessa regler; och det finns sammanlagt 53 luckor, dvs. 53 icke-förekommande kombinationer, som alls icke innefattas i de fem uppställda reglerna.

Det finns alltså luckor i Sigurds beskrivning av de mediala tvåkombinationerna. Det kan därför vara motiverat att här något komplettera framställningen och samtidigt söka ge en mer enkel och enhetlig formel för det mediala systemet. Den fortsatta analysen av materialet innefattar endast de kombinationer som enligt tidigare uppställda principer kan bedömas som primära (se ovan s. 44 ff.).

Följande tre delfrågor är väsentliga i sammanhanget:

1. I vilken utsträckning är de primära mediala tvåkombinationerna identiska med motsvarande initiala och finala kombinationer?

2. Kan man uppställa något ordningsdiagram för de speciella mediala kombinationerna (dvs. de kombinationer som inte samtidigt förekommer som initiala och/eller finala kombinationer)?

3. Vilka regler gäller för frånvaron av kombinationer som är teoretiskt möjliga inom själva ordningssystemets ram?

Den första av dessa frågor kan enklast besvaras genom att man uppställer ett diagram innefattande samtliga primära mediala tvåkombinationer; i detta diagram (fig. 5) markeras varje förekommande tvåkombination med en siffra enligt följande system:

1 anger att kombinationen i fråga förekommer dels initialt, dels medialt;

2 anger att kombinationen i fråga förekommer dels finalt, dels medialt;

3 anger att kombinationen i fråga förekommer endast medialt.

I diagrammet är fonemen uppställda i samma ordning som i diagrammet över initiala tvåkombinationer (se fig. 1).

Med utgångspunkt från detta diagram kan man göra följande beräkning av de mediala tvåkombinationernas samband med de initiala och finala:

av de 31 initiala tvåkombinationerna förekommer 26 även medialt; av de initiala tvåkombinationerna förekommer /fj bj pj tv dv/ ej såsom primära mediala tvåkombinationer;

av de 67 finala tvåkombinationerna förekommer 60 även medialt; av de finala tvåkombinationerna förekommer /gt vt rf rb rf jf jp/ ej såsom primära mediala tvåkombinationer;

sammanlagt är 81 av de 114 mediala tvåkombinationerna identiska med antingen initiala eller finala tvåkombinationer.

Flertalet av de mediala tvåkombinationerna är således identiska med initiala eller finala tvåkombinationer; dessa mediala kombinationer följer givetvis de ordningsregler som gäller inom det initiala resp. finala kombinationsmönstret. För de specifika mediala tvåkombinationerna kan man däremot uppställa ett särskilt system av ordningsklasser. Härvid kan man använda den metod, som tidigare tillämpats vid analysen av de finala tvåkombinationerna (se ovan s. 66 ff.). Utgångspunkten är alltså ett rutdiagram där konsonantfonemen registrerats i godtycklig ordning och där förekommande kombinationer markeras med plus. För att inte beskrivningen av ordningssystemet skall bli onödigt komplicerad är det emellertid nödvändigt att i första hand koncentrera beskrivningen till de kombinationer som uppträder i någorlunda välkända svenska ord och bortse från mera tillfälligt belagda kombinationer, t. ex. i ord av främmande ursprung och med speciellt låg frekvens. Sålunda utesluts här följande kombinationer såsom marginala:

sb (*asbest*), *tg* (*rotgel*), *tl* (*atlas*), *dk* (*vodka*), *dm* (*kadmium*), *kd* (*synekdoke*),

	<i>s</i>	<i>f</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>v</i>	<i>r</i>	<i>l</i>	<i>j</i>	<i>h</i>	<i>ç</i>	<i>f</i>	<i>ŋ</i>
<i>s</i>		1	1,2		1,2		1,2	3	1	1			1					
<i>f</i>	2		2							1		1	1					
<i>t</i>	2					3			3	3		1	3	3				2
<i>d</i>	2				3	3			3	3		1	3	3				
<i>k</i>	2		2	3					3	1	1	1	1					3
<i>g</i>	2			2					3	1		1	1					
<i>p</i>	2		2							3		1	1					
<i>b</i>												1	1					
<i>m</i>	2	2	2	2			2	2		2		3	3	1,2				
<i>n</i>	2	3	2	2								3		1,2				2
<i>v</i>	2			2						3		1	3	3				
<i>r</i>	2		2	2	2	2	2		2	2	2		2	2				
<i>l</i>	2	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	3		2				
<i>j</i>	2		2	2	2							3	3					3
<i>h</i>																		
<i>ç</i>																		
<i>f</i>									3									
<i>ŋ</i>	2		2	2	2	3				2		3	3					

Fig. 5. Mediala tvåkombinationer.

1 = Kombination som förekommer dels initialt, dels medialt.

2 = Kombination som förekommer dels finalt, dels medialt.

3 = Kombination som förekommer endast medialt.

km (*drakma*), *kf* (*rikscha*), *gm* (*flegma*, *stigma*, *magma*), *nf* (*kanfas*), *jr* (*mejram*), *jf* (*geisha*), *fm* (*kashmir*), *ŋg* (*tango*, *mango*, *mungo*).

De återstående 19 kombinationerna kan infogas i rutdiagrammet fig. 6.

Av diagrammet framgår bl. a. att 11 olika konsonantfonem ingår i dessa specifika mediala tvåkombinationer. Dessa fonem fördelar sig på positionerna 1II och 2II enligt följande uppställning, som även visar i hur många olika kombinationer ett visst fonem ingår i klass 1II resp. 2II:

	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>f</i>	<i>s</i>	<i>ʃ</i>	<i>v</i>	<i>j</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ŋ</i>	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>ʃ</i>	<i>h</i>
<i>p</i>	—												+					
<i>t</i>		—									+	+	+					
<i>k</i>			—															
<i>b</i>				—														
<i>d</i>					—	+					+		+		+			
<i>g</i>						—												
<i>f</i>							—											
<i>s</i>								—										
<i>ʃ</i>									—									
<i>v</i>										—	+		+		+			
<i>j</i>											—				+			
<i>m</i>												—			+	+		
<i>n</i>													—			+		
<i>ŋ</i>														—	+	+		
<i>l</i>						+									—	+		
<i>r</i>																—		
<i>ʃ</i>																	—	
<i>h</i>																		—

Fig. 6. Specifika mediala tvåkombinationer.

1II

d : 4

t : 3

v : 3

m : 2

ŋ : 2

l : 2

p : 1

j : 1

n : 1

2II

l : 5

n : 4

r : 4

j : 3

g : 2

m : 1

Av denna uppställning framgår att /g r/ ingår i klass 2II men ej i klass III; dessa båda fonem ingår alltså endast i positionen närmast den följande obetonade vokalen. Detta framgår även om man följer de vågräta raderna i rutdiagrammet: /g r/ uppträder inte i någon kombination följda av annat konsonantfonem. Genom att följa de vågräta raderna kan man på detta sätt gruppera de elva konsonantfonemen i ordningsklasser med utgångspunkt från positionen närmast den följande obetonade vokalen.

Den första klassen innefattar alltså /g r/. I den andra klassen ingår /n l/ som står närmast före /r/: *nr, nl*. I den tredje klassen ingår de fonem som står närmast före /g r n l/; detta gäller /p j m η/. Den fjärde klassen omfattar slutligen de fonem som står före medlemmar av den tredje och tidigare klasser; detta gäller /t d v/. Med utgångspunkt från positionen närmast den följande obetonade vokalen kan man alltså uppställa följande ordningssystem:

4	3	2	1
t	j	l	g
d	m	n	r
v	η		
	p		

Genom att följa de lodräta staplarna kan man finna att /p t d v η/ aldrig föregås av annat konsonantfonem i de speciella mediala tvåkombinationerna. De intar alltså positionen närmast den föregående betonade vokalen, och tillhör från denna utgångspunkt den första ordningsklassen. I den andra ordningsklassen ingår /j m n/ (jfr *tj, dj, vj, tm, pn, tn, dn, vn*); i den tredje /l/ (jfr *dl, vl, jl, ml, ηl*); och i den fjärde ingår /g r/ (jfr *dg, lg, mr, nr, ηr, lr*). Med utgångspunkt från positionen närmast den föregående betonade vokalen kan man alltså uppställa följande ordningssystem:

1	2	3	4
t	j	l	g
d	m		r
v	n		
p			
η			

Här är följande iakttagelser av betydelse för utformandet av det slutgiltiga ordningssystemet enligt tidigare använd modell:

Vare sig man börjar indelningen från positionen närmast efter den föregående betonade vokalen eller närmast före den efterföljande obeto-

nade vokalen, så kommer man fram till ett system omfattande fyra positioner (vilka i fortsättningen kan räknas från vänster till höger).

Vissa fonem kan entydigt placeras i en viss position. Dessa bildar följande fyra positionsklasser:

1. /t d v/ pos. 1
2. /j m/ pos. 2
3. /l/ pos. 3
4. /g r/ pos. 4

De tre återstående fonemen kan däremot anses täcka flera positioner; dessa bildar sålunda egna speciella positionsklasser:

5. /ŋ p/ pos. 1–2
6. /n/ pos. 2–3

I detta ordningssystem kan även infogas några av de ovan nämnda marginala kombinationerna, nämligen *tg*, *tl*, *dm*, *jr*, *ŋg*. Om man inför ytterligare en position mellan de nuvarande pos. 1 och pos. 2, kan ytterligare några marginala kombinationer infogas i systemet. Denna position täcks i så fall av /k/; jfr:

d k	<i>vodka</i>
k m	<i>drakma</i>

Följande sju marginala kombinationer bryter däremot det normala ordningssystemet: *sb* (*asbest*), *kd* (*synekdoke*), *kf* (*rikscha*), *gm* (*flegma*), *nf* (*kanfas*), *jf* (*geisha*), *fm* (*kashmir*).

De nu nämnda fjorton marginala kombinationerna kommer inte att beaktas i den fortsatta behandlingen av de mediala tvåkombinationerna.

Den återstående tredje delfrågan lyder: vilka regler gäller för frånvaron av kombinationer som är teoretiskt möjliga inom ordningssystemets ram? Denna fråga kan besvaras på olika sätt.

Ett sätt är att uppställa och analysera ett diagram över de speciella mediala tvåkombinationer, vilkas ordningssystem nyss analyserats. Här är 110 olika kombinationer teoretiskt möjliga; av dessa är dock endast 19 verkligen förekommande (se fig. 7). Majoriteten av de icke-förekommande kombinationerna täcks av de två positionsreglerna:

1. Fonem som täcker samma position kombineras ej inbördes.
2. Fonem som täcker en position med lägre ordningsnummer kan inte stå efter ett fonem som täcker en position med högre ordningsnummer.

Enligt dessa båda regler utesluts sammanlagt 72 teoretiskt möjliga kombinationer. Det återstår så nitton luckor i systemet. Innan man söker

	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>v</i>	<i>j</i>	<i>m</i>	<i>ɲ</i>	<i>p</i>	<i>l</i>	<i>n</i>	<i>g</i>	<i>r</i>
<i>t</i>	—	1	1	+	+	1	1		+		
<i>d</i>	1	—	1	+		1	1	+	+	+	
<i>v</i>	1	1	—	+		1	1	+	+		
<i>j</i>	2	2	2	—	1	1	1	+			
<i>m</i>	2	2	2	1	—	1	1	+			+
<i>ɲ</i>	1	1	1	1	1	—	1	+			+
<i>p</i>	1	1	1	1	1	1	—	1	+		
<i>l</i>	2	2	2	2	2	2	2	—		+	+
<i>n</i>	2	2	2	2	2	2	2	1	—		+
<i>g</i>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	—	1
<i>r</i>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	—

Fig. 7. Specifika mediala tvåkombinationer jämte hänvisning till positionsregel 1 och 2 för icke-förekommande kombinationer.

formulera fonetiskt betingade regler för dessa är det dock skäl att beakta att vissa av dessa luckor är endast skenbara: diagrammet ger ju en ofullständig bild av de mediala kombinationerna, eftersom det inte upptar sådana kombinationer som även förekommer initialt eller finalt (*tr*, *dr*, *vr*, *pr* resp. *mn*, *ɲn*, *ln*). Men det är ju givet att man bör beakta även detta material, om man söker uppställa icke-kombinationsregler för de mediala tvåkombinationerna.

En annan möjlighet är då att utgå från ett diagram som upptar samtliga mediala tvåkombinationer (se fig. 8). Om samtliga 18 konsonantfonem kunde kombineras inbördes i medial ställning, skulle man ha 18×17 (dvs. 306) olika mediala tvåkombinationer. Enligt diagrammet har vi emellertid att räkna med endast 100 sådana olika kombinationer inom det primära systemet (sedan vissa marginala kombinationer frånräknats). Frånvaron av 206 teoretiskt möjliga kombinationer kan beskrivas med hjälp av ett antal negativt formulerade regler.

Först kan anföras vissa generella inskränkningar i kombinations-systemet:

/h ç/ ingår inte i mediala tvåkombinationer;

/ɲ/ ingår inte i pos. 2II;

/f/ ingår inte i pos. 1II.

	s	f	t	d	k	g	p	b	m	n	v	r	l	j	h	ç	f	y
s	—	+	+	1	+	1	+	1	+	+	1	2	+	2	0	0	0	0
f	+	—	+							+		+	+		0	0	0	0
t	+		—						+	+		+		+	0	0	+	0
d	+	4		—		+	4	4	4	+	4	+	+	+	0	0	0	0
k	+		+		—					+	+	+	+	3	0	0	0	0
g	+	4		+		—	4	4	4	+	4	+	+	3	0	0	0	0
p	+		+				—			+		+	+		0	0	0	0
b								—				+	+		0	0	0	0
m	+	+	+	+	6		+	+	—	+		+	+	+	0	0	0	0
n	+	4	+	+	6		4	4	4	—	4	+		+	0	0	+	0
v	+	4		+			4	4	4	+	—	+	+	+	0	0	0	0
r	+		+	+	+	+	+		+	+	+	—	+	+	0	0	0	0
l	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	0	0	0	0
j	+		+	+	+			5					+	—	0	0	0	0
h	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	—	0	0	0
ç	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	—	0	0
f	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	—	0
y	+	4	+	+	+		4	4	4	+	4	+	+		0	0	0	—

Fig. 8. Mediala tvåkombinationer jämte hänvisning till regler för icke-förekommande kombinationer.

// har emellertid en ytterst begränsad användning även i pos. 2II: det uppträder här endast i ett begränsat antal ord efter /n/ och /t/. Man kan därför betrakta kombinationerna med // som marginala fall i detta system, och uppställa regeln att // normalt inte ingår i mediala tvåkombinationer.

De nu nämnda fallen markeras i diagrammet med 0; härigenom utsluts 110 teoretiskt möjliga fall. De återstående luckorna i systemet kan delvis beskrivas med hjälp av de »non-combination rules» som gäller för initiala resp. finala tvåkombinationer.

Följande tre regler motsvaras av likalydande regler avseendet det initiala systemet:

1. Efter /s/ föreligger ingen opposition mellan tonlöst fonem och motsvarande homorgana tonande fonem.

2. /s/ kombineras ej med efterföljande /r j/.

3. Palatal klusil kombineras ej med efterföljande /j/.

Även reglerna 6 och 9 (ovan s. 63) har avseende på det mediala systemet; dessa regler kan här dock ersättas med en mer generell regel som hämtats från beskrivningen av den finala systemet (se nedan, regel 4). Däremot gäller de initiala reglerna 7, 10 och 11 inte för det mediala systemet: som diagrammet visar kombineras här dentala klusiler med /n l j/, liksom nasaler kombineras med /r l/, och /v/ kombineras med /l j/.

Följande tre regler motsvaras av likalydande regler avseende det finala systemet:

4. /n ŋ g d v/ kombineras ej med labial.

5. /j/ kombineras ej med /b/.

6. Labial och dental nasal kombineras ej med /k/.

Giltighet inom det mediala systemet har vidare den finala regeln 9; den täcks här emellertid av den ovan anförda, mer generella regeln 3. Slutligen må påpekas att den finala regeln 4 inte har giltighet för det mediala systemet, där det finns åtskilliga exempel på att tonlöst fonem föregår tonande.

De regler som ursprungligen formulerats för det initiala och finala systemet har alltså partiell giltighet även för det mediala; de kan användas för att beskriva sammanlagt 35 luckor i det mediala systemet av tvåkombinationer. De återstående 63 fallen av icke-förekommande mediala kombinationer måste beskrivas med hjälp av kompletterande regler. Ett sådant regelsystem kan givetvis formuleras, men måste bli tämligen komplicerat. Frånvaron av enkla och klara positionsregler inom det totala mediala systemet gör att man här måste tillgripa ett större antal fonetiska specialregler. Ett sådant försök till beskrivning skall icke göras här.

5.7. Mediala trekombinationer (jfr ovan s. 48—52).

Vid behandlingen av de mediala trekombinationerna påpekar Sigurd att dessa kan indelas i två huvudgrupper:

a) sådana kombinationer som är identiska med finala trekombinationer,

b) sådana kombinationer som kan betraktas som finala tvåkombinationer följda av /l/, /n/ eller /r/.

Härtill kommer även en liten grupp c, som omfattar ytterligare ett tiotal sekvenser.

Mot denna indelning kan riktas invändningar av samma slag som mot Sigurds indelning av de finala trekombinationerna:

indelningen presenteras utan att något försök gjorts att betrakta dessa trekombinationer ur en enhetlig synpunkt;

ingen motivering lämnas för varför dessa mediala trekombinationer skall sammanställas med just finala tre- och tvåkombinationer;

ingen motivering lämnas för varför vissa trekombinationer skall analyseras såsom sammansatta av två fonem följda av ett (och inte t. ex. tvärtom).

Det kan i stället vara motiverat att i första hand söka analysera de mediala trekombinationerna på ett sätt som svarar mot analysen av de finala trekombinationerna. Dessa har ju bedömts såsom sammansatta av två finala tvåkombinationer, t. ex. *-rpt* av *-rp* och *-pt*. Detta har visat sig leda till en enkel och ändamålsenlig beskrivning av de finala trekombinationerna. På samma sätt kan man söka betrakta de mediala trekombinationerna som sammansatta av två mediala tvåkombinationer.

Enligt de principer som tillämpats ovan (s. 33 f.) kan man i modern svenska registrera 72 primära mediala trekombinationer. Dessa kan i sin tur upplösas i 65 olika tvåkombinationer enligt mönstret $rmd = rm + md$. Av dessa 65 tvåkombinationer saknar blott 7 motsvarigheter bland de mediala tvåkombinationerna, nämligen *tq* (i *röntgen*), *tl* (i t. ex. *egentlig*, *fintlig*, *ofantlig*), *gj* (i *fylgja*), *gm* och *vg* (i *zeugma*) samt *rb* (i *härbre*) och *jn* (i *pointer*). Som exemplen visar rör det sig här — med något undantag (*tl*) — om kombinationer som uppträder i mera sällsynta eller isolerade ord. För övrigt visar i detta avseende de mediala trekombinationerna god överensstämmelse med de mediala tvåkombinationerna. Och det är av denna anledning motiverat att genomgående beskriva de mediala trekombinationerna såsom kombinationer av mediala tvåkombinationer. Därigenom beskriver man de mediala kombinationerna ur en enhetlig synpunkt, och kan formulera regler för förekomsten av mediala trekombinationer på basis av de regler som gäller för de mediala tvåkombinationerna.

I sin kommentar till förteckningen över mediala trekombinationer inskränker sig Bengt Sigurd huvudsakligen till att diskutera förekomsten av eventuella marginala eller sekundära fall. Analysen skall därför här något kompletteras utifrån de synpunkter som ovan anlagts på de finala trekombinationerna.

I de mediala trekombinationerna ingår femton olika fonem, dvs. samtliga konsonantfonem utom /ç f h/. Dessa kan indelas i tre positionsklasser med delvis växlande innehåll. Däremot är positionsklassernas storlek ungefär densamma. Man kan dock iaktta markanta skillnader i fråga om de enskilda fonemens frekvens i olika positioner. Jämför:

1III	2III	3III
r : 16	s : 24	t : 15
l : 12	t : 17	l : 12
n : 11	k : 6	r : 10
m : 9	j : 5	d : 8
k : 5	p : 4	s : 7
s : 4	d : 4	n : 7
η : 4	b : 2	k : 6
j : 3	g : 2	m : 3
t : 2	f : 2	j : 2
d : 2	v : 2	g : 1
f : 2	m : 2	p : 1
p : 1	n : 2	
v : 1		

I klass 1III ingår alltså 13 fonem, i klass 2III 12, och i klass 3III 11. Denna likformiga fördelning är ett intressant motstycke till det förhållande som råder inom det initiala och finala systemet, där positionsklassernas storlek ju avtar med avståndet från vokalen. En likhet mellan det mediala och finala systemet föreligger i fråga om olika fonems frekvens i olika positioner: /r l m n/ har i båda fallen hög frekvens i klass 1III, liksom /s t j/ i klass 2III och /s/ i klass 3III.

6. *Tvåkombinationer och fonempar.*

I föregående avsnitt (5) har ordningsregler uppställts för konsonantiska två- och trekombinationer i initial, final och medial ställning. I anslutning till dessa uppställningar har det påvisats hur trekombinationer genomgående kunnat analyseras såsom sammansatta tvåkombinationer ($ab + bc$) ur motsvarande initiala, finala och mediala system. Luckor i de teoretiskt möjliga systemen av tvåkombinationer har delvis kunnat förklaras med hänvisning till de ordningsregler som gäller i olika ställningar inom ordet. Fonetiska specialregler har formulerats för att beskriva frånvaron av vissa kombinationer, vilka i och för sig kunnat betraktas såsom tillåtna inom ordningssystemets ram. Inom det initiala resp. finala kombinationssystemet har ett fåtal sådana specialregler varit tillräckliga för att täcka icke-förekommande kombinationer. Däremot synes denna metod kräva en mera omfattande uppräknig av specialregler, när det gäller det mediala systemet. Det kan därför vara motiverat att söka nå fram till en ännu mer förenklad beskrivning.

I en sådan förenklad beskrivning kan ingå två olika typer av regler:

först formuleras utifrån fonetiska kriterier regler för de restriktioner som generellt gäller rörande de olika fonemens förmåga att bilda kombinationer;

därefter formuleras utifrån rent distributiva kriterier regler för de olika kombinationernas uppträdande i olika ställningar inom ordet samt för den inbördes ordningen mellan kombinationernas enheter.

Uppgiften blir här först att söka renodla och besvara frågan: vilka konsonantpar bildar tvåkombinationer, och vilka bildar inte tvåkombinationer? Man kan i detta sammanhang bortse från förekomst i viss ställning inom ordet — indelningen i initiala, finala och mediala kombinationer saknar med andra ord relevans. Man kan likaså bortse från ordningsföljden inom kombinationerna och enbart söka belysa vilka konsonantfonem som över huvud taget kan stå bredvid varandra i tvåkombinationer.

Som utgångspunkt för undersökningen kan man här välja ett diagram innehållande samtliga de tvåkombinationer som inordnats i de ovan uppställda ordningssystemen för initiala, finala och mediala kombinationer. På ett sådant diagram har här (fig. 9) markerats

31 initiala kombinationer (i); jfr fig. 1,

67 finala kombinationer (f); jfr fig. 3,

100 mediala kombinationer (m); jfr fig. 5.

Diagrammet upptar sammanlagt 113 olika tvåkombinationer. Ur det kan man bl. a. utläsa i hur många olika tvåkombinationer ett visst fonem ingår, och vidare hur många gånger det därvid ingår i pos. III eller 2II. Genom jämförelser kan man sedan uppställa en rangordning rörande de enskilda fonemens förmåga att ingå i tvåkombinationer med andra fonem:

	III	2II	Summa
r	14	12	26
l	13	12	25
s	8	13	21
t	7	12	19
n	6	12	18
j	7	10	17
d	7	8	15
m	10	4	14
v	7	6	13
p	6	5	11
k	6	5	11

	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>f</i>	<i>s</i>	<i>ç</i>	<i>f</i>	<i>v</i>	<i>j</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ŋ</i>	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>h</i>
<i>p</i>	—	fm						fm				i		m		im	im	
<i>t</i>		—						fm		fm	i	m	m	m			im	
<i>k</i>		fm	—					fm			im			im		im	im	
<i>b</i>				—								i				im	im	
<i>d</i>					—	m		fm			i	m		m		m	im	
<i>g</i>		f			fm	—		fm						im		im	im	
<i>f</i>		fm					—	fm				i		i		im	im	
<i>s</i>	ifm	ifm	ifm				m	—			i		im	im		im		
<i>ç</i>									—									
<i>f</i>										—								
<i>v</i>		f			fm			fm			—	m		m		m	im	
<i>j</i>	f	fm	fm		fm		f	fm				—					m	
<i>m</i>	fm	fm		fm	fm		fm	fm					ifm	—	fm		m	m
<i>n</i>		fm			fm			fm		fm			ifm		—			m
<i>ŋ</i>		fm	fm		fm			fm						fm	—	m	m	
<i>l</i>	fm	fm	fm	fm	fm	m	fm	fm			fm	fm	fm	fm		—	m	
<i>r</i>	fm	fm	fm	f	fm	fm	f	fm		f	fm	fm	fm	fm		fm	—	
<i>h</i>																		—

Fig. 9. Initiala (i), finala (f) och mediala (m) tvåkombinationer.

<i>f</i>	6	5	11
<i>g</i>	6	3	9
<i>ŋ</i>	7	—	7
<i>b</i>	3	3	6
<i>f</i>	—	3	3
<i>h</i>	—	—	0
<i>ç</i>	—	—	0

Av denna uppställning framgår bl. a. att dentalerna visar störst förmåga att ingå i tvåkombinationer. Listan inleds av de fem dentalerna

/r l s t n/; den återstående dentalen /d/ kommer på sjunde plats efter /j/. Därefter följer labialer och palataler i en något blandad ordning. Tillsammans ingår de sex dentalerna /r l s t n d/ i 124 olika kombinationer, medan labialerna blott ingår i 55 och palatalerna i 44. Ur artikulatorisk synpunkt är det givetvis naturligt att dentalerna (de »centrala» konsonantfonemen) visar störst kombinationsbenägenhet.

Diagrammet kan även användas för att belysa luckorna i systemet – reglerna för icke-förekommande kombinationer. Problemet om förekommande resp. icke-förekommande kombinationer blir emellertid inte tillräckligt renodlat genom ett diagram av detta slag, som ju även tar hänsyn till ordningsföljden inom kombinationerna. Ett triangulärt diagram ger här ett mer direkt svar på frågan: vilka fonem ingår tillsammans i tvåkombinationer? Utifrån detta diagram (se fig. 10) kan man även diskutera följande fråga: vilka generella regler gäller för fonemens förmåga att bilda tvåkombinationer? Härvid bortses då naturligtvis från de speciella regler som sedan gäller för kombinationernas användning i olika ställningar inom ordet (initialt, finalt, medialt) och likaså från ordningsreglerna inom de olika kombinationerna.

Här måste man först införa en terminologisk distinktion. Termen tvåkombination har hittills använts om en förbindelse mellan två konsonantfonem, varvid man även tagit hänsyn till ordningsföljden mellan fonemen inbördes; tvåkombinationen *mb* innebär alltså en förbindelse mellan ett föregående *m* och ett efterföljande *b*. För att beteckna en förbindelse mellan två fonem varvid ordningsföljden betraktas som likgiltig, skall däremot här användas termen fonempar; ett fonempar markeras i det följande med beteckningen *m/b*. Detta exempel innebär alltså att *m* och *b* kan kombineras, varvid *m* föregår och/eller efterföljer *b*.¹

¹ Henning Spang-Hanssen använder i sin avh. »Probability and Structural Classification» (1959), s. 34 ff., med motsvarande innebörd termerna »konfiguration» och »kombination». Med konfiguration menas här en sammanställning av två enheter i en viss ordning; *ab* och *ba* är alltså två olika konfigurationer. Med kombination menas däremot en sammanställning varvid den inbördes ordningen mellan enheterna är irrelevant; *ab* och *ba* är alltså samma kombination. För att symbolisera konfiguration använder Spang-Hanssen beteckningen *a.b* eller (enbart) *ab*; för att symbolisera kombination använder han däremot beteckningen *a × b*. Vad som i föreliggande undersökning kallas för tvåkombination är alltså i själva verket ett slags konfiguration i Spang-Hanssens betydelse, medan fonempar är ett slags kombination. Av hänsyn till den föregående undersökningen, som ju i möjligaste mån anknyter till Bengt Sigurds terminologi, föredras här dock de föreslagna termerna »tvåkombination» resp. »fonempar» i angivna betydelser.

	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>f</i>	<i>s</i>	<i>ç</i>	<i>ʃ</i>	<i>v</i>	<i>j</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ɲ</i>	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>h</i>		
<i>p</i>	+							+				+	+	+		+	+		<i>p</i>	
<i>t</i>		+				+	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+		<i>t</i>
<i>k</i>			+								+	+		+	+	+	+			<i>k</i>
<i>b</i>				+								+	+			+	+			<i>b</i>
<i>d</i>					+						+	+	+	+	+	+	+	+		<i>d</i>
<i>g</i>						+								+		+	+			<i>g</i>
<i>f</i>							+					+	+	+		+	+			<i>f</i>
<i>s</i>								+				+	+	+	+	+	+			<i>s</i>
<i>ç</i>																				<i>ç</i>
<i>ʃ</i>																		+		<i>ʃ</i>
<i>v</i>											+		+			+	+			<i>v</i>
<i>j</i>												+	+			+	+			<i>j</i>
<i>m</i>													+			+	+			<i>m</i>
<i>n</i>														+	+	+				<i>n</i>
<i>ɲ</i>															+	+				<i>ɲ</i>
<i>l</i>																+				<i>l</i>
<i>r</i>																				<i>r</i>
<i>h</i>																				<i>h</i>

Fig. 10. Fonempar.

Sammanlagt upptar diagrammet (fig. 10) 75 olika fonempar. Eftersom enligt diagrammet 153 olika fonempar är teoretiskt möjliga, är alltså 78 möjligheter till kombination ej utnyttjade inom dessa sektorer av svensk ordstruktur. Förhållandet mellan förekommande resp. icke-förekommande fonempar kan belysas genom en analys utifrån fonetiska synpunkter. Fonemen kan ur fonetisk-artikulatorisk synpunkt indelas i tre serier:

- A. labialer: /p b f v m/
- dentaler: /t d s n l r/
- palataler: /k g j ŋ/

- B. klusiler: /p t k b d g/
 frikativor: /f s v j/
 nasaler: /m n ŋ/
 likvidor: /l r/
- C. tonande: /b d g v j m n ŋ l r/
 tonlösa: /p t k f s/

Fonemen /h ʃ ç/ som inte ingår i tvåkombinationer lämnas alltså utanför denna indelning.

Uppgiften blir här att undersöka vilka kombinationsregler som gäller inom var och en av dessa serier, t. ex. i vad mån labialer kombineras inbördes eller med dentaler, i vad mån klusiler kombineras inbördes eller med frikativor etc. Materialet kan i detta avseende analyseras ur nitton olika synpunkter. Resultatet av denna analys redovisas nedan. De inledande sifferuppgifterna har följande innebörd: den första siffran betecknar antalet teoretiskt möjliga kombinationer; därifrån dras antalet icke-förekommande fall; slutsiffran blir alltså antalet verkligen förekommande kombinationer, och denna slutsiffra kan sättas i relation till det teoretiskt möjliga antalet. Därigenom visas i vad mån möjligheterna till kombination verkligen utnyttjats inom eller mellan vissa fonetiskt avgränsade grupper.

1. Labialer inbördes: $10 - 7 = 3$.

Inom dessa fonempar är alltid /m/ den ena komponenten; dock förekommer icke fonemparet *m/v*.

2. Dentaler inbördes: $15 - 1 = 14$.

I detta system finns endast en lucka: tonlös och tonande klusil kombineras icke.

3. Palataler inbördes: $6 - 4 = 2$.

Inom dessa fonempar är alltid /k/ den ena komponenten; dock kombineras icke tonande och tonlös klusil.

4. Dentaler/labialer: $30 - 6 = 24$.

Restriktionerna gäller de tonande klusilerna /b d/: /d/ kombineras endast med /v m/, /b/ endast med /l r/.

5. Dentaler/palataler: $24 - 1 = 23$.

I detta system finns endast en lucka: tonande dental klusil och tonlös palatal klusil kombineras icke.

6. Labialer/palataler: $20 - 14 = 6$.

Här kombineras /j/ med var och en av de fem labialerna; dessutom förekommer *v/k* (men ej exempelvis *v/g*).

7. Klusiler inbördes: $15 - 11 = 4$.

Detta är ett av de mera oregelbundet strukturerade subsystemen, vilket kan beskrivas med ett antal positivt och negativt formulerade regler: tonlös dental kombineras med tonlös labial och tonlös palatal: $t/p, t/k$; tonande palatal kombineras med dental: $g/t, g/d$; homorgana klusiler kombineras ej (ej $p/b, t/d, k/g$); labialer och palataler kombineras ej (ej $p/k, b/k, p/g, b/g$); /d/ kombineras ej med tonlös klusil (ej $d/p, d/t, d/k$); /d/ kombineras ej med tonande labial klusil (ej d/b).

8. Frikativor inbördes: $6 - 1 = 5$.

I detta system finns endast en lucka: tonlös och tonande labial kombineras icke.

9. Nasaler inbördes: $3 - 1 = 2$.

Här kombineras labial med dental, liksom dental med palatal; däremot kombineras icke labial och palatal.

10. Likvidor inbördes: $1 - 0 = 1$.

Det enda tänkbara fonemparet är r/l , vilket också förekommer.

11. Klusiler/frikativor: $24 - 10 = 14$.

Kombinationsförhållandena kan här först åskådliggöras med ett diagram (fig. 11).

Som diagrammet visar föreligger här följande kombinationer:

/f/ kombineras med tonlös dental;

/v/ med dental samt tonlös palatal;

/s/ med dentaler och palataler samt med tonlös labial;

/j/ med labialer och dentaler samt med tonlös palatal.

Tonlösa klusiler visar alltså större benägenhet än tonande att ingå kombinationer med frikativor. En annan restriktion ligger däri att labialerna /f v/ ej kombineras med labiala klusiler, /f/ ej heller med palatala klusiler.

12. Klusiler/nasaler: $18 - 6 = 12$.

Generellt gäller här att palataler och labialer icke kombineras (alltså förekommer ej fonemparen $p/\eta, b/\eta, k/m, g/m$). Som två specialfall kan man beteckna frånvaron av fonemparen b/n och g/n .

13. Klusiler/likvidor: $12 - 0 = 12$.

14. Frikativor/nasaler: $12 - 4 = 8$.

Här gäller följande inskränkningar: /ŋ/ kombineras ej med labialer och palatal; /m/ kombineras ej med tonande labial.

15. Frikativor/likvidor: $8 - 0 = 8$.

16. Nasaler/likvidor: $6 - 0 = 6$.

17. Tonande inbördes: $45 - 13 = 32$. Se fig. 12.

De 13 luckorna i systemet kan beskrivas med fem regler, som samtliga täcks av redan formulerade regler:

	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>k</i>	<i>g</i>
<i>f</i>			+			
<i>v</i>			+	+	+	
<i>s</i>	+		+	+	+	+
<i>j</i>	+	+	+	+	+	

Fig. 11. Fonempar bestående av klusil och frikativa.

	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>v</i>	<i>j</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ŋ</i>	<i>l</i>	<i>r</i>	
				+	+				+	+	<i>b</i>
		+	+	+	+	+	+	+	+	+	<i>d</i>
						+			+	+	<i>g</i>
			+		+				+	+	<i>v</i>
				+	+				+	+	<i>j</i>
					+				+	+	<i>m</i>
						+	+	+			<i>n</i>
							+	+			<i>ŋ</i>
								+			<i>l</i>
											<i>r</i>

Fig. 12. Fonempar bestående av två tonande fonem.

nasalerna /ŋ g/ kombineras ej med labialer och palataler (se ovan moment 3, 6);

/m/ och /v/ kombineras ej (se ovan moment 1);

bland dentalerna kombineras endast /l r/ med /b/ (se ovan moment 4);

bland labialerna kombineras endast /m/ med /b/ (se ovan moment 1).

18. Tonlösa inbördes: $10 - 3 = 7$.

/s/ och /t/ kombineras med varandra samt med övriga tre tonlösa fonem; dessa tre, nämligen /p f k/, kombineras dock ej inbördes.

19. Tonande/tonlösa: $50 - 17 = 33$. Se fig. 13.

Här gäller följande inskränkningar:

/b d/ kombineras ej med tonlösa fonem (med undantag för fonemparet *d/s*);

	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>v</i>	<i>j</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ŋ</i>	<i>l</i>	<i>r</i>
<i>p</i>					+	+	+		+	+
<i>t</i>			+	+	+	+	+	+	+	+
<i>k</i>				+	+		+	+	+	+
<i>f</i>					+	+	+		+	+
<i>s</i>		+	+	+	+	+	+	+	+	+

Fig. 13. Fonempar bestående av tonande och tonlöst fonem.

sådana fonempar förekommer ej där motsättningen tonalitet – tonlöshet är det enda åtskiljande distinktiva draget mellan komponenterna (alltså ej *b/p*, *d/t*, *g/k*, *v/f*);

labialer kombineras ej med palataler (med undantag för fonemparen *p/j*, *b/j*, *k/v*);

/p/ kombineras ej med */v/*.

Ur dessa detaljanalyser kan man utläsa några genomgående tendenser:

De båda likvidorna */l r/* har särskilt stor kombinationsförmåga; de kombineras inbördes samt dessutom hundra procentigt med klusiler, frikativor och nasaler (se moment 10, 13, 15, 16).

Dentalerna är en annan kategori med hög kombinationsförmåga: av 15 teoretiskt möjliga kombinationer mellan dentaler inbördes saknas endast en, och av 54 teoretiskt möjliga kombinationer mellan å ena sidan dentaler, å andra sidan labialer eller palataler saknas endast 7 (se moment 2, 4, 7).

Man kan även finna att inom vissa kategorier har ett enskilt fonem en särskild benägenhet att ingå i ett större antal kombinationer: i fonempar bestående av labialer är alltid */m/* den ena komponenten (se moment 1); i fonempar bestående av palataler är alltid */k/* den ena komponenten (se moment 3); vid kombinationer mellan labialer och palataler är i samtliga fall – utom ett – */j/* den ena komponenten (se moment 6).

Å andra sidan föreligger vissa genomgående restriktioner. Ovan har påpekats att man bland kombinationerna mellan tonande och tonlösa fonem saknar sådana fonempar där just kontrasten mellan tonalitet och tonlöshet är det enda åtskiljande distinktiva draget. Denna regel förklarar de isolerade luckorna i fråga om dentalernas, palatalernas resp. frikativornas inbördes kombinationer (se moment 2, 3, 8).

Palataler och labialer bildar endast 6 fonempar av 20 teoretiskt möjliga (i fem av dessa par ingår */j/*). Palatalernas och labialernas motstånd mot

att tillsammans ingå i fonempar är också orsaken till vissa luckor i nasalernas inbördes kombinationer (se moment 9) samt i fråga om kombinationerna mellan nasaler och klusiler (se moment 12).

Analysen av förekommande resp. icke-förekommande fonempar har här kommit sist i beskrivningen av konsonantiska två- och trekombinationer. Denna analys kan emellertid betraktas som en grundläggande operation i beskrivningen; utifrån detta system av fonempar kan övriga detaljer inom den fonotaktiska strukturen beskrivas.

I föregående avsnitt har — liksom i Bengt Sigurds avhandling — de initiala, finala och mediala kombinationerna först behandlats separat. I föreliggande undersökning har härvid särskild uppmärksamhet ägnats dels åt ordningsföljden inom kombinationerna, dels åt möjligheten att beskriva luckorna i systemet med hjälp av fonetiska kriterier.

En annan möjlighet är emellertid just att utgå från ett inventarium över samtliga förekommande fonempar (se s. 94), varvid man tills vidare bortser från fonemens ordningsföljd och fonemparens förekomst i olika ställningar inom ordet. På basis av denna förteckning söker man i stället formulera vissa allmänt giltiga regler rörande enskilda fonems eller fonemgruppers förmåga att ingå i fonempar; även vid denna analys tillämpar man givetvis fonetiska kriterier.

Nästa steg blir att beskriva dessa fonempars distribution, deras förekomst i olika ställningar inom ordet, t. ex.

initialt — dvs. i absolut initial ställning före betonad vokal,

finalt — dvs. i absolut final ställning efter betonad vokal,

medialt — dvs. i ställningen mellan föregående betonad vokal och efterföljande obetonad vokal.

Det visar sig då t. ex. att vissa fonempar kan förekomma i alla tre ställningarna (t. ex. *p/s*, *p/l*, *p/r*), medan andra förekommer antingen initialt och medialt (t. ex. *k/v*, *k/n*) eller initialt och finalt (t. ex. *p/j*, *f/j*) eller medialt och finalt (t. ex. *p/t*, *p/m* — detta är den största gruppen). Några få fonempar förekommer uteslutande initialt (*b/j*, *f/n*) eller medialt (*p/n*, *η/l*, *η/r*) eller finalt (*t/g*).

Därefter undersöker man de positionsregler som gäller för fonemparens uppträdande i olika ställningar inom ordet — man registrerar ordningsföljden inom de enskilda fonemparen och uppställer olika serier av tvåkombinationer. Genom jämförelser mellan olika tvåkombinationer kan man indela fonemen i ett antal ordningsklasser, vilka var och en täcker en eller flera positioner i ett konstruerat positionssystem. Detta positionssystem utgör den enklaste modellen för en beskrivning av den ordningsföljd som gäller mellan fonemen inbördes i initial eller final ställning.

När det gäller att beskriva det mediala systemet är det ändamålsenligt att först avskilja de fonemkombinationer som även förekommer initialt resp. finalt — för dessa fonemkombinationer behöver man inte uppställa några speciella mediala ordningsregler. Man kan i stället arbeta med följande tre ordningssystem:

ett som har giltighet för initiala kombinationer samt för därmed identiska mediala,

ett som har giltighet för finala kombinationer samt för därmed identiska mediala,

ett som har giltighet för de specifikt mediala kombinationerna.

Utifrån denna undersökning av tvåkombinationer kan man sedan beskriva förekommande trekombinationer:

initiala trekombinationer kan beskrivas såsom sammansatta av två initiala tvåkombinationer (enligt modellen $spr = sp + pr$),

mediala trekombinationer kan beskrivas såsom sammansatta av två mediala tvåkombinationer,

finala trekombinationer kan beskrivas såsom sammansatta av två finala tvåkombinationer.

Utifrån dessa förutsättningar kan man också till stor del förklara de restriktioner som föreligger inom systemet av trekombinationer.

Den beskrivna arbetsproceduren kan uppfattas som en enhetlig och sammanfattande metodik för beskrivning av ett språks fonotaktiska system. Denna metodik synes vara väl lämpad för en beskrivning av svenskan i detta avseende. Det vore dock förhastat att tilltro den en allmänspråklig tillämplighet. Erfarenheten får visa i vad mån den leder till relevanta resultat även vid beskrivningen av andra fonotaktiska system. Det måste också understrykas att den nu utförda undersökningen blott har gällt ett visserligen centralt men dock begränsat område inom svenskans fonotaktiska struktur: här har blott behandlats primära två- och trekombinationer i initial ställning före betonad vokal, i final ställning efter betonad vokal samt i medial ställning mellan betonad och obetonad vokal. En fullständig undersökning av svenskans fonotaktiska struktur bör givetvis (som Sigurd visat) omfatta även större och mindre konsonantsekvensers uppträdande inom andra ställningar i ordet, samt även belysa förhållandena i fråga om kombinationer mellan vokaler och konsonanter. Vidgad uppmärksamhet måste också ägnas åt sekvensernas prosodiska egenskaper: tonaccent, betoning och inre junkturer. Härtill kommer att större uppmärksamhet också måste ägnas åt de sekundära och marginala bildningar, som nu inte ingått i beskrivningen av det primära-centrala systemet.

K. G. LJUNGGREN †

Ett ordskifte på 1480-talet

Anteckningar till svensk fraseologi

Den 31 januari 1488 ägde ett upptråde rum hemma hos bonden Anders Olsson i Tuna i Alsike socken strax söder om Uppsala. Uppträdet eller rättare vissa yttranden därunder drogs inför rätta i Stockholm av den som ansåg sig förfördelad, och i stadens tänkebok refereras det inträffade utförligt på ett par ställen. Bland annat återgives ordväxlingen enligt ett par av de inblandades berättelser. Vi har på detta sätt fått ett ovanligt fylligt prov på starkt affektbetonat och oförblommerat svenskt vardags-språk på 1400-talet, vilket är av stort intresse, främst kanske genom den provkarta på eder och kraftuttryck som tillägges huvudpersonen. Visserligen kan man inte utan vidare betrakta referatet av ordväxlingen som helt autentiskt. Ett par yttranden, som återgives efter olika sagesmän, visar betydande olikheter i detaljer, men vi torde kunna gå ut ifrån att man var och en på sitt håll har försökt att rekonstruera ordväxlingen, och till det mest autentiska hör sannolikt kraftuttrycken, av vilka några skall diskuteras i det följande.

Att kraftuttrycken är att betrakta som talspråksdrag är utan vidare klart. Men annars kan det ofta te sig vanskligt att peka ut ett ord eller en vändning som talspråklig eller som skriftspråklig. Finner man språkdrag, som är karakteristiska för partier i direkt anföring men som annars saknas hos skrivaren, ligger det nära till hands att förmoda talspråk — eller i varje fall att den, i vars mun yttrandet läggs, har sagt så vid tillfället i fråga — men sådana fall visar sig tyvärr vara rätt sällsynta utanför eder och kraftuttryck. Vanligen får man i första hand lita till sin egen sentida språkkänsla och i medvetande om de felkällor, som denna kan vara behäftad med, söka i görligaste mån verifiera dess utslag.

Talspråksdrag behöver givetvis icke vara inskränkta till partier med direkt anföring. Teoretiskt sett kan de påträffas snart sagt överallt, men särskilt lätt bör de ha för att smyga sig in i indirekt anföring. Några

sådana fall upptages också till diskussion i det följande. Anteckningarna ansluter sig i fråga om ämnet nära till de små studier över en rad drag i senmedeltida stockholmsspråk, som tidigare har publicerats av E. Lidén i denna tidskrift.¹

Det sagda må något belysas av ett kortare parti i Stockholms stads tänkebok, nedskrivet av stadsskrivaren Ingevald 1482:²

Eodem die witnade tesse eptescripne Nic. Mangsson ok Gestill Hansson fore rettin, swa ath the sagho, thet Andres scriffuare slog Peder skreddare dreng medh en kopper näffwa i hoffwdhet, swa ath [han] stalp nider til markene, och aldre talade eth oordh till hans till forende. I thet sama tha sagde Peder skreddare: jak will wara godh for myn dräng, om än [han] haffuer giortt tik nogat i mothe. Tha hwggo Andres scriffuare medhfölgiara stragx til for:na Pedher skreddare. Tha ropade Lasse Laurenssoon: hogger ecke mannen, och tha giorde han ther engte meer till, än han holth Andres scriffuare dreng. Hade ecke thet warith, tha [hade] Andres scriffuare dreng stragx slaget Peder skreddare all död. Thet witnade ok Hanis skipmestare, ath Lasse Laurenssoon giorde honom enga akoma.

Den direkta anföringen inskränker sig här till två meningar, varav den ena är en helt kort utropssats, men även den omgivande delen av vittnesmålen — fr.o.m. *the sagho, thet ... t.o.m. all död* är tydligen avsedd att troget återgiva vittnenas berättelser och följaktligen väsentligen talspråklig. Men vi måste å andra sidan räkna med att nedskrivaren inte har förmått — eller ens velat — återgiva vittnesmålen helt exakt. Att *for:na i til for:na Pedher skreddare* är tillfogat, helt rutinmässigt, av skrivaren är uppenbart. Men även på vissa andra ställen måste man räkna

¹ E. Lidén, Drag ur senmedeltida stockholmsspråk (ANF 41 (1925) s. 306—327), Tydningar och kritiska anmärkningar till Stockholms äldsta stadsböcker (ANF 45 (1929) s. 178—215) och Till tydningen av Stockholms äldsta stadsböcker (ANF 49 (1933) s. 295—323).

Några allmänna reflexioner om förhållandet mellan talspråk och skriftspråk i äldre tid återfinnes hos Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik (1928) § 7. Brøndum-Nielsen finner det rimligt, att det redan under medeltiden har existerat mer eller mindre särpräglade stånds(tal)språk, adessspråk, prästspråk, stadspråk — det sistnämnda sannolikt mest påverkat av lågtyskan.

² Stockholms stads tänkeböcker 1474—1483 utg. genom E. Hildebrand, 1917 (förk. STb 1) s. 361.

med att denne har satt sin prägel på ordval eller ordföljd. I fråga om »att-satsen» *thet Andres scriffuare slog Peder skreddare dreng ... i hoffwdhet* kan vi inte vara säkra på att vittnena över huvud har yttrat sig i form av »att-sats» föregången av »jag/vi såg», än mindre, att *thet* och inte *at* var den allmänt underordnande konjunktion som de nyttjade — i den nedan granskade texten förekommer båda konjunktionerna i återgivande av direkt anföring. *Mädhtylhgiare* i *Andres scriffuare medhfölgiara* kan konstateras vara ett »tänkeboksord» (se Sdw suppl.) och härrör därför snarast från skrivaren. Detsamma kan vara förhållandet med *ther ... till* i *ok tha giorde han ther engte meer till*, vilket inte kan bedömas utan indragande av ett så stort jämförelsematerial som möjligt (jfr t.ex.: *swa ther görs engte meer aff* 1: 397 (1482); *jak wil wara ther godh fore, ath han skal engte göra edher* ib., båda i direkt anföring). Man trots att fallgropar av det slag som här har antytts lurar överallt, bör det alltså vara möjligt att i icke obetydlig utsträckning få fram och studera talspråksdrag i sådana texter som tänkeböckerna.

Som exempel på talspråksdrag i indirekt anföring kan också nämnas ett par av Erik Erikssons (Gyllenstjerna) klagomål mot sin motpart Ture Turesson (Bjelke) i den stora arvstvisten dem emellan på 1460-talet: ... *oc swor han om godhis wndhen* (jfr nedan s. 132) *at thär skulle en dane* (snara — till galge?) *fore* Arfstvisten Gyllenstjerna-Bjelke s. 21 och: *tha skyrpte* (fnös) *han ath mic oc önzskadhe til gudz dödh thät jec haffde ekki flere öran en jac skulde fa aff the goz oc sade ath jec skulle ta ga snuffuot* (jfr sv. dial. *snuvig*, kullig — om kor) *som en andh* ib 22.

Det är framför allt i tänkeböckerna från Stockholm och Arboga, som man finner stycken i direkt anföring. I Jönköpings stads tänkebok är sådana sällsynta (jfr dock utg. s. 91 och 94 ff.), och i Kalmar stads tänkebok saknas de. Ofta är det endast fråga om enstaka korta yttranden eller repliker, men stundom finns längre ordväxlingar nedtecknade. Mest omfattande är en av stadsskrivaren Ingevald 1482 nedtecknad redogörelse för de mellanhavanden som en Sten Stures tjänare, Jöns Kåre, hade med ett par grytgjutare i Stockholm (STb 1: 396—401), vilken innehåller ett mycket rikt talspråksstoff. Detsamma gäller den något kortare redogörelse som skall granskas här.

Huvudperson i det här behandlade uppträdet är också en av riksföreståndaren Sten Stures svenner, Martin Ryaner, som i vredesmod fällde ett par förgripliga yttranden till en köpsven från Stockholm vid namn Jöns Mattsson. Båda är ofta omnämnda i tänkeböckerna. Martin Ryaner — tillnamnet går väl tillbaka på mlt. *ridenēr* 'ryttare' — lämnade snart tjänsten hos riksföreståndaren och blev borgare i Stockholm och

figurerar för övrigt vid ett par tillfällen.³ Han nämnes 1504 som avliden. Jöns Mattsson blev också sin egen i Stockholm och figurerar likaså vid ett par andra tillfällen både som utsatt för okvädinsord och som den aktiva parten i sådant sammanhang. Det var Jöns, som drog saken inför rätta, och det är hans berättelse inför borgmästare och råd, som först utförligt återgives i tänkeboken under den 4 februari 1488.⁴ Den 10 mars förbjöds Jöns Mattsson att lämna riket, innan saken mellan honom och Martin hade blivit avdömd eller förlikt inför herr Sten och rådet.⁵ Den 10 maj samma år togs saken upp igen, då Anders Olsson i Tuna i herr Sten Stures och riksråden Erik Ottessons och Peder Ragvaldssons och större delen av rådets närvaro avlade sitt vittnesmål, vilket också antecknades utförligt.⁶ Två dagar senare, den 12 maj, vittnade inför fogden, borgmästarna och en del av rådet bonden Laurens i Hemmesta, som var Sten Stures länsman på Värmdön och som också hade varit med hos Anders Olsson. Anteckningen härom är ganska kort: man läste upp ur tänkeboken Jöns Mattssons berättelse, och Laurens bekräftade denna utom på de två punkter, som tydligen var de mest kritiska i sammanhanget.⁷

Då de uttryck, som från början väckte min uppmärksamhet, inte kan behandlas lösryckta ur sitt sammanhang, återger jag i det följande tänkebokens anteckningar för den 4 februari, den 10 mars och den 10 maj in extenso och tillfogar notisen från den 12 maj, som återgiver den sista för oss iakttagbara fasen av ärendet men lämnar oss i ovisshet om hur detta till slut avvecklades — om någon påföljd för Martin Ryaner hör vi alltså inte talas.⁸ Återstoden av den sida (p. 464), på vilken denna anteckning står, ävensom större delen av följande sida (p. 465), har lämnats blanka, vilket kan tolkas så, att tänkebokens skrivare har reserverat utrymme för ärendets fortsättning och avslutning men av någon anledning icke fått tillfälle att införa något härom. Förmodligen har förlikning skett, vilket skyntar som ett av alternativen i notisen den 10 mars, och målet avskrivits. Notbeteckningarna a, b, c etc. angiver ord och uttryck, som behandlas i de följande kommentarerna.

³ Jfr Nils Ahnlund, Stockholms historia före Gustav Vasa (1953) s. 369, 400.

⁴ Stockholms stads tänkeböcker 1483—1492 utg. genom Gottfrid Carlsson, 1944 (förk. STb 2) s. 248—250.

⁵ STb 2: 260.

⁶ STb 2: 266—268.

⁷ STb 2: 268 f.

⁸ Dessa notiser har tidigare avtryckts av E. Noreen i Fornsvensk läsebok (1932 ff.) s. 119—124.

Ur Stockholms stads tänkebok 1488.

Jönis Matsson köpsuen om Marten Ryanares taal.

413

Sama dagh stode^{a)} Jöns Matsson köpssuen ok vnderuiste for alt radit, hwre han hade gest nw om torsdagx nest forleden^{b)} j Aszeke (o: Alszeke) sokn heem til en dandeman, som heeth Anders Olsson j Thwnom, och ther hade medh gest Oleff Persson,^{c)} hans stalbroder, som är Clemit Benctssons gest. Tha han herberge hade fangit medh sin stalbroder och hade jnstallet, wort han varsee myn herres swen, hetendes Suen Skaning, ok medh hanom war en anner swen, och han hade swa mangha ärende.^{d)} Tha Jöns thette sagh, ath han hade swa manga ärende,^{d)} tha sporde Jöns Matsson Suen Skaning aath, hwadh suen tet war^{e)} eller hwem han til hörde. Tha swarade Suen Skaning och sade, thet han hörde Marten Ryaner til.^{f)} Tha frwchthede Jöns for Marten eller nagre andre, ath the wille hanom eller hans stalbroder nagat, epter ther war bögden ful medh hoffmen; nw viste han sig eller hans stalbroder sig medh nagrom nagat haffue vtestandende. Ok ware ther bönder, som och hade gest j sama gardh, som war Laurens j Hemmestom, myn herres lensman j Wermdöo, ok Holmger j Margaa, hustrunes broder j garden. Tha som the til bordz sato, kom Thomes, Marten Ryaners dreng, jn j stuen, och tha kunne Jöns thette merkie, ath thet war pa hanom och hans stalbroder giort.^{g)} Tha skenchthe Jöns Matson drengen, ok strax han vth war gangen, sade Jöns til verden: »thette er giort oppa mik och myn stalbroder»^{g)},

414

ok stode swa vp fran bordit. Tha badh werden thöm ey wth gaa aff stuen: »jach wil staa tik och thin stalbroder for hwss och hemfridh,^{h)} ok hwar som eder gör j moth, han schall göre mik och myna gester flere j moth,ⁱ⁾ ok giffuer edher ther medh til fridz!» Tha giorde werden Laurens j Hemmestom och Holmger til fulle hosbönder medh sigh sielffuan. J thet samma som the saa sato och Jöns war fran bordit gangin pa golffuit, kom Marten Ryaner jn springande j stuen och sith swerdh j handena sielff iij:e (4:e) och strax moth höghsätet^{j)}, ther Jöns hade sitit ner bonden gen mot forsätes ändhan. Tha togh strax bonden Marten och badh hanom sitia vppa forsätet. Som han war sätter^{k)}, ropade bonden Jöns Matsson fram offuan bordit til sigh gen moth Marten. Som han hade sig swa nidrsath^{k)}, strax thaledhe Marten til Jöns Matsson sägiendes: »Mich bör än icke mykit got göre eller

tale wiidh tigh, *tet* thu fich jt M (1,000) fall^{b)}. Tha swarade Jönis: »J hwadh matte haffuer jach *thet* aff tik fortient, jach giorde tik aldrich ordh j mot j myna liffdagha^{m)}. Tha swarade Marten: »*tet* är som jach tik siger, *thet* thw fichxt j^m 415 (1,000) faalⁿ⁾, ok stode vp wiidh *medh* sith swerdh, ok j *tet* samma reste sigh vp alle bönderner, ther hade gest *medh* werden, ok sade til Marten: »Thw schalt hanom late her bliffue *medh* fridh, om thu wilth ey fara ther sielff jlle om. Vij tackom then göde(!) herren her Sten rykessens forstandere, han haffuer fridh j ryket och offuer alt landet och ey ofridh eller vntsägning^{o)}. Tha swarade Jöns Matsson: »Jach formode mik aldrich onth aff eder, Marten, eller nager myn herres suen j myna liffuedagha, for thy jach giorde thöm aldrich ordh j mot^{m)}, *thet* jach weth^{p)}. Marten swara[de]: »Joo, saa fickxt thu eth M (1,000) fall; thw haffuer mik berychtet och kalleth j (1) skorffwoth skeffuel och een dobblare^{q)}. Jöns Matsson swarade: »Thet skal thu aldrich, Marten, beuisse mik offuer eller betuge *medh* nager skel; jach hade aldrich jntet *medh* tik til görende, ok aldrich gaffst thu mik jntet och aldrich jach tik, ok aldrich giorde thu mik j moth^{r)}. Marten swarade: »Hade jach funnet tik vtan porten och jach hade warith wiidh myn hest, jach skulle hwggit tik styckie fran styckie^{s)} Än ey for thy, *thet* staar tik än füllelica j fatidh, ey thu aleneste, jemwel then som högre besiten är j Stocholm en thw est!^{t)} Ther är eth par aff thöm; the skule faa eth M (1,000) fall vtan tiwl(!), thaara then och then, freden schal aldrich swa godh worde^{u)}. Gudz fäm vnder, the fändens skeffla j Stocholm the äre mik skylloge och andre ok scriffue hiit och tiith som skeffle; swa äre the, och swa göre the och^{v)}. Jöns Matson sade: »Haffue j til thöm eller nagrom til thala j Stocholm, thaler til thöm, hwo the äre; jach haffuer edher jntet giort^{x)}. 416

Jtem sporde borgamestere Jöns Matsson ath, om han naget thalede pa desse dandequinner her j byn. Tha swarade Jöns: »Ther ware mang ordh a färde, men jach hauer ther jntet *medh*, än tha the dandemen, ther ner ware, the *tet* wilia sägie, tha wil jach *tet* füllelica til staa^{y)}. Tha swarade borgamestarana: »Hwadh thu ther aff weth och hörde tha sig her lönlige for oss!^{z)} Tha sade Jöns: »Han sade ey anners än the forwunnena graskyns horer j Stocholm the haffue nogh löpe *medh* mik som then Kaderin Rodehose och tolke flere^{å)}.

Andhers Olsson j Thwnom.

- 459 [10 maj]. Lögherdagen nest epter *Johannis ante portam latinam*, som war nest fore dies rogacionum, stode *jn* fore retta Anders Olsson j Thwnom j Alzeke soehn j war herre och höffuitzmans nerwaren, her *Sten Stwres*, her *Erich Otssons* och *Pedher Ragwaldssons* ok j mestadelin aff radzsens nerwaren^{a)} ok beretthe the ordh, som forlöpne ware j mellen *Marten Ryaner* ok *Jöns Mattsson köpswennen*^{b)}. *Thet* hende, ath han om en dagh epter kyndelmesso ok distingx marknedh, Anders, heem komen war fran tingit, fan han for sigh mester *Gödert*, *Jöns Matsson medh* sin stalbroder *Oleff Pedhersson*, som hwstrun hade herberge lenth. Tha war ther och swena jnlagde,^{aa)} som *Marten Ryaner* hade jnlagt som anderstades j samme byn och om kryng bögdhen. Tha moth *thet* the skulle til bordhz ganga, tha kom *Marten* tith gangande. Tha hade bonden *hanom* til bordz medh sigh. Tha sporde *Marten*, hwar the kö[p]swena ware, som ther til herberges lagho. Tha swarade werden: »the sitie ther j bencken». Tha badh *Marten* haffue thöm til bordz. Nagat ther epter the til bordz ware kompne, tha thaledede *Marten* til *Jöns Matsson*, swa sägiendes: »Thin fendens skeffuel ok thin fendens skalk, thw haffuer mik befört, beropat ok fortalith som en fändans skalk, thw wilt mich aff thake äre och röchte, som thw mick ey kan j gen giffue, *thet* thw fichxt eth M (1,000) fal. Thw haffuer sacht, ath jach är en skalk ok doblare ok ther medh ey haffuer een heel finger pa handena, huilkith thw mik haffuer skammelica offuerlogit som jungen godh karl».^{bb)} Tha swarade *Jönis Matsson*: »Kere *Marten*, jach haffuer *thet* ey giort, ok aldrich skal tet beuises mik vtoffuer eller bespories, ath jach nagantiidh giorde». Tha swarade werden, Anders Olsson: »Kere *Marten*, welen j saa latha, tha töcker mik at j kome nogh betyden hiit. Jach hoppes, han hauer ey giort *thet*, for thy jach haffuer *hanom* lenge kent. Men, kere *Marten*, beder jach edher kerlige for Gudz schul, at j giffuin eder nw til frydz; jach wil gha ok latha vpslaa ena goda tunno ööl til allis wara behoff, pa *thet* ath tet matte thess bethre worda och all thingh offuergiffues».^{cc)} Huilkit *Marten* tha til swarade: »Kere bonde och kere dandeman, jach kan formerkie, ath jak jungen hedher kan forwerffua ath sitie och pennes her medh *hanom*,^{dd)} än jach wil giffue mik aldelis til
- 460
- 463

frydz och lyde thiit radh ath j afftan». Pa thette gjorde for-scriffne bonde sin edh och reth, for än han nagat aff thette thal framförde j alle forscriffne ärlige gode herra och mens nerwaren, ath han ey annat sägie wille, än som thet war san-neliga til gangit.

464

Laurens j Hemmestom.

[12 maj]. Mandagen nest helga torsdagh, epther processio giordhwar jnnen staden, stodhe Laurens j Hemmestom j radzstuen fore fogaten, borgamestarana och endeels aff radit j ärlige gode mentz nerwaren, som war Pedher Ragwalsson och Benckt Karlsson, och berette thet tall, som forlöp it war j mellen Marten Röaner och Jönis Matsson j Alszeke sochn, huilkit tal lika drogh medh thet Jöns Matsson hade bereth. Tha loto radit vplesa tenkieboken, hwadh Jöns Matssons taal war, huilkit Laurens til stodh, vtan tesse twenne artickla sade han sigh ey hört haffua, ath han ey hörde Marten schulle forthala eller vntsägie nagan borgamestere, radman eller nagen ander dandeman, som j staden bodde, eller hörde hanom nager dandequinne forthala, thet pa theris heder eller äre rörde, vtan thet han thalede om hustru Kaderin Rodahosa etcetera, huilkit Marten sielff til stodh. Pa thette gjorde Laurens sin edh och reth pa, ath swa thalith, alstinges til gangit war.

a) *stode*, 3 pers. impf. sing — så även p. 415 r. 1 — är en nybildad svag form som är karakteristisk för stadsskrivaren Helmik van Nörden. Den brukas även i sammansättning, t.ex. *dömpdes Claus pockarst til rep fore mester Örien offuerskereres hustrv han til stode haffua medh bolit ock vthuist bonden* STb 4: 123 (1506). Hos skrivaren Ingevald, som har skrivit början av band E av STb, från 10 maj 1483 till 10 mars 1486, har formen påträffats endast en gång (STb 2: 189). Utanför STb har den hittills icke iakt-tagits.⁹ Ingevalds utan jämförelse dominerande fras är inom samma parti *kom fore rettin*, t.ex. STb 2: 3 och ytterligare 180 gånger, medan *stodh fore rettin* nyttjas c. 30 gånger. Denna fras nyttjas även av Helmik, t.ex. STb 2: 192, som emellertid inom det granskade partiet (s. 192—320 i

⁹ Ett i Sdw suppl. s. 800 registrerat fall från 1419 (i ett småländskt diplom) bör rätteligen fattas som 1 pers. pl.: ... *ok jak ok min modher gafwum min fædernies gardh i Bodhullte fore hans ok mina ok allars wara vinæes ok frændas sial, ok thet hafdho förra at ok stodhe til arfs* SDNS 3: 430 (1419).

utgåvan) minst lika ofta har *stode for retten* alltifrån första dagen som han för pennan i tänkeboken (STb 2: 193). Formen har observerats och behandlats av E. Lidén, som också har pekat på analoga bildningar som *thwoghde* 'tvådde' och *hulpthe* 'hjälppte' från den yngsta fornsvenskan.¹⁰

b) *nw om torsdagx nest forleden* får betraktas som en — förmodligen tillfällig — kontamination av *om thorsdaghen* och *i thorsdags*. STb 3: 187 (1494) har Helmik det normala *j lögerdax nest forleden*: jfr också *Nw j sundagx* STb 2: 246 (21/1 1488). Inget ytterligare exempel på *um* plus veckodagsnamn i genitiv har observerats i fornsvenskan, och typen är också okänd för SAOB (under *fredag, lördag måndag, onsdag*), som dock i samband med behandlingen av *i onsdags* noterar ett exempel från 1791 på den icke fullt jämförbara typen *om onsdags kväll*.

c) *ther hade medh gest Oleff Persson* kan först nämnas som en illustration till vanskligheten i att med stöd av nutida språkkänsla söka avgöra vad som på 1400-talet var talspråkligt eller icke. I våra dagar förefaller detta bruk av *med* = 'också, likaledes' ganska talspråkligt — jfr SAOB:s bruklighetsuppgift (M 567): »numera i synnerhet något vardagligt, företrädesvis i vissa trakter». I fornsvenskan är emellertid detta adverbiala *mædh* så väl styrkt från allehanda litteraturarter, att det på intet sätt kan betecknas som vare sig speciellt talspråkligt eller vardagligt. Det är vanligt i lagarna (*Inlaght fæ værþær bort stolet. ok bondæ fæ mæþ* Vg I AB 20), och Sdw och Sdw suppl. anför exempel från praktiskt taget alla slag av stilmiljöer, Codex Bureanus, Birgitta, Själens tröst, knytteldiktningen, postillor, diplom, tänkeböcker, läkeböcker osv. Det finns alltså inte något skäl att här a priori beteckna ordet som ett talspråksinslag, men å andra sidan förefaller det helt tänkbart, att Jöns Mattsson har använt detta adverb i sin redogörelse. En granskning av det av Helmik skrivna partiet av tänkeboken från den 30 april 1487, då han började föra pennan där, till de här studerade utdragen från första halvåret av 1488 tycks nämligen visa, att Helmik själv brukade *och* (*ok*). Inalles har 10 fall observerats, t.ex. *Peder Henneckasson är och stempnder iij (3) resar 203* (1487); *en pyga, som heth Martha, som och hade tient Michel Raukes hustru 237* (1488). Något längre fram på samma sida, där det enstaka *medh* förekommer (p. 413), brukas *och* i snarlikt kontext: *Ok ware ther bönder, som och hade gest j sama gardh*.

d) ... *wort han varsse myn herres swen, hetendes Suen Skaning, ok medh hanom war en anner swen, ok han hade swa mangha ärende*.

¹⁰ E. Lidén, Drag ur senmedeltida stockholmspråk (ANF 41, 1925, s. 313 f.).

... *ath han hade swa manga ärende.*

Detta bruk av *swa* som förstärkande adverb till ett adjektiv har liksom det förra fallet klart talspråklig färg för en nutida läsare: jfr *han hade så många bestyr*. Det har iakttagits även i andra fornsvenska texter, men till skillnad från vad som var fallet med det under c nämnda *mädh* är de tidigare iakttagna exemplen inskränkta till en enda genre, knittel-diktningen. De Sdw 2: 557 meddelade fallen härrör från Herr Ivan, Flores, Schacktavelslek och Sturekrönikorna, t.ex. *han swor saa stora eedha* RK 3 vers 759. Det behändiga *swa* har här tydligen gärna brukats som versfyllnad. Under dessa omständigheter har de två fallen i STb visst intresse som ett par av de första iakttagna exemplen av annat slag, och det förefaller mycket tänkbart, att de går tillbaka till Jöns Mattssons muntliga framställning. Två år äldre är ett fall ur Arboga tänkebok: *sedhan the wordo wenir om thet trettemal the swa hafwa treth om* ATb 2: 286 (1486) — ej heller här syftar *swa* på något i det föregående nämnt. Jfr också ett fall i den längre fram (s. 119f.) något berörda Uppsalakaniker-nas relation om Stockholms blodbad (1523): ... *uthen wi ginge och taladhe oss emellom om thet ath portane wære bestengdhe och saa monge mendh wære ther i wompn* (Hist. Tidskr. 38, 1918, s. 119).

Även satsfogningen i det första exemplet med de två av *ok* inledda satserna har en muntlig prägel. Ett snarlikt fall finns i ett av Helmik under den 21 januari samma år (STb 2: 246) infört referat av ett slags-mål. Omedelbart efter ett stycke i direkt anföring heter det där: *J thet samma sökte the saman och hwar j anners haar och swa om kul moth gatan, ok thaa stak han honom medh sin langkniff.*

I *swa mangha ärende* föreligger också exempel på utjämning av det starka adjektivets pluralböjning i neutrum. Typen torde vid denna tid vara mycket sällsynt i skrift. Wessén, Svensk språkhistoria I § 145 anför ett enstaka exempel ur Flores: (*skip*) *ther badhe varo dighre ok bredha*, rimmande med inf. *redha* jfr ib. § 191: 2.¹¹ I redogörelsens sista avsnitt förekommer den gamla ändelselösa formen i ett yttrande av Jöns Mattsson — *Ther ware mang ordh a färde* — p. 416; jfr också *all thingh* p. 460.

e) *tha sporde Jöns Matsson Suen Skaning aath, hwadh suen tet war.*

Förbindelsen *hvat* plus substantiv i nominativ — i stället för ursprungligare dativ: *hvat manne* osv. — möter även på andra håll. Sdw:s äldsta exempel (1: 528) är från Codex Bildstenianus (c. 1420—1450): *the spurdho*

¹¹ Jfr E. Wessén, Om de nordiska folkvisornas språkform (Nysvenska studier 8, 1928, s. 62). V. Jansson, Eufemiavisorna (1945) s. 215.

clementem hwat quinna thz ware Bil 351. Den sedermera så vanliga typen *hwat plus for plus* substantiv eller substantiviskt pronomen har icke iakttagits förrän senare. Sdw registrerar — i tillägg 2: 1238 — ett enda exempel: *jak screff eder till ... hwad for en jak haffwer till granne* BSH 5: 381 (1510).

f) *Tha swarade Suen Skaning och sade, thet han hörde Marten Ryaner til.*

Helmik inleder normalt en allmänt underordnad sak med *at(h)*. C. 180 fall har antecknats i de av honom skrivna partierna av STb fram till detta ställe, t.ex. *Nic. Olsson ... vidherkendes, ath han haffde Arffuit Olsson ... franstolith j (1) stycke koppar* 2: 192. Fallen med *thet* stannar vid c. 10 (s. 215 2 ggr, 229, 238, 240, 242, 243, 244 jämte 2 fall av *for thet* 224, 244; jfr *for at* 227 och enbart *for* 225). I den här behandlade notisen av den 4 februari 1488 brukas *ath* 3 ggr och *thet* ytterligare 2 gånger, men då i direkt anföring: *tet thu fich jt M (1,000) fall* 249, likn. 250; jfr nedan under l.

Det finns inte någon anledning att antaga, att *thet* skulle vara en tal-språksreflex, utan andra förklaringsmöjligheter bör i första hand övervägas. *Thet* kan tänkas vara en av Helmik spontant men mycket sparsamt nyttjad variant till hans normala *at(h)*. En annan möjlighet vore tillfälligt tyskt inflytande, d.v.s. att ett mlty. *dat* direkt har återgivits med *thet*. Så kan vara fallet i de två första fallen hos Helmik, som finns i en notis om en Lübeckborgare, Tomas Smidh, om vilken det heter, att han *kendis, thet han hadhe forhindreth ena mess kopper j Lubeka ... okendes han, thet han hade samme koppermeess offuer giffuit for thy ath han fornam ... at hon Ängleka til hörde* STb 2: 215. Som synes kommer här två *thet* i rask följd, varefter Helmik återvänder till det för honom normala *at(h)*.

Samma förhållande — *thet* på första stället i en notis men därefter genomgående *at(h)* — kan emellertid också iakttagas s. 229, 238 och 243, där det saknas anledning att misstänka lågtysk bakgrund. Den rimligaste förklaringen till växlingen blir då kanske den, att *thet* kan ha övertagits från något äldre protokoll av annan skrivare. Gottfrid Carlsson har nämligen påvisat, att tänkeböckernas notiser i allmänhet har kommit till genom en sovring och överarbetning av mera primära rådsturättsprotokoll vilka ofta torde ha haft ett fylligare innehåll än de slutliga tänkeboks-texterna.¹²

¹² G. Carlsson i STb 2 s. XI. Liknande påpekande har även gjorts av S. Clason i Hist. Tidskr. 1913 s. 125 f.

Ett stickprov på Ingevalds språkvanor i detta fall — omfattande det sista av honom skrivna partiet i tänkeboken, STb 2: 161-192 — visar, att även Ingevald ojämförligt oftast, över 100 gånger, brukar *at(h)* som satsinledning men avslöjar också flera mycket påfallande avvikelser från Helmik. Bl.a. sammanskrives *ath* och *the* till *athe*, t.ex. *kendos, athe woro wenligan och wel forlichte* 163, medan Helmik har särskrivning, t.ex. s. 225. Vidare brukas ofta — c. 25 gånger i det granskade partiet — *sva at*, på samma sätt som ensamt *at*, t.ex. *sagdes Laurens köt-mangare for retta, swa ath han ecke brukä tw embete* 161. Frekvensen av satsinledande *thet* är emellertid påtagligt större än hos Helmik, c. 20 fall, och någon tendens till att inskränka dess bruk till början av notiser kan icke iakttagas, t.ex. *sworo ... tesse ... swa athe nerwaro ok sago, thet han war hans dödh huarckin wiliandes ellir wollandes* 177. Vid sidan av ensamt *thet* förekommer *sva thet* med samma funktion ett tiotal gånger t.ex. ... *kungiordo, swa thet erchebiscopins tjänara aff Lundh togo ...j (I) lest salth* 169; *ath her Hanis Kröpelin hade sagt for honom, swa thet hans egedelar rechtö jn till Sudre porth* 191. Även *for thet* förekommer icke sällan: *fordrogx ... Bertill ... rettin, for thet han hade röffwat yxene fraa quinnone* 191.

g) *tha kunne Jöns thette merkie, ath thet war pa hanom och hans stalbroder giort.*

»thette er giort oppa mik och myn stalbroder.»

Något ytterligare fornsvenskt exempel på denna konstruktion av verbet *göra* har icke noterats. SAOB G 1722 har uttrycken *vara gjord (gjort) för el. på ngt* 'syfta till, vara beräknad på ngt', belagda 1525—1557. De är icke enbart talspråkliga; jfr *Stundom är thet* (dvs. uteblivandet av bönhörelse) ... *ther på giordt, at wij skole lära kenna Gudz macht* L. Petri, 2 Post. 76 a (1555).

h) *»jach wil staa tik ok thin stalbroder for hwss och hemfridh.»*

Sta har här betydelsen 'ansvara' (Sdw mom. 15). Ett ganska analogt exempel möter i en notis i Arboga stads tänkebok: *Jtem pædhar haralson stod swa wæl mattis person for hemfrid som ion mwnk hwi skulle jak æy staa mattisse for hemfrid han ær borgare ok ække ion ok ta giorde jak hanum oræt mattisse ok stode jac hanum æy for hemfrid* ATb 1: 123 (1460).

I detta fall styr *sta* i den direkta anföringen fortfarande dativ, medan det i notisens början liksom i det Anders Olsson tillskrivna yttrandet konstrueras med ackusativ.

i) »... hwar som eder gör j moth, han schall göre mik och myna gester flere j moth.»

Huruvida ordföljden i *hwar som eder gör j moth* är autentisk eller är skrivarens bidrag, låter sig icke avgöra, även om det senare alternativet förefaller sannolikt.

Placeringen av *flere* efter huvudordet är av ett visst intresse, då *flere* i fornsvenskan liksom i nysvenskan normalt sättes före detta. De två fall med efterställning, som anfördes i Sdw, är hämtade från knitteldiktningen, och *flere* står i rimställning, t.ex. *Konung artus mælte meræ/ latin hiit koma folkith fleræ* Ivan 5209 f. I Sdw suppl anföres emellertid ett snarlikt fall ur ett finländskt diplom: *Vaare thet oc swa at myn brodher Tordh Karpelan äller myn syzskene fleren oc theres ärffvinghe vilde her j moth naghat thala* Finlands medeltidsurkunder 4: 352 (c. 1470). SAOB F 788 markerar denna placering med dödsorsk och anför ett enda exempel, från Erik Göransson Tegel 1622: *Her Peder Sunnanwädher, Mester Knut och andra slijka Förädare fleere*. Konstruktionen är sålunda minst sagt ovanlig i skriftspråket. Kanske har vi här ett drag som hörde hemma i talspråket i bl.a. Uppland.

j) ... kom Marten Ryaner jn springande j stuen och sith swerdh j handena sielff iiiij:e (4:e) och strax moth högsätet.

På en nutida läsare gör denna passus intryck av livfull muntlig skildring. Märta Ahlberg har påpekat, att konstruktionen *koma* plus pres. part. är särskilt vanlig i Arboga tänkebok, som i hennes undersökning av presensparticipet i fornsvenskan representerar tänkebokslitteraturen, och menar, att den här kanske bör anses som »ett närmast talspråkligt drag». ¹³ Ex.: ... och foor iak til prestin i arbogha och kom iak infarande til hanom han laa pa scengenne ATb 1: 326 (1470). Ett ytterligare exempel finns i anteckningarna från den 10 maj: *tha kom Marten tith gangande* STb 2: 267.

Talspråklig verkar också den fristående satsförkortningen *och sith swerdh j handena*.

Kulturhistoriskt är stället intressant genom de glimtar det ger om högsätets okränkbarhet.¹⁴

k) *Som han war sätter, ropade bonden ...*

Som han hade sig swa nidersath, strax thaledhe Marten til Jöns ...

¹³ Märta Ahlberg [Wessén], Presensparticipet i fornsvenskan (1942) s. 41.

¹⁴ Se härom närmare Lizzie Carlsson, Högsätet och hemfriden, i Rtg 18 (1935) s. 65 ff., där även det här ifrågakvarande stället behandlas utförligt.

Sum, som kan som temporal konjunktion dels ha den mera allmänna innebörden 'då, medan', dels den mera speciella 'i detsamma som, just som' (Sdw mom. 14).¹⁵ Helmik — eller berättaren, d.v.s. Jöns Mattsson — brukar efter allt att döma *som* med den senare betydelsen; jfr att tidigare i relationen har som temporal konjunktion med allmännare innebörd använts *tha*: *Tha han herberge hade fangit ... wort han varsee ...; Tha Jöns thette sagh ... tha sporde ...* eller *tha som*: *Tha som the til bordz sato, kom Thomes ...* Det här i det första fallet mötande pluskvamperfektum bildat med hjälpverbet *vara* och ett perfektparticip, som tydligen svarar mot en reflexiv infinitiv *sätia sik*, är en synnerligen sparsamt anträffad konstruktion. B. Fortelius anför ett fall från den fornsvenska 1500-talsöversättningen av Trojasagan: *Nar the satthe waro* Hist. Troj. 9 och tycks närmast ifrågasätta under hänvisning till ett skänkt och några västgötska dialektexempel på motsvarande konstruktion av *lägga sig* (t.ex. *da vöre alt lagda* 'de hade redan lagt sig' Ås hd Västergötland), om här kan föreligga ett götamålsdrag till de många övriga som påvisas i hans undersökning.¹⁶ Förekomsten här i STb ger snarast vid handen, att det vid denna tid inte är fråga om något speciellt götamålsdrag. Hur konstruktionen skall bedömas, som rent tillfällig eller som ett en gång ganska spritt talspråksdrag, kan icke avgöras utan tillgång till ett större material, även om det senare alternativet kan synas troligast.

ä-vokalismen i *sätter* är säkerligen talspråklig — enligt E. Neuman (i Samlaren 1927 s. 124 ff.) är *ä* i perf. part. av *sätia* det normala i folk-målen norr om Mälaren.

l) »Mich bör än icke mykit got göre eller tale widh tigh, tet thu fich jt M (1,000) fall.»

Begynnande övergång från opersonlig till personlig konstruktion vid *böra* kan iakttagas redan i den yngre fornsvenskan, men exemplen är mycket tunnsådda — Sdw anför ett fall från 1401 och Sdw suppl ett från 1504 — och den opersonliga konstruktionen är alltjämt klart dominerande.¹⁷

Negationen *icke* är påfallande hos Helmik. Hans normala negation är *ey*, vilket även framgår av vår text. Jag har gått igenom Helmiks anteckningar i tänkeboken från hans tillträde i april 1487 fram till och med

¹⁵ Jfr också B. Bjerre, Nordiska konjunktionsbildningar med temporal innebörd 2 (1938) s. 28 ff.

¹⁶ B. Fortelius, Historia Trojana (1965) s. 263 f.

¹⁷ Jfr A. Lindqvist, Förskjutningar i förhållandet mellan grammatiskt och psykologiskt subjekt i svenskan (1912) s. 140 ff.

det här behandlade rättegångsreferatet och därvid noterat 59 *ey*, varav en del i återgivandet av direkt tal (några exempel längre fram i vår text), vidare 7 *ecke*, därav 4 i direkt anföring, t.ex. *Rechte ... Jacob ... handena fore xij (12) marck fore at han sade til Joan Suensson jnnan sittiede radit: »J sigie ecke reth»* STb 2: 216 (1487); *»epter thu esth ecke hans gadingh, tha äst thu ey waar gading»* ib 235 (1487), och 5 *jntet*, därav 2 i direkt anföring: *»Jach kan ther om jntet göre, jntet wil jach ok beuare mik ther medher, och jntet torffue j och scriffue mik j nagat breff for witne»* ib 247 (1488), men endast 1 *icke* utöver det här mötande: *ath han kunne icke giffue thöm j gen sine iij^c (300) marck* ib 230 (1487). Som jämförelse har jag granskat företrädaren Ingevalds anteckningar från hans sista tid (2/8 1486—10/3 1487, STb 2: 161—192) och därvid funnit 14 *ecke* och 1 *engte* (s. 178). Helmiks 7 fall av *ecke* kan alltså tänkas vara inspirerade av Ingevald. Givetvis bör han inte ha varit främmande för *inet* och *icke*, men det förefaller mindre sannolikt, att dessa så att säga spontant har flutit ur hans penna. Vårt *icke* här kan vara autentiskt, dvs. härröra från Jöns Mattssons berättelse, men det kan också stamma från något mera primärt rådsturättsprotokoll (jfr ovan under f), vilket man i så fall snarast vill tillskriva någon annan än Helmik, och motsvarande alternativ föreligger i de övriga fallen — dock vill man gärna i den nyss återgivna passusen med två *inet* höra den talandes eget sätt att negera.

När Ingevalds favoritnegation är *ecke* men efterträdaren Helmiks *ey*, är detta i strid mot huvudtendensen i fråga om bruket av negationer i svenskan. Utförligare undersökningar av dessa ting saknas ännu för fornsvenskans vidkommande, men det brukar framhållas, att *icke* alltmör tränger undan *ej*, något som blir särskilt iögonenfallande under reformationstiden.¹⁸

Bruket av *tet* inledande allmänt underordnad sats i detta och närmast följande yttrande av Martin stämmer icke heller — enligt vad som visats ovan under f — med Helmiks normala språkbruk. Då härtill kommer att ordet på dessa två ställen stavas med *t* och *icke* som hittills hos Helmik med *th*,¹⁹ växer de nyss uttalade misstankarna, att här ett äldre protokoll av annan hand skimrar igenom. I redogörelsens sista avsnitt

¹⁸ Jfr Johs. Brøndum-Nielsen, Sproglig Forfatterbestemmelse (1914) s. 145, Nat. Lindqvist, Studier över reformationstidens bibelsvenska (1918) s. 108 f., 114, 177, 179, 182, *94 f., J. Palmér, Undersökningar i Olavus Petris språk I (1934) s. 39 f., 2 (1937) s. 77, SAOB E 346, E. Wessén, Svensk språkhistoria I § 194:2.

¹⁹ Något enstaka fall av *t*-stavning hos pronomenet *thet* har dock iakttagits, t.ex. ... *witnede henne tet vp j ögonen* 238.

(p. 416) och i Anders Olssons vittnesmål den 10 maj (p. 460) förekommer ytterligare fyra fall av (pronominalt) *tet* i återgivanden i direkt anföring.

Den förbannelse som Martin här för första gången uttalar, var enligt STb:s vittnesbörd vanlig under senare delen av 1400-talet,²⁰ i varje fall i vissa kretsar — de talrika exempel, som W. Åkerlund anför i en studie över uttrycket i fråga,²¹ härstammar alla från två personer, Sten Stures sven Martin Ryaner, och en Jöns Kaare, Nils Stures tjänare (STb 1: 396—401). Som Åkerlund har framhållit, bör *fal* 'fall, olycka' genetiskt fattas som en redan på tysk botten genomförd förenkling och omtydning av det i dylika uttryck likaledes vanliga *fallandövel*, eg. 'fallandesot' mlty. *dat vallende övel, vallent övel*. Som Åkerlund också har påpekat, hör uttrycket icke syntaktiskt samman med det föregående utan får fattas som ett oförmedlat vidhängt yttrande, sannolikt föregånget av en kort paus, då det fälldes, liksom fallet skulle vara med ett nutida »måtte fan ta dig» nyttjat i ett analogt sammanhang.

m) »*J hwadh matte haffuer jach thet aff tik fortient, jach giorde tik aldrich ordh j mot j myna liffdagha*».

»... *for thy jach giorde thöm aldrich ordh j mot ...*»

Bruket av impf. *giorde* är i varje fall ur nusvensk synpunkt en smula påfallande. Även i fsv. torde man i första hand vänta sig perfektum; jfr ett fall som följande ur biskop Tomas' i Strängnäs varningsbrev till Karl Knutsson (efter Sdw suppl. s.v. *göra* 6): *än iak tager mik thet inthe aff, forti iak hauer tik inthe giört eller noghrom then tik tilhörer*. Möjligen har konstruktion med indirekt anföring föresvävat skrivaren: Jöns svarade, att han gjorde honom aldrig något — men här skulle pluskvamperfektum vara det normala. Ordföljden i den första satsen med *fortient* på sista plats kan också förmodas vara skrivarens bidrag.

Aldrich ordh, som liksom impf. *giorde* återkommer i Jöns' nästa inpass i ordskiftet, är tydligen ett stående uttryck; jfr *iak förbröth mik aldhre eth oordh mooth them* Bidrag till Skandinavians historia ur utländska arkiver utg. av C. G. Styffe 3: 292 (1470), ävensom *Jag viste mig aldrig giöre hannom emott itt ringiste ordh nogenn tidh* Hist. Tidskr. 58: 397 (1520). Som dessa från andra håll hämtade exempel visar — genom bruket av obestämda artikeln i neutrum — fattas *ordh* på det närmast till hands liggande sättet = verbum. På samma linje ligger ett par av SAOB

²⁰ Se Sdw suppl. under *fal* mom. 2.

²¹ W. Åkerlund, Några äldre svenska kraftuttryck (Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1935 s. 87 ff., särsk. s. 101 f.).

(O: 1086) anförda äldre nysvenska exempel: *Hans* (dvs. konung Hans') *breeff hölles icke rett itt ord* Svart, Gensw. F 4 b (1558); *Then, som honom ey haar giordt emoot ett ord* Palmchron, SundhSp 176 (1642). Det måste ligga nära till hands att ansluta sådana uttryck till fraser av typen *ok aldre talade eth oordh till hans till forende* i det ovan s. 102 behandlade partiet från STb 1: 361 (1482). Emellertid är det troligt, att här döljer sig ett ordhistoriskt problem och att *ordh* här från början har varit ett annat subst., fsv. *ordh*, m. = mlty. *ort*, nysv. *ort*, 'ort, ett fjärdedels kvintin', alltså en mycket liten vikt (motsv. 0,83 gram). I fsv. skrivs detta i regel med *d(h)*, även om också former med *t(h)* förekommer, t.ex. *skal man taga ... Colloquintida j quintin oc j ord* LB 7: 329 (se vidare Sdw och Sdw suppl.). Uttryckets betydelse bleve då ungefär densamma — mera otvunget än om man här från början ser *ordh* 'verbum' — som har angivits i Sdw suppl.: 'icke det minsta', 'icke det ringaste'. Under alla omständigheter har emellertid i så fall tidigt en anslutning till *ordh* 'verbum' skett i svenskan. Tämmligen analoga fall vore fsv. *fran ordhe ok til ända*, *ordh fran ordhe til ända* eller enbart *ordh fran ordhe* samt *ordh ok ände*, *ordh fran ände* '(noggrant och fullständigt) från början till slut', svarande mot mlty. *van ort (orde) to ende*, där *ort* betyder 'begynnelsepunkt, början'; se Sdw: Tillägg och rättelser 2: 1278 och Sdw suppl. 589. Här några exempel från Schiller-Lübbers s.v. *ort*: *Als (för: alle) disse dingh van ort tu ende beschrifft Josue ... Hannov. Mscr. I. 84 s. 339 b*; *ok sede om (dem Josua) got [van] orde tu ende alle dy wort, dy hy Moyses sede* ib. 332; *do se den brëf hörden Van ende to orden* Zenon 294. Ett exempel av vardera fornsvenska varianten är känt, två från det fornsvenska legendariet (Bureanus 481 och Bildstenianus 354), de övriga från Siælinna Thrøst. Närmast den tyska frasen står ST 47 (ed. Klemming): *Tha byriadhe petrus sighia for honom thera athbyrdh oc färdh fra ordh oc til ända*. ST ed. Henning s. 35 har i stället [*ordh*] *fra ordh oc til ända*. Henning torde emellertid inte ha varit uppmärksam på den tyska frasen, vars tillvaro gör textändringen helt överflödig. Jag vill i stället fatta de övriga varianterna som sekundära kontaminationer utbildade i svenskan och bottnande i den nämnda anslutningen till *ordh* 'verbum'; frasen *ordh fran ordhe* 'ord från ord, ord för ord', motsvarar närmast lat. *verbum ad verbum*, vilken är väl känd i 1400-talets svenska, t.ex. *swa ludhande ord fran ord* SD NS 1: 77 (1401); se Sdw 2: 170.

n) *stet är som jach tik siger, thet thw fichxt j^m (1,000) faal*.

Även här föreligger förmodligen skriftspråklig ordföljd.

I det första återgivandet av Martins favorited hette det *tet thu fich ...*

med ändelselös impf.-form, medan här och ytterligare några gånger i det följande formen på *-st* möter: *thet thw fichxt* ... Det förefaller sannolikt, att växlingen icke härrör från Martin, men vilkendera formen som i så fall verkligen vore hans låter sig ej avgöra. Båda var sannolikt tal-språkliga; *-st*-typen kan förmodas ha haft ett visst stöd i medellågtyskan och fotfäste i stockholmsspråket. Jfr också, att Helmik brukar *äst* och inte *är* i ett under den 26 november 1487 återgivet yttrande av en stockholmsborgare och hans hustru: »*epter thu esth ecke hans gadingh, tha äst thu ey waar gading*» STb 2: 235 och att *Thw schalt* och *thu wilth* möter i det närmast följande inlägget i ordskiftet. — däremot heter det *skal thu* något längre fram i Jöns Mattssons mun (se r).

o) »*Thw schalt hanom late her bliffue medh fridh, om thu wilth ey fara ther sielff jlle om. Vij tackom den göde (för gode) herren her Sten rykessens forstandere, han haffuer fridh i ryket och offuer alt landet och ey ofridh eller vntsägning*».

Precis så har säkerligen inte »alla» bönderna yttrat sig — det förefaller t.ex. inte sannolikt, att de har givit sig tid att tala om herr Stens titel eller talat i synonympar om *fridh j ryket och offuer alt landet* eller om *ofridh eller vntsägning*. Även här finner vi exempel på skriftspråklig ordföljd: *hanom late*. Men annars tycker man sig här höra vissa muntliga tonfall: *bliffue medh fridh* — jfr ur SAOB F 1424: (I skolen ekskogen) *latha bliffua med frid ... pa thet han motte testhe bæther vexe oc förökres* G 1 registratur 4: 121 (1527) — vidare *fara ther sielff jlle om* samt den konjunktionslösa fogen mellan de två huvudsatserna i den senare meningen.

p) »*Jach formode mik aldrich onth aff eder, Marten, eller nager myn herres suen j myna liffuedagha, for thy jach giorde thöm aldrich ordh j mot, thet jach weth*»

Martin tilltalar Jöns konsekvent med *thu*, medan Jöns är mera vacklande i sitt tilltalsskick. I en föregående replik (se m) brukar han *tik* och i en följande (se r) *thu* och *tik*. De församlade bönderna nyttjar *thu* till Martin i sin följande vädjan (se o). Här markerar Jöns däremot den sociala skillnaden mellan honom och Martin med hövlighetspluralen *eder*, liksom han i sin slutreplik (se x) brukar *j* och *edher*. Anders Olsson använder enligt sitt eget vittnesmål av den 10 maj (p. 460) också detta tilltal till Martin: *Kere Marten, welen j saa latha, tha ...; ... beder jach edher kerlige ... at j giffuin eder nw til frydz*, medan det i Martins svar heter (p. 463): *jach wil ... lyde thiit radh ath j afftan*. Dessa drag kan

mycket väl vara autentiska. De talrika exempel på hövlighetsplural, som anföres hos Sdw, härrör alla från högre sociala skikt än dem som kontrahenterna här tillhör vilket förläner dessa fall ett visst intresse. Sannolikt skulle en mönstring av de mer eller mindre talspråkliga inslagen i våra medeltida tänkeböcker bringa flera liknande fall i dagen och skarpare belysa tilltalskicket mot slutet av medeltiden.

Klar talspråksfärg torde relativsatsen *thet jach veth* ha. Redan i äldre fsv. kan *pät* brukas som relativum syftande på en hel föregående sats: *Kan ... swa tyma. at dan niclesson falder fra. äller vil. egh pem. giora swa rät som nu är sakt. pät wi. ey troum* SD 5: 567 (1346). Skillnaden mellan uttryck av denna typ och det här ifrågavarande fallet ligger däri att i det senare innebörden i varje fall med tiden har förskjutits från relativ i riktning mot allmänt inskränkande; nysvenska »(inte) det jag vet» eller »(inte) vad jag vet». Det genetiska sambandet är emellertid fullt klart, och om — vilket förefaller mycket möjligt — *ordh* i J. M.:s yttrande är singularis (»aldrig ett ord»), kan *thet jach weth* här alltjämt fattas som en vanlig relativsats. Skulle *ordh* däremot vara tänkt som pluralis, har vi här ett av de första iakttagna exemplen på den nämnda förskjutningen. Sdw anför (under *pät* mom. 6: *pät* inledande konditionalsatser) ett exempel från Didrikssagan med betydelsen 'såvitt': *Jnthe onth vil jach ... idher göra thz jac en aff veth* Di 252. SAOB (D 786 f.) framhåller, att pronomenet i dylika fall står utan närmare relation till huvudsatsen och betecknar uttryckstypen som »i synnerhet vardaglig». Jfr också nusv. *jag har inte sagt ett ont ord, det jag vet; det jag vet, har jag inte sagt ett ont ord; han kommer till sammanträdet, det jag vet; det jag vet, kommer han till sammanträdet.*²²

Ett exempel på den mycket närstående typen (*inte*) *det jag kan förstå* föreligger enligt min uppfattning i en på sistone aktuell passus i den s.k. Uppsalakanikernas relation om Stockholms blodbad, författad 1523: »Men huat falskheth, grymhet och suick och huat vnt som helzt konungen och hans raagiffuare hadhe betractet i theres hierta vnder thetta spyrmoll, bekennes wi med Gudh, som ransaker och kenner alla hierter och tancker, ath wi thet thaa ingen lees kunne forstaa, icke heller epter saadana spyrmole eller suar, thet wi kunne forstaa, epter fulgdhe naghendom eller sententia, och är Gudh wart witne, ath wi paa then tiid icke kunne forstaa, till huat endhe forsaghde sporsmäle wäre gyordhe» (Hist. Tidskr. 38, 1918, s. 120).

²² E. Olson, som har författat artikeln *den* i SAOB, tycks inte behandla typen i sin monografi, Studier över pronomenet *den* i nysvenskan (1913). Jfr a.a. s. 51 ff., 88 ff. särsk. s. 94 f.

På historikerhåll har den frågan livligt dryftats, huruvida någon regelrätt kättardom avkunnades före blodbadet eller icke. I regel har Uppsalakanikernas relation tolkats som ett vittnesbörd om att någon dom aldrig fälldes »såvitt de kunde förstå». Den motsatta uppfattningen, förfäktad av bl.a. L. Weibull, har nyligen ånyo förts fram av N. Skyum-Nielsen i hans bok *Blodbadet i Stockholm* och dets juridiske maskering (1964). Skyum-Nielsen åberopar s. 128 f. en översättning av ordboksredaktör Kaj Bom, i vilken den springande punkten lyder: »ej heller at vi kunne indse, at der ud fra et sådant spørgsmål eller svar påfulgte (o: ville påfølge) nogen dom eller domfældelse.» Enligt Bom skulle på det avgörande stället föreligga en tidstypisk syntaktisk egendomlighet: ett prepositionsled (*epter ... suar*) framskjutet i satsen — »rätteligen» skulle alltså, såvitt jag kan förstå, vara att läsa: »icke heller thet wi kunne forslaa epter saadana spyrsmole eller suar ephther fwlgdhe naghén dom eller sententia.» Kanikerna vill enligt Skyum-Nielsen säga, att de icke med ledning av den fråga, som av biskop Johannes Beldenacke har riktats till dem under »processen» på Stockholms slott, nämligen om inte sådana som har sammansvurit sig mot Jesu ståthållare påven »äre dommende kettere» (bör dömas som kättare), hade kunnat föreställa sig den strax efteråt blottade ondskefullheten, nämligen kättardomen, som de sålunda fick lämna en motivering för. »At der er gået »dom», er derimod en selvfølge.»

Jag kan icke finna annat än att *thet wi kunne forstaa* i aktstycket från 1523 — med kommatecken före och efter — bör fattas på samma sätt som fallet från STb, vilket alltså representerar en välkänd fast uttryckstyp i svenskan, och att Skyum-Nielsen sålunda icke får något stöd för sin uppfattning i själva sakfrågan av kanikernas redogörelse. Det kan under alla omständigheter omöjligt göras gällande, att *thet wi kunne forstaa* icke kan fattas på det gamla, avgjort närmast till hans liggande sättet: »såvitt vi kunde förstå».²³

²³ Ett ytterligare indicium för den gamla tolkningens riktighet ligger i det förhållandet, att aktstyckets författare normalt brukar *ath* (*at*, *att*) såsom inledande allmänt underordnade satser — det finns c. 25 exempel. Förhållandet kan emellertid inte brukas isolerat, eftersom det faktiskt också finns ett enda men säkert exempel på *thet* med denna funktion s. 118 nederst; dock kan detta fall i motsats till det ovan diskuterade fattas som ett utslag av en strävan att undvika upprepning av *ath*: »begärandes ... *ath* han skulla göra för Gudz schuldh oc retuisen, *thet* kyrken och honom mottha sche fyllest for then oreth ...»

Adjunkten cand. mag. Erik Sjöberg, Holbæk, har fäst min uppmärksamhet på det diskuterade stället i Uppsalakanikernas relation. Jag har tagit upp fallet i

q) »Joo, saa fickxt thu eth M (1,000) fall; thw haffuer mik berychtet och kalleth j (1) skorffwoth skeffuel och een doblare.»

Här har den i de tidigare återgivna två fallen av Martin Ryaners favorited brukade optativa *att*-satsen utbytt mot en påståendesats med predikats verbet i imperfektum. Vi får dock antaga, att den optativa innebörden finns kvar.

Skävel, motsvarande fdan. *skävl*, *skevel*, mlty. *schevel* 'usling, skurk', här i en uttrycksfull allittererande förbindelse med adjektivet *skorvotter*, var enligt bl.a. Arboga och Stockholms tänkeböcker ett vanligt skällsord under senare delen av 1400-talet. Ofta kombinerades det som här med ett eller flera andra sådana: *tesse vithnade ath arwidh offuirskaerare sagde til hemingh kopswen tw esth een skalk een skæffwil och een lyugare oc vart ther medh sakir xvijj mark for tre resor oqwædins ordh* ATb 2: 32 (1474); *Dola ... rechte handenä for vj (6) marck, ty hon kallade Benct beltare en skiäffwel och en skiögiasson* STb 1: 375 (1472). Det tycks emellertid även ensamt ha känts så kränkande, att dess bruk kunde dragas inför rätta: *Pa sama tidh fæste rawed hi arbogom lag ssiælw iij fored han kallade olan mikkelson en skæwel* ATb 1: 29 (1454). Även *doblare* 'tärningspelare, hasardspelare, spelare i allmänhet' tycks tidigt ha fått en dålig klang; jfr *j doblara husom plägha vara almännigx qvinnor ok drinkara Heliga Birgittas uppenbarelser* 3: 26. I tänkeboken finner man också exempel på att *dobbel* straffas med böter, t.ex. *Tydecke tunnebindere zacher till iij (3) marck for dobblet utan nade* 2: 503 (1490).

r) »Thet skal thu aldrich, Marten, bewise mik offuer eller betuge medh nager skel; jach hade aldrich jntet medh tik til görende, och aldrich gaffst thu mik jntet och aldrich jach tik, ok aldrich giorde thu mik j moth.»

Man lägger här först märke till den lösa sammansättningen *beuisse ... offuer* (ej i Sdw el. Sdw suppl.). I Anders Olssons vittnesmål den 10 maj återgives yttrandet på denna punkt med *aldrich skal tet bewises mik vtoffuer eller bespories, ath jach nagantiidh giorde* p. 460. Av det fast sammansatta *ivirbevisa* har i Sdw suppl. noterats ett enda exempel, också det i STb: ... *hulkit han kunde honum ingelund offuer bewise* STb 5: 50 (1515). Jfr ä. dan. *overbevis*, mlty. *overtugen*. Själv använder Helmik några månader tidigare det synonyma verbet *ivirvitna*: ... *huilkith ... Jöns j Swderby och Martha henne offuerwitnada, at swa war* 2: 237.

Den här två gånger mötande från nutida synpunkt påfallande för-

Sdw suppl. s.v. *pän* s. 959 (med omämmande av att Skyum-Nielsen har lämnat en avvikande tolkning).

bindelsen *aldrich jntet* 'aldrig någonting' var synnerligen vanlig i fornsvenskan, och även i den äldre nysvenskan är ett sådant »pleonastiskt» bruk av *ingen*, *intet* långt ifrån sällsynt i olika stilarter; jfr Sdw under *ängin I* och SAOB: I 470, samt följande fall från stadsskrivaren Ingevald: *swa ath aldre engin her eptir skal haffua nogat tiltal til forscripna ... hws ellir grund om fforscripna renttha* STb 2: 176 (1487).

Den ursprungligen på mlty. förbindelser av *to* plus verbuls substantiv på *-ent* (*to etende* o.d.) kalkerade gerundiviska konstruktionen ... *hade aldrich jntet medh tik til görende* är helt vanlig i våra stadsböcker och bör nog här snarast föras på skrivaren Helmiks räkning; jfr från Ingevald *tha skal ... therres arffua haffua meth homom engte tilgörende* 2: 180 (1486) och från Helmik *tha sculle Oleff beholle boden arlige for ij (2) marck vttill giffuende* 2: 233 (1487) samt Sdw och Sdw suppl. under *til B*, och E. Wessén, Svensk språkhistoria s. 123 (3 uppl.).

När Jöns säger till Martin: *aldrich gaffst thu mik jntet och aldrich jach tik*, syftar han rimligtvis inte på gåvor el. dyl., utan bakom uttrycket ligger förslagsvis frasen *giva nokrom ond ordh*; jfr: *Ingan giffwe stadzsens thienare ... vnna ordh* STb 1: 441 (1461, Burspråk); *Tordh swarffuare zacer til iij marck fore olydne fore wardin, och at han gaff scriffuarenom ondh ordh ther offuan pa* ib 3: 257 (1495).

s) »*Hade jach funnet tik vtan porten och jach hade varith viidh myn hest, jach skulle huggit tik styckie fran styckie.*»

De två osymmetriskt samordnade konditionalsatserna i första meningen kan mycket väl tänkas återgiva Jöns muntliga relation (och Martins sätt att uttrycka sig), men även det medeltida skriftspråket visar ofta liknande variationer, t.ex. »*Dör bonde. huspreä livir. bo a iorpo hans. dör firi fardaghä. pa skal hun til sinna iord fara*» (Vgl I efter E. Wessén, Sv. språkhistoria III § 151:3). Även eftersatsens raka ordföljd har gamla anor: *Faar jak miölkena. jak giwir ey vm kona* (MO; Wessén ib.).

Värd att lägga märke till är också konstruktionen av huvudsatsen med utelämnat hjälpverb *hava*: *jach skulle huggit tik ...* Vid en granskning av Helmiks parti av STb fram till 4 februari 1488 har ytterligare två fall påträffats: *sades for retta, ath mester Hans seyremakaren schal vthgiffue iij (4) marck j smede ämbetet ... och ther fore scal han frith arbejde jn til pascha ... ok peningana skole vtgiffuit jnnan xiiij (14) dagha* STb 2: 232 (1487) — senare delen är som synes anakolutisk; *at Oleff Booman schulle haffue thagit iij (3) begere medh peninga j Helga trefollogetz gylle, och ther medher schulle Oleff bögth sin gardh vp* ib 234 (1487). Ett fall från Helmiks senare tid är: *dömpdes Claus pockarst til rep fore mester Örien*

offuerskereres hustrv han til stode haffua medh bolit ock vthuist bonden STb 4: 123 (1506) — här finns emellertid ett *hava* framför den första av de samordnade supinumformerna. Själv har jag tidigare endast lagt märke till några få liknande fall från den yngre fornsvenskan: *som her ture turesson segher at her ture stensson oc fru birgitte haffde en son saman som heet sten, oc han skulle haffue bliffuit död för en her ture stensson döde, oc her ture stensson skulle erjft halffdelen j forscriffne stens mödherne*. Arfstvisten Gyllenstjerna-Bjelke s. 3 (1461; hand 3) — obs. att även här *hava* har satts ut strax förut och jfr: *oc frw margarete skulle haffua erjft alt bencht turessons jedherne* ib s. 4 och ett flertal liknande fall; *ok sadhe han thät kong karl skulle fanget thät (o: brevet) j rewelstedhe* ib s. 43 (1461; hand 2); *Vi finge i vaares aff barfrösthz (o: frösthet) skade pa wora örther (fel för ärther) ... elliges skulle vor fadder lenge siden jaet the ärther wi henne loffuat haffue* HSH 14: 70 (1525?, Hans Brask); *haffde gotzeth kommith fram som j skipeno war, tha skulle skiparen betalath köp-mannenom thet gotzeth som laa ather oc mistes borth* Peder Månssons skrifter 21. Hos Peder Månsson finner man också några exempel på utelämnat *hava* efter andra verb än *skula*:²⁴ *Jtem war han kommin j thän stadh thär han kwnne anthwardath päningana honom j gen som them wthsände* PMSkr 71; *Och willo the gerna giffwith herr pädhar jngemari beffwisnig hwrv han ...* PMBref 302 (1508); *Oc haffde jak aktath mykith bygth här nw j aar* ib 324 (1516). Frågan om utelämnandet av hjälpverbet *hava* kan här icke upptagas till närmare dryftande. T. Johannisson förbereder sedan länge en avhandling i detta ämne, och ett koncentrat härav har meddelats i en festskriftsuppsats från 1960.²⁵

Här behandlas emellertid uteslutande utelämnandet av finita former av *hava* i huvudsats och framförallt i bisats; den senare, i varje fall numera mycket vanliga typen (*han förklarade, att han kommit för sent till tåget* o.d.) säges tränga in i det svenska skriftspråket nästan med ett slag vid slutet av 1600-talet. Att typen är vanlig i nusvenskt bildat talspråk har visats av G. Holm,²⁶ efter vilken här må anföras ett uttalande från 1950 av H. S. Nyberg: »Utelämnna aldrig hjälpverben! *Jag skulle för*

²⁴ Fallen från Peder Månsson har noterats hos Knut Bjernberger, Morfotaktiska strukturer i Peder Månssons svenska (stenc. lic.-avh. 1966) s. 35.

²⁵ T. Johannisson, Eine syntaktische Entlehnung im Schwedischen (Indogermanica. Festschrift für W. Krause 1960 s. 38 ff.). Jfr G. Bergman, Aktuella språkvårdsfrågor (1948) s. 19.

²⁶ G. Holm, Hjälpverbet ha i bildat talspråk (Nysvenska studier 39, 1960, s. 83 ff.). Jfr också Fr. Bergwall, Om utelämnande av hjälpverbet *hava* i bisatser i Edsele-målet (därst. 35, 1955, s. 138 ff.).

längesen svarat på ditt brev ... är en konstruktion som har uppkommit i tysk kanslistil, vandrat därifrån till den svenska och nu tyvärr också påverkat vårt talspråk. Det verkar bokspråk och pedanteri, men inte ledigt tal och bara för tio år sedan var det knappast tänkbart att någon sade så. Numera blir det allt vanligare.»

Även denna typ kan emellertid spåras i fornsvenskan. Johannisson har observerat några fall, där en form av *hava* har utelämnats efter en föregående sats med motsvarande form av *vara*, t.ex.: ... *aff thy blodhe, som wtran mz watne aff hans sidho tha han war hængder a korseno och oppgiwith andan* MB I A s. 89. Han framhåller också, att i äldre nysvenska ett och annat fall av utelämnad form av *hava* påträffas och att då oftast *hava* möter i en sats i grannskapet, t.ex.: ... *bådhe medh them, som samma Gudz Lagh hållet, så ock medh them, som them icke hållet haffua* Bib. 1541 Förspr. NT, som återger Luthers: ... *beide dere die selben gehalten vnd nicht gehalten haben*. Några systematiska efterforskningar har jag inte haft tillfälle att göra, men jag har händelsevis stött på och antecknat följande fall i yngre fornsvenska, som är av intresse i sammanhanget: *her erik nipertz som eght her thures modher systher* Arfstvisten Gyllenstjerna-Bjelke s. 43 (1461; hand 2); *J wiingardenom waro palmquista plantadha somlika wp rätte oc somlike niderbögdhe til iordhena, wprätte qwistana äru the som haffua forsmat wärl denna mz hännan blomstrom oc sina tanka oc wilia wpräkt til himerikis* Heliga Mechtilds uppenbarelser s. 185 (översatta av Jöns Budde 1469) — som synes är det här fråga om utelämnande i senare ledet av en samordning, där *som haffua* trots den kiastiska ordställningen kan fattas som gemensamt för båda leden;²⁷ ... *vitne, huilke som sago, ath for:ne litzsle Andres lagh i sängenä medh lösth nesteklede i skiorttane ok skuffuet hwsonär nidher om knän* STb 1: 16 (1475); *thet Swen Helsing sporde drengin till, som hestin hade vptaget, om än thet war sama hestin, som han vtslaget pa gräsith* STb 1: 271 (1480); *Joan Jönsson ... vnderuiste, ath han medh sine kere hustrv Anna Oleffs dotters rade salt sin wijnkellere Erich Jonsson radman pa eth reth wedderköp* ib 3: 29 (1492) (men i själva brevet, som också återgives ib.: *kennis jach Johan Jönsson ... ath jach welfortenchter och medh beradne mode haffuer saalt ok vplattit ...*); *stode Claus kochemestere fore sittende rettin ok tilstode, ath han vthsendt xl gulen til mester Hans Brede j Lubeke pa Knwt Pose wegna* ib. 3: 440 (1499).

²⁷ Senare delen av det anförda lyder i förlagan: *Erectæ palmîtes sunt illi qui mundum cum suis floribus contempserunt, et mentes suas ad caelestia erigunt* Sanctæ Mechtildis ... Liber Specialis Gratiae (1877) s. 137.

Flera fall anträffas i det häfte av Heliga Lekamens gilles i Stockholm räkenskaper, som omfattar åren 1515—1522 och som har skrivits av gilletts dåvarande ålderman Petrus Petri. Ex.: *Item ... gaff jach mwremestaren, som mwreth Oloff scomagarens boodh, xij öre* HLG 2: 59 (1517); likn. 2: 44 (1515), 45, 49 (1516), 59 (1517), 63: 11 (1518; jfr nedan s. 138); 66 (1519); *köpte jach vj tiogh skwrbrädin och skotbrädin, alt til hopa köpth swa ath hwarth betrath thet andra 45* (1516); *Item ... gaff jach sama mwremestare oc en öre, for han lappat en skorssten östantil 71* (1521). Preteritum brukar markeras tydligt: *mwremestaren, som mwradhe pannemwren i stegerhwseth 47* (1510), likn. ofta. Ibland samordnas den ensamma supinumformen med en preteritiform: *Item Morten snikchar iij mark for skiffwan han vtskar och malath til bastwgen 50* (1516); *gaff jach mattis mwremestare, for han bröth nydher scorstenen i natstwgen och mwraden op i gen och plaastra[t]h stwgen och mwreth fenstereth och mwreth ij fenster vp i öffuerste vinden och mwreth jn iij jernfensth[er] ... xij öre 60* (1517). Även en elliptisk, i räkenskaper vanlig typ förekommer: *Item ... vtgiffuid for en klokchastrengh j mark til primklokchan 56* (1516); likn. 72 (1517), 99 (1521); *Item ... x öre vtlakth for stegerhwseth 61* (1517). Det förefaller inte osannolikt, att flera exempel av båda typerna kan komma i dagen vid intensifierade efterspaningar.

Att även fallen med utelämnad infinitiv *hava* är av betydande intresse i sammanhanget är uppenbart, men det återstår att söka påvisa, om de skall bedömas som tidiga exempel på tyskfärgad syntax eller som tal-
språkligt uteslutande av ett trycksvagt hjälpverb.

Frasen (hugga ngn) *stycke fran stycke* har icke antecknats hos Sdw i den här föreliggande betydelsen 'i småbitar' — däremot har Sdw suppl. ett exempel med betydelsen 'stycke för stycke': *jtem ... late (fogden) scriffua beskatningena beskedelica, stycche fran stycche* Arnell Brask Bi¹ 16. Det finns ingen anledning att betvivla uttryckets talspråkskaraktär.

t) »... *Än ey for thy, thet staar tik än fullelica j fatidh, ey thu aleneste, jemwel then som högre besiten är j Stocholm en thw est!*»

Även frasen *thet staar tik än fullelica j fatidh* verkar talspråklig. Betydelsen är, som också uppgives Sdw suppl. s.v. *fat* 'det har du ännu att vänta,' 'det har du ännu till godo'. Ytterligare fornsvenska belägg har icke påträffats, men frasen är väl känd i äldre nysvenska vid sidan av *något ligger någon i fatet* i samma betydelse (SAOB F 373). Den senare frasens nysvenska betydelse 'ngt inverkar menligt på ngns ställning eller utsik-

ter' innebär en relativt lätt förskjutning av den ursprungliga innebörden, dock tillräckligt stor för att metaforen skall ha hunnit att blekna.

ey thu aleneste, jemwel then som ... är inkongruent med det föregående *thet staar tik än fullelica j fatidh*. På grund av sin logiska tyngd har pronomina fått subjektsform. *Aleneste* torde vara det äldsta hittills iakttagna exemplet på detta adverb. Sdw har exempel på *all enasta* från 1506. Icke heller enkelt *enast*, *enasta* med samma betydelse har påträffats tidigare. Den fyrstaviga formen på *-e* kan vara talspråklig med dansk bakgrund; jfr i Danska rimkrönikan *han thogh oss æy all enæsthæ fran fræmædhæ statz, mæn ...* 2881.²⁸ När det i SAOB (A 995) antages, att sv. *allenast* sannolikt har bildats av *allena* efter mönster av fsv. *enast*, da. *eneste* samt *endast*, är indragandet av *endast* omotiverat, då detta adverb icke har kunnat beläggas längre tillbaka än i början av 1600-talet.

Part. perf. *besitin* i förening med *högt*, *höghre* betyder 'som har en hög (högre) samhällsställning eller god (bättre) förmögenhetsställning'. Å. dan. *besidden* och mlty. *beseten* nyttjas på samma sätt, liksom nysv. *besutten* fram till 1800-talet: *De högt besuttne höllo hof och vakt* Franzén, Skald. 3: 59 (1824), 1829) är SAOB:s senaste exempel (se Sdw suppl. 50 och SAOB B 1783).

u) »... *Ther är eth par aff thöm; the skule faa eth M (1,0000) fall vtan tiwl (!), thaara then och then, freden schal aldrich swa godh worde.*»

Asyndesen i början av denna mening kan förmodas vara talspråklig — i varje fall skulle i en mera genomtänkt skriftspråklig framställning sannolikt huvudsats plus relativ bisats ha föredragits.

Ordet *tiwl* har av utgivaren försetts med utropstecken, och hela frasen har ingående dryftats av W. Åkerlund i den här tidigare nämnda studien.²¹ Åkerlund ser i *fall vtan tiwl* ett enhetligt uttryck, en variant av den fylligare fornsvenska formen *fallandövel* (mlty. *vallent övel*). Hans sinnrika förklaring går ut från tyska förvriddingar som *fahl vnd vbel* (Hans Sachs), *vall-un-dövel* och innebär, att mellersta leden skulle ha restituerats till *vtan* enligt ekvationen ä. dan. *e(c)kon*, da. *ikkun* = *ikke uden* och att sista leden skulle gå tillbaka på danska *diwl* för *dævel* 'djävul', som skulle ha substituerats med *tiwl*. Såsom redan har påpekats i ordförklaringarna till utgåvan s. 633 — vid vilka jag på sin tid medverkade (jfr utg. s. XVII) — skall emellertid *vtan tiwl* helt enkelt fattas som 'utan tvivel', 'för visso'; jfr därst. anförda yngre fornsvenska och äldre danska skrivningar som *tiwewel*, *tyffuel* ävensom ett fall ur *Historia Trojana* s. 212:

²⁸ Den danske Rimkrønike udg. af H. Nielsen (1895—1911) s. 112, 153 f.

*For wisso gudena haffwa loffwad eder segerwynning offwer troyaner thz haffwer jac utan twill forstandit aff them; talrika ytterligare exempel på förbindelsen utan (alt) tvifl hos Söderwall. Martins form av kraftuttrycket är, som flera fall i kontexten ger vid handen 1000 fal. Att stadsskrivaren Helmik icke är främmande för den fyligare formen i dess normala svenska gestalt visas till fullo av att han fjorton dagar tidigare (21 jan.) har nedtecknat den i tänkeboken: *hwad fallendöffuel skader tigh ther pa?* STb 2: 246.*

Större svårigheter — och större intresse — erbjuder fortsättningen: *thaara then och then*, som uppenbarligen också är ett kraftuttryck. I ordförklaringarna STb 2: 633 lämnas uttrycket visserligen oförklarat, men som jämförelse anföres ett kraftuttryck, nedtecknat av Ingevald STb 1: 400 (1482): *tärta Gudz v (5) wndher* med avvikande vokalism; *aa* brukas av Helmik, som framgår av flera fall i det föregående, i vissa ställningar som tecken för långt *å* (*saa, staa, staar*). Betydligt större likhet föreligger emellertid med ett av de talrika kraftuttryck, som förekommer i Jacob Rondeletius' skoldrama Judas redivivus från 1614. En replik av trollpackan Glorela till Karick (djävulen) lyder: *Å rätt så! Å, torrå du! Åter hijar tu migh nu.* (cit. efter Ad. Noreen, Valda stycken av svenska författare 1527—1732 s. 60; *hija* = 'kugga, narra', mlty. *hien*). I ordlistan s. 300 betecknas *torrå* som »svordom av obekant betydelse», men inom parentes tillfogas ett försök till förklaring: eg. »Tor råde»? I E. Noreens bearbetning av Valda stycken (1943 ff.) har detta senare utelämnats.

Stället har utförligt behandlats av E. Wessén.²⁹ Han påpekar, att på ett annat ställe i Judas redivivus (uppl. 1871 s. 25) förekommer ett snarlikt uttryck, *Å tråå du så migh haar hijat!* och att vi här uppenbarligen har att göra med den i äldre tid vanliga svordomen *trå*, som t.ex. nyttjas i Magnus Olai Asteropherus' Tisbe: *Trå, din böfuill, för wijsa, du quad!* Ad. Noreen, Valda stycken 54: 6, *Trå ware du medh ditt liggiande fäa* ib. 54: 22 och som även möter i Judas redivivus: *Å trå warde titt gamble trull!* (uppl. 1871 s. 74). Denna svordom har behandlats av E. Hellquist,³⁰ som häri ser en urgammal och inhemska förbannelseformel fsv. **pra þær*, **pra warþe*, innehållande fsv. *pra* f. 'trånad', — tilläggas kan, att det emellertid också är tänkbart att i vissa fall det är verbet fsv. *pra* 'träna' som ligger till grund. Eftersom detta kraftuttryck alltså

²⁹ E. Wessén, Anmärkningar till några 1600-talstexter (Nysvenska Studier 6, 1926, s. 247 ff., särsk. s. 257 ff.).

³⁰ E. Hellquist, Studier i 1600-talets svenska (1902) s. 51.

också brukas av Rondeletius, förmodar Wessén, att *Torrå du* blott är en tillfällig förvrängning av ett *trå du*. Han fortsätter emellertid med en granskning av andra mer eller mindre likljudande äldre nysvenska kraftuttryck, *tramen (tremen)* som namn på djävulen, *Guds tremen* som variation av *Guds män* m.fl., vilka icke är av intresse i detta sammanhang, samt vissa förbindelser med *Thore*, om vilka motsatsen förefaller i hög grad gälla.

Två fall ur Judas redivivus anföres, s. 66: *Ey Thore Gudz män, thz för sigh gick,| Drängen en ondan enda fick* och s. 74: *Ey thoremén, iagh skall försökia ...*, och *thore* förklaras — säkerligen riktigt — vara ett förstärkande tillägg till 'Guds män' resp. 'män'. Det tillägges, att ordet återfinnes i förbindelse med 'Guds träd' i en åtskilligt senare källa, den anonyma skriften *Ett mycket lustigt och kortwilligt tidfördriif* (Sthlm c:a 1695): *Ja töre gusstre på Bonnen ska han A 5 v*. Exemplaret c har ändrat till: *Ja töre gusstre säya*, vilket visar, att *töre* har uppfattats som verb.

Vidare drar Wessén fram ett par intressanta upplysningar av Olavus Petri, den ena i *En swensk cröneka*, där det på tal om förfädernas dyrkan av Tor heter: »Om thenna gudhen pläghade the almenneligha sweria och seya, *Ja Thore gudh, Ney Thore gudh*, som än nw när gamla bönder i brukning är» (O. Petri, *Samlade skrifter* 4: 11), den andra i kommentaren till *Stadslagen*: »Jngen skal blota. Thet är, Jngen skal swäria widh affgudhar, Blota är swäria, vt est, *Ja Thore gudh, Ney thore Gudh*». G. O. Hyltén-Cavallius har i *Wärend och Wirdarne* 1 (1863) s. 232 några upplysningar om samma sak, vilka här återgives i något utförligare form än hos Wessén: »Ännu vid slutet af 1600-talet brukade man i Wärend svärja vid Thor, sålunda; »ja, *Thore Gud!*» »nej, *Thore Gud!*» likväl utan att därvid fästa någon bestämd föreställning. Samma talesätt förekommer numera förbytt till den i Wärend brukliga utrops- och bekräftelseformeln: »ja, du min Store Gud!» nå [för nä?], du min Store Gud!» (spärr. och kurs. av H.-C.). Man kan med Wessén beklaga, att Hyltén-Cavallius här inte nämner något om sina källor rörande *Thore Gud* — man kan gissa på domböcker o.d., men det finns knappast någon anledning att tvivla på uppgiften.

Wessén bedömer de senast anförda fallen sålunda (s. 260): »Man har i allmänhet tagit detta (o: uppgifterna om svärjandet vid *Thore gudh*) för gott som en sen kvarleva av hedendom i vårt land. Emellertid leda våra svordomar i gemen sitt ursprung från den katolska tiden; vi känna alldeles icke till några motsvarande bedyranden från den fornnordiska litteraturen. I all synnerhet är det anmärkningsvärt, att uttrycket alltid har formen *Thore gudh*. Det gör den hedniska härledningen i hög grad

misstänkt. *Ja Thore gudh! Ney Thore gudh* böra helt visst sammanställas med *Ey thoremén, Ey Thore Gudz män (Ey Gudz män), Ja töre gusstre.*»

Jag tror, att Wessén i sak har rätt men vill tillfoga den randanmärkningen, att åkallan av Oden kan spåras i ett par notiser i Stockholms tänkeböcker från slutet av 1400-talet. Den 27 oktober 1484 bekände en kyrktjув Ragvald, med det talande tillnamnet *Odinskarl*, att han hade brutit sig in i fyra kyrkor i södra Uppland samt »ath han hade tiänth Odhanom j vij (7) aar» STb 2: 66, och den 25 juni 1492 erkände en Erik Klausson, »ath han hade Gudj widersacht ok alt hans helga selscap jx reser om jx torsdaga aftana om kirkiagarden ansylis ok widerthagit dyeffuolen Oden fore peninga schull» STb 3: 18, för vilket han straffades med »eldhen». ³¹

Även om några åkallanden eller dylikt icke har noterats, förefaller det sannolikt, att sådana har förekommit, och i så fall vore det teoretiskt tänkbart, att detsamma har varit fallet med Tor. Vidare må erinras om att Wessén till förklaring av det aktuella *Thore gudh* endast anför att *Thore* synes vara »ett förstärkande tillägg.»

Själv har jag gått igenom Svenska Akademiens ordboks samlingar utan att finna ytterligare material, som förefaller att vara av intresse i detta sammanhang. Emellertid tror jag, att vad som här har anförts kan ses i ett sammanhang och betraktas som variationer och vidareutvecklingar av en bestämd typ av kraftuttryck, vars första åtminstone ännu så länge kända belägg är Martin Ryaners *thaara then och then* eller möjligen *tärta Gudz v (5) wnder* i STb 1: 400 (1482). Förutsättningen för hypotesen är det välkända förhållandet, att kraftuttryck synnerligen ofta utsättes för kraftiga eufemistiska, folketymologiska eller intensifierande ombildningar utan hänsyn till språkets vanliga fonetiska, syntaktiska eller semantiska »lagar». ³²

I och med att uttrycket *thaara then och then* från 1488 har kommit i dagen, är antagandet att *Torrå du* i Judas redivivus skulle vara en till-

³¹ Jfr H. Schück, Stockholm vid 1400-talets slut 2 uppl. (1951) s. 433 f.

³² I STb 2: 465 (1490) nämnes en Jöns *Torkarsson*. Tillnamnet har behandlats av E. Lidén ANF 49: 319. Lidén framhåller, att faderns namn torde ha varit *Thorkarl*, vilket han uppfattar som ett ursprungligt inbyggarnamn till *Torkarby* i Vaksala sn, Uppland. Det är möjligt, att detta är riktigt — att *Torkarby* i sin tur torde — via ett ortnamn *Torslund* i samma socken — minna om gammal Torskult (så L. Hellberg, Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn (1950) s. 70 ff.) saknar intresse i detta sammanhang.

Helt kan väl inte tanken avvisas, att *Thorkarl* i stället är att fatta som en parallell till *Odinskarl*, men detta är en fråga, som måste lämnas öppen.

fällig förvrängning av *trå du* inte längre sannolikt, utan det är nödvändigt att söka koppla detta uttryck samman med Martin Ryaners mycket likartade kraftuttryck eller hotelse. Mitt förslag går ut på att *thaara*, *Torrå* från början är en form av verbet fsv. *pora* 'våga, töras' och att kraftuttrycket från början är en hotelse i form av en hypotetisk försats med aposiopes, av ungefär samma innebörd som nysv. *du skulle bara våga!* eller *våga du bara!* som lätt för tanken suppleras med ett »då (eller så) skall du råka illa ut» eller dylikt. Uttrycket har i så fall stereotyperats och förr eller senare förlorat sin ursprungliga innebörd och blivit ett mera »neutralt» kraftuttryck som kan ingå i olika affektbetonade kombinationer (*Thore Gudz män*, *thoremen* o.d.) En semantisk parallell vore ä. nhty. *dasti*, som återspeglar *dass dich*, i kontexter som *Das dech der Tüffel hule*, *O das dich Gott schend* och som påträffas i ett par svenska 1600-talstexter, t.ex. *Dasttj, j sku få itt faners moot* (o: mottagande) Brasck, *Mars Germanicus Victus* (1649).³³ Jfr också fsv. ä. nysv. och sv. dial. *välis*, *våles* i uttryck som *Velys tik Tu gwidonis siell* Guidos själs uppenbarelse (övers. av Jöns Budde) i *Läsning för klosterfolk* (1875) s. 287, sv. dial. *våles dig*, *våles han*, som går tillbaka på mlty. *wel is ...*, *wol is ...*, 'väl är ...' men som i svenskan tidigt har glidit över till att bli en interjektion med innebörden 'väl, hell' (motsatt t.ex. *ve*).³⁴ Ännu närmare ligger bruket i senare svenska av ett elliptiskt och i för sig »oskyldigt» *anfäkta*, *anamma* eller *besitta* som kraftuttryck, t.ex. *anfäkta, hvad det är kallt!* Dalin, *Ordb.* (1850) eller av *nåde* för *Gud nåde* i fall som *nåde honom om han svarar fel* D. Viklund i *Dagens Nyheter* (A) 28/3 1966 s. 9 (jfr SAOB N 956).

Svårigheten ligger i att förklara tvåstavigheten eller rättare sagt slutvokalen i skriftbilderna *thaara*, *Torrå* eftersom *pora* tillhör fjärde svaga konjugationen och i presens indikativ normalt lyder *por*, *thor*. Det förefaller mig emellertid som om denna skulle kunna få en rimlig förklaring. Två möjligheter kan tas under övervägande.

Den ena vore att *thaara*, *Torrå* återspeglar en äldre presens konjunktiv **pore* (*pu/pän* o.s.v.). Dylika fall av hypotetisk konjunktiv i konditionalsats tycks vara mycket sällsynta i fornsvenskan. G. Mattsson anför ett fåtal fall, av vilka dock några är mycket osäkra, då man i dem kanske snarast bör se exempel på *r*-bortfall.³⁵ Det enda från formell synpunkt klara exemplet föreligger i en *æn*-sats i Dalalagen 24: 17: *sæghi hwsaby-*

³³ Se härom Th. Hjelmqvist i ANF 20 (1904) s. 202 ff.

³⁴ Se E. Wessén, *Välis dej!* i *Nysvenska Studier* 45 (1966) s. 30 ff.

³⁵ G. Mattsson, *Konjunktiven i fornsvenskan* (1933) s. 201.

manni till oc biscops manni æn han asaaki. Härtill kommer en *nu*-sats i samma lag 32: 9: *Nw liggi fyra skutra nipri þa liggir by i lagha læghi*, och en *æn*-sats i äldre Västgötalagen, där *r*-förlusten är föga utbredd: *En annar mapar felli kloccho niper ... böte sum hun ær værd* 6: 9. Något exempel från frågeformad konditionalsats har hittills icke observerats, men helt otänkbart vore det inte att konjunktiv någon gång sekundärt kunde komma till användning där.

Den andra möjligheten vore en rent fonetisk förklaring, att i löpande tal en grumlig vokal har utvecklats i förbindelsen **þor þu* — där *þor* kan tänkas ha varit antingen presens indikativ eller imperativ eller än det ena, än det andra — när *þ* i *þu* försvagats till *dh*, och att denna sedermera i skrift normaliserats till *a* (*þaara*), *å* (*Torrå*) eller *e* — det senare ligger givetvis närmast till hands och kan kanske också, som vi strax skall se, iakttagas i verkligheten. Svarabhakti möter som bekant i de nordiska språken oftast framför *r*, men det saknas inte exempel på inskottsvokal även efter ett *r*. Mest känd är den från äldre stockholmspråk och vissa sveamål (i nordöstra Uppland och Gästrikland) kända utvecklingen av *barn*, *järn*, *kvarn* o.d. till *baren*, *jären*, *kvaren*. I Stockholms stadsböcker förekommer sådana former åtskilliga gånger på 1460-talet, under stadsskrivaren Nicolaus Hanssons tid. Även om åtskilligt tyder på att Nicolaus var tysk (eller möjligen dansk), kan dessa skrivingar vittna om att företeelsen, som är väl känd från 1600-talets Stockholm, var i svang där redan då.³⁶

I forndanskan förekommer stundom liknande inskott i förbindelserna *rk*, *rgh*, *rm*, *rl* och liknande: *biærigh*, *farughe* 'färg', *biswarum* 'bisvärm', *skuruff* 'skorv', *baren* 'barn' o.s.v.³⁷

Något exempel på inskott i förbindelsen *rdh* är mig icke bekant, men det torde få anses som helt möjligt, att ett sådant har kunnat ske även där i en förbindelse som **þor þu*, när denna har stereotyperats som ett affektbetonat utrop och mer eller mindre förlorat sin gamla innebörd. Jag finner denna förklaring vara den mera sannolika.

Men om vi medger möjligheten av att *þaara then och then, Torrå du!* har detta ursprung, ligger det nära till hands att koppla in även Olavus Petris och G. O. Hyltén-Cavallius' *Thore Gud* i sammanhanget och betrakta denna svordom helt enkelt som en i förbindelser som dessa föga märklig förvrängning eller omtydning av just **þore þu!* och att följakt-

³⁶ Se härom E. Noreen i ANF 53 (1937) s. 70 ff. och dens., Författarfrågor i Lejonkulans dramatik (1938) s. 22 ff. och där anförd litteratur.

³⁷ Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik § 222.

ligen, som också Wessén menar fastän från andra utgångspunkter, den religionshistoriska aspekten bör helt avföras från diskussionen. Jag håller det inte för otroligt, att Hyltén-Cavallius kan ha rätt i sitt antagande att senare tiders *Store Gud!* är ytterligare en omtydning eller uppsnyggning och sålunda kan sättas in i ett ganska oväntat ordhistoriskt sammanhang.

När Martin efter sina hotelser uttalar, att *freden schal aldrich swa godh worde*, syftar detta på vad »alla bönderna» kort förut hade sagt om herr Sten och den fred, som han ville ha i hela landet.

v) »... *Gudz fäm vnder, the fjändens skeffla j Stocholm the äre mik skylloge och andre ok scriffue hiit och tiith som skeffle; swa äre the, och swa göre the och.*»

Gudz fäm vnder 'Guds (d.v.s. Kristi) fem sår' är ytterligare ett exempel på Martins ymniga svärjande. Av ett ställe i en av Sturekrönikorna kan man få det intrycket, att denna svordom företrädesvis brukades av danskar; det heter RK 3: 2771 ff. om Ivar Axelsson och hans bedrifter på 1480-talet: *danska fogta hadhe han nogh| the altiidh sworo om the hælghæ fäm wndher| och funno saa nya fundher*, och *Gudz undh, Gudz fem undh* o.d. är kända som kraftuttryck från 1500-talets danska. Att eden emellertid flitigt har brukats även i Sverige visas utom av detta ställe av från senare tid kända varianter såsom *vass-fäm-under*, *Gudz lander* m.fl. även som av tillvaron av ett i slutet av 1500-talet mötande verb *femundras* 'svärja vid Kristi fem sår'.³⁸ Tidigast är denna ed hos oss styrkt i lågtysk form: *swor han om godhis wndhen at ...* Arfstvisten Gyllenstjerna-Bjelke s. 21 (1461).³⁹ Vi har för övrigt här ett mycket klart exempel på hur kort steget kan vara mellan en from bön eller önskan eller högtidlig försäkran och dess motsats; man jämföre t.ex. å ena sidan Martins bruk och en varning från slutet av 1400-talet för att synda *mz fajängo talan ellir storom eedhom ellir idkeligha bannan ellir swärian om gudz dödh pino ellir licama ellir fäm vnder etc^{ra} om jomffru maria ellir andra helgha menniskior* Svenska kyrkobruk 343 med å andra sidan en notis från 1479 i STb 1: 222: *stodh welboren man her Erik Otsson fore rettin ok swor om Gudz fäm wndher, ath han aldre effter theene tiidh will argha, wntsigia eller fegda nogan byggians man eller borgare her i Stocholm* eller ett avsnitt ur Susos Gudeliga snilles väckare, tillskriven den med händelsen 1488 samtidige Jöns Budde: *Per quinque wlnera tua domine ihesu criste, wm thina hælgasta*

³⁸ E. Hellquist, Et. ordb. under *vaserra*, dens., Om namn, titlar, slagord och svordomar (1918) s. 51 f. och SAOB F 449.

³⁹ Se vidare K. G. Ljunggren i Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 5 (1943) s. 10.

fäm undir, o mildaste herra ihesu criste ... see mildelika til mik syndara s. 322.

Ett talspråkligt drag i det närmast följande är upprepningen av subjektet medelst anaforiskt pronomen: *The fjændens skeffla j Stocholm the äre mik skylloge*.

Något längre fram i redogörelsens sista avsnitt, p. 416, finns ytterligare två exempel, i yttranden av Jöns Matsson och Martin: ... *än tha the dandemen, ther ner ware, the tet wilia sägie, tha wil jach tet fullelica til staa; the ... graskyns horer j Stocholm the haffue nogh löpe medh mik*. Alla fallen möter alltså i återgivande av talspråk, och det förefaller därför som vi skulle vara berättigade att antaga, att Helmik eller hans eventuella föregångare på denna punkt har försökt — och lyckats — återgiva det talade språket. Som Nat. Lindqvist framhållit⁴⁰ är företeelsen ett av de mera iögonenfallande talspråkliga inslagen i NT 1526.

Fjänden med ä (e) är den enda i fornsvenskan anträffade formen — p. 460 återfinnes tre ytterligare belägg, som tillskrives Martin — och sålunda primär i förhållande til *fjänden*, *fjänen* och *fjan*, vilka tidigast har påvisats i den äldre nysvenskan. Ordet har ägnats en ingående specialgranskning av Sven Pettersson,⁴¹ som lämnar goda skäl för att ordet är en inhemsk nordisk bildning, då snarast en mer eller mindre eufemistisk förändring av *fjänden*, och att sålunda dess efter allt att döma mera sparsamma förekomst i medellågtyska och frisiska beror på nordiskt inflytande. Annars har man på många håll här sett en påverkan i motsatt riktning. Genitiv av *fjänden*, nyttjad som förstärkning till ett appellativ med nedsättande betydelse, har tidigare noterats blott ett par gånger: *thet logh tw mik øffuir som een fjændas kættare* ATb 2: 33 (1474); *ath han hade stwleth c (100) marck och boreth heem til sin som en fjændens tiwff* STb 1: 136 (1477).

En speciell typ av kraftuttryck, som också är representerad i detta innehållsrika prov på Martins förmåga som svärjare, är vad man skulle kunna kalla jämförelse utan mera påtagligt reellt underlag eller okvädande jämförelse. Osökt är jämförelsen i uttryck som *niels torn sagde ath per karson stall hans lædho som een skalk* ATb 1: 289 (1468). Detsamma får sägas om fall som *thet logh thu mik øffuir som een hora* ATb 1: 392 (1472) och det nyss citerade *thet logh tw mik øffuir som een fjændas kættare* ib 2: 33 (1474), eftersom ljugandet kan kännas som naturligt beteende

⁴⁰ Nat. Lindqvist, *Nya Testamentet i Gustaf Vasas bibel* (1941) s. xxiiij.

⁴¹ S. Pettersson, *Nord. fan, fjänden, fjänden* i ANF 54 (1939) s. 80 ff.

för så mindervärdiga varelser som horor och kättare (i ordets gamla, delvis sexuellt färgade funktion som skymford).⁴² Det skymfliga ligger här både i det valda verbet och i jämförelsen. Som en sekundär variant har man att betrakta de fall, där verbet är neutralt och där skymfen eller kraftuttrycket uppbäres enbart av jämförelsen: *the ... scriffue hiit och tiith som skeffle*. Andra exempel från tiden är: *tw haffuer wnneth ämbetidh som en tiwff* STb 1: 226 (1480); *thw solde mik en galth som en hora* ATb 2: 338 (1488). Att skriva eller att sälja galtar är i och för sig inte skymfligt. Enligt Anders Olssons vittnesmål den 10 maj (p. 460) skulle Martin ha sagt ... *thw haffuer mik befört ... som en fändans skalk* samt ... *huilkith thw mik haffuer skammelica offuerlogit som jngen godh karl*, ett i sammanhanget mycket blekt uttryck, som kan misstänkas vara en Anders Olssons eufemism.

Avslutningen: *swa äre the, och swa göre the* visar anafor av *swa* i dess två fornsvenska huvudfunktioner — på första stället är ordet pronominellt (jfr nysv. *i så måtto*), på det senare adverbliellt.

x) »*Haffue j til thöm eller nagrom til thala j Stocholm, thaler til thöm, hwo the äre; jach haffuer edher jntet giort.*»

Jöns återfaller här i sitt bruk av hövlighetspluralen i tilltal, vilket han enligt referatet hade släppt i sin närmast föregående replik.

Nokor i til thöm eller nagrom ... j Stocholm har här en betydelsenyans 'någon annan', som icke tycks ha registrerats i den lexikaliska litteraturen.

Haffue j ... til thala bör fattas som exempel på *hava* plus inf. i betydelsen 'ha rättighet, äga'. Sdw anför s.v. *hava* mom. 23 exempel på verbet i den närbesläktade betydelsen 'ha sig förelagd, vara tvungen' både med infinitiv med och utan *at*; jfr Sdw suppl. (*hava* 24), där flera exempel anföres ur tänkeboken av typen *hustrv Ragnild hade engte medh then sama gardenom til görande* STb 1: 76 (1476). Substantivet *tiltala* 'anspråk, rättighet' o.d. torde icke böra komma i fråga, då i varje fall Helmik själv förefaller nyttja oblik form av *-ön*-stammar: *til goda nögio, til ewerde-liga ego* 2: 253 (1488).

Huruvida ordföljden *jach haffuer edher jntet giort* är autentisk eller ett av skrivaren brukat skriftspråksdrag, kan här lika lite avgöras som i de liknande fall, som vi har mött tidigare — möjligen kan en framtida på bred bas lagd undersökning av återgivandet av talspråk i tänkeböcker o.d. lämna ett svar på frågan.

⁴² Jfr E. Noreen i Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 3 (1941) s. 21 ff. och Sdw suppl. under *kättare*.

y) »*Ther ware mang ordh a färdhe, men jach hauer ther jntet medh, än tha the dandemen, ther ner ware, the tet wilia sägie, tha wil jach tet fullelica til staa.*»

Angående *mang ordh* här men *mangha ärende* p. 413 se ovan under d. Det upprepade anaforiska *the* har nämnts ovan under v.

Vanligt i STb är *vara a färdhe* eller *a färdhom* i betydelser som 'förehavas, förefinnas, föreligga' (se Sdw suppl.). Här har det snarast en icke tidigare noterad betydelsen 'yttras', varpå ett ytterligare exempel från Helmik kan anföras: *Æn i blandh the ordh, ther a ferde ware, hörde han ey mester Berendh ath forthale radit i Dansicke* STb 3: 18 (1492). Uttrycket torde ha tillhört tidens talspråk, även om det liksom nysvenska *på* eller *å färde* också möter i mera skriftspråkliga stilarter (jfr SAOB F 2124 f.). Jfr att ett *i färdhom mädh* torde ligga bakom ett på åtskilliga håll i svenska och norska folkmål föreliggande uttryck *i väle mä 'därjämte, på samma gång'* med *f > v* som i fsv. *oformaghi > ovormaghi* och *-om > -e* i trycksvag ställning.⁴³

Jöns Mattsson använder här både *män* och *än*: *men jach hauer ... och än tha the dandemen ...* — den senare konjunktionen var ännu vid denna tid fullt bruklig. Man vill emellertid gärna tro, att han i verkligheten har brukat endera formen båda gångerna. I anteckningen från den 10 maj möter en gång *män*, lagt i munnen på Anders Olsson i Tuna: »*Men, kere Marten, beder jach edher ...*» p. 460 och en gång *än*, tillagt Martin: »... *än jach wil giffue mik aldelis til frydz*» p. 463. Några ytterligare fall av *män* har icke iakttagits hos Helmik i det av honom skrivna partiet av tänkeboken fram till och med april 1488 (STb 2: 342). Fallen av *än* under samma tid uppgår till ytterligare 4, därav ett i indirekt anföring: *Tha stode han thet fullelica til, ath han staak hanom; än hade han* (ö: den dräpte) *nager anner saar, thöm stod han jngalunda til* STb 2: 246, de övriga i direkt anföring: »*Jach kan hanom ey hielpa ... än sanningen vil jach sägie*» ib., vidare 2: 313, 326. Någon medveten strävan efter stilistisk omväxling förefaller man inte ha att räkna med hos Helmik, men materialet är för litet för att tillåta någon säker slutsats. Möjligen vittnar fallen om att båda de adversativa konjunktionerna vid denna tid kunde brukas i talspråket.

Jämte den temporala betydelsen uppvisar konjunktionen *tha* i fsv. en kausal betydelsevariant, 'eftersom', och en konditional, 'då, om', som

⁴³ Jfr G. Hedström i Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson (1936) s. 245 ff., K. G. Ljunggren i Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 5 (1943) s. 2 f.

närmast har utvecklats ur ett generaliserande *tha* 'alltid då', t.ex.: *Ey forbiwdz idher tha j gaan at see män* Birgittas uppenbarelser 5: 7 (Sdw 2: 697). Det är denna senare som måste föreligga här. Det framgår icke av sammanhanget, att dannemännen-vittnena har uttryckt någon önskan att tala om de onda orden. Yttrandet ger i stället vid handen, att Jöns drar sig för att inför rätta återgiva Martins omdöme om Karin Rödehosa, men om vittnena vill göra det, så erbjuder han sig att bekräfta saken.

Svaret kan alltså i sin helhet återgivas med: »Där fälldes många (onda) ord, men jag har ingen del i dem, men om de dannemän som var närvarande vill tala om det, så skall jag till fullo bekräfta det».

z) »*Hwadh thu ther aff weth och hörde tha sig her lönlige for oss!*»

Det är möjligt, att den inadekvata eftersatsen *tha sig* ... är autentiskt talspråklig, men anakoluter av detta och liknande slag är långtifrån sällsynta även i icke-talspråkliga fornsvenska texter.

Konstruktionen *sighia (nokot) for nokon* — som jag här bedömer som genuint talspråklig — är mycket sällan anträffad i fornsvenskan. Sdw anför ett enda fall: *thz vil iak sighia fore thik* Ivan ed. Liffman-Stephens v. 3499 — det är alltså i A-handskriften, som numera brukar dateras till början av 1400-talet. Övriga handskrifter har typen *sighia nokon nokot*, vilken upptages i E. Noreens kritiska utgåva: *thet vil iak, frva, sighia thik* 3853. Denna läsart är säkerligen också ursprungligare, men som fallet ur A visar var prep.-konstruktionen i och för sig icke någon nyhet 1488.

å) »*Han sade ey anners än the forwunnena graskyns horer j Stocholm the haffue nogh löpe medh mik som then Kaderin Rodehose och tolke flere.*»

Förbindelsen *ey anners än* betyder 'icke annat el. annorlunda än' och utgör det första observerade exemplet i svenskan på detta närmast av mlty. *anders(t)* 'annorlunda' influerade bruk av *annars*. Sdw suppl. s. 18 anför ett liknande fall från Historia Trojana s. 111: *Trojaner sörg(d)e offwer mattho oc wisto ey annars philimenis hade warid död*. I nysvenskan belägges uttrycket av SAOB (A 1621 f., tr. 1903) fram till 1879. Det betecknas av SAOB såsom »numera knappast brukligt» — i dag torde det vara helt obrukligt.

Formen *forwunnena* nom. pl. f. i stället för väntat *forvunna* kan synas påfallande men torde inte ha varit främmande för skrivarna i Stockholms rådhusrätt. I varje fall har ett liknande fall observerats i tänkeboken för 1519: *hustrvn skal forlige sig med Nilss hoffman om thet forwunnende tywffwerij* STb 5: 254. SAOB F 3545 f. känner typen fram till 1550. Den är ett exempel på hurusom även ett gammalt och fast rotat

svenskt böjningssystem kan påverkas av tyskan. Några andra fall ur Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm 2 (Petrus Petri): *allom forscriffwenom brödro*m 88 (1518); *thetta epterscriffwene* 94 (1519), lik. 102, 103 (1522). — men *Allom forscriffwene brödro*m 87 (1517).

Okvädinsordet *graskinshora* har kommenterats kort men uttömmande av E. Noreen i glossaret till Fornsvensk läsebok: »kvinna, som fastän klädd i gråverk (vilket icke var tillåtet för offentliga kvinnor) ej är bättre än en sköka.» Jfr också ordförklaringen i utgåvan s. 628 samt följande stadgande från Stockholm av 1436, som belyser den sakliga bakgrunden: »Item skulu ecke hoorkonor eller andra, the i ondo liffuerne liggia eller lighat haffua, dragha skarlakana, graskin eller annor kostelikin skin ok eigh gull eller syluer i thera klädhom widher plikt som borghamästarana ok radhit vppa läggia» Priv. f. Sveriges städer utg. av N. Herlitz 1: 82 (1436). En anteckning i tänkeboken från den 13 juni 1489 (STb 2: 353) visar hur saken kunde handläggas i praktiken och förlämnar ytterligare relief åt Martins drastiska ordval. En hustru, som var skäligen misstänkt för att i ett tidigare gifte ha begått äktenskapsbrott med sin nuvarande man, skulle enligt borgmästare och råds resolution rätteligen förbjudas att »dragha eller bere gul eller brem» men för hennes framlidne faders och hennes moders och vänners skull tillät man henne likväl att även framgent bära dessa prydnader, dock med undantag för en skarlakansmantel: »Varedh zake, ath hon hanom (o: manteln) bare moth thette wart forbodh her epter, finge hon ther nagher schade offuer, nywte och ungielle som hon sielff tilradet hade».

The forwunnena graskyns horer i Stocholm. Här skulle man med stöd av sentida — men efter allt att döma djupt rotad — språkkänsla ha väntat dubbel bestämdhet, dvs. även bestämd enklitisk artikel efter *horer*. Denna sistnämnda typ kan beläggas i fsv. alltifrån början av 1300-talet (se Sdw 2: 769 och Sdw suppl. 960), och det finns därför anledning att förmoda, att konstruktionen är skriftspråklig, trots att den läggs i munnen på Martin Ryaner. Detsamma gäller mutatis mutandis det strax därpå följande *then Kaderin Rodehose*. Jfr den korta men mycket innehållsrika anmärkningen (av Emil Olson) i SAOB D 861 f.

Kaderin Rodehose, som får den skymfliga beteckningen, var änka efter en *Laurens Rödehosa*, som figurerar i tänkeboken ett par gånger 1484 (STb 2: 69, 71). Det var alltså mannens binamn som hade blivit hennes hustrunamn, en ganska vanlig företeelse.⁴⁴

⁴⁴ Jfr I. Modéer, Personnamn i Kalmar tänkebok (1955) s. 59 f.

Innebörden i Martins yttrande, att »gråverkshororna» i Stockholm *haffue nogh löpe medh mik* torde vara, att Martin anser sig utsatt för förtal i Stockholm. E. Noreen har i glossaret till Fornsvensk läsebok återgivit »*l. medh mik*» med »springa och skvallra om mig,» en tolkning som passar bra i sammanhanget och som jag om ock med någon tvekan har anslutit mig till i Sdw suppl. (*löpa* mom. 1 slutet). Vad som är något oklart är vilken form av verbet det är som föreligger här. Noreen och även jag har fattat den som infinitiv, vilket är fullt tillåtligt, då det vimlar av *-e*-ändelser hos Helmik. Emellertid har jag senare funnit, att E. Lidén (ANF 31: 315 f.) har uppfattat formen som supinum. Lidén anför ytterligare ett fall med förlorat *t* från Helmik men då i en neutral adjektivform: *vareth sake, at thet spordes, at Nic*: [Vrvæder; objekt] *forstacke vorde* STb 2: 202 (1487). Från en bortåt 30 år yngre stokholmskälla, Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm (HLG), närmare bestämt den räkenskapsbok för tiden 1515—1522, som i sin helhet har skrivits av gilletens ålderman Petrus Petri, anföres vidare 2 fall: *Item* [gav jag] *mwremestaren, som skorstenen mwre i nadzstugven* HLG 2: 58 (1517) och *Item mwremestaren, som mwre her Hanisse scorsten* ib 63 (1518). Här föreligger säkerligen, som Lidén menar, supinumformer — Petrus Petri har annars imperfektformer på *-ad(h)e*, och han nyttjar som tidigare nämnts påfallande ofta supinum med utelämnad form av *hava*. Jfr t.ex.: *gaff jach Mattis mwremestare, for han bröth nydher scorstenen i natstugven och mwraden op i gen och plaastra[t]h stugven och mwreth fenstereth och mwreth ij fenster vp i öffuerste vinden ... xij öre* ib 2: 60 (1517) — supinum *mureth* anträffas ytterligare ett flertal gånger hos denne skrivare.

Av sammanhanget kan man tyvärr knappast med visshet avgöra om det i Martin Ryaners mun lagda *løpe* är infinitiv eller supinum, ty båda möjligheterna ger tillfredsställande mening: Martin anser sig alltså bli resp. ha blivit utsatt för skvaller. Om emellertid Lidén skulle ha rätt i sitt antagande av supinum — och sammanställningen med det blott några årtionden yngre *mure* gör detta helt möjligt — är formen av betydande intresse, dels som det hittills tidigast iakttagna fallet av *t*-bortfall i denna formkategori, dels som ett exempel på talspråksformer i STb.

Emellertid visar en granskning av Helmiks skrivvanor, att han annars på det hela taget är mycket noggrann med att låta sina supinformer ändas på *-it(t)* eller *-et(h)*. Strax ovanför det här diskuterade *løpe* har han t.ex. *kalleth, warith* och *funnet* i efter Martin återgivna repliker. Detta gör det mindre sannolikt, att han med *løpe* skulle ha avsett en supinform. Även om det finns en möjlighet att formen först har tecknats ner som

supinum — och då snarast direkt efter Martin — i en primäranteckning och att den sedan har undergått en normalisering vid utskriften i tänkeboken, förefaller det säkrast att fatta den som en infinitiv och sålunda hålla den utanför diskussionen om *t*-bortfall i supinum.

Däremot ser det ut som om ett några månader äldre fall från Helmik bör tagas under övervägande i detta sammanhang. I en lång anteckning från den 26 oktober 1487 om en sjuk piga, som misstänktes ha blivit misshandlad så att döden följde, står bl.a. i ett referat efter en bonde från Munsö: *swa förde han henne hem til Mickel Rauckes j gen, ok skulle Mickel och hans hustru swa swara pygan: »epter thu esth ...», ok ther meder atskylldes the, ok jntet wiste han ther mera aff 2: 235. I swara är ra skrivet med förkortningstecken, varför det kan tänkas, att formen beror på en ren lapsus. Det är emellertid av sammanhanget tydligt, att här rätteligen skall stå en supinumform — med utelämnat *hava* — och även om formen närmast beror på vårdslöshet, kan den mycket väl vittna om att supinum utan *t* icke har varit främmande för skrivaren.*

ä) *j war herre och höffuitzmans nerwaren, her Sten Stwres, her Erich Otssons och Pedher Ragwaldssons ok j mestadelin aff radzsens nerwaren.*

Till de talrika avsnitt av fornsvenskans syntax, som ännu återstår att närmare utforska, hör frågan om den s.k. gruppgenitivens uppkomst och äldre historia.⁴⁵ Vi finner i detta stycke två sannolikt tidiga exempel på olika typer av gruppgenitiv. Det ena har en nära motsvarighet några veckor förut: *for war herre och höffuidzmans bön skul 2: 259*. Gruppgenitiv föreligger också i *medh sina hustru Kaderina godomyne ok samtyckio 2: 229 (1487)*, där *Kaderina* tydligen är genitiv; *Kaderin* är annars Helmiks form. I senare tid har dessa typer, sannolikt med rätta, betraktats som huvudsakligen talspråkliga.⁴⁶ I andra fall iakttagger Helmik mer eller mindre kongruensregeln, t.ex. *Peyter, war kere höffuitzmans her Sten Stwres smasuen 2: 200 (1487)*; *j Erick Thuressons fogittens nerware 2: 229 (1487)*; *j fogatens Erick Thuressons nerwaren 2: 252 (1488)*, likn. 2: 254; *epter verdigx faders biscop Kortz scriffuilse 3: 319 (1496)*. Hos Ingevald har inom det granskade partiet (STb 2: 161-192) endast denna senare typ iakttagits, t.ex. *velbördogx herres wor kere höuitzmans her Stens breff*

⁴⁵ Jfr Hj. Falk och A. Torp, Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling (1901) s. 44 f.

⁴⁶ Jfr t.ex. G. Cederschiöld, Om svenskan som skriftspråk (1897) s. 154, N. Linder, Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift 3 uppl. (1908) s. 52 f., E. Wellander, Riktig svenska (1939 ff.) s. 46, 57, 98, 107, 182 ff. m.fl. ställen.

1: 277 (1480); *fore wor kere höffwitzsmans her Stens bön och scriffuilsse skuld* 2: 190 (1487).

En fjärde typ finns i redogörelsen från den 4 februari: *Holmger j Margaa, hustruenes broder j garden* — H. var alltså bror till hustrun i gården. Av denna typ — med prepositionsuttrycket skilt från genitiven och placerat efter huvudordet — har jag antecknat ytterligare några exempel, varav de flesta från Helmiks företrädare Ingevald: *Joans gaard i stuby* Uppland 1941 s. 53 (1460) — jfr: *oppa Erchebiscopens i Vpsalom tomt Aaker oc äghadeelom westan Vpsala* ib. s. 53 (1459) — *pa pryarens vegna i Eskilstwna* STb 1: 304 (1481, Ingevald); *Olaffs pigho i Tenöö* ib. 305 (1481, d:o); *Knut Jönssons tienare pa Kopperberg* ib. 321 (1481, d:o); *erchebiscopins tiänara aff Lundh* STb 2: 169 (1486, d:o), *prestin ok the drukko allis there veners skal i Jempteland, vm sider drukko the Anders skal i Mathenes* Dipl. Norv. 14: 277 (1520) o.s.v. Ett exempel från Helmik, som visar att typen inte är inskränkt till genitiv är: *the peninga, som almosa mannen til hörde, som j häl fal och bonden ärfjde j Wermdöö* STb 2: 304 (1488). Typen är efter allt att döma gammal i de nordiska språken och förefaller vara av folklig prägel — dessa exempel torde vara ibland de äldsta noterade.⁴⁷ Ett yngre svenskt exempel, visserligen i vers, är Bellmans bekanta *Jag satt och spelte nykter och sur/ Drottningens Pålska i Pålen, G dur* Fredmans ep. n:o 45 strof 3 (tr. 1790), och A. Janzén betecknar ett uttryck i Emelie Flygare-Carléns roman *Pål Värning* (1844): *för Sakrias Amundssons räkning på Rössö* som »i bohuslänskan typisk ordställning vid personnamn i gen. + ortnamn».⁴⁸

ö) *Jöns Mattsson köpswennen*.

Helmik tycks ha en viss benägenhet för att i dylika förbindelser bruka bestämd form av yrkesbeteckningen. Jfr *Laurens Olsson doblare drenge* 2: 215 (sannolikt ett ord = dräng som har gjort sig skyldig till dobleri); *j Erick Thuressons fogittens nerware* 2: 229; *Andhers Suensson kemmeren* 2: 238 samt å andra sidan *Dirich Hemmingsson smede dreng* 2: 225; *Erich Joansson radman* 2: 230; *her Benct Smalening borgamestere* 2: 231. I förbindelsen förnamn plus yrkesbeteckning är obestämd form det normala, t.ex. *Torsten gritegiwtere* 2: 215, men någon gång förekommer även här bestämd form: *mester Hans seyremakaren* 2: 232. Även Inge-

⁴⁷ Jfr Falk-Torp, *Dansk-norskens syntax* (1901) s. 45 och Kr. Mikkelsen, *Dansk ordföjningslära* (1911) s. 176 f.

⁴⁸ A. Janzén, *Emelie Flygare-Carlén. En studie i 1800-talets romandialog* (1946) s. 127.

vald har jämte normalt obestämd form exempel på bestämd form i båda varianterna: *Peder Ragualsson fogodin* STb 1: 26 (1475), *Per Laurensson tiwffwen* 1: 149 (1478), *Könika dödgreffwaren* 1: 26 (1475), *Claws kökemestaren* 1: 256 (1480) (men *Claus kökemestare* 1: 324 (1481)), *i nerwaro ... her Swen kirkioherrans* 1: 285 (1481), *Mattis gulsmidz drengin* 1: 330 (1482), och typen möter i spridda fall även i senare tänkeböcker.⁴⁹ Det förefaller inte som om man med den bestämda formen har velat särskilja personen i fråga från någon annan med samma namn, ty det ser ut som om vederbörande ofta har varit ensamma om sina namn, t.ex. Hans Grawe och Könika. Snarast är det väl fråga om att uttrycka bekanthet; det tycks i allmänhet — dock icke alltid — vara fråga om personer som bör ha varit väl bekanta både för skrivaren och en större allmänhet.

I viss mån besläktat är emellertid kanske också det bl.a. uppländska bruket av substantiv i bestämd form efter föregående genitivattribut (*Johanssons frun, bokhandlarens pojken*), vilket E. Lidén (ANF 41: 308 f.) har iakttagit även i STb hos Ingevald, t.ex. *Mattis Gregursson, kötmangarene drengin* STb 2: 90 (1485).

aa) *Tha war ther och swena jnlagde.*

Bruket av singular verbform till pluralt subjekt kan vara ett så att säga direkt talspråkligt inslag i berättelsen, men det är inte nödvändigt, att så är fallet. En genomgång av Helmiks parti av tänkeboken fram till den 10 maj 1488 ger vid handen att han i stort sett tillämpar kongruensregeln — jfr t.ex. på samma sida (p. 459): *the sitie ther j bencken* — men att verbformer i singularis inte är helt sällsynta. I alla fall utom ett står predikatet före subjektet, t.ex. *tha bödh borgamesterene och radit Laurens ...* 2: 203, likn 206; *Samma dagh wort fogaten, borgamesterena och alt radit swa offuer ens* 2: 201, likn. 203 (men ... *vorde fogitten och alth radit swa offuer ene* 2: 198, likn. 202); ... *stodh vp j rettin beskedelyghe och fornumstige men ...* 2: 229; ... *alle syne lösöre, som är silff, peninga, cleder ...* 2: 193, likn. 208. Typen har gamla anor, åtskilliga exempel möter redan i lag-språket, och det har tydligen tidigt funnits en tendens att sätta predikats-verbet i singularis, även när ett pluralt subjekt följer omedelbart efter.⁵⁰

⁴⁹ I det senast utgivna bandet av Stockholms tänkeböcker, 3 serien del 8 (1614—1615) har jag antecknat *Matz Erichsson drabanten* s. 111, *Hans Hindrikssons cammarerens hustru* s. 114 jämte vanligen *Johan Pärsson, guldsmedh* s. 80, *Lars Pärsson bätzman* s. 115.

⁵⁰ E. Wessén, Svensk språkhistoria III § 78.

Det enda fallet av annan typ inom det granskade partiet är ... *loth vxor Elin ... quit ... for alle arffdele, ther henne tilfallit war epter sin döde broder* 2: 244. Här kan emellertid föreligga en ren lapsus; skrivaren kan ha konstruerat, som om här hade stått *alt arf* i stället för *alle arffdele*. Inom det granskade partiet av skrivaren Ingevalds hand (s. 161—192) har däremot intet säkert fall av dylik inkongruens iakttagits.

Inkongruens av ett motsatt slag, pluralt predikat framför kollektivt singular subjekt, förekommer en gång, i anteckningen från den 12 maj (p. 464): *Tha loto radit vplesa tenkieboken*.

bb) Anders Olssons återgivande av Martins ord p. 460 r. 3 ff. innehåller i stort sett detsamma som Jöns Mattssons redogörelse p. 415 r. 10—12, men ordalydelsen visar betydande avvikelser. Vissa avvikelser beror emellertid snarast på att de två vittnesmålen kompletterar varandra. Dit hör Martins inledningsord enligt A. O. *Thin fendens skeffuel ok thin fendens skalk*, påståendet att Jöns har velat beröva Martin ära och rykte samt uppgiften, att han skall ha sagt om Martin: *ath jach är en skalk ok doblare ok ther medh ey haffuer een heel finger pa handena*. Den sista delen är så särpräglad, att man måste räkna med att ett dylikt yttrande verkligen har fällt. Om dess innebörd råder viss oklarhet. E. Noreen har med tvekan föreslagit, att beskyllningen skulle syfta på mened, då enligt en mycket spridd folktro de fingrar, som man har svurit falskt med, förtvinar.⁵¹ En annan möjlighet vore att yttrandet syftade på att Martins fingrar skulle vara vanställda av tortyr och att detta skulle betraktas som en ungefär lika grov vanheder som när en tjuv miste ena eller båda öronen. Jfr att under den 4 februari tänkeboken innehåller även en notis om en för mord misstänkt kvinna som hade suttit slagen i järn ett helt år »ok pa hennis fingra swnder vredne twa jomfrwr» 2: 248.

Men delvis måste olikheterna bero på ett fritt återgivande av hur orden fallit. Man jämföre t.ex. i J.M:s version *thw haffuer mik berychtet* med A.O:s *thw haffuer mik befört, beropat ok fortalith som en fändans skalk*, som är starkt emfatiskt genom hopningen av synonymer och den »kränkande» jämförelsen.

cc) Återstoden av ordväxlingen sådan den återgives av Anders Olsson ådagalägger mildare tongångar. Framst kommer dessa fram i A. O:s eget lugnande tal med dess två gånger upprepade *Kere Marten* — både Jöns Mattsson och Martin (till A.O.) uppges dessutom använda detta tilltals-

⁵¹ E. Noreen, Fornsvensk läsebok (1932) s. 167.

sätt. Detta bruk av *käre*, i lugnande tilltal till en upprörd person, varpå ex. saknas hos Sdw, är säkerligen helt genuint. Ett analogt fall ur Arboga stads tänkebok är: *kære lasse gør ække thet nw tik angrar æ medan tw lifwir* ATb 1: 41 (1455), yttrat av en kvinna till en våldsman. Genuint är också [det vädjande] *for Gudz schul*, som då liksom framgent var ett flitigt nyttjat lindrigare kraftuttryck; jfr *for Gudz scul, kom ecke fast wijdh myn rygh eller arma!* STb 2: 236 (1487); *Kere herrer, for Gudz scul nader mik* ib. 239.

nagantiidh 'någonsin'; jfr ä. nysv. *nânti(d)* (SAOB N 977), som vittnar om formens talspråkighet. Även de fsv. ex. som anföres i Sdw och Sdw suppl. förefaller vara talspråkligt färgade.

Jöns Mattssons: *jach haffuer thet ey giort* bör jämföras med Anders Olssons: *Jach hoppes, han hauer ey giort thet*. Det förra fallet, med objektet omedelbart efter det finita verbet, kan förmodas härröra från skrivaren, medan det senare kan vara direkt återgivet. I varje fall är typen *jag tror, det dröjer inte så länge* — med parataktisk ordföljd och utelämnat fogeord — helt gängse i nutida talspråk. Det är tämligen sällsynt i fsv., att konjunktionen utelämnas.⁵² Ett snarlikt fall, med indirekt anföring, från stadsskrivaren Ingevald är: *tha swarade Per patynemakare, thet war ecke meer [än] eth stoop miödh* STb 1: 73 (1476). I fortsättningen: *for thy jach haffuer hanom lenge kent* torde däremot ånyo skrivarens ordföljd komma till synes, medan: *Men, kere Marten, beder jach edher kerlige ... at ...* med det finita verbet före subjektet representerar en typ, som visserligen avviker från nutida svenskt talspråk men som med fog kan förmodas ha varit talspråklig i äldre tid, med obetonat subjektspronomen enklitiskt fogat till finitet: *Radher iak hwarion kristnom manne ...* (MB 1).⁵³

Meningen: *Kere Marten, welen j saa latha, tha töcker mik at j kome nogh betyden hiit* gör i huvudsak intrycket att innehålla genuin talspråksfraseologi. Innebörden kan förmodas vara: »låter du på det viset, så tycker jag att du har kommit hit i otid» (eg. alltför tidigt). Att här föreligger ett — förmodligen helt vanligt — talesätt bekräftas av att samma uttryck brukas STb 1: 400 (1482, Ingevald) av en Botvid grytgjutare, som i en mycket snarlik situation svarade en hotfull motståndare: *niwther jak ecke andra nadher, tha kom jak här bittiden nogh*.

Vid frasen *latha vpslaa ena goda tunno ööl* kan man undra, om Anders Olsson verkligen har brukat det fast sammansatta *upsla* och inte *sla up*, som även då kan förmodas ha varit det naturliga i talspråk. För

⁵² E. Wessén, Svensk språkhistoria III § 169.

⁵³ a.a. § 139.

att *vpslaa* inte är genuint här talar kanske det förhållandet, att — som jag har visat i annat sammanhang— Helmik är åtskilligt sparsammare med bruk av efterställd partikel vid infinita former än Ingevald; i ett parti av STb från tiden 1483—1488 förekommer hos Ingevald efterställning 61 gånger (19 %), hos Helmik 30 gånger (10 %).⁵⁴ Däremot vill jag med utgångspunkt från min nusvenska språkkänsla bedöma uttrycket *ena goda tunno öl* i stället för *ena tunno got öl* (enallage) såsom talspråkligt.

I *til allis wara behoff* har gen. plur. av *alder* fått *-s*-ändelse, vilket kan förekomma redan i början av 1400-talet.⁵⁵ Det följande *wara* (*ra* med förkortningstecken) bör snarast fattas som en — förmodligen stelnad — partitiv genitiv. Jfr från Ingevald å ena sidan: *ath foresee alles therres betzsta* STb 1: 43 (1476), å andra sidan: *är nogan edra noghan orätt gör* 1: 267 (1480); *som oss ellir noghan wora haffwer oforrettadh* 1: 268 (1480).

Över huvud understryker A.O:s vittnesmål hans goda vilja att bevara friden och ger vid handen, att Martin till slut efter hans ingripande har lugnat sig. Däremot har A.O. inför rätta undvikit att säga något om de verkligt ömtåliga yttranden, som Martin enligt anteckningarna från den 4 februari skall ha fällt — här finns ingenting om hotelser mot högt uppsatta personer i Stockholm eller kränkande yttranden om dannekvinnor i staden. Häri stämmer han delvis överens med Laurens i Hemmesta, som den 12 maj uttryckligen förklarade (p. 464), att han inte hade hört Martin »forthala eller vntsägie nagan borgamestere, radman eller nagen ander dandeman, som j staden bodde» men som i övrigt vitsordade Jöns Mattssons berättelse även i vad denna gällde Karin Rödehosa.

dd) *ath jak jngen hedher kan forwerffua ath sitie och pennes her medh hanom.*

Den reflexiva infinitiven *pennes* är ett engångsord, vars betydelse med stöd av kontexten kan förmodas vara 'träta, munhuggas'. Dess talspråksprägel torde vara omisskännlig. I Sdw suppl. har jag till jämförelse anfört sv. dial. *pänsa* 'banna, läxa upp ngn', vilket av Rietz 517 b uppgives från Västmanland, medan den vanligare sammansättningen *skurpänsa* eller *skrupänsa* uppgives som allmän. SAOB P 3066

⁵⁴ K. G. Ljunggren, Studier över förhållandet mellan verbalpartikel och verb i fornsvenskan (1932) s. 46 ff.

⁵⁵ V. Jansson, Genitiv på *-rs* av pronomina och adjektiv (Nysvenska studier 39, 1960, s. 209).

upptager ett dialektalt (småländskt) *pänsa* 'slå el. banka (sädeskärve) mot ngt (t.ex. mot logbalk), så att en del av sädeskornen faller ut.' *Pänsa* 'banna' etc. föres av Rietz och Hellquist⁵⁶ tillbaka till kyrkolatinets *poenitentia*, och det förefaller inte otänkbart, att även *pänsa* 'slå, banka' har samma ursprung.⁵⁷

Även om denna anknytning betydelsemässigt förefaller godtagbar, finns det anledning att tveka om dess riktighet, främst på grund av att en metates *pänsa* > *pännas* icke förefaller trolig.⁵⁸ Här skall i stället i korthet två andra möjligheter nämnas, som förefaller ligga närmare till hands.

Den ena är att här föreligger en gammal *s*-lös sidoförm — jfr t.ex. *krympa* — *skrympa* osv. till *spännas* 'klösa, riva (om kattor)', allmänt i svenska dialekter enligt Rietz 663 b, vilket skulle ge god mening.

Man kan emellertid kanske också anknyta till fsv. *päna* — som med svealändsk stavelseförlängning bör kunna ge *pänna*. Detta *päna* eller *pena*, som motsvarar da. och no. *penne*, ty. *pinnen* osv., är fr.o.m. 1500-talet styrkt i betydelsen 'slå järn tunt, uthamra, utsmida', t.ex. i förbindelsen *päna* eller *pena liar*.⁵⁹ Rietz uppger som sekundära betydelser 'avdraga skinnet på kreatur': »Bossen pänte märra» (utan ortsuppgift) och 'lägra en kvinna' (Ydre, Östergötland). Den förra av dessa kunde tänkas ligga bakom Martins *penmes* — däremot passar det ursprungliga 'hamra' osv. mindre bra, eftersom det under uppträdet i Alsike aldrig kom till slag och hugg.

Frågan tarvar en grundligare utredning än vad som har kunnat åstadkommas här.

En fortlöpande granskning sådan som den här företagna måste nödvändigtvis bli mosaikartad. Förr eller senare bör en samlad undersökning efter systematiska riktlinjer över mer eller mindre genuina talspråkliga inslag i våra tänkeböcker göras. De här meddelade anteckningarna, som skulle ha kunnat utökas med flera punkter, är endast att betrakta som några metodiska experiment och som ett litet spadtag till utforskandet av ett ämne, som helt visst kommer att visa sig givande för den som får tillfälle att fördjupa sig i det.

⁵⁶ Et. ordb. under *skrupens*.

⁵⁷ I behov av närmare utredning är måhända förhållandet mellan sv. dial. *pännesäd*, *pännsråg* 'råg som slås ur kärven genom pännsning' (SAOB P 3066) och ä. da. *pensskorn* 'avgift i säd', som uppenbarligen hör samman med ä. da. *pens* 'avgift', lat. *pensio* (Kalkar under *pens*).

⁵⁸ Jfr A. Noreen, Altschwedische Grammatik § 339.

⁵⁹ Sdw suppl. under *päna*, Rietz 498 a (*pena*), SAOB P 577.

REGISTER

- adjektiv, pluralböjn. i neutrum 110
alder gen. pl. *allis* 144
aldri *intet* 121 f.
allenaste 126
annars i uttr. *ey annars än* 136
asyndes 126
at ~ *thät* 111 f., 115 f.
besitin 126
 best. artikel 137
 best. slutartikel i uttr.-typen *N. N.*
 köpsvennen 140 f.
bevisa ivir ~ *ivir bevisa* 121
bitidha i uttr. *nogh bitidha* 143
böra i uttr. *mik bör* 114
doblare 21
ey ~ *icke, ecke* 114 f.
fa, impf. *fik* ~ *fikst* 117 f.
fal 'olycka' i kraftuttr. 116, 126 f.
fallandövel 116, 126 f.
fat i uttr. *thät star thik i fatit* 125
finger i uttr. *ey hava en hel finger* 142
flere ställt efter huvudordet 113
forvunnena nom. pl. f. 136
fridher i uttr. *bliva mädh fridh* 118
fänden i uttr. *the fändens skävlar* 133
färdh i uttr. *a färdhe* 135
giva (*nokrom ond ordh*) 122
graskinshora 137
 gruppgenitiv 139 f.
Guds jäm under 132
göra i uttr. *vara giort opa noken* 112
hava utelämnande av inf. eller finit
 form frf. supinum 122 ff.
hava 'ha rättighet, äga' 134
hustrunamn = makens binamn 137
hvat plus subst. i nom. 110 f.
illa i uttr. *fara illa* 118
 impf. 2 sing. *thu fikst* ~ *thu fik* etc. 117 f.
koma i uttr.-typen *koma springande* 113
 kond. satsfogning 122
 kongruens, predikatsverbets 141 f.
käre i lugnande tilltal 142 f.
löpa mädh nokon 138
mädh 'också' 109
män ~ *än* 135
 negationer 114 f.
nokon tidh 143
nokon 'någon annan' 134
Odhinskarl binamn 129
 okvädande jämförelse 133 f.
ordh i uttr. *aldri* *ordh* 116
 i uttr. *fra ordh ok til ända* 117
 part. perf. pl.-typen *forvunnena* 136
 part. pres. i uttr. *koma springande* 113
 i uttr.-typen *til görande* 122
 pers. pron. anaforisk upprepning 133
pännas 144 f.
sighia (*nokot*) *for nokon* 136
skävel 121
sta, impf. *stode* 108 f.
sta 'ansvara' 112
store Gud! nysv. 128, 132
stykke i uttr. *stykke fran stykke* 125
sum/som temporal konj. 114
 supinum, t-bortfall 138 f.
 supinum; utelämnande av ol. former av
 hava 122 ff.
sva adv. o. pron. 134
sva, förstärkande adv. till adj. 110
sva at = *at* 112
sätter perf. part. 114
'torrå du!' ä. nysv. 127
tvijl i uttr. *utan tvijl* 126 f.
tha 'om' 135 f.
'thaaara' i uttr. *'thaaara then och then'* 127 ff.
Thore gudh ä. nysv. 128 f.
thu ~ *I* 118
thät ~ *at* 111 f., 115 f.
thät i uttr.-typen *thät jak vet 'såvitt jag
 vet'* 119
um/om i uttr. *om torsdagx* 109
und i uttr.-typen *Guds jäm under* 132
upsla ~ *sla up* 143 f.
vi part. gen. *vara* 144
än ~ *män* 135

ANNE HOLTSMARK

Landsmaðr — landmaðr

I en artikkel i nærværende tidsskrift b. 74 s. 115—135 har Karl Gustav Ljunggren drøftet betydningen av ordet *landmann* i runene på de berømte »landmannsstenene« fra Skivum, Lund og Turinge, dansk og svensk vikingetid, han tar også med et *bomann* på Sövestadstenen. Han sammenfatter sine resultater s. 131: de betydninger man før har foreslått, 'landsmann' eller 'landmann' bør strykes i det er «ingalunda är otänkbart, att runda. och runsv. *landmannr* kan ha samma eller liknande innebörd som fnor. *lendrmaðr*, fvg. *lænder maþer* och att hinder icke synes möta för att *bomannr* betecknar 'fogde' e.d.» — tvertimot synes denne betydningen å passe vel så godt på disse stenene som så tydelig er reist over stormenn, som den betydningen som er foreslått før.

Ljunggren har også tatt hensyn til det eneste stedet hvor ordet *landmaðr* forekommer i skaldekvad, nemlig i Sigurðarbölkr 25, av Ívarr Ingimundarson, 12. årh.; Finnur Jónsson har oversatt det «bønderskaren», Lis Jacobsen foreslår «Mændene i Landet», men Ljunggren mener at *landmanna lið* i str. 25 varierer *hersa kyn* i str. 24, og at *landmaðr* og *hersi* har kunnet bety det samme.

Ljunggrens tolkning er etter min mening evident, jeg skulle tro at landmannsstenenes gåte bør løses i den retning.

I norr. forekommer *landmaðr* meget sjelden, det er ikke registrert i Larsson: Ordförrådet i de ä. isl. hskr. eller i Holtsmark: Ordförrådet i de eldste no. hskr., og «Gammelnorsk ordboksverk» har det ikke i sine samlinger. Fritzner siterer DI I, 580, det er en liste over noen rettigheter over hval som driver i land: *þessa reka eiga NN* og *NN hval halfan við landmenn*, her menes 'de som eier landet der hvalen er drevet i land'. Fritzner har *landmaðr* = *landsmaðr* fra Fm V 27, teksten er Ólafs saga ens helga, og den fullstendige utg. av samme saga ved O. A. Johnsen og Jón Helgason, Oslo 1930—41, har på det tilsvarende sted s. 502 *lanzmonnum*, med *lendum monnum* som eneste var. lect., og formen i Fm tør bero på feillesning.

I norr. er ordet *landmaðr* hvor første ledd av sammensetningen har stammeformen, lite brukt. Derimot er *landsmáðr*, første ledd i gen., meget almindelig; især kongesagaene bruker ordet mange steder, og konteksten viser at Fritzners oversettelse «en af Landets Indbyggere» er for generell.

Hverken *landmaðr* eller *landsmáðr* forekommer i norske runeinnskrifter med yngre runer.

Heller ikke Edda-språket kjenner — eller har kanskje bruk for — noen av de to ordene. Men i skaldekvad finner vi, foruten det ovennevnte *landmaðr*, flere ganger helt fra Sigvat, 11. århundre, ordet *landsmáðr*. I Lex. Poët. er vist til følgende steder:

Sigvat, lv. 19, sitert i Olav den helliges saga og Heimskringla (utg. Finnur Jónsson 1911 s. 358):

ráð eru liót ef láta
landsmenn konung þenna
 (lætr einorð fé firða
 ferð) liðþrota verða.

A-utgaven av Skjaldedigtning viser var. *liðsmenn* fra ett ms, AM 73. Situasjonen er i sagaen at Knut den mektige vil samle hær og angripe Norge, og kong Olav blir sviktet av sine menn. Setningen utenfor parentes kan oversettes: 'det er stygge råd om landets menn lar denne konge mangle (en) hær'; *ráð* og *láta* viser at man i *landsmenn* må se menn med magt til å legge opp råd og gjennomføre dem.

Valgarðr á Velli diktet om Harald Hardråde noen år senere. Verset er anført Hkr. 1911 s. 458, (også i Fagerskinna og Morkinskinna), Skjd. I A 390 B 360. Harald er på hertjetog i Danmark og angrep Roskilde, etter kampen

lógu *landsmenn* gnógir,
 ló Hel sumum frelsi.

,'det lå nok av landets menn (der),
 Hel nektet noen friheten'.

Landsmenn betyr vel 'landets innbyggere', men vi bør merke oss at det er menn i kamp, menn som verger landet.

Det tredje sted er mer tvilsomt, det er fra Magnus Berrfötts saga, v. 15 av Gísl Illugasons drápa om kongen. Ifølge sagaen (Morkinskinna s. 322, (utg. Finnur Jónsson, 1932), cod. Frisianus s. 272 utg. 1871) har

Magnus vært på herjetog, og i vers 14 forteller skalden at kongen har gitt sine menn hjemlov, i vers 15 heter det:

landsmenn lito / um liði gofgo
segl sædrifin / sétt við húno.

Det må vel være ,mennene i land' som til sin lettelse så seilene heist til topps og i sjøsprøyt over den gjeve hær.

Også her er *landsmenn* ,menn i kamp', Magnus har kjempet mot en flokk menn som verget landet mot ham.

Felles for alle tre skaldevers om *landsmenn* er at de hører hjemme i konge-sagaer, ordet blir brukt om menn som verger sitt land. Kong Olav trenger landsmenns hjelp mot kong Knut, Harald slåss med danske landsmenn ved Roskilde, og kong Magnus har kjempet mot landsmennene i Vesterveg. Ljunggren har stillet det da.sv. *landmann* sammen med norr. *lendr maðr*, og semantisk er det uomtvistelig, en mann med land. Men etymologisk er det som Ljunggren sier to ord, *lendr* forutsetter et verb *lenda* ,utstyre med land', mens en *landmann* kan ha sitt land uten å ha blitt *lendr* av noen annen. Mon det ikke er like riktig å stille det sammen med norr. *landsmaðr*? Spørsmålet krever en undersøkelse av det norrøne ordet ikke bare i de poetiske kilder, men også hvor det forekommer i norrøn prosa.

Med *land* kan man tenke på det geologiske fenomen ,land' motsatt ,hav' uten tanke på dets grenser eller storhet eller hvem som eier eller eventuelt bor på det. *Land* blir også — og like ofte — brukt om et bestemt stykke land, både stort og lite, det kan være et rike og det kan være en åkerflekk, underforstått er da at det er landet innenfor visse grenser og/eller at det eies av, eventuelt regjeres av en person eller et folk. I norr. danner *land* i den første, ukvalifiserte mening oftest sammen-setninger i stammeform, eks. *landkykvendi*, *landherr* (motsatt *skipaherr*), *landganga*, *landvegr*, *landviðri*. Hvor ordet gjelder ,ett land' står første ledd oftest i gen. *landsrétr*, *-endi*, *-friðr* og mange flere. Begge former kan forekomme undertiden med samme betydning, slik at *land-* og *lands-* kan være håndskriftsvarianter, f. eks. *land-folk* Fris. s. 8 *lands-folk* Hkr. s. 9, men det kan også gi en betydningsnyanse: *land-herr* og *landsherr*.

Landsmaðr blir bare sjelden brukt i entall, det gjelder en gruppe, en flokk *landsmenn*. Fritzner anfører bare ett eksempel på at det forekommer i entall, og jeg har ikke funnet flere. Det er fra Olav den helliges saga (Hkr. 1911 s. 394), før slaget på Stiklestad kom det en mann og tilbød Olav sitt følge, det var Arnljot Gelline. Kongen kjente ham ikke og

spurte ham om navn og ætt *æða hvar hann var landsmaðr*. Han svarer at han er ættet fra Jämtland og Helsingland. Det blir gjerne oversatt 'hvor han var fra', men ordrett står det 'hvor han var landsmann'. Sagaen fremhever Arnljots staselige utseende, han har hjelm og ringbrynje, sverd i beltet og et tykt gullprydet spyd i hånden, det er ingen småkar. Noen kapitler foran, s. 383, fortelles om stimennene Gaukatore og Avrafaste som kommer med 30 mann og tilbyr sin hjelp. Kongen spør *hvat monnum þeir sé* og de svarer at de er *þarlandzmenn*. Men de vil ikke la seg døpe og må gå sammen med de andre *markamenn* som er der.

Nesten alle kilder vi har som kan belyse ordet *landsmadr*, er islandske, selv om de handler om norske forhold. I norsk tekst fins det i Gammel norsk homiliebok, utg. Indrebø s. 110, i den norske versjon av Vita St. Olavi; vantro og onde menn gikk imot kongen, og han rømte unna til Gardar i øst, *ok vildi æigi at þvi sinni illu scripta við landzmenn sina*. Den latinske teksten har dessverre ikke noe tilsvarende til denne setningen. Det er mulig å oppfatte *landsmenn* = *landa*, pronomenet *sina* oppfordrer til det. Men det er ikke nødvendig å tolke ordet så generelt, det gjelder her også stridsmenn.

Juridisk er ordet ikke. Den eneste gang det er registrert fra norske lover er i Landsl. III 5: en utlæg mann som sier sann hersaga som *landsmenn* ikke vet av før, han skal dermed ha gjort seg *ítendr*, dvs. at fredløsheten oppheves om han kan melde fra om et krigersk angrep.

De «landsmenn» som skal vite om den fiendlige hær, må ha hatt med landevernet å gjøre. Det kan være landsmenn av den art som Olav den hellige kaller sine og ikke vil kjempe mot.

Kongespeilet bruker *landsmenn* om innbyggerne på Grønland, utg. 1945, s. 30, uten noen differensiering. S. 21 *menn* om islendinger, hskr. har varianter *landzmenn* og *þarlanzmen*.

I islandsk prosa fins *landsmenn* første gang i Are Frodes Islendingabok kap. 7 i den dømisaga Þorgeir forteller på Altinget da kristendommen ble innført: en dansk og en norsk konge lå i stadig strid inntil *landzmenn gerðu frið* mellom dem. Det er mulig her å legge hovedvekten på at fredsstifterne var hver av kongenes «landsmenn» i vår forstand, men man bør vel holde fast ved at de som stiftet fred mellom konger var ikke hvemsomhelst, og de bør ha hatt myndighet over menn som skulle føre krigen.

Det andre stedet Are bruker ordet er i kap. 10, hvor det heter at Gissur Ísleifsson ble viet til biskop *at þæn landzmanna*: det som skjer er at Gissur blir presentert av *lögretta* for Altinget, det er høvdingene som ber om at han må bli viet, og han reiser ut til sin erkebiskop med *þæn*

landsmanna om å bli viet. Likedan må det være høvdingene som er ment når det kap. 10 heter at han fikk innført tienden på Island fordi han var så *ástsæll af landzmonnum*, loven må vedtas av godene i logretta først, og det er vel de som er *hljóðnir* mot ham.

For vårt «landsmann» bruker Are et annet ord: *landi*, kap. 7, og vi bør oversette hans *landzmenn* med 'landets menn' hvor *menn* er brukt pregnant om *stjórnarmenn*.

Islendingen Snorre lar (Hkr. 1911, s. 303) sin landsmann Einar Þveræing holde en tale som svar til kong Olav som har bedt om å få Grimsey til «flåtestasjon». Olav har sendt hilsen til *hofðingium ok landzstiórarmonnum* og dermed hele almuen, og Einar taler til en forsamling av nordlendinger som er stevnet sammen på tinget, han fraråder *hérlandzmonnum* å forplikte seg til å betale skatt, og de må ikke la Olav få Grimsey *ef landzmenn vilja halda frelsi sinu*.

Det er tydelig at *landzmenn* her betyr noe mer enn 'innbygger' rett og slett. Olavssagaens forfatter har lagt Einar talen i munnen, han tenker seg at det er en sak mellom høvdinge, skatten skal eventuelt betales av de menn som rår over land, eier land, og om en fiendtlig hær slår seg ned på Grimsey, er det de samme landsmenn som må forsvare landet.

To av kongesagaene foreligger i norske håndskrifter, men har islandsk grunnlag. Det er Ups. Delagardie 8 av Olav den helliges saga og AM 310, 4to av Olav Tryggvessons saga, den siste er opprinnelig forfattet på latin, men den latinske tekst er tapt. I den første, utg. Ólafs saga hins helga, ved Oscar Albert Johnsen, Kristiania 1922, er *landsmenn* brukt 5 ganger, ss. 14 og 18 om mennene i land mot vikingene som kommer fra sjøen; s. 14 hører vi at *lanz mennener* blotet en margygr, *þotte þeim þat landvorn mikil*. Landsmenn har tydelig noe med landevernet å gjøre. S. 36 kommer ufreden østfra, og det er igjen *landsmenn* som tar opp saken, ber Olav *sia nokcot rað firir folkenu at ofrið sia mætte minka*. S. 42 er *landsmenn* de førende på tinget. Kong Knut har krevd skatt, og Olav spør på to ting om dette er rett. På det tredje taler kongen *oc vill raða um við lanzmenn*. Da står en opp og bærer vidne om hva hans far og farfar har sagt og sier selv at han heller vil kjempe enn å betale skatt til Knut. S. 74 er *landsmenn* brukt om de stormenn som fulgte Olav til Gardar.

S. 18 er *landsmenn* «menn i det landet» og de har *átrúnað* til en spåkone som også spør kong Olav.

I Odd munks saga om Olav Tryggvesson, utg. av P. Groth, Cod. AM 310 4to, Kria. 1896. står *landsmenn* for «menn i land(et)», 18¹³ er det *allir landzmenn* hos vendene som ba Olav bli da han ville reise etter at

dronningen var død. Det kan neppe være hele folket som forfatteren tenker på. S. 18¹⁹ er det iallfall menn som forsvarer landet: Olav gikk iland i Danmark og gjorde strandhugg og drev feet til stranden, da ble han stanset: *landz menn somnuðuz saman oc sottu eptir þeim með miklu liði*, og for å slippe fra faren lovte Olav å bli kristen. «Landsmenn samlet seg og forfulgte dem med en stor hær», de er ikke selve hæren, men de menn som kan reise en hær når det trenges.

Uttrykket *með af styrk landzmannna* Hkr. 1911 s. 202 og Fagerksinna, (utg. Finnur Jónsson, Kbh. 1902—03), s. 195, er opplysende.

Fagerskinna forteller at Magnus den gode fikk *allan Noreg* som senere blir kalt *landit*. Folk i landet blir kalt *þegnir ok allr múgr*. Hordaknut sa at Magnus hadde *sæzk i sin lond*, kong Magnus hevdet derimot at Knut hadde sveket Olav og øvet *lannz ran*. Men nå ville Magnus hevne det med hjelp fra sin (nå salige) far og *með styrk lannz manna sinna*. Det er militær hjelp han stoler på. Det samme er tilfelle i den talen Snorre lar kong Rørek holde mot Olav den hellige, han sier om Håkon jarl at han *þóttisk fullkominn til ríkis af styrk landsmannna* (Hkr. 1911, s. 202). Men så viste det seg hvor hard han var *við landzfolkit*, og det ble til at *allr landz múgr* ville ha Olav Tryggvesson.

I det siste tilfelle er det gjort forskjell på «folket» og «landsmenn», de siste er en snevrere gruppe knyttet til høvdingen. Snorres sprogbruk når det gjelder *landzfolk* og *landzmenn* kommer tydelig frem Heimskringla s. 164 (Hkr. 1911): Gudrød Eiriksson kom fra England og ville erobre Norge, han kom *til landz* i Viken og tok til å herje, han ville bryte under seg *landzfolk* og krevde å bli tatt til konge. Men *landzmenn* så at en hær var kommet, en stor hær, og de ba om grid og tilbød å la tingbud fare *ok bióða honum heldr viðtøku*, og så ble det sendt ut tingbud, og bøndene valte da heller å ta imot ham enn å bli herjet. Det er *landzmenn* som kaller sammen tinget, og det er *bændr* som fatter vedtak.

I kap. 182 av Olavs saga er det tydelig at Snorre med *landsmenn* har tenkt på storfolk. Olav lot mektige og svake få samme straff, *lét iafna refsing hafa ríkan ok óríkan, en þat þótti landzmønnum ofrausn*, og så ble det fiendskap fordi de mistet sine frender ved en rettferdig dom fra kongen, og da ble det *uppreist er landzmenn gerðu ímóti Óláfi konungi*. (Hkr. 1911 s. 371). Både *ríkir* og *óríkir* er kongens «landsmenn» i vår forstand, de er også «landets innbyggere», men det er bare de mektige som har hatt noe å si på at kongens rettferdighet skulle ramme dem så vel som de maktesløse.

I Olav den helliges saga kap. 247 (Hkr. 1911, s. 417) står striden mellom Alfiva og *landzmenn*, for *landzmenn kunnu því illa* at de skulle få danske

menn til herrer. Og det er som vi så, *landsmenn* som reiser og henter Magnus.

Min dokumentasjon er noe ensidig tatt fra Snorres kongesagaer. Men andre sagaer av kongesaga-typen gir også eksempler som viser valøren av norrønt *landsmenn*. Knýtlinga saga s. 67 (utg. Sogur af Danakonunga, Kbh. 1917—25) forteller om et kongevalg på *Vébiargar þing*. Alle høvdinger er kommet der. En av bøndene taler og sier et alle *landsstiórnamenn* og høvdinger må vel være enige om at *Biörn er ágætastr af landsmönnum ok mest ráðandi*, han var ikke tilstede, og valget ble utsatt. S. 72 da Knut ble valgt, heter det at han blir tatt til konge *at ráði allra landsmanna yfir allt Danaveldi*. Det var også på tinget i Viborg.

S. 202 har den danske konge sine *landsmenn* med på et mislykket tog mot Norge *ok líkaði landsmönnum þat illa* — det er de danske krigere og høvdinger det er tale om.

Orkneyinga saga (utg. Reykjavík 1965) s. 296 lar Harald kalle til samtale *landsmenn ok aðra höfðingia ok leitaði ráða við þá*; det er menn som har høvdinge-status. A. B. Taylor har utgitt en kommentert oversettelse av Orkneyinga saga, (Edinburg 1938), han vil rette *landsmenn* til *lenda menn*, det er ikke nødvendig og er heller ikke akseptert av Finnbogi Guðmundsson, utgiveren av den nye Reykjavík-utgaven; *landsmenn* brukes om de førende i landet. S. 103 tales om dem som herjet *á bændr ok landsmenn*, og s. 213 er det helt sikkert menn med myndighet: Ragnvald jarl kom på sin Jorsalaferd til Galizia litt før jul, han går i land der og søker *landsmenn* der om at de skulle *stedja þeim torg til matkaupa* — de vil ha rett til å handle til seg mat og ber om et torv hvor det kan foregå. De *landsmenn* de ba om det, må ha vært en slags øvrighet. De svarer at de har et dårlig matland, og de ble dertil utplyndret av besetningen i en *kastali* i nærheten, ettersom Ragnvald har så stor hær, kan han kanskje fri dem fra disse mennene i kastellet, gjør han det, så skal han få kjøpe mat. Ragnvald seirer over kastellet og får den mat han trenger. *Landsmenn* er de styrende både i krig og fred.

Denne eksempelsamling er langt fra fullstendig. Ordet er slett ikke sjelden brukt, og det kan være lett å oversette det helt nøytralt med «landets innbyggere» e.l. «Landsmann» i vår mening er ikke sikkert helagt fra norrønt; man kunne tenke på en av de eldste forekomster, Homilie-boken s. 110, som ikke lar Olav ville kjempe mot sine *landsmenn*, men vi gjør sikkert rett i å tenke mer på at *landsmenn* er hans egne krigere enn hans kompatrioter.

Som før sagt, ordet er ikke juridisk. Det betegner heller ikke noen bestemt stand, slik som bønder og lendmenn. Men det bør tillegges en

politisk mening, førende menn av enhver art som har myndighet til å representere det land de bor i. De er eo ipse på den tid landeiere, eller de kan styre land for en annen eller ha land i len, være *lendir menn*. Landsmenn er et omfattende begrep, så mange slags høvdinger som det fantes, trengtes det for en sagaskriver en betegnelse som kunne gjelde uten spesifisering.

De viktigste oppgaver for landsmenn har vært *landvörn* og *landstiörn*. At det har vært behov for slike, kan man forstå når man leser Asgaut Steinnes' avhandlinger om Utskyld, (Historisk tidsskrift b. 36, 1953) og Husebyar, Oslo 1955. Ved hjelp av en gammel skatteordning og stedsnavnene Huseby som fins spredt over hele Norge (og Sverige, mindre i Danmark), påviser han en organisert administrasjon og et landsomfattende forsvarssystem fra før Harald Hårfagres tid. Den konge eller jarl som ville være herre i landet, måtte ha sine «landsmenn» på de strategiske steder, hvilken navnebot — tittel — han nå valgte å gi den enkelte.

Detta gjaldt i Norden. Når vikingene kom i land i et fremmed land kunne de enda mindre vite hva navnebot den som forsvarte landet mot dem hadde. Men de kunne gå ut fra at det var «landsmenn» — menn med den oppgave å forsvare og styre landet — landets menn.

ROLF HELLER

Knytlinga saga

Bemerkungen zur Entstehungsgeschichte des Werkes

Sind Knytlinga saga und Laxdæla saga demselben Verfasser zuzuschreiben, und kennen wir in Olaf Thordssohn diesen Verfasser? — Peter Hallberg beantwortet beide Fragen mit einem entschiedenen Ja, obgleich gegen seine 1963 in dem Buch „Ólafur Þórðarson hvítaskáld, Knýtlinga saga och Laxdæla saga“¹ aufgestellte These verschiedene Einwände vorgebracht worden sind. Die Erwiderung auf meine kritischen Bemerkungen in Arkiv 80, 1965², läßt jedoch nach meiner Auffassung an einigen Stellen eine klare Antwort vermissen und verschiebt zum Teil die Akzente nicht unwesentlich. Ich halte es daher für gerechtfertigt, das Thema noch einmal aufzugreifen und einige der wichtigsten Punkte unter Verwendung neuer Argumente zu prüfen.

I.

Da Hallberg die von ihm selbst aufgeworfene Frage nach dem Verfasser der beiden Werke mit Hilfe sprachstatistischer Methoden beantworten zu können glaubt, ist es verständlich, daß er zuerst einmal alle statistisch nicht zu lösenden Probleme beiseitesetzt. Gleichwohl muß er sie beachten und auch außerhalb des statistischen Materials befriedigende Antworten vorlegen können, wenn seine These überzeugen soll.

So ist er, wenn die Knytlinga saga (Knytl.) ein Werk Olaf Thordssohns sein soll, m.E. gezwungen, eine einleuchtende Erklärung für das Abbrechen der Darstellung im Jahre 1187 zu geben. Daß mit diesem Jahre Saxo Dänengeschichte schließt und damit die Hauptquelle des Knytl.-Verfassers für den Schlußteil seines Werkes versiegt, kann jedenfalls nicht als ausreichende Begründung angesehen werden³. Auf Grund eigener Beobachtungen während des Besuches am Hofe Valdemars II. und der

¹ Ett försök till språklig författarbestämning, in der Rh.: Studia Islandica, Heft 22, Reykjavík (im folgenden abgekürzt: Stud. Isl. 22).

² Vgl. Heller, Laxdæla saga und Knytlinga saga. Studien über die Beziehungen zwischen den beiden Sagas, S. 95—122 (abgek.: Ark. 80), bzw. Hallberg, Ólafur Þórðarson hvítaskáld, Knýtlinga saga och Laxdæla saga. En motkritik, S. 123—156 (abgek.: Ark. 80).

³ Anders sieht es Hallberg, Ark. 80, S. 125.

dabei gesammelten Informationen könnte Olaf keineswegs so von Saxos Berichten abhängig gewesen sein, daß er seine Darstellung im gleichen Jahre hätte abbrechen müssen. Wenn aber kein solcher Zwang vorlag, dann bleibt diese Zeitgrenze unverständlich. In den Schlußkapiteln der *Knytl.* wird Erzbischof Absalon als Krieger und Ratgeber so in den Vordergrund geschoben, daß dahinter selbst das Bild des Königs verblaßt. Es hätte nichts näher gelegen, als den historischen Überblick mindestens bis zum Jahre 1202 weiterzuführen, in dem der Verfasser mit dem Tod beider, König Knuts und des Erzbischofs, einen natürlichen Einschnitt in der Geschichte des Königshauses erreicht hätte.

Für jeden anderen Verfasser kann das Versiegen der wesentlichsten Quelle Grund genug gewesen sein, die Feder beiseitezulegen, für Olaf Thordsson nach meiner Auffassung nicht. Bei ihm müßte man sogar weiter fragen — und ich habe darauf schon früher hingewiesen¹ —, warum er die Regierungszeit seines königlichen Gastgebers nicht in sein Werk aufgenommen hat². Ich empfinde es als einen Widerspruch, daß Hallberg auf der einen Seite die Bedeutung von Olafs Aufenthalt in Dänemark unterstreicht, weil er damit ein Argument für Olafs Verfasserschaft in Händen zu halten glaubt, auf der anderen aber der oben gestellten Frage ausweicht. Auf jeden Fall bieten seine Worte: „... något säkert kan man inte veta. Och skälen till att författaren har avbrutit sin framställning där han gjort det, kan ha varit av olika art ...“³ auch nicht die Andeutung einer Lösung des vorliegenden Problems.

In diesem Zusammenhang ist auch zu beachten, daß sich der viel zitierte Satz über Olafs Aufenthalt am dänischen Hofe (in c. 127 der *Knytl.*) anschließt an eine Angabe über die beiden ehelichen Söhne Valdemars I.: „þörn Valdimars konungs ok Suffíu dróttningar váru þau Knútr konungr ok Valdimarr gamli, er síðan var konungr í Danmörk, er einhverr hefir verit ágætastr konungr hingat á Norðrlönd“⁴. Nach Hallbergs Ansicht hätte Olaf also ausdrücklich auf Valdemars spätere Regierung und seine Bedeutung als Herrscher hingewiesen, es dann aber unterlassen, über diese Periode zu berichten. Mir erscheint dieser Gedanke abwegig, gerade weil es sich um einen Mann handelt, der wohl mehr als jeder andere Isländer seiner Zeit die Voraussetzungen gehabt hätte, ein zutreffendes Bild von König Valdemar II. zu zeichnen.

Wenn man in Olaf den Verfasser der *Knytl.* sehen will, ist auch die Frage von Bedeutung, wann er dieses Werk geschaffen haben könnte, da mit seinem Todesjahr eine Zeitgrenze gegeben wäre. Hallberg geht darüber mit wenigen unscharfen Formulierungen hinweg, und einige wesentliche Punkte scheinen dabei nicht berücksichtigt zu sein.

¹ Ark. 80, S. 98.

² Ein Preisgedicht Olafs auf Valdemar (von dessen einstiger Existenz wir durch das *Skáldatal* wissen) beweist sein Interesse an dieser Herrschergestalt und setzt ein bestimmtes Maß an Wissen über die Lebensumstände des Königs voraus.

³ Ark. 80, S. 125.

⁴ Die *Knytlinga saga* wird zitiert nach der Ausgabe von Carl af Petersens und Emil Olson, København 1919—25 (Samfund til udg. af gammel nord. litteratur, XLVI). — Alle Zitate werden in Kleinschreibung gegeben.

In c. 127, kurz nach der Angabe über Olaf Thordssohn, heißt es¹: „Engilborg var ok dóttir Valdimars konungs Knútssonar, er átti Philipp-ús Frakkakonungr, faðir Hlōðves Frakkakonungs, er vann Damiað“. In der Forschung herrscht Einmütigkeit darüber, daß damit die Einnahme von Damiette in Ägypten durch Ludwig IX. von Frankreich im Jahre 1249 gemeint ist, auch wenn sie hier fälschlicherweise seinem Vater Ludwig VIII. zugeschrieben wird. — Wiederum wenige Zeilen danach ist von einem Urenkel König Valdemars I. die Rede; es ist Valdemar, ein Sohn Birger Jarls, dem das Attribut „Sviakonungr“ beigegeben ist. Dieser jüngere Valdemar wurde im Jahre 1250 zum schwedischen König gewählt. Neben seinem Bruder Eirik wird auch eine Schwester genannt: „Ríkiz, er átti Hákon ungi Nóregskonungr“. Diese Ehe wurde im Jahre 1251 geschlossen, und Hakon, der junge Gemahl, starb bereits im Jahre 1257.

Man hat bisher nicht den geringsten Anlaß gesehen, das c. 127 der Knytl. für einen späteren Einschub zu halten². Ähnliche genealogische Übersichten finden sich auch an anderen Stellen des Werkes. Damit ergibt sich zwingend, daß die Knytl. nicht vor 1251 entstanden sein kann. Man muß sogar überlegen, ob die Worte „Ríkiz, er átti Hákon“ den Tod Hakons nicht schon voraussetzen.

Im Lichte dieser Angaben nehmen sich Hallbergs Andeutungen über die Abfassungszeit der Knytl. etwas seltsam aus. Er sagt³: „Rimligt är väl också, att Ólafr först har tagit itu med utformningen av *Knýtlinga*, medan han ännu hade intrycken och informationerna från Danmark i färskt minne“. Da kaum anzunehmen ist, daß der Verfasser über ein Jahrzehnt an der Knytl. gearbeitet hat, kann von frischer Erinnerung bei Olaf nicht die Rede sein, und Hallbergs Überlegung erweist sich als unbrauchbar für eine zeitliche Fixierung. Wenn aber die Knytl. frühestens in den 50er Jahren aufs Pergament gekommen sein kann, ergibt sich eine weitere wichtige Folgerung: Die Niederschrift der Laxdœla saga (Laxd.) kann nicht vor der Mitte des Jahrzehnts 1250/60 angenommen werden. Zwischen ihr und der Knytl. (bzw. einem Teil der Knytl.) bestehen — wie auch Hallberg anerkennt — Gemeinsamkeiten in Motiv und Wortschatz, die eine direkte literarische Beziehung verraten⁴. Es dürfte wohl nicht in Frage gestellt werden, daß hierbei die Isländersaga der nehmende Teil ist, die Laxd. damit als das jüngere der beiden Werke anzusprechen ist.

Hinsichtlich der Datierung der Laxd. hält sich Hallberg an die herrschende Meinung, die sie in die Mitte des 13. Jahrhunderts setzt⁵; zumin-

¹ Zu den folgenden Angaben vgl. zuletzt Sven Axelson, Om Knytlingsasagas datering samt dens författare, in: Historisk Tidsskrift 39, Oslo 1959, S. 140 ff.

² Es ist zu beachten, daß man nicht von einem späteren Einschub sprechen könnte, ohne zugleich die Bemerkung über Olaf als jüngere Zutat zu kennzeichnen. Ein Bearbeiter hätte sich jedoch zweifelsohne anders ausgedrückt, wenn er Olaf als Verfasser des vor ihm liegenden Werkes angeben wollte. Man könnte also auch mit dieser These keine Stütze für Olafs Verfasserschaft gewinnen.

³ Stud. Isl. 22, S. 62.

⁴ Vgl. Heller, Laxdœla saga und Königssagas, in der Rh.: Saga. Untersuchungen zur nordischen Literatur- und Sprachgeschichte, Heft 5, Halle 1961, S. 13 ff.

⁵ Vgl. a.a.O. S. 25.

dest läßt er an keiner Stelle eine andere Auffassung erkennen. Manche Forscher nennen in diesem Zusammenhang sogar ein bestimmtes Jahr, 1248, und vertreten die Auffassung, daß zumindest der erste Teil der Laxd. vor diesem Zeitpunkt niedergeschrieben worden sein muß¹.

Man muß auf jeden Fall etliche Jahre über diesen Zeitpunkt hinausgehen, wenn man sich die Knytl. als geschlossenes Werk eines Mannes vorstellt und die literarischen Übernahmen in der Laxd. berücksichtigt. Das ergäbe eine zeitliche Fixierung dieses Werkes, die bisher niemand in Erwägung gezogen hat. Hallberg erwähnt diese notwendige Folgerung mit keinem Wort².

Ausgangspunkt dieser Überlegungen war die Angabe über die Hochzeit Hakons des Jungen und der Rikiz im Jahre 1251. Müßte man gar den Tod Hakons im Jahre 1257 als frühesten Termin für die Niederschrift der Knytl. ansehen, dann käme Olaf als Verfasser der nach der Knytl. entstandenen Laxd. bereits kaum mehr in Frage, ja man dürfte auch mit vollem Recht für die Knytl. an seiner Verfasserschaft zweifeln.

Zu dem Gesagten ist noch hinzuzufügen, daß Sven Axelson, anknüpfend an die Nennung zweier Söhne Birger Jarls (in c. 127), weitergreifende Überlegungen angestellt hat, in deren Ergebnis er sich die Knytl. erst zwischen 1271 und 1275 entstanden denkt³. Er geht von der auffälligen Tatsache aus, daß als Söhne Birger Jarls nur Valdemar und Eirik genannt werden, nicht aber Magnus und Bengt. Aus einem Brief Birger Jarls vom Jahre 1266 scheint hervorzugehen, daß Magnus sein zweitältester Sohn gewesen ist; er hätte somit in der Knytl. vor Eirik genannt werden müssen. Axelson sucht die Erklärung in dem unterschiedlichen Verhalten der Brüder während der damaligen inneren Unruhen in Schweden, das nach seiner Auffassung dazu führen konnte, daß der eine in dem genannten Zeitraum im Ausland besser bekannt war als der andere.

Es braucht nicht betont zu werden, daß bei dieser zeitlichen Fixierung, die der bisher geltenden Auffassung nahekommt⁴, von Olaf als Verfasser überhaupt nicht mehr die Rede sein kann.

Insgesamt dürfte also die Zahl der gegen Olaf sprechenden Argumente größer sein als die der für ihn sprechenden.

II.

Laxd. und Knytl. sind nach Inhalt und Form zwei grundverschiedene Werke. Einem in sich geschlossenen, bis in die Einzelheiten durchdachten Kunstwerk steht ein historisches Übersichtswerk gegenüber, das aus

¹ Vgl. z.B. Einar Ól. Sveinsson in der Einleitung zur Ausgabe der Saga in: Íslenzk fornrit V, Reykjavík 1934, S. xxvi f.

² Man könnte vielleicht eine Lösung des Problems finden, wenn man davon ausgehe, daß eines der beiden Werke nicht in einem Zuge entstanden sei (oder daß das gar für beide gelte); damit würde jedoch einzig und allein die Zahl der Unbekannten erhöht.

³ A.a.O. S. 143 f.

⁴ Vgl. zuletzt Albeck unter dem Stichwort „Knýtlinga saga“ in: Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid, Bd. VIII, København. 1963, Sp. 616: „Alm. vis antages K.s. at være blevet til i tiden o. 1260—70.“

mehreren locker zusammengefügteten Teilen besteht. Dieser Sachverhalt macht es nicht leicht, mit Hallberg zu glauben, daß ein Verfasser beide Werke geschaffen habe. Hallberg meint, daß die Erklärung für die Unterschiede einzig und allein in dem Charakter der Knytl. als einem historischen Übersichtswerk zu suchen sei. Bei der Laxd. habe der Verfasser Gestalten und Vorgänge mehr oder weniger frei schaffen und zusammenstellen können; bei der Knytl. dagegen spiele das Moment historischer Treue eine größere Rolle und der Verfasser sei durch sein historisches Wissen in beträchtlichem Maße gebunden gewesen. Die auffallenden Besonderheiten in der Darstellung der einzelnen Teile dieses Werkes, der wiederholte Wechsel von Ausführlichkeit und trockener Kürze, von ursächlicher Verknüpfung und bloßer Reihung von Ereignissen, von guter Charakterzeichnung und blasser Etikettmanier, seien im wesentlichen auf das unterschiedliche Material zurückzuführen, das dem Verfasser vorgelegen hat.

Demgegenüber bin ich der Ansicht, daß derjenige, der die Laxd. gedichtet hat, auch in der Lage gewesen wäre, aus dem heterogenen Stoff über die Geschichte des dänischen Herrscherhauses vom 10. bis zum 12. Jahrhundert stilistisch etwas Geschlosseneres, in sich Einheitlicheres zu schaffen, als uns in der Knytl. vorliegt. Hallberg bezeichnet das als gründliches Verkennen des Gattungsunterschiedes zwischen den beiden Sagas¹.

Es erscheint mir nicht sicher, daß die Betonung des Gattungsunterschiedes der beiden Werke in der vorliegenden Frage weiterhelfen kann. M.E. wird dadurch der Sachverhalt zu sehr vereinfacht. Denn neben der Frage, ob Knytl. und Laxd. von demselben Mann verfaßt sein können, taucht sofort die zweite auf, ob die Knytl. überhaupt als das Produkt eines in sich geschlossenen Schaffensprozesses angesehen werden darf.

Das Kernstück dieser Saga mit den Berichten über das Leben von Knut Sveinsson, dem späteren Heiligen, ist für sich genommen eine Saga, die nach innerer Struktur und äußerer Form den besten literarischen Schöpfungen des 13. Jahrhunderts an die Seite gestellt werden kann.

Hallberg will ein bereits fertig vorliegendes Prosawerk über jenen Knut, das der Knytl.-Verfasser in seine Gesamtdarstellung aufgenommen hat, nicht gelten lassen. Er muß also der Auffassung sein, daß dem Verfasser über Knut zwar ausführlichere Angaben vorgelegen haben als für andere Herrscher, der Aufbau dieser Abschnitte und die Formulierung im Einzelnen jedoch sein Verdienst sind. Dann bleibt es aber unverständlich, daß er in anderen Partien seines Werkes auch nicht annähernd dieselbe Höhe dichterischer Gestaltung erreicht hat. Eine weniger feste Quellengrundlage oder gar geringeres Interesse an einzelnen Herrschern können nicht als Erklärung dafür angesehen werden, daß mehrere Teile desselben Werkes künstlerisch stark abfallen.

Hallberg sucht dem vor allem auf zweierlei Weise zu begegnen, einmal mit dem Hinweis auf vergleichbare Unterschiede in der Darstellung in

¹ Ark. 80, S. 126: „Här tycks mig Heller grundligt misskänna artskillnaden mellan *Laxdæla* och *Knytlunga*“.

Snorris Heimskringla, zum anderen mit der Behauptung, Urteile über den Stil altnordischer Werke seien zu sehr von modernen Gesichtspunkten abhängig, als daß sie allgemeine Gültigkeit beanspruchen könnten.

Diese Einwände erweisen sich bei näherem Zusehen als für den vorliegenden Fall nicht ganz zutreffend.

Natürlich muß häufige Verwendung derselben Ausdrücke innerhalb einer geschlossenen Erzähleinheit weder ein Zeichen für mangelnde Ausdrucksmöglichkeiten des Verfassers sein, noch in den Ohren der Hörer des 13. Jahrhunderts so monoton geklungen haben wie in den unseren. Gleichwohl heben sich Werke oder Teile von Werken mit ständiger Wiederkehr derselben Ausdrücke für dieselben oder vergleichbare Vorgänge von anderen, in denen es der Verfasser verstanden hat zu variieren, so deutlich ab, daß der stilistische Gesamteindruck in dem Für und Wider um einen bestimmten Verfasser durchaus ein Argument abgeben kann. Wenn aber auch in diesem Punkt bei der Bewertung der sprachlichen Erscheinungen Vorsicht am Platze ist, kann man m.E. doch gültig darüber entscheiden, ob mit Wortübereinstimmungen gepaarte Motivwiederholungen von einem Verfasser bewußt gesetzt worden sind und einem künstlerischen Zweck dienen oder nicht. Ein Blick über das ganze Werk hin läßt kaum einen Zweifel, ob ein Verfasser Wort- und Motivwiederholungen als Stilmittel angesehen und beim Aufbau seines Werkes überlegt verwendet hat, ob ihm einzelne Erscheinungen dieser Art nur durch Zufall untergelaufen sind oder ob sie gar Zeugnis ablegen von einem gewissen Mangel an Ausdrucksmöglichkeiten¹.

Bei Snorris Heimskringla (Hkr.) wird niemand bestreiten, daß sich die einzelnen Teile der Geschichte der norwegischen Könige nicht unwesentlich voneinander unterscheiden. Die Unterschiede liegen aber in erster Linie in der Ausführlichkeit der Darstellung, in der Fülle der mitgeteilten Details, weniger in der künstlerischen Qualität des Erzählten. Für die Zeit der Herrscher vor Olaf dem Heiligen wie für die Zeit seiner Nachfolger bietet das Werk zahlreiche Beispiele souveräner künstlerischer Bewältigung des Stoffes, die den besten Partien in der Lebensgeschichte Olafs gleichwertig sind. Snorri hat es zudem in beachtlichem Maße verstanden, das Ganze als Einheit erscheinen zu lassen, obwohl auch ihm nur sehr ungleiches Material über das Leben der einzelnen Herrscher zur Verfügung gestanden hat. Vor allem aber hat er, worauf schon oft hingewiesen worden ist, auch den Stücken, die er älteren ihm schriftlich vorliegenden Werken entnommen hat, seinen Stempel aufgedrückt, so daß sie sich nach ihrer Verschmelzung nicht oder nur gering von ihrer neuen Umgebung abheben. Das trifft auch für den Wortschatz zu.

Bei der Beschäftigung mit Verfasserfragen ist dem Wortmaterial besondere Bedeutung beizumessen, weil bei ihm ein Urteil nicht von subjektiven Deutungen abhängig ist.

Auch wenn innerhalb eines Werkes ein handlungsarmer, in chronik-

¹ Ich glaube, für die Laxd. nachgewiesen zu haben, wie souverän sich der Verfasser dieses Stilmittels bedient und welchen künstlerischen Zwecken er es untergeordnet hat; vgl. Studien zu Aufbau und Stil der Laxdæla saga, in: Arkiv 75, 1960, S. 113 ff.

artigem Stil geschriebener Abschnitt neben einem anderen steht, in dem viele Fäden eines dichten Handlungsgeflechtes breit ausmalend verfolgt werden, ist eine grundsätzliche Einheitlichkeit des Wortgebrauchs zu erwarten, wenn *ein* Verfasser am Werk war. Die Laxd. ist ein Musterbeispiel dafür. Die cc. 1 bis 27 unterscheiden sich wesentlich von dem folgenden Hauptteil der Saga: Die Ereignisketten dieses Abschnittes sind verhältnismäßig kurz und ihre innere Verknüpfung ist zum Teil ziemlich locker; die Handlung fließt noch nicht als breiter Strom dahin wie nach dem Auftreten der Hauptpersonen der Saga. Alles wirkt wie eine Art Einleitung zum eigentlichen Thema. Trotz dieser Besonderheiten läßt eine Untersuchung des Wortschatzes keinen Zweifel daran, daß die gesamte Saga das Werk *eines* Mannes ist. Die „Lieblingsausdrücke“ des Verfassers sowie die unter mehreren Möglichkeiten ausgewählten und von ihm bevorzugten Wörter und Wendungen sind gleichermaßen im Einleitungs- wie im Hauptteil zu finden. Hinzu kommt, daß viele in den frühen Kapiteln verwendete Formulierungen als Motivparallelen bei den Hauptfiguren wieder auftauchen¹.

Es könnte nunmehr wiederum der Einwand erhoben werden, daß die Forderung nach erkennbarer Einheitlichkeit des Wortschatzes nur bei einem Kunstwerk wie der Laxd. Gültigkeit habe, nicht aber — oder wenigstens nur in einem geringen Maße — bei einem historischen Übersichtswerk. Dieser Einwand erscheint mir jedoch nicht stichhaltig. Auch ein Verfasser, der Quellen verschiedener Herkunft ausschöpft, wird sich — bewußt oder unbewußt — des ihm eigenen Wortschatzes bedienen, sofern er diese Quellen durchgehend bearbeitet. Nur wenn er sie als geschlossenes Ganzes übernimmt und in sein Werk einbaut, wird der ursprüngliche Wortlaut weithin unangetastet bleiben.

Leider fehlt es noch immer an einer umfassenden Untersuchung des Wortschatzes der Heimskringla. Immerhin lassen sich auf einem Teilgebiet einige interessante Feststellungen treffen. Das Beobachtungsmaterial liefern Hallbergs Paarwortserien in der Arbeit über Snorri und die Egils saga Skallagrímssonar².

Hallberg führt dort insgesamt etwa 180 Adjektive auf, die er in der Hkr. (Snorri A und Snorri B) und jeweils einer der fünf großen Isländersagas als Paarwörter gefunden hat³. Ausgehend von der herkömmlichen Dreiteilung der Hkr. (mit der Óláfs saga helga als Mittelstück bzw. II. Teil) kann man an Hand der Hallbergschen Stellenangaben ermitteln, daß ein gutes Drittel dieser 180 Adjektive in mehr als einem Teil des Werkes verwendet wird⁴. Bei den Paarwort-Verben ergibt sich dasselbe Bild. Von insgesamt

¹ Vgl. dazu den genannten Aufsatz in Arkiv 75.

² Snorri Sturluson och Egils saga Skallagrímssonar. Ett försök till språklig författarbestämning, in der Rh.: Studia Islandica, Heft 20, Reykjavik 1962, S. 75 ff.

³ Zu den Bezeichnungen „Snorri A“ und „Snorri B“ sowie zu den „Paarwörtern“ vgl. Hallberg, a.a.O. S. 14 ff.

⁴ Die genaue Verteilung ist wie folgt: 6 Adjektive stehen zugleich in Teil I und Teil II, 11 in I und III, 33 in II und III und 13 Adjektive in allen drei Teilen der Hkr.

etwa 150 Verben sind ebenfalls mehr als ein Drittel in mindestens zwei Teilen eingesetzt¹.

Von den genannten 180 Adjektiven haben 54 einen Beleg oder sogar deren mehrere im I., 108 im II. und 92 im III. Teil der Hkr.; von den 150 Verben 63 im I., 87 im II. und 67 im III.

Die beiden Aufstellungen lassen erkennen, daß bei diesen Paarwörtern, also verhältnismäßig selten belegten Wörtern, keiner der drei Teile des Werkes sich gegenüber den anderen durch eine besondere Häufung dieses Wortgutes auszeichnet. Wenn man noch die unterschiedliche Länge der Teile berücksichtigt — nach Hallbergs Zählung enthalten sie rund 61500, 91300 und 75500 Wörter —, rufen die zuletzt genannten Zahlen im Gegenteil den Eindruck einer bemerkenswert gleichmäßigen Verteilung des Wortmaterials hervor.

Zu einem ähnlichen Ergebnis führt die Betrachtung der Paarwörter für Snorri A und Snorri B untereinander.

Hallberg zählt hier 68 Adjektive auf. Neben 51 Adjektiven, die in zwei Teilen der Hkr. verwendet sind², stehen 15, die Snorri in allen drei Teilen eingesetzt hat; von 52 Personenbezeichnungen stehen 29 in zwei, 22 in allen drei Teilen, von 56 Verben sind es 35 bzw. 17 und von 117 Abstrakta 74 bzw. 40. Der Prozentsatz der in allen drei Teilen belegten Wörter ist also beachtlich hoch; er beträgt in der ersten Gruppe über 20 %, in der zweiten über 40 % und in der dritten und vierten Gruppe jeweils ca. 30 %.

Diese Zahlenverhältnisse lassen sich ohne eine Spezialuntersuchung nicht direkt mit denen in der Knytl. vergleichen, weil Hallberg da eine Halbierung des Werkes auf Grund der Gesamtzahl der verwendeten Wörter vorgenommen hat. Während mit Snorri A und Snorri B inhaltliche Einheiten bezeichnet werden, sind Knytl. A und Knytl. B nach der Wortmenge abgegrenzte Hälften des Werkes. Trotz allem ist eine Beobachtung aufschlußreich: Für die gesamte Knytl. hat Hallberg (mit demselben Vergleichssagas wie bei der Hkr.) 68 Adjektive als Paarwörter ermittelt. Von ihnen treten 43 nur in der ersten Hälfte, 18 nur in der zweiten auf, und bloß 7 Adjektive erscheinen in beiden Hälften des Werkes. Bei den Verben ist die Gesamtzahl 50; nur in der ersten Hälfte finden wir 27, nur in der zweiten 17, und bloß 6 sind in beiden anzutreffen.

Es steht außer Frage, daß der Prozentsatz der Wörter, die zugleich in der ersten wie in der zweiten Hälfte der Knytl. verwendet worden sind, bedeutend niedriger ist als in Snorris Hkr., auch wenn der exakte Vergleich hier nicht durchgeführt werden kann³.

¹ 9 Verben in I und II, 8 in I und III, 19 in II und III und 16 Verben in allen drei Teilen der Hkr. — Ich habe von den vier Wortgruppen in Hallbergs Arbeit die Adjektive und die Verben für diese Übersicht ausgewählt, weil sie nach meiner Auffassung am ehesten etwas aussagen über sprachliche Eigenheiten eines Verfassers.

² Bei der Art, wie Hallberg die Hkr. für diesen Teil seiner Untersuchung aufgegliedert hat, ist es selbstverständlich, daß die meisten der angegebenen Wörter in zwei Teilen des Werkes auftreten, so daß schon diese Tabellen als Ganzes einen Hinweis auf eine gewisse sprachliche Geschlossenheit enthalten.

³ Es ist dabei noch zu beachten, daß weitaus die meisten der in der ersten Hälfte

Wir dürfen danach mit aller gebotenen Vorsicht feststellen, daß Beobachtungen am Wortschatz der Hkr. trotz der Unterschiede in den verarbeiteten Quellen und in der Breite der Darstellung deutliche Hinweise auf eine lexikalische Geschlossenheit erbringen, während für die Knytl. solche Anzeichen fehlen.

Damit kommen wir zum Kern der Auseinandersetzungen in der Frage nach dem Verfasser der Knytl. Es ist die Entscheidung darüber, ob die Knytl. lexikalisch als Einheit und damit als das Werk *eines* Mannes betrachtet werden darf oder ob man davon ausgehen muß, daß der Verfasser eine ihm fertig vorliegende Saga über Knut den Heiligen, eine „Knúts saga helga“, ohne grundsätzliche Änderungen in seine Arbeit eingesetzt hat. In diesem Fall besteht die Möglichkeit, ja Wahrscheinlichkeit, daß die aufgenommene Saga lexikalisch ihr ursprüngliches Gepräge weitestgehend behalten hat und mit ihrem Wortschatz die Eigenheiten eines anderen, älteren Verfassers repräsentiert.

Wir richten den Blick deshalb erneut auf die Sagapartien, in denen Knut Sveinsson im Mittelpunkt steht.

III.

Aus der Tatsache, daß sich die Berichte über die Herrschaft und den Untergang König Knuts, des Sohnes Sveins, in der Ausführlichkeit der Darstellung und im Stil klar von den übrigen Partien der Knytl. unterscheiden, haben mehrere Forscher die Schlußfolgerung gezogen, daß es sich bei der „saga“ über König Knut um ein ursprünglich selbständiges Prosawerk handeln müsse. Am entschiedensten haben sich Finnur Jónsson und Albeck dafür ausgesprochen¹. Bei letzterem finden wir unter den Ergebnissen einer Untersuchung über die Quellen der Knytl. verschiedene darauf bezügliche Äußerungen. So sagt er S. 109 u.a.: „Knuds-sagaen utvivlsomt er adskilligt ældre end Knytlinga — og forfattet af en anden Skribent ... hvad dens Stil og hele Fortællemaade angaar, adskiller den sig i mangt og meget fra Kn.s to andre Trediedele. Der er en Flugt og dramatisk Stigning over denne fyldige og ret indgaaende Skildring, som Kn.s Forf. næppe selv har behersket“, und etwas später auf derselben Seite: „Kn.s Forf. synes at gengive Knudssagaen med Troskab mod dens Ordlyd“; auf S. 115 ist zu lesen: „... Grund til at antage, at Sagaen om Knud d. Hellige, som den foreligger i Knytlinga, er en selvstændig Saga, optaget saa godt som uændret i den større Sammenhæng“ (und der Gedanke nochmals auf S. 131 und S. 332), und schließlich heißt es auf S. 333: „Kn.s Forfatter har ikke fundet sig beføjet til at foretage Forkortelser og Ændringer i Teksten“.

Mir erscheint diese Auffassung richtig, und ich habe neue Argumente für die auch in der jetzigen Umgebung noch erkennbare Eigenständigkeit

der Knytl. belegten Paarwörter in den Partien stehen, die von Knut Sveinsson handeln. (Vgl. dazu unten S. 167 ff.).

¹ S. Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie*, II², København 1923, S. 773 und 777, und Albeck, *Knytlinga. Sagaerne om Danmarks konger*, Kjøbenhavn 1946.

der „Knúts saga helga“ (Kn. h.) beizubringen gesucht. Während man bislang vornehmlich vom stilistischen Gesamteindruck dieser Kapitel ausging, galt mein spezielles Augenmerk dem Aufbau dieser „saga“ und ihrem Wortschatz.

Dabei hat sich gezeigt¹, daß die Partien um Knut Sveinsson von einem Mann aufs Pergament gebracht worden sind, der sich zahlreicher Wort- und Motivwiederholungen bediente, um den inneren Zusammenhalt des Werkes zu verstärken. Die Art, wie er dabei verschiedentlich die Sprecher wechselt, um dieselbe Sache von entgegengesetzten Seiten beleuchten zu können, oder wie er eine Behauptung im Verlauf der Handlung mit Hilfe derselben Ausdrücke am speziellen Fall konkretisiert, verraten den geübten Erzähler. In den übrigen Teilen der Knytl. ist von dieser Erzähltechnik fast nichts zu entdecken. Natürlich findet man vereinzelt die Wiederaufnahme früherer Formulierungen, aber nur ganz wenige gehen über das bloße Einsetzen derselben Wörter hinaus. Mit den meisten Wortdoppelungen ist kein sachliches Anknüpfen an ältere Ereignisse verbunden; sie dienen nicht als Klammern in der Gedankenführung der Saga. Einige wirken sogar störend und sind die Ursache von Widersprüchen im Handlungsablauf.

Neben den lexikalischen Doppelungen in der Kn.h. sind die in der übrigen Knytl. also nicht nur geringer an Quantität, sie sind vorwiegend auch von einer anderen Qualität.

Diesen grundsätzlichen Unterschied glaubt Hallberg nicht anerkennen zu müssen und sieht ihn nur als ein Ergebnis subjektiver Beurteilung an. Dazu führt er noch aus anderen Werken Beispiele an, die nach seiner Ansicht ebensowenig Gewandtheit in Wortwahl und Komposition verraten, obwohl diese Werke als Ganzes als bedeutende dichterische Leistungen anerkannt sind.

Dagegen muß erneut betont werden: Der entscheidende Punkt im Falle der Kn.h. ist das Vorhandensein einer *thematisch geschlossenen Einheit* mit wohldurchdachtem Aufbau und ausgefeiltem Stil innerhalb eines Werkes, das sonst von diesen Vorzügen kaum etwas erkennen läßt.

Darüberhinaus ist der Nachweis zu erbringen, daß die Kapitel über Knut Sveinsson auch hinsichtlich des Wortschatzes ihre Eigenständigkeit verraten². Das lassen selbst Hallbergs Statistiken erkennen. So ist in diesen Kapiteln, die etwa zwei Fünftel des Gesamtwerkes ausmachen, ein unverhältnismäßig hoher Prozentsatz von Belegen für die sogenannten Schlüsselwörter zu finden³.

Mehrere dieser Wörter sind sogar fast ausschließlich auf diesen Abschnitt beschränkt, ohne daß Besonderheiten des Inhalts diese Beschränkung verständlich machten. Als Beispiele seien angeführt, daß von insgesamt 11 Belegen für das Adjektiv „óðr“ und von 13 für das Substantiv „vili“ 10 bzw. 11 im Umkreis von Knut dem Heiligen stehen⁴.

¹ Vgl. Ark. 80, S. 110 ff.

² Andeutungen darüber u.a. Ark. 80, S. 103.

³ Zu diesem Begriff und zur Verwendung dieser Wörter in der sprachstatistischen Methode vgl. Hallberg, Stud. Isl. 22, S. 26 ff.

⁴ Vgl. Ark. 80, S. 115 ff.

Wie soll man erklären, daß ein Verfasser für einen thematisch geschlossenen Teil seines Werkes einzelne, durch nichts Besonderes ausgezeichnete Wörter in auffallender Häufung verwendet, während er sie davor und danach kaum beachtet hat? In einem Einzelfall könnte man den Zufall dafür verantwortlich machen, nicht aber, wenn Vergleichbares bei einer ganzen Reihe von Wörtern festzustellen ist. M.E. hat die Erklärung die größte Wahrscheinlichkeit für sich, daß dieser Teil der Saga von einem anderen Verfasser stammt als die angrenzenden Stücke. Da das im vorliegenden Fall bedeutet, daß ein bereits fertiges Prosastück später in einem größeren Werk aufgegangen ist, sprechen auch einige allen Teilen gemeinsame sprachliche Erscheinungen nicht dagegen; sie können mit der Einarbeitung aufgekommen sein. Ich denke z.B. an die in den allgemeinen Beschreibungen der Herrscher wiederkehrenden Adjektive oder an die Floskel „meðan þeir lifðu (báðir)“.

Hallberg sucht den Wert dieser Beobachtungen einzuschränken durch den Hinweis darauf, daß die Belege für bestimmte Wörter in anderen Werken, auch in künstlerisch durchkomponierten Sagas, ebenfalls sehr ungleich verteilt sind, ohne daß jemals an verschiedene Verfasser gedacht worden ist.

Das ist an sich richtig; im vorliegenden Fall bleiben aber bei dieser Argumentation wiederum wesentliche Punkte unberücksichtigt: einmal die Tatsache, daß sich hier gleiche Erscheinungen bei einer ganzen Gruppe von Wörtern zeigen, zum anderen, daß der Abschnitt, der die auffallend hohen Belegzahlen für diese Wörter erbringt, mit einer thematischen Einheit zusammenfällt.

Hallberg betont an mehreren Stellen, man müsse stets im Auge behalten, daß der Inhalt nicht unwesentlich die Form und damit selbstverständlich auch den Wortschatz bestimmen könne.

Auch das ist nicht zu bestreiten; man kann jedoch nicht daraus folgern, daß der Inhalt einer Erzähleinheit einen Verfasser selbst im Bereich des alltäglichen Wortschatzes so beeinflussen konnte, daß diese Einheit lexikalisch als etwas Besonderes aus einem größeren Ganzen heraustritt.

Zudem läßt sich zeigen, daß Hallberg diese These selbst nicht konsequent beachtet hat.

Ein charakteristisches Beispiel dafür bietet die Diskussion um die Verwendung der Übergangsfloskeln „síðan“ und „eptir þetta“. Meinen Hinweis darauf, daß sich thematische Einheiten innerhalb der Knytl. u.a. auch in dem verschieden häufigen Gebrauch dieser Floskeln abzeichnen¹, hält Hallberg für wertlos und führt dagegen ins Feld, daß in der Laxd. ein ähnlich starkes Schwanken der Belegdichte vorliegt. Dann sagt er: „Om man delar ovanstående textmassa (d.h. die Laxd.; R.H.) i två exakt lika stora hälfter och alltså låter gränsen gå vid 27500 ord ..., finner man att 118 fall av *síðan* kommer på sagans förra hälft, blott 63 på den senare“².

¹ Hallberg ist im Unrecht, wenn er behauptet, ich hätte dieser Beobachtung besonderes Gewicht beigemessen. Ich habe sie deutlich als zusätzliches Argument gekennzeichnet in einer Kette von Überlegungen, die sich aus ganz anderen, in meinen Augen gewichtigeren Gliedern zusammensetzt.

² Ark. 80, S. 131 f.

Diese Angaben sind jedoch kein Anlaß zur Verwunderung. Die Erklärung für den großen Unterschied der Belegzahlen für die beiden (mathematisch errechneten) Hälften der *Laxd.* liegt auf der Hand. Man braucht nur nachzuschlagen, an welcher Stelle dieser Schnitt durch die Saga verläuft. Die (mathematische) Mitte des Werkes fällt ziemlich genau zusammen mit der ersten Begegnung von Kjartan und Gudrun — mit anderen Worten: mit der zweiten Hälfte beginnt das Hauptthema der Saga, fließt die Handlung, die bis dahin gleichsam aus einzelnen kleineren Wasserläufen bestand, als breiter Strom dahin. Daß in dieser Umgebung die Übergangsfloskeln zurücktreten, weil der Dichter ihrer viel weniger bedarf als im Eingangsteil seines Werkes, erfordert keine besondere Erklärung.

Es soll mit diesem Beispiel keineswegs der Eindruck erweckt werden, als könne man mit einem Blick auf den Inhalt einer Saga jede durch die Sprachstatistik aufgeworfene Frage beantworten; es sollte lediglich gezeigt werden, daß sich manche dieser Fragen durch die Berücksichtigung des speziellen Inhaltes eines Sagastückes einer Lösung näherbringen lassen.

Zahlen und Prozepte allein können kaum eine sichere Grundlage abgeben für die Beurteilung literarischer Zusammenhänge. Wenn man die umfangreiche Aufstellung Hallbergs über die Belegzahlen für „*síðan*“ und „*eptir þetta*“ in einer ganzen Reihe von Sagas betrachtet¹, muß man fragen, ob das, was sie aussagen, die große Mühe lohnt. Ich wage das zu bezweifeln. Als erstes stellt man fest, daß die absoluten und die daraus errechneten Prozentzahlen so stark voneinander abweichen (z.B. auch innerhalb der *Hkr.*), daß es unmöglich scheint, einen brauchbaren Vergleichsmaßstab zu finden. Zum zweiten darf man nicht außer acht lassen, daß Übergangsfloskeln dieser Art zu dem Wortgut gehören, mit dem die Abschreiber der Sagas sehr großzügig umgesprungen sind. Im Gegensatz etwa zu den Paarwörtern sind sie dadurch ein viel weniger geeignetes Untersuchungsobjekt². Und schließlich muß gesagt werden, daß Hallbergs Widerlegungsversuch das Wesentliche meiner Beobachtung gar nicht berührt.

Meine Auffassung, daß wir mit einer älteren selbständigen „*Knúts saga helga*“ rechnen müssen, basiert auf der vergleichenden Untersuchung des Aufbaus und des Stiles der Partien um Knut Sveinsson und der übrigen *Knytl.* Die Auswertung der Hallbergschen Studien an Schlüsselwörtern und Paarwörtern haben mich darin bestärkt³. Auf Grund dessen gehe ich davon aus, daß wir es in der *Knytl.* mit Teilen verschiedener Herkunft zu tun haben. Wenn dann festzustellen ist, daß die Bereiche unterschiedlicher Belegdichte bei „*síðan*“ und „*eptir þetta*“ mit den schon bekannten Teilen übereinstimmen, so erhalten auch diese zweitrangigen Beobachtungen ein gewisses Gewicht; sie stützen, was auf anderem

¹ Ark. 80, S. 135.

² Hallberg hat selbst auf diese Schwierigkeit hingewiesen, Ark. 80, S. 144, läßt jedoch nicht erkennen, daß er sich ihrer bei der Auswertung dieses statistischen Materials bewußt ist.

³ Das gleiche gilt für meine Bemerkungen zu den Tabellen in Hallbergs Arbeit (Ark. 80, S. 113 ff.); sie alle setzen meine Auffassung vom besonderen Charakter der Kapitel über Knut voraus. Hallberg dagegen betrachtet sie isoliert davon.

Wege als wahrscheinlich ermittelt werden konnte. Nur wenn die These von der ursprünglichen Selbständigkeit der Kn.h. ausschließlich oder zumindest in entscheidendem Maße auf jene Beobachtungen an „síðan“ und „eptir þetta“ gegründet wäre, würde sie durch Hallbergs Entgegnung widerlegt.

Bei den Schlüsselwörtern erhoben sich bereits schwerwiegende Bedenken gegen Hallbergs Auswertung der statistischen Zahlen. Eine Prüfung anderer Art, nunmehr am Material der Paarwörter, soll ein weiteres Argument für die Diskussion um eine selbständige Kn.h. liefern.

Hallberg hat für Knytl. und Laxd. 72 Paarwörter ermittelt, dieselbe Anzahl, die bei Knytl. und Egils saga Skallagrímssonar (Eg.) vorliegt. Er streicht daraufhin alle die Wörter, die daneben in Snorris Hkr. auftreten, weil er der Auffassung ist, daß die so verbleibenden Paarwörter die Verwandtschaft der Sagas erst richtig hervortreten lassen¹. Nach Ausschluß der Snorri-Wörter ergeben sich nur 11 Paarwörter in Knytl. und Eg. neben 35 in Knytl. und Laxd. In dieser im Verhältnis zur Eg. (und auch den anderen Vergleichssagas) hohen Zahl sieht Hallberg einen Beweis für die enge Zusammengehörigkeit der beiden Sagas². Gewissermaßen zur Kontrolle teilt er die Knytl. (ausgehend von der Gesamtwortmenge) in zwei mathematisch gleich große Teile — Knytl. A und Knytl. B — und stellt für sie getrennt die Zahl der Paarwörter fest, wiederum zuerst ihre Gesamtsumme, dann die nach Abzug der Snorri-Wörter verbleibenden. Für Knytl. und Laxd. ergeben sich danach bei Knytl. A 24, bei Knytl. B 13 besonders qualifizierte Paarwörter. Den Umstand, daß hierbei (wie übrigens bei allen Vergleichssagas) im ersten Teil eine höhere Zahl erscheint als im zweiten, weiß Hallberg nicht befriedigend zu erklären³.

Schon in meiner ersten Entgegnung habe ich darauf aufmerksam gemacht, daß die von Hallberg unter Knytl. A gezählten Paarwörter fast ausschließlich in dem Teil der Saga stehen, der die Herrschaft Knuts des Heiligen zum Inhalt hat⁴. Das ist gleichbedeutend damit, daß diese Partien, die — wie schon gesagt — nur zwei Fünftel der Saga ausmachen, weit mehr als die Hälfte aller Paarwörter auf sich vereinen. Ich halte dies einer eingehenden Untersuchung für wert⁵.

Ich benutze dazu Hallbergs Paarwortzahlen für Knytl. und Laxd. (ohne Snorri-Wörter) — 35 für die Gesamtsaga; 24 für Teil A und 13 für Teil B — in veränderter Gruppierung: 35 für die Gesamtsaga; 23 für die Partien um Knut Sveinsson und 14 für die übrigen Teile der Knytl., und betrachte die hinter diesen Zahlen stehenden Wörter.

¹ Daß gegen diese Auffassung Einwände möglich sind, habe ich Ark. 80, S. 119, angemerkt.

² Vgl. Stud. Isl. 22, S. 53 ff.

³ A.a.O. S. 58: „Någon bestämd orsak hårtill torde vara svår att ange.“

⁴ Ark. 80, S. 119 f.

⁵ Hallberg sieht auch darin nur die Folge einer vorgefaßten Meinung und sagt Ark. 80, S. 151: „Även i detta avsnitt sadlar min kritiker sin kåpphåst: truismen om *Knytlungas* oenhetlighet.“ — Es sei daran erinnert, daß ich durchaus nicht der erste bin, der dieses „kåpphåst“ gesattelt hat.

Bei den 23 Paarwörtern im Umkreis von Knut handelt es sich um folgende Lemmata¹:

„at bœttri, einráðr, fyrirmannligr, nýliga, óríkmannliga, óslær, vígmóðr, setja þvert nei fyrir, (ó)þekkiligr; hvatamaðr; betra, lóga, smjúga, víkjask við; athœfi, berhögg, málskipti, skörungskapr, stormr (Unruhe), þjófnaðr, þoran, ægishjálmr, ǫmbun“.

Schon ein flüchtiger Überblick läßt erkennen, daß sich unter diesen Wörtern mehrere befinden, die in der altnordischen Literatur verhältnismäßig selten verwendet worden sind, wobei einige der sinntragende Teil einer besonderen Redewendung sind. Letzteres gilt beispielsweise für „at bœttri“ in dem Zusammenhang „er engum manni harmr sinn at bœttri, at hér sé drepnir niðr allir dugandi menn“ (c. 58 der Knytl.)². Es trifft ebenfalls zu für die Wendungen „setja þvert nei fyrir“, „ganga á (oder í) berhögg við e-n um e-t“, „bera ægishjálmr yfir e-m“. Bei den Einzelwörtern verdient u.a. hervorgehoben zu werden, daß für „fyrirmannligr“ außer in Knytl. und Laxd. kaum ein Beleg zu finden ist; ähnliches gilt für „óríkmannliga“³, „vígmóðr“ in Verbindung mit dem verstärkenden „ákafliða“ und „hvatamaðr“.

Zusammenfassend darf man sagen, daß die genannten Wörter in ihrer Mehrzahl nicht dem alltäglichen Wortschatz angehören. Das läßt sie geeignet erscheinen, als Gradmesser für einen literarischen Zusammenhang zu dienen. Dieser literarische Zusammenhang besteht nach ihrem Zeugnis zwischen der Laxd. und der „Knúts saga helga“.

Wie ist es nun demgegenüber um die 14 Paarwörter bestellt, die auf die übrige Knytl. entfallen, also rund drei Fünftel des Gesamtwerkes?

Es handelt sich dabei um folgende Wörter:

„óframr; kempa, mannsbarn; endask, hnekkja, lóga, raufa, skjóta skapti at, í móti; bráðræði, farvegr, hraustleikr, leiðsaga, -sögn, skörungskapr, þangatkváma“.⁴

Der erste Eindruck ist, daß unter diesen Wörtern mehr sach- bzw. situationsgebundene sind als in der zuvor genannten Gruppe, und das heißt zugleich, daß sie insgesamt weniger charakteristisch sind als jene. Geht

¹ Die Reihenfolge ergibt sich aus den vier von Hallberg benutzten Wortgruppen: Adjektive (und Adverbien); Personenbezeichnungen; Verben; Abstrakta (im weitesten Sinne).

² Neben der in Gedankenführung und Formulierung ganz ähnlichen Stelle in c. 49 der Laxd. begegnet „at bœttri“ sonst nur selten in der Literatur. Ich habe deshalb (Laxdæla saga und Königssagas, S. 16 ff.) diese Worte zusammen mit einigen der folgenden, in den Sagas ebenfalls nicht häufig nachweisbaren Ausdrücke als Hinweis auf eine enge Verwandtschaft von Laxd. und Kn. h. gewertet.

³ Hallberg setzt daneben „ríkmannligr (adv. -liða)“ als Paarwort (mit Snorri-Beleg) an. Die beiden Stellen in Knytl. (c. 34) und Laxd. (c. 52) lauten: „hann lifði ríkmannliga“ (wobei sachlich eine direkte Beziehung zu „óríkmannliga“ in c. 38 vorliegt) und „hann helt sik ríkmannliga“. Es sind also auch hier beide Male die Adverbien eingesetzt, und die Ausgangsbedeutung ist dieselbe wie bei „óríkmannliga“! Nur der Beleg in der Hkr. zeigt das Adjektiv „ríkmannligr“.

⁴ Zweimal gibt es eine Überschneidung mit der anderen Gruppe, bei „lóga“ und „skörungskapr“. Das erklärt die Differenz in den Zahlangaben: 35 Paarwörter für die Knytl. insgesamt — 23 und 14 (= 37) für Kn. h. und die übrige Knytl.

man ihrer Verwendung in der Sagaliteratur nach, so stellt man fest, daß keines von ihnen ausgesprochen selten auftritt. Es ist auch zu beachten, daß nur ein Adjektiv darunter ist, obgleich diese Wortart Eigenheiten der Wortwahl eines Verfassers besonders klar hervortreten lassen kann. Damit kann diese Gruppe, abgesehen von ihrer bedeutend geringeren Zahl, schon von sich aus keinen so gewichtigen Hinweis auf einen literarischen Zusammenhang liefern wie die andere.

Die vorliegende Zusammenstellung von 14 Paarwörtern bedarf aber noch einiger Korrekturen.

1. Dem Paarwort „óframr“ liegen folgende Stellen zugrunde: „í engan stað skal yðr reynast óframmar, en ek hefi yðr frá sagt“ (Knytl. c. 88 bei Verhandlungen über eine Heirat) und „aptans bíðr óframs sök“ (Laxd. c. 35, gesprochen als Aufstachelung zu einer Tat). Es sind dabei der Komparativ eines Adverbs — „óframmar“ — und ein Adjektiv — „óframr“ — nebeneinandergestellt; ihre Bedeutungen sind nicht unwesentlich voneinander unterschieden¹. Nach meiner Auffassung kann man hier nicht von einem Paarwort sprechen, und „óframr“ ist aus der Liste zu streichen².

2. Dasselbe gilt für „endask“, da es — worauf M. Meier hingewiesen hat³ — einen Beleg in der Eyrbyggja saga gibt und somit kein Paarwort vorliegt.

3. Die beiden Sätze, in denen das Verb „raufa“ verwendet ist, haben folgenden Inhalt: „Vinðr ráku skamt flóttann ok lögðuz á valinn ok raufuðu ok flettu menn bæði vápnum ok klæðum“ (Knytl. c. 120) und „þann seyði raufar þú þar, Kjartan, at betr væri, at eigi ryki“ (Laxd. c. 46). Im ersten Fall haben wir es mit der Bedeutung „(be-)rauben“ zu tun. Sie ist wahrscheinlich erst unter dem Einfluß des Deutschen in den Norden gekommen. Ursprünglich hat sie nichts mit der eigentlichen Bedeutung des Verbs „raufa“: „aufbrechen, öffnen“ zu tun⁴. Diese liegt jedoch der Redewendung des zweiten Beispiels zugrunde. Die Wendung ist kulturgeschichtlich interessant, weil ihr Bild einer uralten primitiven Einrichtung zum Garmachen von Fleisch entnommen ist. Die beiden Zitate als Paarwortbelege zu betrachten, halte ich nach allem nicht für gerechtfertigt.

4. Als qualifiziertes Paarwort, das nicht in Snorris Hkr. auftritt, wird auch die Fügung „skjóta skapti at, í móti“ bezeichnet. In der Laxd. steht

¹ In den Übersetzungen der Reihe „Thule“ lauten die beiden Stellen: „Ihr werdet das in keiner Weise übertrieben finden, was ich gesagt habe“ (Bd. 19, S. 332) — „Auf den Abend harret, wer unkuhn ist“ (Bd. 6, S. 109).

² Prinzipiell kann man es gutheißen, wenn Hallberg ein Adjektiv auf „-ligr“ und das dazugehörige Adverb auf „-liga“ bei übereinstimmender Bedeutung als gleichwertig betrachtet bei der Sammlung von Paarwortbelegen. Er sagt aber ausdrücklich: „I några fall, där adverbet till ett visst adjektiv har en från adjektivets avvikande, speciell betydelse, har jag registrerat dem som två särskilda ord“ (Snorris Sturluson och Egils saga Skallagrímssonar, S. 20).

³ Til spørsmålet om Laxdælas forfatter, in: Maal og Minne 1965, S. 55.

⁴ In manchen Wörterbüchern erscheinen deshalb die Bedeutungen getrennt unter zwei gleichlautenden Stichwörtern.

sie in c. 47 bei den Versuch Gudruns, ihren Mann und ihre Brüder gegen Kjartan aufzuhetzen. In der Knytl. finden wir sie zweimal kurz hintereinander im selben Zusammenhang. Magnus der Blinde von Norwegen will König Eirik von Dänemark zur Heerfahrt gegen den nördlichen Nachbarn veranlassen. U.a. sagt er, „at ... eigi mundi einu skapti í móti þeim skotit“ (c. 102). König Eirik läßt sich bereden; das Unternehmen schlägt jedoch fehl, und „þótti Eiríki konungi eigi sér svá reynaz, sem Magnús konungr hafði sagt honum, at ... engi maðr mundi skapti skjóta í móti honum“ (ebd.).

Hallberg hat übersehen, daß der Knytl.-Verfasser für die ganze Ereigniskette bis in den Wortlaut hinein von der Darstellung Snorris in c. 3 der Haraldssona saga abhängig ist¹. Bei Snorri heißt es an der entsprechenden Stelle: „at engi maðr í Nóregi mun þora at skjóta spjóti í móti honum“. Die Substantive „spjót“ und „skapt“ können in der vorliegenden Redewendung als völlig gleichbedeutend angesehen werden und sind ohne weiteres austauschbar. M.E. empfiehlt es sich deshalb nicht, bei „skjóta skapti“ von einem qualifizierten Paarwort zu sprechen; die Wendung sagt außerdem nichts aus über den speziellen Wortgebrauch des Knytl.-Verfassers.

5. Für „hraustleikr“ stehen folgende Textstellen zur Verfügung: „þá spurði hann, hværr höfðingja hafði hraustleik til at ríða í Brúnsvík“ (Knytl. c. 119) und „Ðórðr sýndi mikinn hraustleik í sæliði“ (Laxd. c. 35). Dazu ist zu bemerken, daß wir in dem Knytl.-Text eine Korrektur vor uns haben; zwei wichtige Handschriften schreiben „styrkleik“ statt „hraustleik“. Auch wenn „hraustleikr“ offensichtlich dem Zusammenhang am besten gerecht wird, erscheint es bedenklich, das Wort als Paarwort auszugeben.

Im Ergebnis dieser Korrekturen gehen der zweiten Gruppe von Paarwörtern 5 Wörter verloren. Es bleiben also nurmehr 9 spezielle (d.h. nicht auch von Snorri benutzte) Paarwörter für die Knytl. ohne die Kapitel über Knut den Heiligen (d.h. für etwa drei Fünftel des Gesamtwerkes) übrig — ihnen stehen 23 im Umkreis von Knut gegenüber, von denen einige lexikalisch besonders interessant sind.

Man muß auch hier fragen, wie ein solcher frappierender Unterschied anders zu erklären sein soll als dadurch, daß man ihn als ein Zeichen dafür wertet, daß die Partien um Knut den Heiligen von einem anderen Verfasser stammen als die übrige Knytl. Diesem älteren Werk, einer „Knúts saga helga“, müssen seine lexikalischen Besonderheiten im wesentlichen belassen worden sein, als es in dem Gesamtwerk aufging. Was schon früher wiederholt als Vermutung ausgesprochen worden ist, wird durch diese Untersuchung am Wortschatz bestätigt.

Die 9 Paarwörter für Laxd. und Knytl. (ohne Kn. h.) entsprechen ungefähr der Zahl, die man für Njála und Knytl. (ebenfalls ohne Kn. h.) erhält, d. h. diese drei Fünftel der überlieferten Knytl. haben nach dem Zeugnis der Paarwörter kaum eine engere Bindung an die Laxd. als an die Njála.

¹ Vgl. Albeck, Knytlínga, S. 306 und bes. S. 198 ff.

Die Paarwörter sind durchaus ein wertvolles Beweisstück für eine der zahlreichen literarischen Beziehungen der Laxd.; der Partner kann dabei aber nicht die Knytl. als Ganzes gewesen sein, sondern nur eine als selbständiges Werk verlorengegangene „Knúts saga helga“.

Läßt man die 23 Paarwörter bei Knut dem Heiligen mit für die ganze Knytl. sprechen, so tut man dem eindeutigen Befund der Statistik Gewalt an und verwischt die scharf hervortretenden Umrisse.

Nur wenn man von einer selbständigen „Knúts saga helga“ ausgeht, läßt sich auch die Frage befriedigend beantworten, warum für die Laxd. Motiv- und Wortparallelen (z.T. mit seltenem Wortgut¹) nur im Umkreis von Knut zu finden sind².

Zwar steht die Darstellung von Knuts Regierungszeit künstlerisch wesentlich höher als die der meisten anderen Herrscher, die Knytl. enthält aber doch eine Reihe gut erzählter Episoden, die der Laxd.-Verfasser als Quelle für stoffliche oder lexikalische Entlehnungen hätte nutzen können. Daß nichts dergleichen festzustellen ist, deutet darauf hin, daß dem Laxd.-Verfasser die Knytl. als Ganzes nicht bekannt war.

Wenn man sich mit Knut Sveinsson beschäftigt, muß man stets im Auge behalten, daß er *der* Heilige Dänemarks ist. Schon wenige Jahre nach seinem Tode waren in kirchlichen Kreisen erste Aufzeichnungen über sein Leben und sein Sterben entstanden. Ziel dieser Bemühungen war in erster Linie die Heiligsprechung Knuts. Aber von da an war die (schriftliche) Tradition über diesen Heiligen-König nicht abgerissen³. Dem Verfasser der „Knúts saga helga“ können also unter Umständen mehrere (wohl ausschließlich lateinisch geschriebene) Darstellungen bekannt gewesen sein, als er ans Werk ging. Er hat aus dem ihm zur Verfügung stehenden Material eine echte Saga gemacht⁴. Auffällig an ihr ist, daß sie keine Strophen enthält, auffällig deshalb, weil wir wissen, daß Skalden diesen König in Gedichten gepriesen haben. Die Knytl. selbst nennt — vor Beginn der eigentlichen „Knúts saga“ — einen von ihnen: Kalf Manisson⁵, und das Skáldatal liefert uns den Namen eines zweiten: Markus Skeggisson. Er wird in der Saga im Zusammenhang mit Knut überhaupt nicht erwähnt. Das ist um so bemerkenswerter, als der Bericht über die Regierung Eiriks, des jüngeren Bruders Knuts, fast ausschließlich aus einem Gedicht eben jenes Markus, einer Eiríksdrápa, herausgearbeitet worden ist und in ihm nicht weniger als 28 Strophen bzw. Halbstrophen dieses Gedichtes zitiert werden. Wenn in der Knytl. die Berichte

¹ Es ist, wie gerade die nähere Betrachtung der Paarwörter gezeigt hat, durchaus nicht so, daß man sich den Laxd.-Verfasser vorstellen muß als „genomsyrad av vokabulären i »Knúts saga helga«“ (wie es Hallberg in seiner „motkritik“, Ark. 80, S. 155, formuliert hat). Hier wie anderswo haben vor allem sprachliche Besonderheiten seine Aufmerksamkeit erregt und ihn zur Übernahme veranlaßt.

² Vgl. Heller, Laxdœla saga und Königssagas, S. 13 ff. — Hallberg hat zwar auf einige von ihnen hingewiesen (Ólafur Þórðarson hvítaskáld ..., S. 58), sie aber seiner Auffassung entsprechend für die gesamte Knytl. in Anspruch genommen.

³ Vgl. Albeck, Knytlinga, S. 115 ff.

⁴ Auch *der* norwegische Heilige, Olaf Haraldsson, ist als erster in den Mittelpunkt einer Saga über einen Herrscher der Vergangenheit gestellt worden.

⁵ Vgl. c. 25 und c. 26.

über Knut und Eirik fast unmittelbar nebeneinanderstehen¹, jedoch eine grundsätzlich abweichende Haltung gegenüber einem Skalden und seinem Werk zu erkennen ist, dann darf auch dies nach Lage der Dinge als ein Hinweis auf die Sonderstellung der Partien um Knut Sveinsson innerhalb der Knytl. angesehen werden.

Hallberg ist stets davon ausgegangen, daß die Knytl. das Werk eines Mannes ist insoweit, als der Verfasser zwar Quellen verschiedener Art benutzt, sie aber durchgehend bearbeitet hat und infolgedessen über das ganze Werk hin für den Wortlaut verantwortlich zeichnet. Alle Hinweise auf stoffliche, stilistische und lexikalische Eigenheiten im Umkreis von Knut hat er geringgeachtet neben dem (nach seiner Meinung eindeutigen) statistischen Material.

Selbstverständlich erschienen demzufolge alle für die ursprüngliche Selbständigkeit dieses Sagateiles sprechenden Argumente als irrelevant — beseitigt waren sie damit aber nicht, und Hallberg muß sich erneut mit ihnen auseinandersetzen, nachdem sich gezeigt hat, daß statistische Werte allein zu fragwürdigen Ergebnissen führen können².

Soweit ich sehe, sprechen alle Anzeichen dafür, daß dem Heiligen Dänemarks, Knut Sveinsson, in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts auf Island eine selbständige Saga gewidmet worden ist — wahrscheinlich

¹ Über die dazwischen liegende Regierungszeit Olafs, eines Bruders beider, weiß die Saga kaum etwas zu erzählen, und die wenigen vorhandenen Angaben stehen dazu noch beinahe ausnahmslos im Zusammenhang mit Knut und dem Bekanntwerden seiner Heiligkeit.

² Im Schlußwort seiner „motkritik“ sucht Hallberg sich auf Albeck zu stützen, indem er nach kurzer Darlegung meines gegensätzlichen Standpunktes sagt: „Mot denna uppfattning kunde man åberopa ett yttrande av *Knýtlinga*-specialisten Gustav Albeck, som i sin stora avhandling har granskat och vägt snart sagt varje formulering i texten. I Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid — förvisso inget forum för vågade hypoteser — har han nyligen på tal om »Knúts saga helga« i *Knýtlinga* uttalat sig sålunda: »Sandsynligvis er det samme forf., der har udformet også de andre partier af K.s.« (Ark. 80, S. 152 f.). Albeck ist jedoch in diesem Punkt eine schwache Stütze. In seinem Werk von 1946 hat er bekanntlich mehrfach darauf hingewiesen, daß alle Wahrscheinlichkeit dafür spricht, daß dem Knytl.-Verfasser eine selbständige „Knúts saga helga“ vorgelegen hat (vgl. die Zitate zu Beginn dieses Kapitels). Neben diesen als Ergebnis umfangreicher Untersuchungen zu betrachtenden Äußerungen muß die Angabe im Lexikon solange eine bloße Behauptung bleiben, wie Albeck seinen veränderten Standpunkt nicht begründet hat. Hallberg ist dieser „Frontwechsel“ sehr wohl bekannt, er erwähnt jedoch die frühere Ansicht des dänischen Forschers nur in einer Anmerkung. Auch die Bemerkung, „das Lexikon sei kein Forum für gewagte Hypothesen“, ändert nichts daran, daß auch weiterhin Albecks begründete Auffassung von 1946 mehr Beachtung verdient als die wenigen Worte des Lexikonartikels. Zudem hat gerade dieser Artikel inhaltlich einige Schwächen: Eingangs wird hervorgehoben, daß die Knytl. nach allgemeiner Ansicht um 1260—70 entstanden ist. Wenig später heißt es von Olaf Thordsson, daß er „en væsentlig andel i K.s.s tilblivelse enten som forf. el. inspirator til værket“ gehabt hat (a.a.O. Sp. 616). Wie sich eine Verfasserschaft Olafs (gestorben 1259) mit der Zeitangabe 1260—70 vereinen lassen soll, bleibt unerfindlich. Und schließlich kommt die von Hallberg herangezogene Angabe, daß das Stück über Knut den Heiligen wohl von demselben Verfasser geformt worden sei, der die übrigen Teile der Knytl. geschaffen hat, eine Angabe, die im Widerspruch zu den Ergebnissen der früheren Arbeit desselben Autors steht. Hallberg erwähnt in Ark. 80 die mutmaßliche Entstehungszeit der Knytl. nicht; ihre Anerkennung würde sein Bemühen um den Nachweis der Verfasserschaft Olafs illusorisch machen.

nach dem Vorbild Olafs des Heiligen. Möglicherweise hat diese Saga in Verbindung mit Snorris großem Werk über die norwegischen Könige dem Verfasser der Knytl. in der zweiten Hälfte desselben Jahrhunderts erst die Anregung für seine Gesamtdarstellung dänischer Geschichte vom 10. bis zum 12. Jahrhundert gegeben.

IV.

Die zahlreichen Beobachtungen über Motivparallelen und Übereinstimmungen im Wortschatz zwischen der „Knúts saga helga“ und der Laxd. lassen es gerechtfertigt erscheinen zu überlegen, ob man diese beiden Werke *einem* Verfasser zuschreiben könne¹.

Trotz der Fülle des Vergleichbaren stehe ich einer solchen Annahme skeptisch gegenüber², denn es finden sich daneben nicht wenige deutliche Unterschiede in der Wortwahl bei gleicher Situation. M.E. sind im Zusammenhang mit der Verfasserfrage Nichtübereinstimmungen höher zu bewerten als Übereinstimmungen. Hier seien nur einige Beispiele genannt:

Die Laxd. bevorzugt bei der Empfangssituation eine Wendung mit „blíða“, entweder „taka e-m með ... blíðu“ oder „fagna e-m með blíðu“³ — die „Knúts saga helga“ benutzt statt dessen weniger charakteristische Fügungen wie „fagna e-m vel“ und „taka scemiliga við e-m“.

In der Laxd. fallen bei Personenbeschreibungen u.a. die Adjektive „skoruligr“ und „kurteiss“ auf — in der Kn. h. erscheint jenes gar nicht, dieses nur an einer Stelle.

Zur Heraushebung von Personen dient das Substantiv „afbragð“ — der Kn. h. ist es fremd.

Unter mehreren möglichen Attributen zur Bezeichnung eines prächtigen Gelages hat der Laxd.-Verfasser in den meisten Fällen „skoruligr“ (z.B. „veizla (all)skoruligr“) gewählt — in der Kn. h. vermischen wir es völlig, obgleich von Gelagen die Rede ist („veizla virðuligr“, „veizla veglig“).

Zweifellos würden sich bei einem systematischen Vergleich noch zahlreiche andere Unterschiede in der Wortwahl herauskristallisieren. Doch auch schon diese wenigen Angaben dürften es als äußerst unwahrscheinlich erscheinen lassen, daß die beiden Werke von ein und demselben Verfasser geschrieben worden sind.

Die Ursache der Berührungen zwischen den beiden Werken ist darin zu suchen, daß das des älteren der beiden Verfasser den jüngeren beeinflusst hat.

¹ Überraschenderweise spricht Hallberg gegen Ende seiner „motkritik“ (Ark. 80, S. 155) diesen Gedanken aus, überraschend deshalb, weil er bis dahin jegliches gegen die stilistische Einheit der Knytl. gerichtetes Argument entschieden abgelehnt hat. Die sofortige Rückkehr zur früheren Betrachtungsweise läßt den „Seitensprung“ nur noch weniger verständlich erscheinen.

² Vgl. schon Ark. 80, S. 122.

³ Für die Laxd. vgl. dazu Heller, Studien zu Aufbau und Stil der Laxdoela saga, S. 115 ff.

V.

Mit diesem Aufsatz sollte ebenso wie mit den kritischen Bemerkungen in Arkiv 80 gezeigt werden, daß die Knytl. in ihrem Wortschatz kein einheitliches Ganzes ist. Wenn die Partien um Knut den Heiligen als ursprünglich selbständige Saga auch noch innerhalb des Gesamtwerkes lexikalisch ein eigenes, von den übrigen Teilen abweichendes Profil haben, ist es nicht gerechtfertigt, in sprachstatistischen Untersuchungen von *dem* Verfasser der Knytl. zu sprechen und ihn dem Verfasser einer anderen Saga gegenüberzustellen. Und so ist auch die Frage nach dem Verfasser der Knytl. weiterhin offen¹.

¹ Es versteht sich von selbst, daß durch diese Studie nicht alle mit der Entstehung der Knytl. verknüpften Fragen gelöst sind (vgl. schon Ark. 80, S. 118, Anm. 2), ja daß nicht einmal alle in diesem Zusammenhang nötigen Fragen aufgeworfen worden sind. Wollte man auf sie eingehen, müßten die Untersuchungen Albecks über die Quellen des Knytl.-Verfassers ergänzt werden durch eine bis ins Einzelne gehende Untersuchung des Stiles und des Wortschatzes der Knytl. Das ist im Rahmen eines Aufsatzes gar nicht möglich, es liegt aber auch außerhalb der durch den gegebenen Anlaß gestellten Aufgabe.

SVEN BENSON

Uttryck för brott och straff

En studie i nuisländskt lagspråk

Strafflagars rättsregler kan — liksom även en stor mängd andra rättsregler — oberoende av språk och nationalitet förenklas till formeln om P så Q. P är därvid rekvisitet, Q den rättsliga påföljden. Den verklighet som döljer sig bakom den enkla formeln om P så Q är emellertid mycket komplicerad vare sig man ser till uttrycks- eller innehållsplanet. Innehållsmässigt är formeln icke att jämföra med logikens implikation. Straffbestämmelsen är en praktisk, icke en teoretisk sats, och straffet ligger icke implicit i rekvisitet. Frågan om lagbudets uppkomst skall här icke beröras, men det ligger i öppen dag att det är resultat av mänsklig verksamhet och att det växlar från kultur till kultur, från land till land och från tid till tid även om rekvisitet är konstant. Det beskriver icke ett tillstånd, det vänder sig mer eller mindre imperativiskt till domare (eller annan myndighetsperson eller viss myndighet) och ger norm eller regler för handlande i vissa situationer. För en språklig analys kan det vara lämpligt att från andra delar av lagspråket särskilja de lagbud som vänder sig till domare och anger hur denne i vissa angivna situationer skall döma, speciellt mäta ut straff.

Rekvisitet är normalt tudelat, man skiljer mellan subjektivt och objektivt rekvisit. Framhållas bör att vissa subjektiva faktorer ofta bryts ut och att lagtexters utformning därför ofta sker under generell reservation för vissa omständigheter. Andra omständigheter, som kan påverka den eventuella straffutmätningen, anges däremot ofta från fall till fall.

Rekvisitet är således att fatta som en innehållsmässig, icke som en uttrycksmässig storhet. *Om någon begår mord, skall han dömas till livstids fängelse* betyder detsamma som *Den som begår mord skall dömas till livstids fängelse* och *Begår någon mord skall han dömas till livstids fängelse*. Samma tanke kan även uttryckas med orden *Mördare skall dömas till livstids*

fängelse. I det senare fallet har ett nomen agentis ersatt konditional bisats eller allmän relativsats. Man kan även tänka sig en ännu kortare formulering: *Mord bestraffas med livstids fängelse*. Här får i stället ett nomen acti beteckna rekvisitet och straffbestämmelsen undergår en därav betingad formell ändring. Vidare kan tanken uttryckas med två fullständiga meningar: *Nu begår någon mord. Då skall han dömas till livstids fängelse*.

I de nämnda fallen är alltså rekvisitet detsamma: ett avsiktligt och överlagt dödande av en annan människa. Någon term som betecknar det språkliga uttrycket för rekvisitet synes icke finnas. Givetvis är det olämpligt att använda rekvisit som uttrycksterm. I den första av de ovan angivna fraserna uttryckes rekvisitet genom en inledd konditional bisats; men rekvisitet är icke en bisats utan en viss gärning. I brist på annan och bättre term användes i det följande termen rekvisituttryck. I de ovan nämnda exemplen är alltså rekvisituttrycket en inledd konditional bisats, en allmän relativsats, en oinledd konditional bisats, ett nomen agentis, ett nomen acti eller en självständig mening.

De formella uttrycken för rekvisit och påföljd kan undersökas för vilket kulturspråk och rättssystem som helst. Här må särskilt erinras om de resultat som för de nordiska fornspråkens vidkommande nåtts av Carl Ivar Ståhle i hans arbete *Syntaktiska och stilistiska studier i forn-nordiskt lagspråk* (1958).

Syftet med denna undersökning har i första hand varit att granska uttryck för rekvisit och rättslig påföljd i den nu gällande isländska strafflagen. Som nedan närmare skall utredas, är denna innehållsmässigt helt beroende av den nutida nordiska rättsgemenskapen. I fråga om de allmänna uttrycksmedlens karaktär och användning är nuiisländskan å andra sidan mer än något av de andra nordiska språken beroende av medeltidsspråket. Det hade i och för sig varit en intressant uppgift att företaga en undersökning av modernt isländskt lagspråk mot bakgrund av såväl medeltidsspråket som de nutida syskonspråken. I första hand är emellertid den här företagna undersökningen av vissa sidor av den isländska strafflagens språk analytiskt deskriptiv. Endast till den danska strafflagen tages, av skäl som följer, större hänsyn.

Förslaget till den allmänna isländska strafflagen av den 12 febr. 1940 utarbetades av sedermera presidenten i Islands högsta domstol, dr. jur. Þórður Eyjólfsson. Före tillkomsten av 1940 års strafflag gällde på Island dels den allmänna strafflagen av år 1869 jämte ändringar och tillägg, dels liksom nu särskilda straffbestämmelser, inryckta i andra lagar och förordningar.

Ur innehållets synpunkt är den isländska strafflagen av år 1940 en

översättning och bearbetning av den danska borgerliga strafflagen av år 1930. Hänsyn togs vid utarbetandet jämväl till andra länders strafflagar eller förslag till strafflagar, dels naturligtvis till de speciellt isländska förhållandena.

Den danska borgerliga strafflagen består av två delar, Almindelig Del (1—11 kap.) och Særlig Del (12—29 kap.), vartill kommer en separat lag om den borgerliga strafflagens ikraftträdande. Genom de 29 kapitlen går en löpande numrering av paragraferna. Den del av Islands Refsilög, som här göres till föremål för särskild undersökning, bär rubriken Almann hegningarlög (AHL) och består av 29 kapitel (*kaflar*), varav det sista behandlar strafflagens ikraftträdande. Numreringen av paragrafer (*greinar*) är genomgående.

Mot den danska strafflagens allmänna del svarar i den isländska lagen 1—9 kap. (1—85 gr.), som således är att betrakta som den allmänna strafflagens allmänna del. Häri har de allmänna straffrättsliga bestämmelserna samlats. Den danska strafflagens speciella del motsvaras av 10—27 kap. (86—263 gr.) i den isländska lagen, som därjämte innehåller ett 28 kap. (264—267 gr.) utan direkt motsvarighet i den danska lagen. 10—28 kap. i den isländska lagen kan benämnas den allmänna strafflagens speciella del.

Den isländska lagtexten citeras efter Lagasafn, Gildandi lög íslenzk voridd 1954, II (Reykjavík 1955), den danska efter Straffeloven I, Borgerlig Straffelov (København 1937). Som hjälpmedel har stundom använts Allgemeines Isländisches Strafgesetz ... übersetzt von G. A. Sveinsson ... und Sigrún Sveinsson ..., Einleitung von Dr. Thórdur Eyjólfsson (Berlin 1961).

I centrum för undersökningen ställes vad som ovan kallas den speciella delen av den isländska strafflagen. Emellertid är den allmänna delen liksom den speciella till stor del uppbyggd av paragrafer som innehåller uttryck för villkor och följd. Även den allmänna delens språk drages därför stundom in i undersökningen, och i förekommande fall redovisas iakttagna syntaktiska eller stilistiska olikheter mellan de två delarna.

Ehuru strafflagens innehåll medför att olika lagparagrafer utformas olika, kan man likväl med hänsyn till byggnad och innehåll iakttaga några huvudtyper. Den enklaste typen innehåller endast en mening; denna anger klart ett visst brott och den rättsliga påföljden därför. Som exempel kan anföras 134 gr.: *Misnoti opinber starfsmaður stöðu sína til þess að neyða mann til að gera eitthvað, þola eitthvað eða láta eitthvað ógert, þá skal hann sæta varðhaldi eða fangelsi allt að 3 árum.*

En mera komplicerad paragrafutformning föreligger, när första meningen eller stycket i en paragraf anger normaltypen av ett brott och dettas normala rättsliga påföljd men en följande mening eller ett följande stycke anger komplikationer av något slag. Dessa komplikationer innebär ofta att nya moment införas på rekvisitsidan som medför lindring eller skärpning av straffsatsen — stundom förekommer i stället ett angivande av att en viss komplikation icke ändrar straffsatsen. Som exempel på hur komplikationer kan ändra straffsats citeras här 142 gr.: *Hver, sem skýrir rangt frá einhverju fyrir rétti eða öðru stjórnvaldi, sem hefir heimild til eiddöku, skal sæta fangelsi ekki skemur en 3 mánuði og allt að 4 árum.* — *Hafi röng skýrsla verið staðfest með eiddi eða gefin samkvæmt áður unnum eiddi, getur refsingin orðið allt að 8 ára fangelsi. Jöfn eiddi skal teljast hver sú staðfesting skýrslu, sem að lögum kemur í eids stað.* — *Sé skýrsla aðeins röng í atriðum, sem ekki varða málefni það, sem verið er að upplýsa, má beita varðhaldi eða sektum.*

En tredje paragraftyp är den som icke i sig rymmer ett självständigt brott utan som blott är att betrakta som ett tillägg till en föregående paragraf. Sedan straffsatsen i 164 och 165 gr. angivits för vissa allmänfarliga gärningar som anstiftan av brand, sprängning m.m., stadgas sålunda i 166 gr.: *Hafi verknadur, sem lýst er í 164. eða 165. gr., verið framinn í þeim tilgangi að koma af stað uppreisn, fjöldaránum eða annarri slíkri röskun á þjóðskipulagi eða allsherjarreglu, þá skal beita fangelsisrefsingu, sem ekki sé skemmri en 4 ár.* På samma sätt innehåller även 167 gr. ett tillägg: *Ef brot, sem í 164. eða 165. gr. getur, er framíð af gáleysi, þá varðar það sektum, varðhaldi eða fangelsi allt að 3 árum.*

Bestämmelser, som inrymmes i paragrafer av den första typen och i förra delen av paragrafer av andra typen, har karaktären av huvudregler; bestämmelser i senare delen av paragrafer av andra typen och i paragrafer av tredje typen benämnas här tilläggsregler. Vi skall i det följande finna att den indelning i huvudregler och tilläggsregler, som här gjorts på innehållsmässiga grunder, har språklig relevans, i det att lagbuden ofta får en annan utformning i tilläggsregler än i huvudregler.

Gränsen mellan huvudregler och tilläggsregler är stundom flytande och det har visat sig ogörligt att draga så skarpa gränslinjer mellan dem att en statistisk redovisning av materialet kan göras.

I den följande framställningen behandlas först de olika språkliga uttrycken för rekvisit och därefter straffbestämmelsernas utformning. Avslutningsvis göres vissa stilistiska iakttagelser.

På rekvisitsidan är det främst huvudreglernas utformning som tilldrar sig intresse. Det är framför allt tre uttryckstyper som kommer till an-

vändning, nämligen relativsatser, s.k. oinledda konditionalbisatser och konjunktionsbisatser. Relativsatser och oinledda konditionalsatser är huvudreglernas speciella rekvisituttryck. Dessa konstruktioner kan även användas i tilläggsbestämmelser av olika slag, men får där utstå konkurrens med konjunktionsbisatser av olika slag och med andra konstruktioner bl.a. *nú*-satser. Omvänt används andra konstruktioner än relativsatser och oinledda konditionalbisatser sparsamt i huvudregler — främst är det *ef*-satser som kan blanda sig med de två huvudtyperna.

Den allmänna relativsatsen inleds normalt med *hver, sem* ... Ex.: *Hver, sem opinberlega hvetur menn til refsiverðra verka, skal sæta varðhaldi* .. (121 gr.). Denna konstruktion möter mycket ofta i den speciella delen av strafflagen. Någon gång förekommer emellertid variationer eller relativkonstruktioner av annat slag. Om två allmänna relativsatser samordnas, inleds den senare t.ex. oftast med *hver sá, sem*. Ex.: *Hver, sem tekur þátt í þesskonar uppreisn, svo og hver sá, sem sekur gerist um verknáð, er miðar að því að breyta stjórnskipuninni á ölögmætan hátt, skal sæta fangelsi allt að 8 árum* (98 gr.). *Hver, sem ræðst með ofbeldi ... , og eins hver sá, sem á sama hátt leitast ... , skal sæta varðhaldi* ... (106 gr.). Åtskilliga parallella fall har påträffats men behöver ej här anföras. Endast undantagsvis samordnas två satser, inledda med *hver, sem*: *Hver, sem meidir æru annars manns með móðgun í orðum eða athöfnum, og hver, sem ber slikt út, skal sæta sektum eða varðhaldi allt að 1 ári* (234 gr.); *Hver, sem leitast ... , svo og hver, sem rangfærir ... , skal sæta fangelsi* ... (102 gr.).

Utän samordning med *hver sem* står *hver sá, sem* i några fall, där första rummet i satsen intages av annan satsdel. Formelartade är uttrycken *Sömu refsingu skal hver sá sæta, sem* ... (91, 92 gr. o. flerst.), *Sömu hegningu skal hver sá sæta, sem* ... (100 gr.).

Hver sá maður, sem inleder allmän relativsats i 22 gr.: *Hver sá maður, sem með liðsinni í orði ... á þátt í því, að brot samkvæmt lögum þessum er framíð, skal sæta þeirri refsingu, sem* ... Alltjämt med allmän betydelse men likväl mera individualiserande står *sá sem* i 40 gr.: *Sá, sem eftirlit er falið, skal gefa lögreglustjóra skýrslur um hagi mannsins eftir ákvörðun lögreglustjóra*. I 123 gr. användes *sá sem* däremot fullt synonymt till *hver sem*: *Sá sem brýtur bann við kaupum eða neyzlu áfengis samkvæmt 1. mgr. 64. gr., skal sæta varðhaldi eða fangelsi* ... Likaså kan *sá sem* ersätta det vanligare *hver sá sem* i det formelartade uttrycket för att samma straff skall utdömas som i ett förut angivet fall: *Sömu refsingu skal sá sæta, sem á sama hátt truflar opinbera guðspjónustu eða aðrar kirkjuathafnir eða raskar útfararhelgi* (122 gr.).

Även *sá maður, sem* kan inleda en allmän relativsats: *Sá maður skal*

sæta varðhaldi eða fangelsi allt að 2 árum, eða sektum, ef sök er smafelld, sem sekur gerist um eftirgreindar athafnir, þegar kosningar, sem í fyrri mgr. 102. gr. getur, fara fram (103 gr.). Denna mening avviker till hela sin byggnad från den vanliga meningstypen med villkoret uttryckt i en framförställd relativsats. Straffet anges här i stället i en framförställd huvudsats, som inledes av korrelatet till den efterställda relativsats, vari rekvisitet meddelas.

Typerna *sá sem* och *sá maður sem* konstituerar betydelsemässigt men knappast i strängt formellt hänseende relativa satskonstruktioner av allmän karaktär. Ytterligare ett steg från de allmänna relativkonstruktionerna har av innehållsmässiga grunder tagits i 136 gr. som handlar om ämbetsbrott: *Opinber starfsmaður, sem segir frá nokkru, er leynt á að fara og hann hefir fengið vitneskju um í starfi sínu eða varðar embætti hans eða sýslan, skal sæta varðhaldi eða fangelsi allt að einu ári.*

I några fall behandlas allmän relativsats med konditional betydelse som en konditional bisats. Detta kommer tillsynes dels i samordning med annan bisats, dels i den följande översatsens konstruktion. I följande sats samordnas allmän relativsats med en sorts konditional bisats: *Hver sem hefir í frammi hótun um að fremja refsiverðan verknað, og hótunin er til þess fallin að vekja hjá öðrum manni ótta um líf ..., þá varðar það sektum ... (233 gr.).*

Den sats, som här samordnats med den allmänna relativsatsen, har de karakteristika, som man väntar hos en konditionalsats, samordnad med en föregående konditional konjunktionsbisats (*ef*-sats) men utan egen inledande konditional konjunktion. Översatsen har den konstruktion som är den normala efter oinledda konditionalbisatser och *ef*-satser.

Meningsbyggnaden kan jämföras med följande ställe i de fornsvenska Kopparbergsprivilegierna: *Først af stap, æt hwar, som sik biwipær (?) oc bolyxe ywir gangær, oc nokor daghleken ærwpysman ... ryþær þær ok sætyr vp hus, þa aghær han ...* Här föreligger samordning mellan en allmän relativsats med konditional betydelse och en villkorssats med utelämnad konjunktion.

I den isländska strafflagen möter emellertid även satsfogning, enbart bestående av allmän relativsats och följande översats, som konstrueras som om den föregående satsen vore en *ef*-sats eller en oinledd villkorsbisats. 198 gr. lyder: *Hver, sem kemst yfir kvenmann utan hjónabands með því að misnota freklega þá aðstöðu sína, að kvenmaðurinn er háður honum fjárhagslega eða í atvinnu sinni, þá varðar það fangelsi allt að 1 ári, eða sé kvenmaðurinn yngri en 21 árs, allt að 3 árum.*

Syntaktiskt mera oklar meningsbyggnad möter i 199 gr., där dock

förhållandet mellan den allmänna relativsatsen och huvudsatsen är av samma slag som i 198 och 233 gr.: *Hver, sem kemst yfir kvenmann vegna þess að hún heldur ranglega, að þau hafi samræði í hjónabandi, eða hún er í þeirri villu, að hún heldur sig hafa samræði við einhvern annan mann, þá varðar það fangelsi allt að 6 árum.*

Relativsätser med rekvisitbetecknande funktion är innehållsmässigt men icke uttrycksmässigt att betrakta som villkorssätser. Som »rena» villkorssätser betraktas bisätser, som inledas av en underordnande konjunktion med konditional betydelse samt oinledda villkorssätser med omvänd ordföljd, vanligen framförställda. Ståhle har i ovan nämnda arbete betecknat den senare typen som frågeformad konditional-sats. När denna term här undvikes och ersättes med termen oinledd konditionalbisats, beror detta huvudsakligen på att nutida isländska använder konjunktiv i sätser av denna typ men indikativ i såväl enkla frågor som »reala» konditionala konjunktionsbisätser. Jfr t. ex. den enkla frågan *er það satt?* 'är det sant?' och de två satsfogningarna *ef það er satt, þá skal ...* och *sé það satt, þá skal ...* Konjunktiven i sistnämnda bisats är funktionellt, icke betydelsemässigt betingad. Båda bisatserna har samma relation till verkligheten.

Ur den isländska strafflagens allmänna del kan följande typexempel med oinledd konditionalsats anföras: *Hafi refsilöggjöf breytt frá því að verknaður var framinn til þess er dómur gengur, skal dæma ...* (2 gr.). Undersatsen och översatsen fogas här övergångsfritt till varandra. Detta är den normala konstruktionen av satsfogning med framförställd oinledd konditionalsats i strafflagens allmänna del.

Annorlunda är förhållandet i strafflagens speciella del. När rekvisitet i huvudbestämmelser uttryckes genom en oinledd framförställd konditionalbisats, fogas denna vanligen genom ett sammanfattande *þá* till den följande översatsen. Ex.: *Geri maður samband við stjórn erlends ríkis til þess að ..., þá varðar það fangelsi ...* (87 gr.). *Riúfi maður, meðan á ófriði stendur eða þegar han vofir yfir, samning eða skuldbindingu, sem varðar ráðstafanir ... þá skal hann seta varðhaldi eða fangelsi ...* (90 gr.). *Veki maður eða stýri uppveisn í þeim tilgangi að breyta stjórnskipun ríkisins, þá varðar það fangelsi, ekki skemur en 3 ár eða æfilangt* (98 gr.). Exemplet kan mångfaldigas.

I vissa fall möter i strafflagens speciella del satsfogningar med oinledd bisats utan *þá* i den följande huvudsatsen. Sålunda avslutas ovan citerade 90 gr. med följande mening: *Hafi manni orðið slíkt á af stórfelldu gáleysi, skal honum refsað með sektum eða varðhaldi.* Och den långa 91 gr. avslutas med följande stycke: *Hafi verknaður sá, sem í 1. og 2. málsgrein hér á*

undan getur, verið framinn af gáleysi, skal refsað með varðhaldi ... Samma anknytning utan bindeord återfinnes även i t. ex. sista meningen av 118 gr. och i första meningen i 107 gr., som är att betrakta som ett tillägg till 106 gr.

Gemensamt för de nu angivna fallen är karaktären av tillägg. Den oinledda bisatsen anger icke ett självständigt brott, vars påföljd är att återfinna i huvudsatsen. I de fall där ett *pá* återfinnes i satsfogen, innehåller meningen vanligen ett klart angivet brott och dess påföljd; ett tydligt samband kan iakttagas mellan den rekvisitbetecknande funktionen hos den oinledda försatsen och satsfogens *pá*. I strafflagens allmänna del, som innehåller mera allmänna regler på straffrättens område, saknas *pá* i de allra flesta fall i huvudsats som följer efter oinledd bisats.

Som ovan nämnts och som av redan anförda exempel framgår, är konjunktiv det normala modus i de framförställda oinledda villkors-satserna. Tempus är presens eller perfektum. Om en oinledd bisats samordnas med en *ef*-sats, behåller vardera satsen sina karakteristika, såväl vad ordföljd som modus beträffar. Detta innebär att *ef*-satsens predikat står i indikativ. *Ex.: Sé sökin stórfjellð, og eins ef manni verður slíkt á oftur, má þyngja hegningu allt að 6 ára fangelsi* (160 gr.).

Exempel finns emellertid även på samordning av två oinledda bisatser: *Hafi hann gert það til þess að afla sér eða öðrum óréttmæts ávinnings, eða noti hann slíka vitneskju í því skyni, má beita fangelsi allt að 3 árum* (136 gr.). *Eða* samordnar här två villkorsbisatser med konjunktiv och omvänd ordföljd.

Den s. 180 berörda konjunktionslösa bisatsen med indikativ och rak ordföljd förekommer stundom samordnad med föregående »normal» oinledd konditionalsats. Ett exempel må anföras ur 119 gr.: *Hafi upphlaup átt sér stað, án þess uð ákvæði 188 gr. eigi við um það, og mannsöfnuðinum hefir verið skipað á löglegan hátt af yfirvaldi að sundrast, pá skal ...* Den villkorssats, som följer efter *og* har samma ordföljd och modus, som man skulle väntat om satsen inlets med *ef*. Trots att den saknar inledande underordnande konjunktion, har den konjunktionsbisatsens alla karakteristika.

Exemplet är ingalunda ensamstående. Ur den långa och tunga 126 gr. må så mycket anföras som behöves för att ge en bild av meningens och de relevanta satsernas byggnad: *Hafi maður fengið vitneskju um að fyrirhugað er eða hafið eitthvert þeirra brota sem í 86. ... eða 100. gr. laga þessara getur, eða annað brot, sem lífi eða velferð manna ... er búin hættu af, og hann reynir ekki af fremsta megni að koma í veg fyrir brotið ..., pá skal hann ... sæta varðhaldi eða fangelsi ...* Här samordnas *hafi maður fengið vitneskju* med

hann reynir ekki af fremsta megni. Den senare satsen har liksom i föregående exempel den för *ef*-satser karakteristiska ordföljden och modus indikativ.

Ur strafflagens allmänna del kan som exempel på samma företeelse anföras 25 gr.: *Sé sá dáiinn, sem misgert var við, eða verknáður, sem beinist að dánnum manni, er refsiverður, hafa eiginmaður eða eiginkona ... rétt til að höfða mál ...*

Det faller sig i detta sammanhang naturligt att betrakta satsförbindelsernas senare led som en ofullständig konjunktionsbisats — ofullständig i så måtto att den saknar just den inledande konjunktionen. I samband med behandlingen av *nú*-satserna kommer s. 188 samma satstyp, samordnad med *nú*-sats att exemplifieras.

Hittills behandlade oinledda konditionalsatser har varit placerade framför översatsen. Denna satsföljd är emellertid icke den enda tänkbara. Efterställd oinledd konditionalbisats möter flera gånger i den undersökta texten. I samtliga påträffade fall uppträder denna konstruktion i mera undanskymd ställning i texten, den anger aldrig huvudtypen av ett brott utan i regel specialfall eller komplikationer. Ex.: *Valdi maður eldsvöða, sem hefir í för með sér almannahættu, þá varðar það fangelsi ekki skemur en 6 mánuði. — Refsing skal þó ekki vera lægri en 2 ára fangelsi, hafi sá, er verkið vann, séð fram á, að mönnum mundi vera af því bersýnilegur lífsháski búinn ...* (164 gr.). Likartad användning har konstruktionen i 190 gr.: *Holdlegt samræði milli foreldra og barna ... varðar foreldra ... allt að 6 ára fangelsi, sé barnið yngra en 18 ára, og börnin, séu þau eldri en 18 ára, varðhaldi eða fangelsi ...*

Härmed kan även jämföras 29 gr. i strafflagens allmänna del: *Heimild til þess að bera fram kröfu um opinbera málssókn eða höfða einkamál til refsingar fellur niður, sé krafa ekki gerð eða mál höfðað, áður enn ...*

Bland de konditionala konjunktionsbisatserna är *ef*-satserna helt dominerande. Dessa satsers huvudkarakteristika har redan angivits i det föregående: rak ordföljd, modus indikativ. Satser av denna typ är syntaktiskt lättanvändbara. De kan placeras före eller efter sin översats eller eventuellt sprängas in i denna. De användes med såväl rekvisituttryckande som allmänt konditional funktion. Då *ef*-satserna användes för att uttrycka rekvisit, förekommer de i allmänhet i tilläggsbestämmelser av olika slag eller som uttrycksvarianter. Rekvisituttrycken kan icke klart avgränsas från villkorssatser med annat innehåll. En beräkning ger emellertid vid handen att den undersökta texten innehåller c:a 70 framförställda *ef*-satser. Av dessa återfinnes ett dussin i strafflagens allmänna del; de förbindes utan anknytningsord med den följande översatsen. Den

speciella delen innehåller ett 60-tal fall och av dessa förbindes alla utom 7 genom ett *þá* med den följande översatsen.

Ur strafflagens allmänna del må 25 gr. citeras in extenso, då den såväl syntaktiskt som stilistiskt väl illustrerar hittills gjorda iakttagelser. *Beri ekki að höfða mál af hálfu opinbera ákærvaldsins út af broti, eða það á því aðeins að fylgja málinu fram, að krafa sé um það gerð, getur sá einn höfðað mál eða borið fram kröfuna, sem misgert var við. — Ef sá er ósjálfráða, sem misgert var við, kemur sá maður í hans stað, sem að lögum hefir forræði yfir honum. Ef þurfa þykir, má skipa sérstakan forráðamann í þessu skyni. — Sé sá dáinn, sem misgert var við, eða verknaður, sem beinist að dánnum manni, er refsiverður, hafa eiginmaður eða eiginkona hins látna, foreldrar, börn, kjörbörn og systkin rétt til að höfða mál eða bera fram kröfu um opinbera málshöfðun.*

I första stycket, där huvudbestämmelsen anges, användes oinledd konditionalsats, samordnad genom *eða* med vad som ovan kallats en ofullständig konjunktionsbisats. De speciella omständigheter, som kan tänkas föreligga, uttryckes i de två följande styckena. Där användes framförställda *ef*-satser. I det fjärde, längre stycket, som inför ett helt nytt moment, död mans rätt, användes ånyo oinledd konditionalsats, samordnad med en ofullständig konjunktionsbisats med indikativ och rak ordföljd.

I ingendera meningen inledes översatsen med anknytningsord. Innehållet är närmast processrättsligt. Det berör åtalsbestämmelser, icke brott och straff. Villkorssatserna uttrycker icke ett rekvisit.

Häremot kan ställas 168 gr.: *Ef maður raskar öryggi járnbrautarvagna, skipa, loftfara, bifreiða eða annarra slíkra farar- eða flutningatækja, eða umferðaröryggi á alfaraleidum, án þess að verknaður hans varði við 165. gr., þá skal hann sæta fangelsi allt að 6 árum eða varðhaldi. — Ef brot er framíð af gáleysi, þá varðar það sektum eða varðhaldi.* I båda styckena användes ett anknytande *þá*. I första stycket är det en huvudbestämmelse som anges, i det andra en tilläggsbestämmelse som anger skäl för strafflindring. Paragrafen återfinnes i ett kapitel om allmänfarliga brott. Kapitlets föregående paragrafer har börjat med oinledd konditionalsats (164 gr.), relativkonstruktion (165 gr.), ånyo en oinledd konditionalsats (166 gr., innehållande tilläggsbestämmelser till 164 och 165 gr.) och en *ef*-sats (167 gr.) med ytterligare tilläggsbestämmelser till 164 och 165 gr. *Ef*-satsen, som inleder 168 gr. med dess nya huvudbestämmelse erbjuder således en stilistisk variation till huvudbestämmelserna i 164 och 165 gr.

Ett 60-tal satser, inledda med *þegar* har antecknats i den undersökta

texten. Oftast förekommer de som direkt motsvarighet till satser, inledda med *naar* i den danska strafflagen.

Att temporala konjunktioner som svenskans *då* och *när* ofta inleder satser med väsentligen konditional betydelse har påvisats av Birger Bjerre, Nordiska konjunktionsbildningar II: 278 ff. Den semantiska gränsen mellan ett *när* med betydelsen 'var gång som' och ett rent villkorsangivande *om* är flytande. I detta hänseende är det av intresse att jämföra förhållandet mellan tyskans *als* och *wenn*; medan den förra konjunktionen betecknar enstaka handling i förfluten tid, markerar den senare såväl att handlingen upprepas som att den eventuellt inträder.

I Blöndal, Islandsk-dansk ordbog anges endast temporal betydelse av konjunktionen *þegar*. I den undersökta lagtexten har den emellertid en vidare funktion än att inledda rena tidsbisatser. Det ligger i sakens natur att lagspråket endast sällan har bruk för temporala satser som anger att ett visst förlopp endast utspelas en enda gång. Desto oftare föreligger behov av satser som inleds med ord av betydelsen 'när helst som', var gång som'.

Þegar-satser används i den isländska strafflagen främst i den allmänna delen, som ehuru avsevärt kortare än den speciella delen likväl rymmer två tredjedelar av alla *þegar*-satserna. Detta sammanhänger med *þegar*-satsernas betydelse och funktion. De används för att beteckna enstaka handling i förfluten tid, upprepad handling utan speciell tidssyftning och med mer eller mindre uttalad villkorsbetydelse och slutligen rena villkor. Dock används de knappast med rekvisitbetecknande funktion och framför allt icke i huvudbestämmelser.

Som exempel på rent temporal användning av *þegar* kan följande exempel nämnas: *Aldrei má þó dæma refsingu, nema heimild hafi verið til þess í lögum, þegar verk var framíð, og ekki þyngri refsingu en orðið hefði eftir þeim lögum. Hafi refsíðkvæði laga fallið úr gildi af ástæðum, sem ekki bera vitni um breytt mat löggjafans á refsineymi verknaðar, skal dæma eftir lögum þeim, sem í gildi voru, þegar brot var framíð* (2 gr.). Enstaka handling i förfluten tid avses i följande exempel: ... *sakborningur hefir ekki gert sér far um að afstýra eftir mætti hættu þeirri, er verkið hafði í för með sér, þegar er hann varð hennar var* (19 gr.). Konditional betydelse föreligger i bl. a. följande fall: *Þegar refsilöggjöfin lætur útrekun brots varða aukinni refsingu eða öðrum viðurlögum, skal refsíðkvörðun samkvæmt eldri lögum hafa útrekunaráhrif eftir orðan sinni, eins og hún hefði verið gerð eftir nýrri lögnum* (3 gr.). *Þegar refsimál er höfðað fyrir íslenskum dómstóli, skal niðurstæða dóms um refsingu og aðrar afleiðingar verkna-*

ðar fara eftir íslenskum lögum (8 gr.). Skal það einkum gert, þegar af tilrauninni má ráða, að brotamaðurinn sé ekki eins hættulegur og vilji hans ekki eins harðnaður og ætla má að sé um menn, sem ... (20 gr.).

Helt förbleknad är den temporala betydelsen i följande fall, där villkorsföreställningen helt dominerar: *Hver sá, sem tekið hefir ákvörðun um að vinna verk, sem refsing er lögð við í lögum þessum, og ótvírætt sjnt þann ásetning í verki, sem miðar eða er ætlað að miða að framkvæmd brotsins, hefir, þegar brotið er ekki fullkomnað, gerzt sekur um tilraun til þess* (20 gr.). Den danska strafflagen har här *naar*-inledd sats, även om momentet eljest har en annan uppbyggnad: *Handlinger, som sigter til at fremme eller bevirke Udførelsen af en Forbrydelse, straffes, naar denne ikke fuldbyrdes, som Forsøg* (21 §). Även i den danska versionen överväger villkorsföreställningen starkt över tidsföreställningen eller känslan av att upprepad handling avses.

Samordning mellan *þegar*-sats och *ef*-sats möter stundom. Ex.: *Ef hlutdeild einhvers þátttakanda í brotinu er smávægileg, eða er í því fölgín að styrkja áform annars manns, sem áður er til orðið, svo og þegar brot er ekki fullframið eða fyrirhuguð þátttaka hefir misshæppnast, má dæma hann í vægari refsingu en þá, sem lögmælt er við brotinu* (22 gr.). Denna bestämelse är stilistiskt bättre utformad än motsvarande passus i den danska strafflagen: *Straffen kan nedsættes for den, der kun har villet yde en mindre væsentlig Bistand eller styrke et allerede fattet Forsæt, samt naar Forbrydelsen ikke er fuldbyrdet eller en tilsigtet Medvirken er mislykkedes* (23 §). Här har *samt* en oklar funktion; det samordnar vad som icke formellt utan endast ur betydelsens synpunkt är två villkor för straffnedsättning. Det är formellt ej ens fullt klart om de två villkoren för straffnedsättning är oberoende av varandra eller om båda skall föreligga; dock avses rimligtvis det förra alternativet. Den isländska formuleringen är klarare. De två villkoren nämnes före påföljden, inleds med *ef*, resp. *þegar* och samordnas med *svo og*, och ingen grund föreligger att tolka det ena som underordnat det andra. Vardera villkorskonstruktionen rymmer i sig en disjunktion, två alternativ.

Ytterligare exempel på samordning mellan *þegar*- och *ef*-satser möter i bl. 74, 81 och 244 gr. Liksom i de reala *ef*-satserna används modus indikativ i *þegar*-satserna.

I strafflagens allmänna del fogas framförställda *þegar*-satser till översatserna utan något sammanfattande *þá*. I 244 gr. i den speciella delen möter däremot en med *þá* inledd huvudsats efter en med *ef*-sats samordnad *þegar*-sats: *Ef þjófnaðarbrot er .., svo og þegar þjófnaður er ..., þá skal ...*

Ett specialfall utgör konstruktionen *þegar svo stendur á* (22, 58, 73, 74 bis, 82, 101, 255, 264 gr.). Uttrycket kan lämpligen översättas med *om så är fallet*, när så är fallet eller *i förekommande fall* och saknar direkt motsvarighet i den danska strafflagen. Några fall må citeras. 74 gr. inledes av följande formulering: *Refsingu þá, sem í lögum er lögð við broti, má færa niður úr lágmarki því, sem þar er ákveðið, þegar svo stendur á, sem hér á eftir segir*: Den danska förlagan har här en kortare formulering: *Den for en strafbar Handling i Loven foreskrevne Straf kan nedsættes*: (84 §). I 73 gr. læses: *Þegar svo stendur á, má ekki dæma í vægari refsingu en varðhald*. Häremot svarar *Straffen kan dog i intet Tilfælde fastsættes lavere end Hæfte* (83 §). Härmed kan jämföras 74 gr. (slutet): *Ákveða má, þegar svo stendur á, sem í 1.—8. tölulíð segir, að refsing skuli falla niður að öllu leyti*; i danska strafflagen *I de under Nr. 1—6 omhandlede Tilfælde kan Straffen under i øvrigt formildende Omstændigheder bortfalde* (84 §). I den danska strafflagens 94 paragraf formuleras en bestämmelse sålunda: *Er den strafbare Handling begaaet paa dansk Skib udenfor Riget, løber Fristen først fra den Dag, da Skibet er kommet til dansk Havn eller til et Sted med dansk Konsulat, dog saaledes at Fristens Begyndelse ikke ud-sættes længere end 1 Aar*. Den isländska texten låter bestämmelsens sista del bilda en särskild mening: *Ekki skal þó fyrningarfrestur, þegar svo stendur á, lengjast um meira en eitt ár* (82 gr.).

Även typen *þegar svo stendur á* låter sig samordnas med en »äkta» konditionalbisats. Exempel härpå är 22 gr.: *Þegar svo stendur á, sem í annarri málgrein segir, og sömuleiðis, ef manni hefir orðið á af gáleysi að taka þátt í broti, má láta refsingu falla niður, ef brotið ...*

Som synonym till *þegar svo stendur á* förekommer *þegar svo er ástatt* (75, 202 gr.). Snarlik användning har *þegar svo ber við* i 192 gr.: *Láta má refsingu falla niður, þegar svo ber við, að barn, sem gift kona hefir getið utan hjónabands, hefir verið tilkynnt sem hjónabandsbarn og eiginmaður hennar hefir samþykkt það*. Den danska versionen lyder: *Straffen kan bortfalde, naar et af en gift Kvinde udenfor Ægteskab født Barn med Ægtefællens Samtykke opgives som Ægtebarn* (214 §). Hela frasen *þegar svo ber við, að* svarar här funktionellt mot det danska *naar*.

Vid sidan av relativkonstruktionerna samt konjunktionsbisatserna och de oinledda konditionalbisatserna tilldrar sig *nú*-konstruktionerna särskilt intresse. Typen är välkänd från de nordiska fornspråken och har senast behandlats av Ståhle i Syntaktiska och stilistiska studier i fornordiskt lagspråk. De fornspråkliga *nú*-konstruktionerna förbindes på olika sätt med eftersatserna och visar över huvud taget en stor mängd varianter, detta ur såväl semantiska som morfologiska synpunkter.

I den isländska strafflagen har 42 fall av *nú*-konstruktioner påträffats, därav 19 i den allmänna och 23 i den speciella delen. Typen har avsevärt lägre frekvens än de ovan behandlade typerna och fördelar sig mycket ojämnt över texten; vissa sidor kan innehålla upp till ett halvt dussin exempel, medan å andra sidan partier som sträcker sig över flera sidor helt kan sakna belägg. Typen saknar direkt motsvarighet i den danska strafflagen.

Ur morfologisk synpunkt har de flesta beläggen ett gemensamt: *nú*-satserna förbindes med eftersats genom såväl *og* som *pá*. Ett enkelt typfall återfinnes i 7 gr.: *Nú er refsing að einhverju leyti bundin að lögum við afleiðingar verknáðar, og skal pá lita svo á, að verkið sé einnig unnið þar, sem þessar afleiðingar gerast eða er ætlað að koma fram.* Här föreligger två huvudsatser, samordnade genom *og*. Betydelsemässigt är de emellertid icke sidoordnade; den första (*nú*-satsen) anger ett villkor, som skall föreligga, för att domaren skall handla så som i den senare satsen anges. Den första satsens innehåll kunde lika väl ha uttryckts exempelvis genom en *ef*-sats. Detta är värt att beakta, när det gäller att bedöma satser, som samordnas med *nú*-satser i villkorsledet.

Andra stycket i 8 gr. lyder: *Nú hefir sakborningur verið sjknaður í því ríki, þar sem brot var framíð, sbr. 2. tölulíð 5. gr., refsidómi yfir honum fyrir brotið hefir verið fullnægt eða dæmd refsing er að lögum þess ríkis brott fallin, og skal pá ekki höfða refsímál á hendur honum hér á landi ...* Villkorsledet rymmer här tre satser, en *nú*-sats med omvänd ordföljd och två satser med rak ordföljd. De två senare satserna har samma byggnad som huvudsatser men även som de satser som ovan kallats ofullständiga konjunktionsbisatser.

Av speciellt intresse är ordföljden i 180 gr.: *Nú verður vinnufær maður sveit sinni til þyngsla sökum óreglu eða slæpingsskapar, eða hann vanrækir af sömu ástæðum framfærsluskýldu sína gagnvart öðrum, sem við það verða bjargþrota, eða hann fyrir þessar sakir greiðir ekki úrskurðað meðlag með maka sínum, barni eða foreldri, og skal hann pá sata fangelsi ...* Satsen *eða hann fyrir þessar sakir greiðir ekki úrskurðað ...* kan på grund av ordföljden icke fattas som en normal huvudsats. Den har den form som man skulle ha väntat, om den genom *eða* hade varit samordnad med en föregående konditional bisats. Uppenbarligen föreligger här en ofullständig konjunktionsbisats; villkorsföreställningen har medfört, att satsen konstruerats som en villkorsbisats. Det är härvid att märka, att föreställningen om huvudsats eller bisats endast grundas på placeringen av adverbialiet *fyrir þessar sakir*. Exemplet står isolerat i den undersökta texten.

I några fall med samordnande *og* mellan villkorsledets båda satser

saknas det eljest förekommande *og* i förbindelsen med eftersatsen: *Nú hefir opinber starfsmaður gerzt sekur um refsilagabrot með verknæði, sem telja verður misnotkun á stöðu hans, og við því broti er ekki lögð sérstök refsing sem broti í embætti eða sýslan, þá skal hann sæta þeirri refsingu, sem ...* (138 gr.). Samma asyndetiska förbindelse föreligger i 84 gr.

Eftersatsen till *nú*-sats och därmed eventuellt samordnad sats har, såsom av exempel framgår, regelbundet omvänd ordföljd.

Nú-satsernas funktion är avsevärt mera begränsad i den nutida isländska strafflagen än i de nordiska medeltidslagarna. De användes endast i stereotyp uppbyggda meningar för att ange en viss betingelse. Endast undantagsvis används de i självständiga rekvisituttryck eller i andra huvudbestämmelser. Desto vanligare är det att *nú*-satserna innehåller tilläggsbestämmelser av något slag, och de inleder ofta andra eller tredje stycket i en paragraf. De erinrar i dessa hänseenden starkt om *ef*- och *þegar*-satserna. Däremot kan de ej som dessa placeras inuti eller efter den sats som innehåller uttryck för rättslig påföljd.

De nu angivna sätten att uttrycka rekvisit är icke de enda som stått lagtextens författare till buds. Som redan i inledningen påpekas, kan uttrycket för en brottslig gärning utgöras av ett nomen acti. Detta sätt att uttrycka rekvisit användes bl. a. i 244 gr.: *Þjófnaður á fjármunum eða orkuforða varðar fangelsi allt að 6 árum*. Samma konstruktion möter i 190 gr.: *Holdlegt samræði milli foreldra og barna ... varðar foreldra allt að 4 ára fangelsi ... og börnin ... séu þau eldri en 18 ára, varðhaldi eða ... Holdlegt samræði milli systkina varðar varðhaldi eða fangelsi allt að 2 árum*.

Även ett nomen agentis kan uttrycka ett rekvisit. 118 gr. innehåller bestämmelser om straff för upplopp. Sedan straffet för den som vållat upploppet angivits kommer ett tillägg rörande övriga deltagare: *Aðrir þátttakendur upphlaupsins ... skulu sæta vægari refsingu ...*

Begreppen döma och straffa intar helt naturligt en central ställning inom strafflagen. För en viss brottslig handling skall gärningsmannen dömas till ett visst straff; detta kan också uttryckas så att han skall straffas på visst sätt.

Då den isländska strafflagen är en bearbetning, i betydande utsträckning t. o. m. en översättning av den danska, kan det vara lämpligt att först något granska användningen av uttryck för rättslig påföljd i den danska strafflagen. Det faller vid en sådan granskning strax i ögonen att verbet *straffe* är det normala predikatet i satser som uttrycker rättslig påföljd. För stilistisk variation användes uttryck innehållande substantivet *Straf*. Verbet *straffe* kan ha såväl uttryck för handling som uttryck för gärningsman som objekt. Ex.: *En Handling, der ellers vilde være*

strafbar, straffes ikke, naar den ... (14 §). Med Bøde, Hæfte eller med Fængsel indtil 1 Aar straffes den, som ... (125 §).

Verbet *dømme* eller uttryck innehållande samma morfem användes huvudsakligen i den allmänna delen av den danska strafflagen. Ex.: *Naar en Udlænding, der ikke i de sidste 5 Aar har haft stadigt Ophold i den danske Stat, dømmes til Fængsel i 2 Aar eller derover, skal det, saafremt ikke særlige Omstændigheder taler derimod, i Dommen bestemmes, at han efter udstaaet Straf bliver at udbringe af Riget ...* (76 §). Endast strödda exempel finnas i den speciella delen och då i regel i annan position än i typisk påföljdssats. Ex.: *Har den, som skal dømmes efter §§ 228, 229 eller 230, tidligere været dømt for nogen i disse Bestemmelser omhandlet Forbrydelse eller for Løsgængerier eller har han for en Berigelsesforbrydelse været dømt til Fængsel, kan Straffen forhøjes med indtil det halve* (231 §).

Såsom framgår av de exempel som ovan anförts, är det framför allt verben *sæta* och *varða* som i den isländska strafflagens huvudregler kommer till användning som predikatuttrycken för den rättsliga påföljden. I det följande tages först dessa upp till närmare behandling, varvid de även sättes i relation till typen av rekvisituttryck.

Verbet *sæta* konstrueras personligt, gärningsmannen står språkligt som subjekt, den preceptiva modaliteten¹ uttryckes genom *skal* och straffet kommer till uttryck i en dativkonstruktion. Vanligast användes *sæta*-konstruktion i samband med allmän relativsats, varvid korrelatet fungerar som subjekt i översatsen, relativordet som subjekt i undersatsen. Utöver de exempel, som anförts ovan s. 179, må följande fall citeras: *Hver, sem kunngerir, skýrir frá eða lætur á annan hátt uppi við óviðkomandi menn leynilega samninga, ráðagerðir eða ályktanir ríkisins ... skal sæta fangelsi allt að 16 árum* (91 gr.). *Hver, sem af ásetningi eða gáleysi kunngerir, lýsir eða skýrir óviðkomandi mönnum frá leynilegum hervarnarráðstöfunum, er islenszka ríkið hefir gert, skal sæta varðhaldi eða fangelsi allt að 10 árum, eða sektum, ef brot er lítilræði eitt* (92 gr.). *Hver, sem ræðst á Alþingi, svo að því eða sjálfþæði þess er hætta búin, lætur boð út ganga, sem að því lýtur, eða hlýðir slíku boði, skal sæta fangelsi ekki skemur en 1 ár.* (100 gr.). *Hver, sem ræðst með ofbeldi eða hótunum um ofbeldi á opinberan starfsmann ... og eins hver sá, sem á sama hátt leitast við að hindra framkvæmd slíks starfa ... skal sæta varðhaldi eða fangelsi allt að 6 árum* (106 gr.).

Dessa schablonartade exempel kan mångfaldigas. Konstruktionen *skal*

¹ Se Ståhle ovan cit. arbete s. 1 beträffande denna term.

sæta + dativ kommer mera sparsamt till användning efter oinledda bisatser och *ef*-satser. Ex.: *Hafi maður fengið vitneskju ... og hann reynir ekki ..., þá skal hann ... sæta varðhaldi eða fangelsi ... eða sektum* (126 gr.). *Misnoti opinber starfsmaður stöðu sína ... þá skal hann sæta varðhaldi...* (134 gr.). *Ef opinber starfsmaður heimtar, tekur við eða lætur lofa sér eða öðrum gjöfum ..., þá skal hann sæta varðhaldi ...* (128 gr.). *Ef handhafi dómvalds ... gerist sekur um ranglæti ..., þá skal hann sæta fangelsi ...* (130 gr.). Ytterligare några fall har antecknats.

Även i samband med *nú*-konstruktion förekommer ett fall med påföljd angiven genom *sæta*-konstruktion: *Nú hefir opinber starfsmaður gerzt sekur um refsilagabrot ... og við því broti er ekki lögð sérstök refsing ..., þá skal hann sæta þeirri refsingu, sem ...* (138 gr.).

Rent undantagsvis kan preceptiv modalitet komma till uttryck genom presens konjunktiv av verbet *sæta*: *Opinber starfsmaður, sem synjar eða af ásettu ráði lætur farast fyrir að gera það, sem honum er boðið á löglegan hátt, sæti sektum eða varðhaldi* (140 gr.).

När verbet *varða* är predikat i en sats, som uttrycker rättslig påföljd, är uttrycket för gärningen subjekt. Även här uttryckes straffet genom en dativkonstruktion. Den preceptiva modaliteten uttryckes genom presens indikativ. Normalt förekommer *varða*-konstruktion i huvudsatsen till *ef*-sats eller oinledd konditionalsats. Utöver de exempel som ovan anförts i samband med behandlingen av bisatser av dessa slag kan följande exempel citeras: *Ef opinber starfsmaður, sem á að gæta fanga ..., lætur fanga komast undan ..., þá varðar það varðhaldi eða fangelsi allt að 3 árum, eða sektum, ef brot er smáfellt* (133 gr.). *Hafi opinber starfsmaður ... misnotað stöðu sína ..., þá varðar það sektum, varðhaldi eða fangelsi allt að 2 árum* (139 gr.).

Även vid andra uttryck för rekvisit förekommer emellertid *varða*-konstruktion. Så är bl. a. fallet i 190 gr., ur vilken andra styckets första mening här kan anföras: *Holdlegt samræði milli systkina varðar varðhaldi eða fangelsi allt að 2 árum*. Rekvisitet är här uttryckt med ett nomen acti. Och i 203 gr. uttryckes den straffbara gärningen med en infinitivkonstruktion: *Það varðar fangelsi allt að 6 árum að hafa kynferðismök við persónu af sama kyni, þegar ...*

I samband med *varða*-konstruktion anges i regel icke expressis verbis vem som skall undergå straffet. (Detta framgår ändå av kontexten.) Några undantag har emellertid påträffats. I 203 gr., andra stycket stadgas: *Eigi nokkur kynferðismök við persónu af sama kyni, yngri en 18 ára, þá varðar það fangelsi allt að 3 árum fyrir þann, sem eldri er en 18 ára*. Mot konstruktionen *þá varðar það fangelsi ... fyrir þann sem svarar* i 190

gr., första stycket, en konstruktion med uttrycket för gärningsmannen i ren akkusativ: *Holdlegt samræði milli foreldra og barna og milli annarra ættingja í beinan ættlegg varðar foreldra allt að 4 ára fangelsi ... og börnin ... varðhaldi eða ...*

Här kan även erinras om de säregna anakolutkonstruktioner som påträffats i 198, 199 och 233 gr. där allmän relativsats ensamt (198 gr.) eller i förening med villkorsbisats (199 och 233 gr.) fogas till en efterföljande översats med *varða*-konstruktion. (Se ovan s. 180.) Uppmärksamheten riktas här mot gärningsmannen, icke mot handlingen, men ordet *hver* ingår icke som satsdel i huvudsatsen.

Vid sidan av de två verben *sæta* och *varða*, som är de mest brukliga i uttryck för straff, användes även andra verb ehuru mera sparsamt. Främst må nämnas verben *refsa* och *beita*, som huvudsakligen återfinnes i tilläggsregler. *Refsa* konstrueras vanligen operonligt och passivt, uttrycket för gärningsmannen sättes i dativ och den preceptiva modaliteten uttrycket med *skal*. *Refsa*-konstruktioner användes framför allt efter oinledda konditionalbisatser. Ex.: *Hafi manni orðið slíkt á af stórfelldu gáleysi, skal honum refsað með sektum eða varðhaldi* (90 gr.). *Hafi verknaður ... verið hafður frammi af mannsöfnuði, skal forgöngumönnum og leiðtogum upphlaupsins refsað með ...* (107 gr.). *Hafi upphlaup átt sér stað ... þá skal þeim þáttakendum ... refsað með sektum eða varðhaldi ...* (119 gr.). Märkas kan även följande mening: *En hafi hann látið þetta ... þá skal honum ekki refsað* (126 gr.). Ytterligare några exempel med passiv *refsa*-konstruktion efter oinledd konditionalsats ha påträffats.

I övrigt har spridda fall med passiv *refsa*-konstruktion påträffats. I samband med *nú*-sats står *refsa* i eftersatsen i 254 gr.: *Nú standa brot þau, er í 1. mgr. segir, í sambandi við verknað, er varðar við 246. eða 253. gr., og skal þá refsað með sektum ...*

Relativkonstruktion möter i följande fall: *Öðrum þáttakendum upphlaupsins, sem ofriki hafa haft í frammi ... skal refsað eftir því, sem í 106 gr. segir* (107 gr.). *Þeim manni skal ekki heldur refsað, sem rangt hefir skýrt ...* (143 gr.).

Även aktiva *refsa*-konstruktioner har emellertid påträffats några gånger. I samband med *ef*-sats möter sålunda aktivt *refsa* i t. ex. 181 gr.: *Ef hann gerir það ekki ..., þá skal refsa honum með fangelsi ...* Och i 180 gr., uttryckes modaliteten genom *má* vid aktivt *refsa*: *Ef brot er ítrekað, má refsa með fangelsisvist allt að 1 ári.*

Även efter *nú*-sats kan aktivt *refsa* förekomma: *Nu hefir verkaður ... verið framinn til þess að ..., og skal þá því aðeins refsa lánardrottningum, að hann ...* (250 gr.).

Likaså kan *refsa* konstrueras aktivt i samband med relativsats: *Fyrir skilasvik skal refsa með allt að 6 ára fangelsi hverjum þeim, sem sekur gerist um ...* (250 gr.).

I strafflagens allmänna del återfinnes följande aktiva *refsa*-konstruktion: *Fyrir gáleysisbrot skal því aðeins refsa, að sérstök heimild sé til þess í lögunum* (18 gr.).

När *refsa* konstrueras aktivt och subjektslöst blir domaren eller domstolen det underförstådda subjektet och kommer därmed psykologiskt in i blickfältet. Vid de passiva *refsa*-konstruktionerna riktas uppmärksamheten endast mot gärningen och gärningsmannen liksom fallet är vid *sæta*- och *varða*-konstruktionerna. I flera av de ovan nämnda fallen skulle dock *refsa* och *refsað* saklöst kunna bytas med varandra.

Verbet *beita* är i hög grad tilläggsreglernas predikat. Det konstrueras vanligen subjektslöst — det tänkta språkliga subjektet är domaren — och modaliteten uttryckes genom *skal* eller *má*. Straffet anges genom instrumental dativ. Det ligger i sakens natur att verbet *beita* icke gärna kan användas i förening med relativkonstruktion i rekvisitledet. Vanligast är *beita*-konstruktioner efter oinledda konditionalsatser, stundom förekommer det även efter *ef*-sats eller kombination av dessa båda bisats-typer. Ex.: *Hafi nokkur, þegar svo er ástatt, sem í 194. — 201. gr. segir, gerzt sekur um önnur kynferðismök en samræði, þá skal beita vægari hegningu að tiltölu* (202 gr.). *Sé skýrsla aðeins röng í atríðum, sem ekki varða málefni það, sem verið er að upplýsa, má beita varðhaldi eða sektum* (142 gr.). *Sé um mikla sök að ræða, einkum ef ... eða ..., skal beita allt að 8 ára fangelsi* (216 gr.). *Ef brot er ítrekað, þá má beita fangelsi allt að 6 mánuðum* (273 gr.).

Någon enstaka gång kommer subjektet till synes vid verbet *beita*: *Nú hefir barn framið brot, áður en það varð 15 ára gamalt, og skal þá lögreglustjóri í samræði við barnaverndarnefnd (skólanefnd) beita hæfilegum uppeldis- og öryggisráðstöfunum.* (267 gr.) Härmed kan jämföras 131 gr., som handlar om ämbetsbrott: *Ef dómari eða annar opinber starfsmaður ... beitir ólöglegri aðferð ...*

Verbet *dæma* användes endast sparsamt i strafflagens speciella del för att uttrycka tanken döma till visst straff d.v.s. straffa på visst sätt. I några fall används det emellertid i denna funktion som översättning av det danska *idømme*. Som exempel kan anföras 96 gr.: *Þegar fangelsi um tiltekinn tíma er lagt við broti samkvæmt þessum kafla, má í þess stað, ef sérstaklega stendur á, dæma varðhaldsvist um jafnlangan tíma.* Detta motsvara danska strafflagens 109 §: *Hvor der i nærværende Kapitel er foreskrevet Straf af Fængsel, kan under særlige Omstændigheder i Stedet for*

Fængsel paa Tid idømmes Hæfte i samme Tid. Samma formuleringar möter i 104 gr., resp. 117 §.

Utan verbal motsvarighet i den danska lagen står däremot *dæma* i 118 gr.: *Aðrir þáttakendur upphlaupsins ... skulu sæta vægari refsingu að tiltölu, og má dæma þeim þáttakendum sektir, sem ekki hafa beitt ofríki.* Den danska formuleringen i 133 § är kortare delvis beroende på annat innehåll i lagtexten: *Dog kan Straffen for de sidstnævnte Deltagere gaa ned til Bøde.*

Helt isolerad står en formulering i slutet av 118 gr., som innehåller *dæma* i förbindelse med uttryck för tidsbestämt frihetsberövande: *Hafi eitthvert það brot verið framíð, sem var markmið upphlaupsins, skal beita þyngri refsingum, miðað við þáttöku hvers eins, eftir því, sem að framan segir, og má þá dæma allt að 6 ára fangelsi, nema broti sé svo verið, að þyngri hegning liggi við.* Den danska texten lyder i 133 §: *Begaas der under saadant Opløb nogen under dets Formaal hørende Forbrydelse, straffes Opløbets Anstiftere eller Ledere samt Deltagerne i den begaaede Forbrydelse med Fængsel indtil 6 Aar, for saa vidt Forbrydelsen ikke efter sin Beskaffenhed medfører højere Straf.* Man kan för den isländska textens vidkommande lägga märke till parallellen mellan detta och föregående exempel, vilka följa efter varandra i samma paragraf.

Med angivande av straffets art men utan bestämning av dess storlek användes *dæma* några gånger: *Er heimilt að dæma varðhald, þegar svo stendur á* (129 gr.). *Nu skal hjónaband ekki sæta ógildingu, og má þá dæma sektir eða varðhald* (188 gr.). *Nu er heimilað að dæma í refsivist eftir lögum, sem ekki ...* (268 gr.). *Maður, sem dæmdur hefir verið til hegningarvinnu ...* (270 gr.). Ännu mera allmänt uttryckes straffet i 255 gr.: *Nu hefir maður, sem til refsingar skal dæma fyrir ...*

Begreppet tidigare straffad uttryckes i den danska strafflagen med *tidligere dømt* och i den isländska med *áður (verið) dæmdur*. Sålunda stadgas i 208 gr.: *Nú hefir maður, sem sæta skal refsingu eftir 206. eða 207. gr. áður verið dæmdur fyrir brot á þeim greinum ... eða hann hefir áður verið dæmdur til fangelsisvistar fyrir ...* Liknande användning av participet *dæmdur* förekommer i bl. a. 255, 256 och 257 gr.

När ett avkunnande av dom icke innebär att den tilltalade straffas utan endast förpliktas att gottgöra en förfördelad, användes likaledes verbet *dæma*. Ex.: *Í meidyrðamáli má dæma óviðurkvæmileg ummæli ómerk, ef sá krefst þess, sem ...* (241 gr.). *Dæma má þann, sem sekur reynist um ærumeidandi aðdróttun, til þess að greiða þeim, sem ...* (ib.). Likaså vid avkunnande av dom med annat innehåll: *þá má dæma hann í opinberu máli til þess að hafa fyrirgert erfðarétti sínum ...* (265 gr.).

Den deskriptiva undersökningen av den isländska strafflagens uttryck för brott och straff är härmed avslutad. Det har icke varit möjligt att behandla varje förekommande uttryckssätt utan undersökningen har koncentrerats på de mera regelbundet återkommande uttryckstyperna och deras varianter. Att sätta in strafflagens språk i större sammanhang har legat bortom det uppställda målet. Perspektiv öppnar sig emellertid åt olika håll — mot andra nu gällande isländska lagar, mot isländskt nutidsspråk över huvud taget, mot den äldre isländska strafflagen och mot fornisländskan samt naturligtvis mot danskt lagspråk. Endast den danska strafflagen har i någon mån beaktats vid deskriptionen.

Till sist må några jämförelser av främst stilistisk art anställas mellan den danska strafflagen och den här behandlade texten.

Olika sidor av språket visar olika grad av beroende av förlagans eller förlagornas språk. Vad ordförrådet beträffar, följes en puristisk linje, detta i överensstämmelse med de isländska traditionerna på språkvårdens område. Språkets möjligheter till variationer inom ordförrådet utnyttjas rikligt i isländskan. Härvidlag må särskilt erinras om isländskans många motsvarigheter till de danska verben *straffe* och *domme*.

Även inom villkorsleden, antingen dessa är av rekvisitbetecknande karaktär eller anger andra förutsättningar för ett visst handlande, har i den isländska texten en större variation eftersträfvats än i den danska lagen med dess mera hårdslipade uniformitet. De ålderdomligt klingande *nú*-konstruktionerna används t. ex. utan motsvarighet i danskan.

Och när det gäller uppbyggnaden av längre paragrafer, kan det vara av intresse att jämföra 74 gr. i AHL med motsvarande paragraf (84) i den danska lagen.

Den danska paragrafen har en alltigenom likformig konstruktion: *Den for en strafbar Handling i Loven foreskrevne Straf kan nedsattes: 1) naar nogen ...; 2) naar Gerningsmanden ...; 3) naar Gerningsmanden ...; 4) naar Gerningen ...; 5) naar nogen ...; 6) naar Gerningsmanden ...; 7) naar Gerningsmanden ...; 8) naar han ...; 9) naar han ...* Den isländska lagen har här växlande konstruktioner, som svarar mot de nio konditionalt temporalas bisatserna. *Refsingu þá, sem í lögum er lögð við broti, má færa niður úr lágmarki því, sem þar er ákveðið, þegar svo stendur á, sem hér á eftir segir: 1. þegar maður ... 2. þegar brot ... 3. Hafi sá, sem verkið vann, álitid að ... 4. þegar maður ... 5. Ef maður ... 6. Ef maður ... 7. Ef sá, sem ... 8. Ef sá, sem ... 9. Ef maður segir ...* Tre þegar-satser möter här jämte en oinledd konditionalbisats och fem ef-satser. Av särskilt intresse är att notera, att en oinledd konditionalbisats (3. *Hafi sá, sem ...*) används, trots att den överordnade satsen är framförställd.

I den isländska texten måste man medvetet ha eftersträvat omväxling i paragrafens uppbyggnad; ingenting hade hindrat att man genomgående hade låtit alla nio betingelserna uttryckas genom *þegar*-satser.

De stilistiskt betingade variationerna är endast ett av de drag, som skiljer den isländska lagen från den danska. Man lägger t. ex. ej sällan märke till att danskans tyngre tidsadverbial motsvaras av *þegar*-satser i den isländska texten. Vidare finner man, att tyngre attribut, särskilt sådana som innehåller particip, bytts ut mot relativa bisatser. Detta gör den isländska texten mera ordrik, dock utan att pregnansen går förlorad. Iakttagelser av detta slag tangerar emellertid problem, som faller utom undersökningens ram.

SUNE LINDQVIST

Varins maning på Rökstenen

INNEHÅLL

1. Hur bör Rökstenen stå? S. 197. 2. Varför sned uppställning? S. 201. 3. Tvisten om den långa textens syfte. S. 207. 4. Läsordningen S. 210. 5. Översättning (jämte grundtexten) S. 213. 6. Kommentarer S. 215. 7. Sammanfattning och slutpåståenden S. 229.

1. Hur bör Rökstenen stå?

Alltsedan Rökstenen år 1862 uttogs ur kyrkväggen och för första gången i nyare tid blivit fritt rest i närheten av kyrkan (jfr Wessén 1958 s. 9—11), har den varit fel uppställd. Dess profil — från bredsida sedd — bildar ju ingalunda en rektangel. Den kortaste smalsidan eller »toppytan» är den enda räta, men avviker starkt från vågplanet. »Längsta smalsidan» ger en konvex, den »kortare» en konkav kontur. Våra nutida stenresare synas likväl både 1862 och 1933 ha gått ut från att en tänkt mittlinje för stenens ovanjordsdel borde vara vertikal.

Rökstenen har en inskription, som i längd vida överträffar varje annan känd nordisk runstens. Ristaren synes också ha varit angelägen om att ta vara på alla för ristning tjänliga ytor. Han har därför slutat med en tillnärmelsevis snörrät linje som underkant för vardera bredsida, men denna linje sluttar — såsom stenen stått och står och vi känna den från talrika avbildningar — på »framsida» åt höger (mot kortare smalsida), på »baksida» åt vänster (mot kortare smalsida). Gå vi till längsta och kortare smalsidorna, finna vi därvarande ristningar sluta högre upp på den förra än på den senare. Detta betyder, att alla fyra sidornas ristningsytor enstämmigt ange en markyta, som inemot 10° avviker från det vågplan, stenen står på.

Alla avbildningar, på sällsynta undantag när, visa ungefär denna vinkel mellan ristningarnas underkant och den horisontala markytan. Men i de flesta fallen äro ifrågavarande »markytor» retuschörers verk i samband med uttäckning av den bakgrund, fotografierna visat. Till min överraskning finner jag däremot en mycket obetydligare vinkel på de breddsida-bilder, som insatts i v. Friesens vägledning 1934 (där fig. 2 dessutom har en stympad profil för längsta smalsida). Hur samma fotografier, utan uttäckning, te sig, visar Jansson 1963, fig. 12 a, b = fig. 5 och 1 här.

Då stenen ristades, bör den samtida marklinjen (som väl sannolikt var

något lägre än ristningarnas underkanter) ha sluttat inemot 10° , i händelse att blocket var riktat såsom nu. Eller också — och det förefaller uppenbart sannolikare — hade blocket ställts på horisontal mark, men med ovanjordsdelens hypotetiska mittlinje lutande 10° åt vänster, från framsidan sett.¹

P. A. Säve uppgav en totallängd av omkr. 3.8 m för hela blocket. Av de måttuppgifter, v. Friesen lämnade 1934, har beräknats att nu rotändan sträcker sig till $1\frac{1}{4}$ m under marken mot en höjd av mer än $2\frac{1}{2}$ m ovanför (däri ingår ett tämligen brett oristat parti; att ange höjden ovan ristningens underkant synes ej brukligt i runverket). Den lutande ställning, jag förutsätter, kunde sålunda ha valts utan risk för stenens ständaktighet. Det gäller i varje fall, om dess ursprungliga plats, såsom de flesta förmoda, var inom samma fasta markyta, där stenen på 1600-talet befann sig (i väggen till en stenbyggd tiondebod på kyrkogården Ö om Röks numera rivna medeltidskyrka).

En uppenbar vinst av den förutsatta snedställningen bleve, att bredsidorna, och framför allt framsidans nedifrån uppåt löpande skriftband komme att stå lodrätt. Därpå tänkte ej vår tids stenresare. Alla äro vi lodsnörets slavar. Frågan är bara, om vi skola rätta oss efter synliga linjer eller en konstruerad »mittlinje».

Innan jag i följande kapitel framlägger vad som enligt min tro fullt bevisar mitt påståendes riktighet bör ytterligare framhållas, att Rökstensens form måhända ej helt beror av naturens lek. Dess profil, från bredsidorna sedd, kan ha blivit i viss mån ändrad genom avsiktlig behuggning, som efterlämnat av ristaren undvikta ytor. Till denna slutsats har jag kommit vid läsningen av Wesséns på goda upplysningar rika arbete 1958. I dess förord uttalade dess författare en förhoppning om att kunna ge nytt liv åt diskussionen kring Rökstenen. Det har eggat mig till att göra ett inlägg.

En av statsgeologen professor Bror Asklund på riksantikvariens uppdrag utförd petrografisk undersökning, avslutad med skriftlig redogörelse 25/6 1931, nu i ATA, har genom nyssnämnda arbete blivit i utdrag bekantgjord (s. 12 f.). Efter akten citerar jag först: »Ytlagret av stenen bildas av ett grunt, mestadels endast några millimeter djupt »bark»-skikt, under vilket stenen för det mesta, såsom bland annat synes vid de skador den erhållit utmed baksidans högra kant, företer sin ursprungliga primära petrografiska karaktär. Barkskiktet torde i väsentligaste mån vara bildat innan stenen ristats och på grund av dess mestadels likartade fördelning över hela ytan torde stenämnet ursprungligen ha utgjorts av ett löst block, troligen en jordfast sten.»

Wesséns omedelbara kommentar till den senare satsen, som han avtryckt, lyder: »Rökstenen är sålunda ett naturligt block, vilket man kanske icke från början är benägen att tro. Tillgången på goda naturliga stenblock

¹ En så enkel iakttagelse, som ovan framlagts, kan jag väl ej vara den förste som gjort. Men den är ingenstädes antydd i den av mig (bristfälligt) begagnade litteraturen. Sedan det ovanstående skrivits har jag emellertid vid samtal med överantikvarien K. A. Gustawsson funnit, att han kommit till samma slutsats.

har utan tvivel varit mycket större under vikingatiden än nu ...» Tydligen menade Wessén, f.ö. ej utan stöd av ett nedan citerat yttrande hos Asklund, att Varin från den enda i grannskapet påvisbara trakt, där block med denna goda och speciella petrografiska beskaffenhet kunna väntas ha förekommit (se W s. 13), flyttat denna jordfasta sten till det ställe, där han sedan ristat sina märkliga runor.

Men jag fortsätter det avbrutna citatet från Asklund: »Givetvis har under atmosfäriernas inverkan barkbildning även inträffat längs ristningsstreck och runor, men mestadels är denna förändring utomordentligt ringa och beträffande enstaka partier så gott som ingen. Ett fullständigt bevarat parti utgör högra sidan av de övre horisontella [egentligen snedställda, S. L.] runraderna på baksidan, där runorna bilda rännformiga, jämna insänkningar, troligen ej enbart huggna med mejsel utan även verkligt ristade, varmed jag menar att de ej blott utgöra huggspår utan även fullkomnats genom nötning längs ristningsspåret. — Egendomligt nog är partiet närmast höger därom eller stenens högra övre parti närmast vänstersidan (von Friesens uppställning [= längsta smalsidan, S. L.]) ganska starkt vittrat såväl på fram- som baksidan och barkskiktet tränger här tydligen något djupare ned, även genom runorna. Stenen är här blekt och dess glimmerfjäll delvis utvittrade. Förklaringen till denna lokaliserade vittring synes mig enklast vara den, att detta parti ursprungligen vetat mot söder och att solbranden här gjort sig gällande. Möjligen kunde även stenen här, under den tid den varit inmurad, utsatts för rinnande eller droppande vatten. Här finnes också stenämnets största skada, det upptill på vänstersidan förekommande ärret, där ett handstort fragment lösbrutits, förmodligen genom förvittring utmed ett par i stenämnet latent sprickor [jfr von Friesen Pl. II (E)].»

»Utom de anförda sprickorna, av vilka de vertikalt ställda fortsätta ned på vänstra sidan (framifrån räknat [= längsta smalsidan, S. L.]) innehåller stenen endast få öppna sprickor, varför det tydligt framgår att runomästaren med största omsorg valt sitt material.»

Det nu refererade partiet av Asklunds utlåtande är av största vikt och blir än betydelsefullare, om vi tillägga, att Asklund säkerligen själv är tillräckligt erfaren arkeolog för att omedelbart medge det orimliga i den av honom som samvetsgrann geolog framhållna möjligheten »rinnande eller droppande vatten» under stenens medel- och äldre nyare tids trygga vilotid i tiondeboden. Ty det är uppenbart, att den starka vittring, som Asklund iakttagit på vissa angivna partier av stenen, måste ha tillkommit innan Varin nyttjade Rökstenen som skrivtavla. Han har synbarligen väjt undan för dessa partier, ej funnit dem lämpliga att mottaga någon nämnvärd del av hans viktiga budskap. Se särskilt den bågförmiga gränsen för runornas höjd inom framsidans första vertikala skriftband! Och om vi aktge på de olika längderna för de två horisontala balkarna vid samma sidas nedre vänstra hörn ävensom hur fortsättningen av deras text på kortare smalsidan nedtill skrivits med kortare mynder än högre upp, då blir det klart, att även den stora nedre deformiteten, en skråkant mellan de två nyss nämnda sidorna, funnits just så stor, som den ännu är. Endast det högre upp befintliga ärret, där ett handstort fragment lösbrutits —

och medtagit en god del av översta tecknet i Varins chiffer — har på den längsta smalsidan tillkommit efter ristningarna.¹

Förklaringen till den starkt lokaliserade vittringen finner Asklund stå i samband med att ifrågavarande parti — längsta smalsidan — vettat mot söder. Också detta är en viktig iakttagelse, men jag tror att den skarpa gränsen mellan vittrade och ovittrade partier delvis bör sökas i ett annat förhållande. Genom långvarigt sysslande med stenyxor vet jag, att de flesta därtill använda bergarter visat starkt ökad benägenhet för vittring på de ställen, där deras yta jämnats genom intensiv bultning. Kontrasten mellan starkt vittrade, resp. knappt alls angripna partier av ett och samma föremål framträder särskilt ofta vid gränsen mot eggpartiet, när detta under användningen skadats, så att det måste retuscheras och omslipas. Förklaringen ser jag däri, att en tunn zon närmast under den bultade ytan genomdragits av ett spricknät, som väl varit osynligt för ögat, men i sinom tid skulle visa sig mer åtkomligt för vittring än obultade delar av samma bergart (Forntidens Kumla, s. 52). Lika skarp förefaller mig gränsen mellan vittrat och ovittrat (= en av naturen formad, ett slätt klyvplan bildande yta) vara på Rökstenen.

Jag vågar därför räkna med, att det naturliga block, som Rökstenen en gång varit, långt före Varins tid upprättats i just det läge, det behöll, när Varin började rista. Men vid denna långt tidigare skedda resning av blocket fann man det angeläget att i en viss grad förändra dess profil: främst genom att ge den längsta smalsidans översta del den profil, den ännu bibehåller. Härvid kunna vid stenhuggeri ovana män ha utfört finjusteringen genom samma bultningsteknik, som bevisligen tillämpats i vårt land ännu under yngre bronsåldern och måhända, fast detta bleve svårare visa, använts ännu under äldsta järnåldern.

Att Rökstenen stått i av Asklund antydd exposition för solbrand mycket längre tid före än efter Varins åtgärder kan anses självklart med hänsyn till, hur liten åverkan genom sol och atmosfärlinier kunnat iakttagas på de runristade partierna av stenen.

Omedelbart skall här erinras om att Asklund iakttagit tydligare spår av solbranden på stenens fram- än på dess baksida. Måhända beror detta ej bara på att bultning eller därmed till effekt likartad behandling på annat vis drabbat framsidan mer än den bakre. Kanske ha vi rätt räkna med, att stenen ej ställts rätt i N-S, utan snarare vriden mer eller mindre fullständigt i riktning NO—SV. I övrigt förklaras den antagna behugningen i nu följande kapitel.

Dessförinnan vill jag påpeka, att en säker bedömning av hur stenen stått, när dess av Asklund 1931 påpekade barkskikt bildades, bort och väl ännu bör kunna vinnas genom studium av den i jorden sänkta rotändan. Ett gott tillfälle erbjöds när stenen två år senare flyttades till ny plats

¹ Efter skrivandet av ovanstående frågade jag i ett brev professor Asklund, om han hade tillfälle närmare diskutera min bedömning av hans tidigare uppgifter. Till min glädje erhöj jag det svaret, att han själv var sysselsatt med en på nyare iakttagelser stödd redogörelse för sina rön. Ehuru han välvilligt ställde sig till förfogande, fann jag det då riktigare, att var och en framlägger sin mening oberoende av den andre, och skall med jämnmot bära de risker, jag härigenom utsätter mig för.

under nytt skyddstak. En kort, den 15 maj 1935 avgiven rapport efter dessa arbetens slutförande lämnar likväl ingen antydan om, att iakttagelser av den arten gjorts. Ehuru rapporten åtföljts av talrika pittoreska fotografier från emballering och transport av det tunga blocket, har jag ej sett någon film slösad på en översiktlig bild av rotändan. Skulle någon annan intresserad ha tagit en dylik bild, vore det värdefullt få denna införlivad med övrigt foto-material i ATA. Eljest få vi avvakta nästa tillfälle för uppgrävning av stenen.

I anslutning till de uppgifter, som ovan lämnats rörande Rökstenens tidigare öden torde det ej vara olämpligt säga några ord om betydelsen av det märkliga faktum, att den gamla rauken någon gång, förmodligen under yngre medeltid, togs upp ur jorden och varsamt placerades inom en nisch på insidan till en av den numera försvunna tiondebodens stenvägg. Hur mycket enklare hade det ej varit att slå den i flera bitar, som kunde bli nyttiga i muren!

Man har förmodat, att de skador, som förekomma längs baksidans högra kant och delvis utplånat »flock 15», uppkommo just vid nämnda flyttning. Men de kunna lika väl ha gjorts dessförinnan, i så fall måhända som bidragande omständigheter till att åtgärden företogs. Röks bönder böra enligt min mening sägas ha stor ära av den ytterliga omsorg, som de visat prov på vid detta tillfälle och vid den senare överflyttningen till nya kyrkans mur. Detta framstår för mig som en äldre tids enda möjliga form av god fornminnesvård. — Skulle stenen ha fått stå kvar på sin gamla plats under bar himmel, hade förmodligen vida fler runor blivit oläsliga innan den tiden kom, då man ånyo tillägnat sig förmågan att tyda dem.

2. Varför sned uppställning?

Rökstenen saknar ingalunda — om den stått så, som jag ovan förutsatt — välkända motsvarigheter.

Närmast gå tankarna till en av Södermanlands ur antikvarisk synpunkt märkligaste tingstäder: Det medeltida Röna hundares Aspolöth (1381, 1455), varifrån runverket upptar fyra stenar, Sö 136—138 och 141. Senare har en femte påträffats (Fornv. 1948, s. 286 ff.). Den sistnämnda har rests efter två söner, som »voro mäktiga i Röning (= Röne hd) och de raskaste i Svethjod». »Han var under himlen bäst» stod det på den nu förkomna Sö 136; storfolk nämnes uppenbarligen också på de övriga. Eftersom de ställts i en löt, ha de alla störtat för länge sedan, men de fyra ännu åtkomliga äro ånyo resta på platsen.

Oss intresserar nu Sö 137 mest. Dess nuvarande uppställning framgår av Sö pl. 62 (två blad!) och 63. Den förefaller vara bättre lyckad. Få vi tro avbildningen B 807 (i Sö på pl. 12), har denna sten en plan basyta. Vilar denna på ett horisontalt underlag, blir en från markytan dragen tangent till det i toppen 38 cm, vid foten 82 cm tjocka blockets längre, mjukt bågsvängda smalsida lodrät. Denna kurvas övra ända befinner sig lodrätt över basens andra kortända = den kortare smalsidans underkant. Här liksom i Rök ha vi även en snedställd, men rak toppyta, kortare än de båda andra smalsidorna. Båda breddsidorna äro påfallande släta. På vardera

synas tre skriftband ha lagts upp innanför varandra, mjukt följande längsta smalsidans buktning. På ena sidan blev endast det yttersta bandet fyllt med (nu synliga) runor. På andra sidan åter fylla de tre runbanden nästan ut hela bredden av stenens övre hälft, lämnande obegagnat på nedre delen ett kilformigt parti. Den kortare smalsidans kontur är sålunda bruten vid kilens uppåt riktade spets.

Betraktaren tarvar ej mycken fantasi för att tycka sig stå vid den genom skriften dekorerade stävplankan till ett skepp, vars skrov dolts i jorden så när som på toppen av den anslutande bordläggningen till skeppssidan — den nyssnämnda kilen. Det är ej uteslutet, att man ännu under vikingatid ordnat vissa av de s.k. båtgravarna så, att stävtopparna till det i gruset dolda skrovet stuckit upp. Härom skall Bengt Schönback redogöra i en sedan länge förberedd publicering av Valsgärde yngre båtgravar.

Från Norge hade Haakon Shetelig långt tidigare pekat på en om en skeppsstäv erinrande häll. Den kan antagas ha stått på slutningen av ett röse som symbol för ett gravskepp (Vestlandske graver, Bergens mus. skr. nr II, 1 (1912) s. 227). Senare har Jan Petersen publicerat ett annat norskt fynd, också en om en svängd skeppsstäv erinrande stenhäll (Stavanger mus. årsh. 1935—36, s. 8 f.). Båda de nu omtalade norska hällarna äro omkr. halvannan m långa och tydligt tillhuggna. Röset, resp. gravhögen hade blivit illa skadade, innan arkeologerna fått underrättelse, men kunde sägas ha innehållit gravkistor av sten. Inga daterande föremål äro kända. Av skilda skäl ha de båda gravarna likväl betraktats som sannolikt vikingatida.

De båda västnorska stävhällarna ha nämnts för att, om behövt, stärka tilltron till att Sö 137 i Aspa löt, och med den även Rökstenen, upprättats av valda hällar, vilkas profiler ävenledes, om än i mindre mån, torde ha tuktats till större likhet med den antagna förebilden.

Tidpunkterna för Aspa- och Rökstenarnas tilldaning och första resande — vilket i intetdera fallet behöver ha stått i samband med gravläggning — kunna ej direkt fastställas. Men genom Asklunds ovan omtalade uttalande veta vi, att den senare stått rest och så pass tillhuggen, som den någonsin blivit med hänsyn till profilen, mycket lång tid före anbringandet av runtexten. På samma sätt kan det ha förhållit sig med Aspastenen, låt vara att den stått mer labilt. På dess ena sida — den som motsvarar Röks framsida — står bara »Tora reste denna sten efter sin make Öpir». Kanske sparades resten för eventuella senare tillägg. Men på andra sidan läsa vi en strof, som i v. Friesens översättning (Nord. kultur, 6, s. 189) lyder sålunda:

Denna stenen
 står efter Öpe,
 på tingsstället [a pik:stapi],
 efter Toras man.
 För honom i Västern
 välde mäktig,
 Ting-Ragnes son,
 spjutlarmssvetten (o: blodet).

Tydligen hade denna Öpir varit en väldig sjökrigare. Att som minnesvård över en sådan — på graven och/eller annorstädes — resa en eller ett par skeppsstävar var tydligen ett gammalt bruk. Fastän verkliga skeppsstävar (eller gallionsbilder), så använda, naturligtvis för längs sedan multnat bort, ha vi ännu kvar bronsstävorna på Augustin Ehrensvärds bekanta grav i Sveaborg, på en annan amiralsgrav i Uppsala och förmodligen flera annorstädes i landet. Som förebilder kunna båda de västnorska, räknas, men ej den i Aspa löt och rimligen ej heller den i Rök.

Vid sidan om Aspstenen kunna vi som bekant anföra flera andra svenska runristningar, som själva ange, att de anbragts på en tingstad. I vissa fall anges »denna tingstad» såsom ordnad av samma man eller män, som föranstaltat ristningen. Så på den bekanta »Arkels tingstad» i Vallentuna, U 225, 226, där ristningen fördelats på två upprättstående block, vilka enligt äldsta avbildning (B 54) förbundits av en rät rad i markytan liggande stenar, men troligen, såsom O. v. Friesen antagit, av en skeppsformig läggning, som emellertid redan före denna tecknings tillkomst blivit förvanskad av någon skattletare. I andra tillfällen åter, såsom i Rök och eventuellt även i Aspa, är det möjligt antaga, att runorna anbragts på någon därstädes långt tidigare, om också ej alltid på tillräckligt stadig grund, upprest sten.

I sådana tillfällen ha vi ej rätt frånse, att skeppssättningar i likhet med de egentliga domarringarna (i denna trol. på 1800-talet gjorda terms ursprungliga mening, som jag alltjämt vidhåller) uppförts i akt och mening att skapa en förnäm scen för tingstaden (jfr Forntidens Kumla, s. 231 ff.). Tyvärr äro ju i de flesta fall de forntida tingstäder, som med någorlunda eller full säkerhet än i dag kunna utpekas, starkt förvanskade.

I stort sett bäst bevarad är ju den kända tingstaden i Badelunda nära Västerås, där två ovanligt stora skeppssättningar hade upprättats i linje med den stora Anundshögen. Deras längdriktning är ungefär VSV—ÖNÖ. Inom området finnas ännu rester av flera andra skeppssättningar och högar av mindre, om också ej oansenliga mått. Enligt min tro¹ har den bekanta, stora runstenen Vs 13 sannolikt utgjort den sydligare stäven i en av Richard Dybeck förmodad stensättning, snarast i skeppsform, vars andra stävsten var invid foten av Anundshögen. Denna förmodade skeppssättning, vars befintlighet möjligen framdeles kan bli säkrare ådagalagd, skulle i så fall haft sin mot Anundshögens mitt pekande längdaxel i rät vinkel mot de tvenne största skeppens. Runstensens ristade bredsida må antagas ha stått på tvären i förhållande till skeppets köllinje och naturligtvis varit lodrät. Runorna — och förmodligen hela detta skepp — äro från 1000-talet. Intressantare vore att veta, hur de två största skeppens stävstenar stått: om lodrätt eller utåtlutande. Härom förefaller det emellertid ej vara möjligt döma. Båda skeppens stenar hade nämligen för länge sedan, måhända med avsikt, störtats. Efter den grundligt genomförda upprensning av stenarna, som för ej länge sedan verkställts,

¹ Min uppfattning om Anundshögsområdets fornminnen avviker starkt från den i runverket vid Vs 13 framlagda och skall utförligare klargöras i en för annan publikation avsedd artikel.

synes det emellertid uteslutet att få närmare upplysning om det ursprungliga tillståndet.

Långt tidigare hade omgivningarna kring den bekanta, runristade Möjbrostenens, U 877, ursprungliga ståndplats fullständigt förvanskats. Själv synes emellertid denna vård vara sådan, att den förtjänar återopas som den tredje, men ingalunda sista ur runverket uppletbara sten, som kan ha fått en »sned» uppställning för att ge intryck av en skeppsstäv. Enligt Rannsakning 1672 angives läget av denna och förmodligen även den långt yngre U 878 med följande ord: »Möyebro giärdet någre stehnar wackre upreeste och pärijtade». Få vi tro en dissertation från 1824, skulle stenen ursprungligen »ha stått vid Sunnanå kvarn (i Hagby sn), omgiven av 16 andra stenar utan inskrift. På denna plats skulle ha varit ett domarsäte, d.v.s. den forntida medelpunkten för Hagunda härad» (cit. efter runverket, *Uppland III*, s. 558).

Dessa ur F. A. Westerlings dissertation de Templo et paroecia Hagbyensi härledda upplysningar kunna visserligen ej utan vidare anses vederhäftiga och sannfärdiga. Men de komma från en person, som i vida högre grad än tidigare uppgiftslämnare bör ha varit förtrogen med socknen och ägt både lust och tillfällen till att inhämta ordsboken och måhända på långvarig tradition vilande upplysningar. Då de ej innehålla något i och för sig orimligt är jag för egen del benägen att uppfatta dem som trovärda.

Möjbrostenen har både skrift och bild, mellan vilka man gärna sökt ett sammanhang. Så gör även jag. Men den vanliga, senast av v. Friesen posthumt (i *Fornv.* 1949 s. 290) framlagda meningen, att en kämpande ryttare ses på Möjbrostenen, bortfaller i varje fall efter den av Wilhelm Holmqvist vid stenens förflyttning till Statens historiska museum under gynnsammare förhållanden företagna granskningen av ristningslinjerna (*Fornv.* 1952, s. 242 fig 1). För mig står det alldeles klart, att vi ej se någon vare sig med hjälm eller svärd eller ens spjut rustad krigare. Bilden är alltför ledigt skisserad för att vara en kopia efter någon senklassisk förebild. För en gångs skull kunna vi nog räkna med en skicklig tecknares direkt efter naturen gjorda utkast: en ung man till häst, med två hundar som enda följeslagare, ingen fallen motståndare! Inte heller den store man, som enligt inskriften »är slagen (dräpt)». Men väl en härold, som rider från tingställe till tingställe, manande till lystring genom att med trumpinnen i högra handen slå på skölden i den vänstra. Kanske hade han till uppgift att förkunna »kungssorg», i vilket fall han är en föregångare till den, som på 800-talet spred det budskap, som Rimbert delvis refererat, och till dem, som ännu senare föredragit Eiriksmål eller Hákonarmál. Jfr Uppsala högar och Ottarshögen, s. 249.

Den scen, som sålunda, kanske på 400-talet, kanske något förr eller senare, framställts på stenen från Möjbro, synes mig osökt erinra envar, som är förtrogen med Beowulf, om budbäraren, som skickats av Wiglaf att underrätta de hemmavarande om en stor konungs död (v. 2892 ff.):

(Ädlingen) bjöd,
att konungens kamp
över klevets rand

skulle förkunnas i hagen,
 där de högättade
 morgonen lång
 modstulna väntat,
 sköldhavarna,
 på vad ske skulle

 Intet förtiger
 av nyheter den,
 som till näset red.
 Sanningsenligt han
 sade över alla:
 Nu är vädrafolkets
 välgörare,
 gautadrotten,
 på döds(brädan?) fäst.

Detta enligt den tolkning, jag försökt.

Vi veta ej, om Möjbrostenen rests först i samband med de till vår tid bevarade runorna och bilderna. Det lär ej vara uteslutet, att den rests långt tidigare såsom stävsten i ett stenskepp på tingstaden. Vore det senare alternativet det rätta, bleve Möjbrostenen sålunda i flera avseenden en direkt motsvarighet till Rökstenen.

Av det ovan sagda och eljest välkända förhållanden torde framgå:

att Rökstenen, en i stort sett av naturen danad flisa, likväl långt före runornas ristande rests och därvid avsiktligen behuggits tillräckligt för att dess profil skulle motsvara en skeppsstäv;

att stävliknande stenar, mer eller mindre behuggna, emellanåt i Norden upprättats ensamstående eller möjligen i par såsom begränsning kring en grav; men

att dylika troligen vida oftare flankerat skeppsformiga anläggningar, vari relingarna markerats antingen av mot mitten allt lägre resta stenar i glesa rader eller av tätare, pärlbandlika stenrader i grässvålen; samt

att dylika stenskepp ej sällan förekomma på platser, vilkas funktion som tingstäder antingen direkt — genom på tillhörande stenar anbragta inskrifter från 1000-talet — eller genom yngre medeltida dokument, resp. ännu yngre folktradition, utpekats.

Markytan inom dylika stenskepp synes i de flesta fall ha lämnats orörd, vilket innebär, att den mycket väl kunnat tjäna som tingstadens scen, dvs. plats för domare och nämnd jämte andra i särskilda mål framträdande personer. Detsamma gäller om den likartade fornlämningstyp, som i nyare tid fått namnet domarring. Den skiljer sig från den föregående genom att dess glest resta stenar omsluta en nästan cirkelrund yta. Ringarna dominera i vad vi kalla götiska bygder, skeppen åter inom gamla sveabygder. Men de förra dominera ännu i Närke och saknas ingalunda inom Mälarbygder. De ha än ståtligare motsvarigheter och äldre förebilder på de Brittiska öarna och kontinenten. Skeppen uppträda med t.o.m. särskilt förnämliga former ännu på Skånes södra kust och på vår västkust

liksom i grannländerna. Ytterst ha i varje fall ringarna — bortom vår tideräknings begynnelse — ägt samband med liknande anordningar för samfundslivet i Södern. Vid sidan av sina profana uppgifter ha de naturligtvis kommit att tagas i anspråk även för kult. Och liksom kyrkorna ha många sådana förr eller senare tagits i anspråk även för begravingar, men förtjäna ej betecknas som gravmonument annat än i samma mån som de på en och samma plats mångfaldigats liksom när en kyrka omkransats av gravkapell.

För deras huvuduppgift vittnar emellertid den omsorg, som synes ha iakttagits vid platsvalet och orienteringen — i lämplig terräng även för tingsmenigheten, på torr mark, tjänlig för tältning, vid gamla huvudvägar, gärna där flera mötas, med betryggad tillgång till dricksvatten m.m.Utförligare har jag belyst detta i Forntidens Kumla (1963).

Till nu berörda platser för det profana samfundslivet räknar jag även de gamla vien, bl.a. vägledt av ett eljest obegripligt uttalande i Gutasagan (jfr Forngutniska altaren, 1963, s. 112 f.). Den omständigheten att så många av våra kristna kyrkor bära *vi*-namn med hedniska gudanamn som förled kan endast innebära, att man förlagt dem till sedan gammalt besökta allmänningar (var skulle fiskaren hellre lägga sina nät?).

Det finnes intet skäl för någon förmodan, att Rökstenens forntida ståndort nämnvärt avvek från den plats, där denna i historisk tid befunnit sig. Att en sockenkyrka i tidig medeltid byggts där stödjer sannolikheten av att den långt förut utgjort en mötespunkt för ortens befolkning. Och runstenen vittnar genom sin form om att den ursprungligen ingått i ett sådant stenskepp, som annorstädes ofta kunnat knytas samman med forntida tingsplats. Jag vågar därför räkna som sannolikt, att vi verkligen haft en sådan just här.

Förtigas må emellertid ej, att intet medeltida eller senare dokument, så vitt vi nu kunna döma, styrka riktigheten av denna slutsats. Röks kyrka ligger tämligen centralt inom Lysings härads nordligare, rikare befolkade del vid en gammal viktig väg från Vätterbygden till Vikbolandet. Jfr B. Channingius i Fornv. 1930. De äldsta urkunderna om nämnda härads tingstad (1383—1402) uppge Hästholmen, som visserligen, för att citera Styffe, »höll på att blifva en köpstad, innan Vadstena kloster gifvit trafiken en annan riktning». Från 1410—1453 uppges däremot i talrika brev *Haraker* som rätt tingstad, 1474 åter Vallby i Svanshals och i nyare tid ännu andra. Se härom Thorsten Andersson 1964.

Underligt nog har man förgäves sökt lokalisera detta *Haraker*. Delade jag den gamla vanföreställningen, att man redan i forntiden krävt en enda rätt tingstad för varje härad eller hundare, skulle jag frestas sätta likhetstecken mellan Röks kyrkplats och *Haraker*. Men det behöver jag ej göra.

Till slut några ord, som förklara sammanhanget mellan skeppssättning och tingsplats och bli till gagn för nedan givna tydning av Rökskriftens innehåll.

Erland Hjærne har i sin värdefulla utredning av »Vederlag och sjöväsen» 1929 belyst, i hur hög grad fornnordisk rättstradition påverkats av inom sjöväsendet vunnna erfarenhet. Hundaret eller häradet har begripligt nog

i civilrättsliga mål och många andra ärenden anknutit till de med nödvändighet strängare former och regler, som ledungen fordrade. »Ledungsdistriktets indelning är från början till slut ledungsskeppets konstruktion, utfälld över det rustande bygdelaget», skrev han (NoB 1929 s. 102). »Det fornsvenska ledungsskeppets delning i fyra skeppsrum synes vara grunden till de svenska ledungsdistriktens, hundarets såväl som skeppslagets, genomgående fjärdingsindelning — en företeelse av alldeles samma art som den mer välkända, att de lägsta territoriella ledungsrustningsenheter-na återspegla skeppets enskilda roddarplatser och med hänsyn därtill i olika områden benämnas *hamnor* (årtullsband), *hair* (årtullar) eller *arar* (åror).»

Långt före vår kristna tid var alltså ledungsskeppet delat i fyra »rum» och besättningen i fyra delar, mellan vilka bestridandet av nödiga sysslor både under navigation och i hamn gingo i tur. Styremannen (»kaptenen») behövde sålunda vid sin sida fyra subalterner, en för var av de fyra vaktgrupperna eller vårdhällen.

3. Tvisten om den långa textens syfte.

Så vitt jag förstår har Wessén rätt, när han (1958 s. 61) skriver: »v. Friesens tolkning är starkt konstruktiv. Det är en djärv och fantasifull tankebyggnad, som i många avseenden är beundransvärd».

Till det djärvaste i konstruktionen hörde väl i första hand F:s i kap. 6 under utredningens gång alltmer stegrade tro på den senfödde son, åt vilken Varin genom runskriften skulle ha testamenterat plikten att hämnas. Detta skulle ha skett antingen därför att Varin vore oförmögen att gå i strid för den så ivrigt efterlängtade hämndexpeditionen eller därför att, om så han ämnade göra, det första försöket kunde misslyckas, drabba Varin själv. Denna tankegångs till slut nådda ståndpunkt (1920 s. 98—103) har F emellertid själv frånträtt i skrifter 1928 och 1934 till förmån för en ståndpunkt, som han utgick från i begynnelsen av samma utredning (s. 94—97; jfr nedan kap. 6, par. 4).

Djärvt var utan tvivel även F:s försök att rekonstruera den historiska bakgrunden till innehållet i flockarna 2 och 3: Från ett reidgotarrike i Samland (Ostpreussen) skulle i forntiden, dvs. långt före Varins tid ett strandhugg ha gjorts på östgötakusten under ledning av en eljest aldrig omtalad kung vid namn Tjodrek. Anfallet skulle emellertid ha avvärjts så tappert, att Tjodrek och hans folk »fick bita i gräset». Denna teori ger en ypperlig bakgrund för F:s tolkning av flock 2 — men fråga är, om den kan vara riktig. F:s tydning av *hraiþkutum* som 'goterna i redet' är alltför oviss. Men då han härigenom letts till den slutsatsen, att Varin betraktat Tjodrek som en ur östgötarnas eller åtminstone Rökbornas synpunkt fiendlig, av ett brott belastad person, har han givit ett uppslag, som är värt fullt beaktande.

Vi böra emellertid alltjämt hålla i minnet, att två historiskt välkända furstar burit det namn, som Rökstenens *þiaurikR* (fl. 3) antages motsvara. Den ene är Klodvigs äldste son, frankisk konung 511—34, nämnd som sådan i Widsith. Kemp Malone har redan i första upplagan (1936) av sin

värdefulla presentation av denna forndikt velat identifiera honom med namnen på Rökstenen; i andra upplagan (1962) gör han detsamma, men på annat sätt. Likt F räknar han med ett strandhugg på götarnas kust (fast nu den västra), vilket slutade olyckligt för de anfallande, dvs. en förmodad frankisk straffexpedition, varom Beowulf 2910—21 siar. Den skulle emellertid ej ha letts av Teoderik själv, utan av en underbefälhavare, vars namn i de vñord. källorna är Harald hildetand. Det berömda Bråvallaslaget skulle i själva verket ha varit en i trakten av Göteborg utspelad tragedi, som avslutade det frankiska hämndetåget. Denna lösning synes mig än mindre godtagbar.

Redan Sophus Bugge sökte i stället sammanknyta *hraiþkutum* med ags. *hréðgutan*, *hréðdene* m. fl., alltså 'ärofulla goter, daner' etc. Beowulf ger många exempel på, hur ett ord, som skalden velat framhäva, men vars första led ej kunde bära alliteration, försetts med därtill tjänlig förled. Hrodgars *dene* kallas ideligen, allt efter alliterationens tillfälliga krav, nord-, syd-, öst- eller västdaner förutom mycket annat, varibland också *ardene* 'äredaner'.

På samma vis krävde rytmen i Tjodrekstrofen att ordet för »havet» förlängdes, vadan uttrycket *strantū hraiþmaraR* ej i och för sig ger någon antydning om, vilken havsstrand avses. Den historiekunnige visste ändå, att här åsyftats Adriatiska havet, men borde nog vara mer initierad än de flesta på den tiden för att reagera mot det anmärkningsvärda i att skalden tyckes ha antagit, att Teoderik kom till Ravenna i spetsen för sjökrigare. På en tid, då man båtledes for från Östersjön till Bysans, låg det väl ändå nära till hands förmoda, att Teoderik på samma vis kom till Ravenna. Så har kanske ej uppgivits i det gotiska kväde, som jag antar har legat bakom, men den som skulle överflytta versen till forngötiska kan ha räddat sig ur rinnöd genom denna gissning.

Även om jag sålunda ansluter mig till det flertal forskare, som anse Teoderik den store åsyftad, tillåter jag mig ta bestämt avstånd från den av flera hyllade meningen, att en viss till Aachen överflyttad ryttarstaty föresvävat diktaren. Egendomligt nog har denna förmodan lett till uppställandet av ett eljest osannolikt, noga fixerat ante quem non för strofens tillkomst, och därmed även för Rökristningen i sin helhet. Identifieringen kan ej stödjas på att båda sägas ha burit sköld; i så fall skulle vi ha gott om Teoderiksbilder på gotländska bildstenar.

Den följande framställningen skall visa, att jag även på många andra punkter i enskilda frågor mer eller mindre ansluter till meningar, som antingen uttalats av tidigare forskare, men underkänts av F, eller ock senare framförts som kritik av hans insatser. Alla dessa avvikelser måste i viss mån påverka den stolta tankebyggnad, som Otto von Friesen timrat upp, men är det säkert, att den fördens skull faller samman? Eller finns i stommen kvar tillräckligt mycket kärnvirke, som ännu bär? Otto Höfler, som också förordat många ändringar, har genom sina entusiastiska inlägg tydligt visat, att han skulle besvara den förra frågan nekande, den senare jakande. Så långt ställer jag mig helt på hans sida. Jfr även kommentaren, par 30, 31 och 33.

Wessén vill emellertid riva ner den fascinerande helhet, som Rökskrif-

ten i v. Friesens tydning bildar. Till ersättning framlägger W en helt annan helhetstolkning. Även den måste betecknas såsom starkt konstruktiv. Och det förefaller mig, som om han därvid i för hög grad byggt på den nya grundsyn, danska runologer under de senaste decennierna propagerat för: att de flesta runmästarna mer velat framhäva sig själva eller beställarna på bekostnad av dem, till vilkas minnen runvårdarna ändå formellt sägas vara upprättade.

Ett tydligt vittnesbörd härom har man velat se i att beställarnas namn vanligen inledas texterna. Men vi veta, att enligt klassisk sed, som nordborna böra ha inhämtat jämsides med konsten att skriva, skulle varje meddelande inledas med det namn, som vi numera mestadels söka i underskriften. Det är ju endast av konservativa skäl, som Kungl. Maj:t än i dag börjar med »Vi Gustaf Adolf» ... I övrigt må vi komma i häg, att det väl oftast var de yrkesmässiga runristarna, som formulerade texterna; eftersom de böra ha varit angelägna om att tillfredsställa uppdragsgivarnas eventuella självkänsla saknade de anledning frångå det ursprungliga formulerings sättet.

Ett extremt utslag av en monumentresares överdrivna intresse för att framträda har man trott sig finna i den stora Jellingstenens text. Men bevisvärdet försvinner vid närmare granskning. Man iakttar då, att den ursprungligen planerade texten rymts inom tre ornamentalt väl inramade rader. Mot dess formulering kan, i betraktande av ovan berörda vana, intet klander riktas. Vad man utpekade som kung Haralds olämpliga skryt med egna förtjänster kan, ja bör med hänsyn till att detta tillägg skämmer den förut rena kompositionen, förutsättas ha ristats i välmening efter Haralds tragiska död. Det är glädjande se, att denna tolkningsmöjlighet, som först framlagts av en dansk forskare, men som länge lämnats utan avseende eller glömts bort av de senaste generationernas danska runologer, slutligen oreserverat godtagits av Ejnar Dyggve, som ju ägnat ett långvarigt och fruktbarande intresse åt Jellingproblemen. Se hans posthumt utgivna skrift *Mindesmærkerne i Jelling* (Nationalmuseet 1964).

Det är sålunda delvis med utgångspunkt i en kanske förhastad moderiktning inom runologien och ett därtill anknytande yttrande av Gustav Neckel, som Wessén valt sin ståndpunkt (W 1958 s. 63 f., s. 75 och 79): »Varin är ... angelägen att lägga fram sitt förråd av sagor» och han »har nått sitt syfte: att väcka sina samtidas förundran och beundran, ja även eftervärldens, om nu hans förhoppningar medvetet sträckte sig så långt. Envar, som läste hans runor, måste minnas den döde sonens namn: 'Efter Vämod stå dessa runor'».

Av samma mening är Sven B. F. Jansson, som (1963 s. 37 och 40) framhåller, att Rökstenen »innehåller av allt att döma ett flertal anspelningar på nu försvunna hjältesånger och sägner»; bland andra runristningar på sten, som också förefalla efterlikna träristningar, nämner han så den likaledes östgötska Oklundainskriften, som »företräder en helt annan grupp av inskrifter än Rökstenen, som ju till typen är ett minnesmärke efter en död. Oklundainskriften är ett *rättsdokument* ... »

I bestämd motsättning till dessa uttalanden av våra nu främsta runologer djärves författaren nedan framlägga ett försök att, i modifierad form,

ge ökat värde åt v. Friesens uppfattning om syftet med Rökristningen: att mana till hämnd på Vämods dråpare och — betonar jag kraftigare — ge rättslig grund för dess utförande.

4. Läsordningen. (Jfr fig. 3!)

Alla äro eniga om att man måste börja läsningen med »Minnesskriften», vari endast meddelas, att runorna stå efter Vämod och att Varin, fadern, färglade dem efter sin fallne son. Allmänt övergår man härefter till de sex lodräta skriftband, som på stenens »framsida» radats upp i följd med de två, som innehålla minnesskriftens två satser, och de två vägräta balkarna under de förutnämnda, och därifrån till den »kortare smalsidan» (annars vanligen kallad »högra sidan» eller B), vilken läses nedifrån uppåt. Allt detta är ristat (och nu som ursprungligen färglagt, låt vara nu endast i en kulör) med de omkr. 800 vanliga »Rökrunorna». I stor sett är tydningen av innehållet så långt lätt funnen och skäligen sammanhängande.

Härefter gå meningarna i sär. I likhet med förste uttolkaren i modern tid, Sophus Bugge, och många efter honom vill Wessén närmast läsa det, som med samma runmynder i liknande vertikala balkar fyller huvuddelen av »baksidan» och låter sig osökt uppfattas som »klartext», om än för oss dunkel till sin mening. Sedan kommer, menar man i så fall, allt det, som ristats med chiffer och gammalmodiga (av Varin därtill förkonstlade) runor. Det betyder längs tre kanter av själva baksidan och på såväl »längsta smalsidan» (= »den vänstra» eller D hos W) som på den kortaste smalsidan eller »toppytan».

Otto von Friesen åter fann det ej uteslutet, att ristaren för sina speciella syften växelvis nyttjat klartext och ett eller annat slags lönnskrift — såsom han f.ö. faktiskt gjort inom de två undre av de tre snedbalkarna under korschiffren på baksidans övre del. Genom att ägna sig åt noggrant betraktande av skriftbandens inbördes lägen trodde han sig kunna rekonstruera den ordning, som ristaren följt under sitt arbete i varje fall vid uppritningen.

Från den punkt, där såsom nyss sagts enigheten upphör, eller efter läsningen av kortare smalsidan, fortsätter F sålunda uppåt — över ett för runor otjänligt parti till den i trubbig vinkel mot nämnda smalsida följande toppytan nedifrån mot stenens högsta punkt. Där stå tre stora »korschiffer». Från dem fortsatte han till tre likartade korschiffer överst på baksidan inom ett snedställt, brett bälte. Även W läser dessa sex chiffertecken i nyss angiven följd och de anses allmänt bilda en sammanhängande mening, enligt vissa forskare den allra sista delen av hela inskriften.

Därefter förutsätter F ett obestriddigt hopp i läsföljden. Det sker vid övergången till vad han kallat »ramen», men som jag här kallar »lådan» kring baksidans centralparti. Från det sista korschiffert invid kanten mot längsta smalsidan har ristaren nämligen hoppat över till nedre hörnet av samma kant. Detta hade han kunnat undvika, eftersom den andra av den på högkant ställda »lådans» gavlar löper utefter samma korschiffer. Men

genom att börja nedtill med den markytan följande »gaveln» av lådan och vända där insatta runor uppochned fick han skriften att i den omedelbara fortsättningen: »lådans botten», (från baksidans nedre vänstra hörn utmed kanten mot kortare smalsidan) löpa nedifrån uppåt på samma för en högerhänt naturliga sätt som den anbragts inom framsidans alla lodräta balkar och som han sedermera skulle anbringa övriga vertikala balkar inom hela baksidans centralparti.

Från lådans vertikalställda botten övergick ristaren naturligt till dess andra gavel. Den bildas av tre snedställda balkar (parallella med toppytans kant och med det korschifferprydda bältet). De två övres runor stå på för betraktaren naturligt sätt och läsas från vänster mot höger, men i tredje balken äro runorna vända uppochned, löpande från högra kanten av sidan mot lådans botten.

Här uppstår det andra hoppet i F:s läsföljd. Men ingen beaktansvärd tydning ger ett klart satsslut just här. Atingen får man alltså, såsom W gör, lämna tre runor oförklarade eller också — i nuvarande läge — godta F:s anvisning. Som omedelbar fortsättning betraktade han de sju runor, som ristats nedifrån uppåt i det översta, av en tydlig punkt avgränsade, ej på längden tudelade partiet av det skriftband, vars inre kant löper hela avståndet mellan lådans ömse gavlar och står närmast baksidans kant mot längsta smalsidan.

I den nu beskrivna »lådan» har skriften mestadels fördunklats på olika sätt. Först genom användning av (självsvåldigt tillkrånglade) runor av den äldre typ, som — om Varin verkade under 700-talet — kanske endast få generationer tidigare ännu varit i bruk. Sedan övergick han, från och med början av de tre snedbjälkarna i övre lådgaveln, till varierande chiffer, vari likväl insprängts två korta partier klarskrift. Räkna vi till lådan de sju runorna längs baksidans högra kant, så kunna de mycket väl med F läsas som lönnrunor, vilket W däremot undviker.

Antagandet att de sju runorna höra till ramen eller lådan är, såsom redan sagts, djärvt. Men tillsammans med de tre sista runorna i snedbalkarna ge de i F:s tydning en som det förefaller i sammanhanget väl inpassad mening. F har även visat, att Varin haft en klar motivering till detta språng.

Enligt v. Friesen är inramningen av baksidans klartext gjord i magiskt syfte: för att bringa de tjugoo konungar, som omtalas i fl. 12—14, i Varins våld (1920 s. 93, jfr nedan s. 234 f.). Men för att dessa ej skulle komma ut måste till slut ramens fjärde sida bli komplett (1920 s. 10 f.) eller lådan få sitt tätt slutande lock. Emellertid har Varin nödgats placera en del av ramens fjärde sida eller locket på stenens längsta smalsida, som likväl var för skrovlig på sin övre del, så att den ej kunde bära runskrift över hela avståndet mellan lådgavlarnas övre kanter (jfr F 1920, pl. IV). Därför behövdes, menade F, de sju runorna i lönnskrift uppe längs baksidans högra kant. De passa precis därtill! — Den som finner en slik lådkonstruktion alltför krystad kan övertyga sig om, att vi i Norden redan under romersk tid (särskilt ofta bestyrkt genom gotlandsfynd) hade lådor med skjutlock, som likväl ej öppnade hela översidan utan ungefär lika mycket som på Röks »låda». Se Oscar Almgren och Birger Nerman, Die ältere

Eisenzeit Gotlands (1923), s. 80 med lādkonstruktion i bild, ävensom Bertil Almgren, Bronsnycklar och djurornamentik (1955, kap. IV).

Naturligtvis hade det varit enklare att ha alla ramens eller lādans fyra sidor på stenens baksida. Detta hade kanske ock varit Varins ursprungliga mening, men han nödgades, förmodade F, frångå den planen därför att partierna om de tjugo konungarna tog större utrymme än beräknat.

Häremot invänder Wessén, ej utan skäl, att F »visserligen i hög grad [räknat] med att ristningen är planmässigt tänkt och genomförd ... Men samtidigt förutsätter han de mest besynnerliga fel på grund av dålig planering» (s. 61). F. hade emellertid förbisett, att en enklare förklaring kunnat rädda honom från detta resonemang. Låt oss anta, att Varin ursprungligen ämnat rista andra satsen i flock 15, längs baksidans högra kant, med lönnrunor, alltså ej som nu i klartext. Tack vare de sju om-diskuterade runor, som hos F bilda slutet av flock 11, skulle då ramen eller lādan blivit helt sluten även på baksidans högra kant mellan de tre sned-balkarna upptill och den horisontala nedtill. Så lätt hade F i detta fall räddat sig från den inkonsekvens, som W angripit!

Sedan åter hela flock 15 ristats i klarskrift, måste »locket på lādan» i stället spikas på den längsta smalsidans någorlunda slāta del i och med den i skrymmande chiffer ristade flock 16 — hela skriftens slutord enligt F.

*

O.v. Friesen skilde mellan ristnings- och läsföljd. Det sist sagda visar att vi ha skäl skilja mellan tre stadier under arbetet med den på förhand noggrant övervägda och formulerade textens anbringande på stenen. Först utskrevs hela texten med färg eller lätta repor av knivsudd eller kolstycke på stenens slāta ytor i läsföljd. Sedan vidtog den mödosamma huggningen och slipningen av balkarnas och runornas fåror. Det krävde säkert många dagar. Av mångårigt sysslande med tydning av ristnings-spår på höga gotländska bildstenar förstår jag, att Varin, som ju var en äldre man, knappast underlät att göra arbetet bekvämare genom att uppföra en ställning, varpå han bekvämt skulle sitta. Men jag vet också, att det tar tid att ömsa sittbrädans höjdläge. Varin kan ha spart mycket onödigt besvär genom att från ett visst höjdläge samtidigt hugga allt, som därifrån kunde nås, utan hänsyn till läsföljden — om nämligen den förutsatta uppritningen gjorts tillräckligt noggrant.

Sedan alla fåror fått önskat skick, vidtog så det tredje stadiet: målning- eller färgläggningen. Se härom kommentarens par. 2.

En litteraturanmälan har föranlett Wessén att (Fornv. 1930 s. 125 f.) på samma sätt som ovan skett räkna med »att en mycket noggrann planering för stenyntans användning måste ha gått före ristandet». Han betonar också att »om en viss rad 'måste vara huggen först' innebär [detta] därför icke med nödvändighet, att den måste läsas först». Trots skepsis i fråga om ordningen för läsningen blir han likväl »tvingad att tro på det magiska syftet: det måste finnas en bestämd mening med den egendomliga ramen med dess lönnrunor och talförhållanden. Och detta är i så fall den viktigaste upptäckt, som på långa tider gjorts i den märkliga inskriften».

I ett handbrev till Riksantikvarien, skrivet i samband med överlämnandet av ovan omtalade akt och vidfäst denna, har Asklund meddelat följande: »Under min granskning av stenen gjorde jag en del små upptäckter beträffande ristningsteknik och ristningsföljd. Såsom framgår av fotografier över stenen, kringramas de flesta runorna av linjer, vilka även sinsemellan mötas. I de flesta fallen kan man avgöra, i vilken följd linjerna ristats, ty ristningsfårorna skära över varandra och likaså skära runorna i olika följd över linjerna. Jag gjorde en sammanställning över ristningsföljden, som på flera punkter befanns skilja sig från gjorda antaganden. Sammanställningen är alltför lång för att citeras. Det bör framhållas, att om stenen kommer att underkastas nygranskningar för läsningsföljden det vore av stor vikt, om en eller ett par direkta yrkesmän inom stenhuggarkonsten finge taga den i ögonsikte. Samtidigt borde avgjutningar utföras, så att man med negativ kunde fullständigt belysa detaljer av sinsemellan skärande ristningsspår etc.»

Det finns ingen anledning betvivla riktigheten av de iakttagelser på stenen, som Asklund sålunda omtalat. Wessén har ej återgivit dem, men den möjligheten föreligger, att någon tredje liksom jag tar fasta på dessa Asklunds ord. Det är mig därför angeläget tillägga, att de resultat, man eventuellt vinner genom den föreslagna undersökningen, ej skulle kunna brukas som argument mot riktigheten av v. Friesens läsordning, men möjligen bekräfta de funderingar jag nyss framlagt om Varins arbetssätt under andra stadiet i textens anbringande på stenen.

5. Översättning (jämte grundtexten).

I. Minnesskriften. W: 1—2.

/aft uamuþ stanta runaR þaR +/	EFTER VÄMOD STÅNDA RUNOR DESSA + ¹
/(i)n uarin faþi faþiR aft faikiān sunu/	MEN VARIN FÄRGLADE ² — FADERN EFTER FALLNE SONEN.

II. Varins maning.

Flock 1. W: 3—5 början.

/sakum ukmini þat huariaR ualraubaR uaRin tuaR/ þaR suaþ tualf sinum uaRin (n)umnaR (a)t ualraubu/ baþaR saṃaṇ ā umisum (m)ānum +	SÄGOM ³ UNGDOMEN ⁴ DETTA: VILKA VALROV ⁵ VORO DE TVÅ, SOM TOLV GÅNGER VORO TAGNA GENOM VALROV, BÅDA TILLSAMMANS PÅ ⁶ ÖMSE MÄN (= på man efter man)+
---	--

Flock 2. W: 5, slutet, —8.

þat sakum āna/rt huaR fur niu altum ān urþi fiaru/miR hraipku- tum auk tu/miR ān ub sakaR/	DET SÄGOM VI FÖR DET ANDRA: VEM FÖR NIO SLÄKT- LED ⁷ SEDAN KOM UPP PÅ STRANDÄNGEN ⁸ MED REIDGOTERNA ⁹ OCH DOG MED DEM ¹⁰ PÅ DEN ¹¹ TILL FÖLJD AV SITT BROTT ¹² .
--	--

Flock 3. W: 9—11.

/raip̄ (þ)iaurikR
 hin þurmuþi
 stiliR/flutna
 strantu hraip̄maraR

 sitiR nu karuR
 a /kuta sinum
 skialti ub fatlaþR
 skati marika/

RÅTT HADE TJODREK¹³
 DEN KÄCKSINTE;
 STYRARN AV SJÖMÅN,
 PÅ STRAND AV REID-
 HAVET⁹
 SITTER¹⁴ NU REDO
 PÅ RUSSET¹⁵ SITT,
 MED SKÖLD I REM¹⁶
 SJÄLVE¹⁷MÄRINGEN.

Flock 4. W:27—28.

/sibi uiauari/ul niruþR/

Sibbe, viens väktare¹⁸, värvade¹⁹
 nittioårig.

Flock 5. W:21—22.

/sakum ukmini þat huaR ikult/(i)ka
 uari kultint kuanaR husli/

Sägom ungdomen det: vem av Ing-
 valds ätt²⁰ blev hämnad ²¹genom
 en hustrus offer?

Flock 6. W: 23—24, första runan.

/sakum ukmini uaim si burin niþ/R

Sägom ungdomen: åt vem är²²buren
 (= vem tillkommer det att utföra)
 »nideN»²³?

Flock 7. W: inom 24.

traþi

ÅT EN UNG MAN²⁴.

Flock 8. W: inom 24.

uilin is þat +

VILIN²⁵ ÄR DET +²⁶

Flock 9, början. W: 24, slutet, och ramstreck i 25.

knuþ knat/(i)

»Knogen kände han»²⁷ (= han
 räknade Vämö som sin släkting i
 femte led).

Flock 9, slutet, och 10²⁸. W: inom 25.

(i)atun uilin is þat +

JÄTTE-VILIN²⁹ÄR DET +

Flock 11. W: 25, slutet, och 19/20.

nit(i)/ ub af uks(i)/

Må gagn upp av (detta) gro (=
 måtte Vilin lyckas i utförandet av
 »niden»).

Flock 12. W: 12—14, början.

/pat sakum tualfta	DET SÄGOM VI SOM DET TOLF-
huar histR si ku/naR itu (u)ituaki	TE,
an	VAR STRIDSMÖNS HÄST
kunukaR tuaiR tikiR sua/p a likia+	SKALL FINNA BETE PÅ SLAG-
	FÄLTET,
	DÄR TJUGO KONUNGAR
	(SKOLA) LIGGA +

Flock 13. W: 14, slutet, — 17, början.

pat sakum þritaunta huariR t/uaiR	DET SÄGOM VI SOM DET
tikiR kunukaR satint siulunti fia/	TRETTONDE, VILKA TJUGO
kura uintur at fiakurum nabnum	KONUNGAR SUTTO ³⁰ I SILLEN-
burn/(i)R fiakurum bruþrum +	DE ³¹ FYRA VINTRAR, ³² KÄNDA
	UNDER FYRA NAMN, SÖNER
	TILL FYRA BRÖDER ³³ +

Flock 14. W: 17, slutet, — 19.

ualkaR fim rapulfs (s)u/niR	FEM (ÄRO) VALKE OCH HANS
	BRÖDER, RADULFS SÖNER,
hraiþulfaR fim rukulfs (s)uniR	FEM HREIDULF OCH HANS
	BRÖDER, RUGULFS SÖNER,
haislaR fim haruþ/s suniR	FEM HAISL OCH HANS BRÖ-
	DER, HORDS SÖNER,
kunmuntaR fim birnaR suniR +	FEM KYNMUND OCH HANS
	BRÖDER, BERNS SÖNER ³⁴ +

Flock 15. W: 20.

/nu (u)km[ini] m[iR] alu [hu]ki	NU UNGDOMEN ÅT MIG UPP-
ainh[u]aR iþ[kialta] þ[urbi] (+)	TAR JAG SOM SÖNER ³⁵ . BE-
	HJÄRTE ³⁶ ENVAR ³⁷ [VEDER-
	GÄLLNINGENS MÅL ³⁸ ?] (+) ³⁹

Flock 16. W: 26.

/sakum ukmini þur/	Sägom ungdomen: mod ⁴⁰ !
--------------------	-------------------------------------

6. Kommentar.

1. /(inom vänstra kolumnen) = början, resp. slutet av texten i en runbalk (eller -bälte); + = på stenen utsatt punkt, vilken här förutsättes alltid visa gräns mellan skilda satsar eller flockar. Enda gången, dylik ses vid ändan av en balk, är här. Eljest har den endast nyttjats inom balkarna. På några ställen ersättes punkten av ett kors eller kryss. Se nedan par. 28.

2. Att observera är, att Varin *icke* påstår sig ha rest stenen. I stället ordar han endast om att ha målat eller färglagt runorna, som »stå» här. Förmodligen har han nyttjat flera kulörer; på så vis kan han ha framhävt

skillnaden mellan olika partier, måhända därmed underlättande läsarens försök att finna rätta läsföljden. I verkligheten hade Varin emellertid förberett målningen genom att göra eller låta göra djupa fåror av viss bredd. Detta var nödvändigt, om han ville säkra längre varaktighet åt skriften än vad den flyktiga färgen lovade. Att han och de flesta andra ristare denna tid ändå begagnade ett ord för färgläggningen berodde väl på att de grälla färgerna var vad betraktarna mest fäste sig vid på det nyss färdiga dokumentet. Denna terminologi passade f.ö. utmärkt även för dem, som under många sekler helst underläto att verkställa den besvärliga »ristningen». Så må man ha gjort på det stora flertalet av de resta stenar, som vi kalla »bautastenar» och som vanligen, förmodligen felaktigt, uppges aldrig ha burit någon upplysande inskrift. I sådana tillfällen torde målaren emellertid ha förberett sitt egentliga värv genom att först med ett kolstycke eller med en knivsudd ha skisserat upp hela inskriften. Reporna efter kniven ha naturligtvis i de flesta fallen för länge sedan vittrat bort. Så gäller likväl ej alltid på gotländska bildstenar av kalk- eller sandsten, såsom jag vid flera tillfällen kunnat iakttaga. Även då man verkligen grävt ur fåror för runorna, kunna dylika skisslinjer synas därför att de emellanåt dragits vid sidan om de definitiva fåror.

Först under vår missionstid blev det ånyo — liksom på åtskilliga bland de äldsta runmonumenten — vanligare att verkligen »rista». Givetvis framhöll yrkesmannen (eller i flera tillfällen kanske missionären) värdet av denna omsorg och betingade sig ett högre pris därför. Så blev det omsider finare att »rista». Det ordet ersätter alltså på de nu läsbara 1000-talsstenarna »måla» så gott som undantagslöst.

3. Ordet *sakum*, som vi i det följande skola återfinna ytterligare sex gånger i oförändrad form, är mångtydigt. Det kan visserligen endast tillhöra verbet »säga», men kan vara 1.pl. pres. ind. 'vi säga' eller ev. konj. eller imperativ 'låt oss säga' eller som 1.sg. 'jag säger' — allt enligt Wessén 1958 s. 32. Där läsa vi också: »Av avgörande vikt för förståelsen av inskriften i dess helhet är att man riktigt kan tolka innebörden av dess första sats *sakumukminiþat*. Det är i viss mån nyckelordet för tolkningen av det hela.» I den förra meningen instämmer jag tillfullo, mot den senare protesterar jag. Vi torde ha rätt att välja vilket som helst av ovan angivna alternativ, om det kan bibehållas genom hela översättningen och ger en god mening. F och W valde båda 'jag säger'; för egen del föredrar jag 'låt oss säga' eller med samma innebörd det gamla 'sägom'. Jfr första stycket i kap. 7.

4. Än mer mångtydigt är det enligt F 5 ggr brukade ordet *ukmini* — eller om man som W m. fl. 4 ggr lånar sista runan i föregående ord (*m*)*ukmini*. Att den kortare formen kan återges med 'unga människor' eller 'de unga', medgav F 1920, likaså W 1958, ehuru ingendera lika litet som flertalet filologer, fränsett Lindroth, då ansågo det passa i sammanhanget. F gav 1920 s. 94 en motsägelsefylld motivering för annat val, vilket han (1928 s. 35 och) 1934 s 31 f. frångick till förmån för 'ungdomen', skrivande: »Om det ... skulle lyckas för Varen att utkräva den hämnd seden och hans eget upprörda sinne krävde var skäligen ovisst. Han anförtror under sådana omständigheter hämnden genom i den oförgångliga stenen ristade

runor åt en eller flera unga fränder, söner, sonsöner eller dottersöner.» Se även härom första stycket i kap. 7.

5. Det gamla ordet »valrov» behåller jag, då det väl i motsats till »stridsbyte» enbart åsyftar, om konkret, vad en baneman i strid tagit *på* sin nyss fallne motståndares kropp, resp., om abstrakt såsom andra gången det här nyttjats, samma handling i och för sig. Beowulf ger många exempel, som klargöra vad man i regel tagit: båda anfalls- och försvarsvapen, men i vissa fall även dyrbara smycken. Jfr nedan s. 238 f.

6. Att prep. »å» eller »på» ej behöver bytas mot »från» framgår av innehållet i föreg. paragraf.

7. Strängt taget motsvara nio släktled eller åldrar 300 år, vilket visserligen här får tagas som ett runt tal. Emellertid kan detta mått rätt väl ha motsvarat avståndet mellan tidpunkterna för Teoderiks ankomst till Italien 489 eller Ravenna 493, resp. Varins ristande. Dateringen av hans verk är oviss. Det enda man kan säga — såframt vi ej tro på den famösa ryttarstatyn i Aachen eller bindas av gängse åsikter om den s.k. vikingatidens början, som här är ligkiltig — är väl att Rökristningen lika väl kan härröra från 700- som från 800-talet. Men av hänsyn till dess många ålderdomliga språkformer och till fortlevande kunskap om de äldre runorna förefaller mig det tidigare seklet vara det mest sannolika.

8. Forntidens livliga intresse för hästavel — för svearnas del direkt belyst genom Jordanes' *Getica* — erinras vi om genom att så många kungsgårdar enligt medeltida urkunder legat invid stora översvämningssområden. Föresång är ett exempel härå. Ravenna och många orter i Podalen torde ha lockat Nordfolkens ryttarskaror av samma skäl.

9. Jfr ovan s. 208.

10. Detta ord eller »reidgoterna» underförstått eftersom sagda folknamn strax förut styrts av den här ensam upprepade prepositionen. Så både enligt F och W.

11. Detta ord eller »strandängen» underförstått eftersom det senare ristats efter samma preposition omedelbart före det uttryck, som den i par. 10 nämnda förkortningen ansetts hänvisa till. Så enligt F, medan W tyder annorlunda. Om flocken, såsom W m.fl. ansett och anse (men ej F), syftar på Teoderik den store, lär den kunna vara korrekt, men naturligtvis lika gärna en näraliggande gissning med hänsyn till att Ravenna, där Teoderik bl.a. byggde både ett palats och sitt mausoleum, just ligger på sankmark nära havet.

12. Här följer jag den av W föredragna tydningen. Gäller det Teoderik den store, är det föga naturligt att skylla hans död på hans så långt tidigare skedda ankomst till Italien (vilket F:s översättning: 'för den skull' innebure). Annorlunda om han under detta tidiga skede ådragit sig en svår moralisk skuld, ty en sådan blir aldrig glömd även om det kan hända att det dröjer länge innan den likvideras. Jfr nedan s. 237 f.

13. Teoderik den store. Den härmed inledda strofen kan väl ha ägt sin förebild i något amalernas ättkväde, liknande dem Cassiodorus enligt Jordanes använt för sin goternas historia. Förmodligen har den utgjort förebild till Ynglingatal både i dess enligt min mening ursprungliga, för en sveakonung diktade urform, »Ynglingakvädet», och i den norska om-

arbetning, som i mer eller mindre förvanskad form bevarats åt eftervärlden. Jfr Uppsala högar och Ottarshögen, s. 281 ff.

14. Ordet bör här ha samma innebörd som i Tegnér's geniala dikt »Sitter i högen /högåttad hövding,/ slagsvärd vid sidan, skölden på arm», skriven innan Sophus Bugge första gången tydde Rökstrofen. Jag antar att östgotakonungen likt så många andra till Södern komna män med nordiskt ursprung till fullo tillägnat sig den kristna tron på de dödas uppståndelse och att han detaljerat föreskrivit, hur han skulle begravas. Jfr den islänning, som enligt Nials saga kap. 79 lät sin fader få med i högen ett ovanligt dyrbart vapen för att han skulle kunna visa upp det på vapenringet i Valhall. Men det är ej nödvändigt anta, att hela hästen skulle stanna med sin herre i gravkammaren. Vi ha många vittnesbörd från nordiska brandgravar om att man bränt endast det förmodligen uppstoppade hästskinnets, vari enstaka skelettdelar från huvud och fötter kvarblivit, vilka sedermera återfunnits bland bålresterna. Se Forntidens Kumla s. 222 och 239 f.

Helt omöjligt är väl ej att man mången gång i stället för att ordna en lit de parade satt upp den avlidne hövdingen på en sålunda uppstoppad häst. Kanske ha vi rent av — såsom jag först nu vågar sätta i fråga — en ganska detaljklar framställning av en dylik begravningsscen på en gotländsk bildsten, Lärbro, Tängelgårda I (Gotl. Bildsteine I, fig. 86, tolkad I s. 104 och II s. 93). Där är visserligen den förmodat döde naivt tecknad i vad som avser liggande ställning, troligen på en bår, buren av två hästar (den ena alldeles bakom den enda, som avbildats). Hästens kropp synes vara stöttad av två par varandra korsande störar, ett par mellan bakbenen och ett under buken, ävensom kanske av en lodrät stör till stöd för halsens översta parti. Hästhuvudet beslöjat som vi sett hela hästarna i långt senare tiders begravningsprocessioner. Se fig. 4 här!

Att sätta ett lik på en uppstoppad häst är visserligen lättare för en skald — eller en arkeolog! — än för en begravningsentreprenör. Sadlar saknas emellertid ej bland gravgåvorna ur folkvandringstida gravar varken i Italien (för »barbarer», som burit guldkors på mantlarna) eller i Norden.

Vi böra emellertid ej heller lämna ur sikte, att också Galla Placidia, död i Rom 450, skall ha begravts i Ravenna, sittande i en stöl av cypress-trä, som länge bevarats. Det gives ock en uppgift om att Karl den store placerats sittande i det gravvalv, som kejsaren låtit anordna under golvet i den bekanta »åttkantens», som han själv byggt och som ingår i nuvarande dömen i Aachen. Kejsarens samtida och hävdateknare, Einhardt, torde visserligen ej i sin krönika ha lämnat upplysningar om annat än det, att kejsarens kropp på dödsdagen infördes i kryptan; det skulle måhända väckt anstöt på kyrkligt håll. Men i några bevarade avskrifter av nämnda krönika finnes en notis av följande innehåll: »Kejsaren begravdes sittande på en guldtron med en gyllene evangeliebok på knäet, ett gyllene svärd vid sidan och de kejsarliga insignierna på den tagelskjorta, han brukat bära. Över hans huvud hängde hans spira och en guldsköld, invigd av påven.»

Denna detaljrika notis är vida klarare än många av de långt yngre

grävningsberättelser, vi arkeologer ändå måste stödja oss på. Förmodligen härrör den från någon gravöppning, snarast den, som måst ske i och för skrinläggning av Karls ben i samband med helgonförklaringen 1165. Ehuru ej av Einhardts hand, synes den mig förtjäna full tilltro.

Den östgotiska strof, som Varin i mer eller mindre götiserad form ristat in, kan även kejsaren ha lyssnat till. Den kunde öva inflytande på utformningen av hans egen begravning. Kanske också på den vida överkontinenten spridda säengrupp, varmed Höfler sökt förklara Tjodrekstrofen: Didrik som den vilde jägaren. Likt andra påfund kunde ju ett slikt slut för den arianske kättaren ha passat bra i katolska länder. Men jag instämmer med Wessén i att denna myt ej kan läggas till grund för tydning av Rökstrofen.

15. Eg. 'gotisk häst'. Att jag i stället insatt ett gotländskt russ, berodde i första hand på önskan att bevara ord- och rimföljd i översättningen. Men det kan också motiveras med att under 5:te—11:te århundradena hade man i Norden vanligen vida mindre hästar än vi nu föreställa oss. Det är sålunda kanske överdrivet, när det i runverket, Uppl. III s. 574 anges, att hästen på Möjbrostenen U 877 »har i förhållande till ryttaren väl små proportioner» och att »detsamma gäller hästen på Skoklosterstenen U 678». Liknande iakttagelser kan man göra på många, men ej alla gotländska bildstenar (Gotl. Bildst. I s. 82).

16. Ehuru här använd översättning förut är nyttjad både av F och W torde det vara lämpligt tillägga följande. Detta sätt att bära skölden motsvarar nutida soldaters och jägares sätt att vid ledig gång bära geväret eller bössan i rem över axeln, dvs. på ryggen. Hur detta praktiskt ordnats för 1300 år sedan är slutgiltigt utrett av Greta Arwidsson i Valsgårde 8, s. 60 ff. med stöd av ovanligt upplysande sköldrester från en uppländsk storbondes grav.

17. Ordet »skate», som ju ej längre rimmar med sköld och jag därför självsvåldigt ersatt med »själve», används om trädtoppar och andra framskjutande partier, varibland även den karaktäristiska stjärten på den härefter namngivna fågeln. Skalden har alltså velat beteckna Teoderik som »maringarnas» mest prominente medlem eller »främste», »förste», såsom W och F säga. Hos dem närmare ang. maringarna.

18. »Helgedomens väktare» hos F 1920; lika F 1934 med tillägg inom parentes: »eller S. i Vi»; »(Sibbe) från Vi» hos W. Enligt den förres av den senare som trovärd upptagna förmodan återklingar stenens **uiauari** i nutida gårds- och sockennamnet Väversunda, fäst vid en ort på Tåkerns V sida, drygt 6 km NV om Rök, som ligger på samma sjös S sida. Ett av Nordén gjort försök att också fästa Sibbe vid Röks prästgård har däremot definitivt förkastats genom Thorsten Anderssons inlägg 1965. — I strid mot en sedan länge till synes grundmurad åsikt vågar jag (jfr Forngutniska altaren s. 113) förutsätta, att ortnamnet Vä/Vi i första hand betecknat en av profana skäl fridlyst plats såsom ett tingställe, en hamn eller annan mötesplats för marknader m.m., där naturligtvis även kult i olika former kunde förekomma. »Sibbe i Vi» var sålunda ingen tempelföreståndare, men väl, likt islänningarnas »gode» en kommunal förtroendemän av högsta rang, hållande egen hird och därför utrustad med polisiär myndig-

het, vilken han allt efter årstidernas och ärendenas beskaffenhet bör ha utövat på skilda vin inom sitt område. Därför *via-* (plur.) här som på den danska Glavendrupstenen (DRM 209). — Min ovan angivna uppfattning om *vien* och deras väktare har jag kommit till och även publicerat långt innan jag nu finner den synnerligen väl motivera den ändring av översättningen till nästa ord, som följer i nästa paragraf.

19. Både *F* och *W* översätta stenens *ul* med 'avlade' och tro att därmed åsyftats den naturliga akt, varigenom ett nytt liv tändes; »födde» kunde kanske varit bättre, då det mer används om kvinnans framfödande av ett fullgånget foster. Denna innebörd stode närmare den, som Teoderik brukade, då han enligt Cassiodorus *Variae* III 3 (M. G. Auct. antiq. XII) i brev till envar av de tre furstar, som härskade över heruler, varner och tyringar, manande dem till motstånd mot den uppåtsträvande frankiske konungen: »Enligt folkens sed och ett manligt skick avla Vi dig till son genom närslutna gåva», hette det i vart och ett av dessa brev, » så att du behörigt födes genom vapen, du som utväljes till ett krigiskt liv. Vi giva dig hästar, svärd, sköld och övrig krigsutrustning ... Bland folken räknas du ypperst, som får Teoderiks erkännande. Mottag alltså vapnen, som skola bli mig och dig till gagn» (övers. i huvudsak efter Wessén, *De nordiska folkstammarna i Beowulf* (1927), s. 67 med not 1 och 2).

Beowulfkvädet, som huvudsakligen handlar om snart sagt samma tid som Teoderiks, vittnar flerstädes om att ifrågavarande folksed var gällande också i hoven hos daner och götar. På ett ställe (v. 948) tror jag att t.o.m ordet »föda» stått, ehuru av missförstånd förvanskad (*Beow. dissectus*, s. 34 f., 119 f.).

Det är genom nyssnämnda arbete av Wessén, som jag gjort bekantskap med Teoderiks märkliga brev. Även v. Friesen har åberopat det 1924 under diskussion rörande namnet heruler (*Rö-stenen i Bohuslän* s. 53 f.). Hade han haft mer av dess innehåll aktuellt för sig i varje fall 1934, då han i viss mån modifierat sin inställning i *Rök-problemen* (jfr par. 4 ovan), hade han väl gjort bruk därav.

Att bli en konungs (eller annan hövding) son på beskrivna sätt innebär ej, att vapensonen skulle gå i krig under faderns omedelbara befäl. Ett bevis härför ger Beowulf genom berättelsen om den danske (verkliga) konungasonen Hnäv. Denne förde nämligen befälet över en dansk här, som han förflyttat till frisernas land, där han knöt förbindelse med deras konung Finn. Svekkfullt överfölls danerna en natt av Finns tagnar, Hnäv föll, men hans närmaste man, tydligen en erfaren krigare, lyckades rädda en god del av truppen, utkräva en grym hämnd och återföra de sina till fäderneslandet. I Beow. kallas Hnäv Hoks son; i *Widsith*, v. 29, uppges emellertid att »Hnäv [styrde (här tydligen = anförde)] hokingar». På samma vis kunde Sibbe ha givit namn åt de unga krigare, han »födde» och som fördes i strid av någon yngre, måhända naturlig son eller sonson till Sibbe.

Vid första påseende kan detta sammanhang synas oss främmande, men vid närmare eftertanke förefaller det, som om jag själv upplevt en fortsättning av tradition från denna avlägsna tid. Som rekryt under stadgad värnpliktsutbildning tjänstgjorde jag vid K. Södermanlands regemente och

bar dess nummer (10) på uniformens axelklaffar. Men vid förnyade inkallelser under den neutralitetsbevakning, som bestreds under första världskriget, blev jag på grund av ändringar i mantalsskrivning inkallad ena gången till Göta och andra gången till Svea livgarde. På axelklaffarna bar jag då liksom alla andra meniga och även befälet Gustaf V:s namnchiffer. — I Bargellomuseet, Florens, förvaras den välkända pannplåt från en hjälmhuva, som hittats i ruiner av ett kastell vid Nievole, Toscana. Se t. ex. Fornv. 1925 s. 231. Dess utsida prydes av ett figurerat bronsbleck, pressat likt dem på Vendelhjälmarna och visande en hyllning av en tronande konung. Matrisen kan vara från östgotisk tid, men detta avslag har en för hand punsad inskrift, vars största del omger kungens huvud liksom omskriften på dåtida bysantinska guldmynt. Där står (i övers.): »Seger åt H. M. konung Agilulf». Jag betvivlar ej, att denna hjälmprydnad tillhört en livgardist hos nämnde, omkr. 600 regerande longobardkonung. Denna bild, liksom det namnchiffer jag hade, har väl tillförsäkrat bäraren den hänsynfullare behandling, som enligt krigslagarna tillkom en krigsman i motsats till civilklädda motkämpar.

Genom att »föda» till vapensöner de unga män, Sibbe rustade till någon våldshandling, fritog han dem från legalt ansvar. Till denna fråga återkommer jag nedan.

20. Efter någon denna ätt tillhörig Ingvald är sannolikt gården Ingvaldstorp, belägen 2 km SÖ om Röks kyrka, uppkallad (jfr W s. 52).

21. Så F 1920 och 1934. »Hur v. Friesen får fram den sista betydelsen, för vilken han bestämmer sig som den sannolika, är ganska oklart» skriver W s. 52. För mig är det emellertid uppenbart. Huvudbetydelsen för fsv. *gaelda* är enligt Schlyter 'erlägga, utgifva (såsom betalning &c., då obj. är pänningar &c. som utgifvas), betala, ersätta (då obj. är saken som betales 1. ersättes)'. Svåra brott kunde man *g. lif sit firi* (VgL) eller *g. hup sina* (ÖgL). På Varins tid ansåg man tydligen, att när en ingvalding dräpts hade hans ätt rätt (el. skyldighet) att ta ut »betalningen» härför genom att släcka ett liv inom dråparens ätt. Så har i här åsyftade fall skett genom en orädd hustrus modiga handling. Vari den bestod, veta vi ej. Hittillsvarande gissningar förefalla mig osannolika.

22. I denna fråga övergår Varin från imperfektum till presens, vilket bör beaktas.

23. F 1923: »åt vem en ättling är född». W: »åt vem en frände (ättling?) är född». Härifrån tillåter jag mig avvika genom att inlägga annan mening i såväl predikatet som subjektet.

burin (nom. sing., mask. cl. fem.) synes hittills alltid, i analogi med *burn[i]R* i fl. 13, ha översatts med 'född'. Emellertid kan verbet »bära» i rsv. lika väl som i fsv. ha brukats i många andra betydelser. Schlyter upptar i sitt Gloss., *bæra* mom. 6, 'tillkomma, tillhöra', Söderwall likaså under *bära*, mom. 14 'tillkomma (ss rättighet, resp. skyldighet = hövas)'.
nipR har likaså alltid — så vitt jag vet — antagits vara samma ord som i fvn. är vanligt i betydelsen 'släkting', helst i rätt upp- eller nedstigande led. Jag vill emellertid sätta i fråga, att vi här ha att göra med ett helt annat ord som skiljer sig genom att vokalen är lång. Jag vet väl, att detta ord, som i nusv. skulle lyda 'nid', av de flesta filologer och etnologer

tillagts enbart pejorativ innebörd. Det är kanske därför, som Hellquist upptagit det under »l *nit* n., fsv. *nit* (äfvn *nidh*), förbittring, fiendskap, avund ...; i Bib. 1541 har ordet betyd. dels 'vrede, avund, misstanke' ... o. dels av 'nitälskan'; i ä. sv. både n. o. m.; från mltý *nít* (gen. *nídes*) m., illvilja, hat, avund = isl. *níð* ...» Enbart en hänvisning till mnt. ger Söderwall under »*nidh* (*níidh, níjth, níjt*), n?»

Av särskild vikt för mig blir naturligtvis att studera ordets förekomst i forneng. och särskilt i Beowulf med dess starka återklang av götisk diktning. I Bosworth-Toller, Anglo-saxon Dictionary finner jag *nīþ*, *es* m. med två betydelser av intresse: »I. envy, hatred, enmity ... II. action which arises from hatred, strife, war, hostility.»

I Klaebers Beowulf³ ger Glossary *nīð* m. betydelsen »(ill-will, envy), violence» i ett fall (2680), »hostility, persecution, trouble, affliction» i fem fall, den såsom endast i poesi använda betydelsen »battle, contest» i nio fall, allt inom Beow., och två fall i Finnsburgfragmentet, fördelade på andra och tredje mom. En granskning av beläggen övertygar mig om att mom. 3 bedömts riktigt, men har väckt tvekan i fråga om flera av de föregående fallen. Vad beträffar det enstaka fallet, v. 2680, finnes den givna tydningen skäligen intetsägande. Det gäller Beowulfs första framgångsrika attack i hans sista strid, då han nämligen »ett jättehugg slog med härbillen, så att i huv'et den stod, driven ned av 'nid'. Nägling brast ...» Slagets våldsamma karaktär och dess goda effekt ha ju förut förkunnats. Hellre vill jag i »nid» här se en antydning om vad som eggat till detta dråpliga hugg: kungens välgrundade önskan att utöva hämnd för alla de olyckor, draken vållat honom och hans folk. — För att undvika truismen har Björn Collinder översatt *nīpe genyded* med »som vore det nitat».

Mycket »fria» återgivning har man valt också vid ordets förekomst i v. 184, inom en rent kristlig moralpredikan, som jag återger sålunda: »Ve den, som till följd av sträng nid (*þurh slíðne nīð*) skall störta själen i eldens famn utan tröst, utan återvändo; väl den som efter dödsdagen till Drotten får komma och i Faderns famn friden söka.» Här innehåller vårt ord uppenbarligen betydelsen 'hämnd' eller 'rättfärdig bestraffning'.

Likaså v. 423 inom Beowulfs berättelse inför Hroldgar om sina tidigaste bedrifter: »dödat jättar och dräpt i vattnet näckar om natten, verkställt vädrarnas (= gautarnas) 'nid' (*wraec wedera nīð*) — de (= näckarna) vållat sin ofärd». Och i v. 827 heter det att hjälten genom dragkampen med Grendel »rensat ... Hroldgars sal, räddat den genom 'niden' (*ge-nerat wīð nīðe*)». — Det sista är likväl flertydigt.

I sammanfattningen skall ordets förmodade rsv. betydelse närmare belysas.

24. Om innebörden, jfr sammanfattningen.

25. Att med F upplösa *uilin* i två ord är onekligen långsökt och förefaller ändå i F:s tolkning passa sämre in än om de fem runorna med W och andra uppfattas som eggenamn. Både enligt F och W ingår frågan i ett eller annat mytiskt sammanhang. Här följes Nordén (Fornv. 1960, s. 274 f.), som säger »att av namnet kanske kan förmodas, att han tillhört runmästaren Varins släkt».

26. Om detta tecken, se nedan par. 28.

27. De två orden **knuā knati**, vilka jag antar bilda en hel sats, översattes »han visste att slå» (F) eller »han kunde slå» (W) i anslutning till Bugge och Magnus Olsen. Men infinitiven med här åsyftad mening är knappast styrkt genom de sentida belägg, som anförts. Säkrare vore att betrakta **knuā** som en oblik form av en eljest obelagd rsv. form av vårt »knoge» (jfr Hellquist). Och detta tror jag möjligt under hänvisning till Schlyter, *knœ*, mom. 2, där det heter: »Då, såsom Ih. (Gl. I. 1099) riktigt anmärker, människokroppen blifvit tagen till bild af släktskapsförhållanden ... och antalet af ledgångar (från hufvudet till tå- 1. fingerspetsarne räknat, tillsammans 7 leder, hvaraf den sista svarande mot 7:de led såsom släktskapens yttersta gräns) tjenat till betecknande af närmare 1. fjärnare släktskap (hvilken af samma orsak uttryckes med ordet *liþer*), så har o(rdet) *k*. däraf fått bem. af slägtled». Bland anförda exempel är det i ÖgL ofta förekommande uttrycket *Innan* (1. *i*) *priþia kna* l. *knœ*. I samma lag finna vi även uttrycket *han ær þem sva knœm kunnugher* ävensom *þæn sum knœm ær kunnaster* m.m., visande substantivet förbundet med avledningar av samma verb, som vi ha i denna flocks första ord. Det bör sålunda sättas i fråga, om ej Varin här förklarar att Vilin räknade sig som släkting (i femte led?) med den avlidna Vämod, dvs. att de hade en gemensam stamfader i något föregående led.

28. Här är platsen att närmare betrakta den egendomliga växling mellan lönn- och klarskrift, som Varin inlett i och med övergången från den första till de två återstående av de tre snedbalkarna under korschiffren på baksidan. Andra balken inledes med klarskrift och läses likt den första från nedre mot övre ändan. Förvånande nog är dess första runa ett **-R**. Detta kan endast förklaras som sista mynden i föregående flock 6. Flock 7 börjar sålunda med andra runan i andra balken och följes omedelbart av fl. 8, som också är skriven i klarskrift. Därefter satte Varin ett tydligt + och övergick till lönnskrift med de två första orden i v. Friesens flock 9, vilka nästan helt rymmas inom översta tredjedelen av andra balken. Men även här saknas sista mynden (i **knati**); den får hämtas strax under, i ramstreck till tredje balken, vars skrift står upp och ned, börjande i balkens övre, högra ända. Med detta **i** (som även tjänstgör såsom första runa i nästa ord) börjar ånyo ett stycke klarskrift. Låta vi, såsom jag i översättningen gjort, ett satsslut inträffa här, innebär detta en ganska påtaglig analogi med växlingen lönnskrift till klarskrift vid gränsen mellan första och andra snedbalken. Nära mitten av tredje snedbalken se vi ett +. Liksom förra gången betecknar detta tecken även här återgång från klar- till lönnskrift. Det förekommer ej mer på stenen.

29. Ordet **ialun**, som eljest så vitt jag vet alltid betraktats som objekt till föregående verbalform, låter jag tillhöra de tre närmast efterföljande ord, likt vilka det skrivits i klarskrift. Som förled återkomma samma fem runor på en vid Heda kyrka befintlig runsten (Ög 132, 1000-talet). De tillhöra där namnet på den 5 km SV om Röks kyrka belägna byn Jättingsta i Heda. Sedan detta sammanträffande påpekats synes man allmänt förmoda, att det finnes ett inre samband mellan dessa två fall. Gäller det ett person- och ett ortnamn, blir det väl naturligt antaga att flera medlemmar av en släkt i Heda kallats jättar. Vi möta ju än i dag understund-

om män, som höja sitt huvud över mängden och genom gott omdöme befinnas väl förtjäna den auktoritet, som redan deras herkuliska gestalter inge.

30. Uttrycket *satint* ... *fiakura uintur* anse både F och W betyda 'bodde fyra år'. Jag vet väl, att »vintrar» fordom ofta betecknade »år», men detta lär ej hindra, att man också nyttjat samma ord med syfte endast på vinterhalvåren. Kontexten får avgöra, vilkendera betydelsen skall gälla. I föreliggande fall tyckes mig den senare eventualiteten vara den mest rimliga. Ty varför skulle ett stort krigarfölje av den sammansättning, personnamnen antyder — se par. 34 — bo fyra år i sträck vare sig på Själland eller i marsklandet vid Eider? Däremot kan det vara rimligt, att ett och samma följe, även om det under somrarna flackat kring under bedrivandet av vikingarnas föga lofvärda gärningar, likväl år efter år nyttjat samma vinterkvartér.

Med skäl kunna vi likväl betvivla, att alla meniga besättningsmän fått dela vinterkvartérets ro i Sillende. När arbetssäsongen var slut, har man väl skiftat bytet och lämnat flertalet av besättningen i någon hamn att reda sig så gott de kunde med sin lön. När våren kom, kunde man förmodligen återfinna dem eller andra lika användbara besättningsmän i samma hamn. Dylika blevo väl uppsamlingsplatser för de många olyckliga löskerkarlar, som förverkat sin rätt att vistas i hembygden, men här funno många likar och tillfällen till små extrainkomster i avvaktan på nästa påmönstring. Vid Nordsjökusten framför allt funnos väl redan nu många av de hamnar — eller delar av hamnområden — som hette *Vik* eller hade *-vik* som efterled. Förmodligen efter lat. *vicus* 'by'. Tacitus skriver i Germ., kap. 16, att germanerna ej »på vårt sätt» bodde i sammanhängande eller tätt inpå varandra liggande hus utan i spridd ordning. Denna utsaga har förmodligen vid giltighet både i tid och rum. De första täta husgrupper, nordborna sågo i sitt närmare grannskap, voro kanske — vid sidan om ringborgarna — sådana täta hopningar av lador eller magasin, som i långt senare tid funnits vid våra städer framför allt inpå lastbryggorna, bekvämt åtkomliga för i- och urlastning både under sommaren och under ismarknaderna. Dylika »vikar» — jfr *Wijk* by *Duurstede*! — voro väl de första, nordmännen fäste sig vid. I dessa kvartér kunde löskerkarlarna kanske också få tjänstgöra som vakter för de dyrbara lagren. Enligt min tro är det just anknytningen till dylika platser, som föranlett deras deras benämning »vikingar».

Men vid vissa hamnar likt *Slesvig/Hedaby* kunde också finnas behov av tätbyggda kvartér som uppsamlingsplatser för från avlägsnare orter tillströmmande manskap, som skulle övas i trupptjänst inom de större enheter, som Englandskrigen under generationerna kring år 1000 fordrade. Härom mera nedan par. 33.

Antaga vi sistnämnda innebörd — dock ej i Rök-skriften — faller nytt ljus över ett par välbekanta runskrifter i Hedaby omnejd: de två som äro minnesstenar över var sin av (kung) Svens hirdmän. Historiker och runologer ha framlagt många olika förklaringar. Men om jag får döma av referaten i *Lis Jacobsens* och *Erik Moltkes* runverk (där stenarna bära nr 1 och 3), har man allmänt gått ut från, att stenarna minna om belägring(ar)

av Hedaby. Detta därför att nr 1 nämner, att »Erik vart död då 'drängar' sutto kring Hedaby». DR 3 säger endast att »Sven konung satte stenen efter Skarde, sin hirdman, som var faren (= hade varit? eller var på väg?) västerut, men nu vart död vid Hedaby».

Dessa två inskrifter ha länge väckt min undran. Föllo bara två hirdmän vid den antagna belägringen (som naturligtvis ansetts sluta med intagandet av fornstaden)? Eller har kungen, själv eller genom andra, ombesörjt en runsten för envar av övriga i striderna fallna? Hur mycket enklare blir ej det hela, om vi exempelvis anta, att krigarskaror från Östersjöområdet tillfälligtvis varit kasererade där vid sidan om danska trupper? Hur lätt kunde ej därunder slagsmål uppstå mellan enstaka grupper ur de skilda kontingenterna? Om kungliga danska hirdmän fallit i strid mot icke-danska, låt oss säga svenska män, skulle väl de förras kamrater ivrigt kräva hämnd på svenskarna i gemen. I medvetande om att det sällan är ens fel, om tvenne träta, bör kungen ha gjort sitt bästa för att avstyra ytterligare blodsutgjutelse, varigenom den eftersträfvade samverkan skulle omöjliggöras. Kanske bidrog det till lugnande av sinnena, om vid sidan av mansbot kungen lät hedra sina i så delikat sammanhang dräpta män med runvårdar.

Att även en svensk krigare »vart död i Jutland», då »han skulle fara till England» är sedan länge känt genom en i hans uppländska hemtrakt rest sten (U 539). O.v. Friesen antog att denne skulle delta i det världshistoriska företaget 1016 under Knut den stores ledning. Men Wessén framhåller (1960 s. 21), att det lika gärna eller hellre kan ha gällt något av de tidigare i den långa raden av liknande härnadståg till England. I samband härmed ordade Wessén om de stora häråger i Danmark, som genom Poul Nørunds och andra danska arkeologers skickliga insatser bekantgjorts och plötsligt blivit en för alla obestridlig realitet. Jfr Olaf Olsen, Trelleborg-problemer, Scandia 1962, och där anf. litt., ävensom ett bidrag av mig i Nordisk familjeboks månadskronika 1939, h. 6, och Mårten Stenberger, Det forntida Sverige, 1964, s. 537—551, ävensom i Fornv. 1964, s. 212, 1965 s. 154 ff.

Den som först insett, att den danska upptäckten har stor betydelse också för Rök-forskningen, är Otto Höfler 1948. Antydningarna om »sutto» och framför allt deras uppdelning i fyra grupper — se nedan par. 33 — blir nu lättare att förstå än tillförne. Med orätt har Wessén 1964 avisat detta förtjänstfulla påpekande. Dess värde förringas ingalunda av att Trelleborg, Fyrkat, Aggersborg och Nonnebacken i Danmark alla äro från omkr. 1000. Mårten Stenberger har nu lyckats få bevis för att man redan under seklerna omkr. 500 hade stenbyggda ringborgar på Öland och inom dessa mot muren stödda, radiellt med geometrisk noggrannhet ordnade husmurar av sten. Och i min lilla nyss antydde artikel (s. 404—7) erinras efter anvisning av Oscar Almgren om en litterär utsaga av stort intresse: I början av november, skriver kejsar Konstantin Porfyrogenetos vid mitten av 900-talet om »ruserna», lämna deras hövdingar så snart som möjligt Kiev och färdas till de städer, som kallas Gyra, eller till slaviska orter i ... (vissa uppräknade) och andra under ruserna skattskyldiga folks områden. Sedan de där tillbragt hela vintern, fara de ånyo

i april månad, när isen smält på floden Dnjepr, ned till Kiev. Ordet »Gyra», som bibehållits i den latinska version av kejsarens arbete, vilken varit mig bäst tillgänglig, betyder emellertid 'ringar' och förmodades därför åsyfta ringborgar likt Trelleborg — allesammans typiska vinterläger. Detta var måhända en överdrift. I alla händelser känna vi nu på arkeologisk väg ringborgar, som måhända nyttjats året runt, alltifrån början av vår tideräkning, om ej äldre; även från Norge och NV Tyskland ha otvivelaktigt forntida borgar av varierande former blivit bekanta.

31. O. v. Friesen föredrog visserligen att översätta Röks satint siulunt- (i) i med »bodde, residerade, härskade på Själland», men framhöll även att ortnamnet kunde avse vad som i kung Alfreds Orosius på ags. skrivs Sillende, dvs. ett marskland vid Nordsjökusten strax S om det danska Jutland, även omfattande de nordfriesiska öarna, varibland Sylt. Det låg i stråkvägen för förbindelserna mellan Rhenmynningen och Östersjön. Att de tjugo kungarna föredragit marsklandet framför Själland (där de förmodligen blivit mindre välkomna) framgår av följande skäl: Den egendomliga beskaffenheten av deras namn, varom nedan par. 34, och den nyligen av Bertil Almgren poängterade omständigheten, att de grundgående vikingaskeppen av Gokstadtyp tillät landning på långgrunda sandstränder, dit de frankiska och engelska stridsfartygen ej kunde komma (Tor 1962). Härav följde bl. a., att vikingarna med förkärlek valde övervintringsplatser på öar eller kuster med sådana stränder (Tor 1963 s. 221 ff.).

32. Se i början av par. 30.

33. Den egendomliga uppdelningen av de tjugo konungarna i fyra grupper befinnes vid jämförelse med innehållet i fl. 14 bestå av 4×5 bröder; de äro kända genom fyra namn, otvivelaktigt, såsom v. Friesen angivit, namnet på den äldste eller i rang främste i var grupp. Dessutom nämnes fadern till envar av de fyra brödragrupperna. Men de fyra fäderna rymmas ej inom antalet tjugu konungar.

Onekligen är tillvaron av fyra familjer med fem vapenföra söner i var underlig, om man tager ordet »söner» i vanlig bemärkelse. Jag tror emellertid, att vi även i detta fall ha gagn av Teoderiks ovan diskuterade brev. Bröderna i varje grupp äro »vapensöner» till den, som nämnes deras fader.

Kanske blir det hela enklast löst om vi tänka oss att vi ha att göra med befälet i fyra skepp av Gokstadstyp. Erland Hjærne har i »Vederlag och sjöväsen» (NoB 1929) tydligt beskrivit, hur man på hela Danmarks administrativa organisation tillämpade delningen av ett skepp i fyra rum och av dess manskap i fyra därmed korresponderande vakter. I varje sådant skepp må alltså ha funnits en styreman (»kapten») och fyra vaktbefälhavare förutom ett antal meniga. Men skeppet har också en ägare och redare, i detta fall varje skepp en annan än de tre andras. Dessa fyra hade väl genom vapenutrustning m.m. gjort envar sin fembrödragrupp till sina söner. Och då de fyra redarna uppges vara bröder sinsemellan, betyder nog detta, att de i sin tur blivit vapensöner till någon högre ställd person. — Vi erinras om hur i långt senare seklers krigstider kapar-

kaptenerna tillförsäkrats kungligt godkännande av det sjöröveri («fri-byteri»), de skulle utträta.

För större företag krävdes samverkan mellan flera skepp, och det kan redan under forntiden ha befunnits lämpligast att låta fyra skepp bilda närmast högre enhet likt under min tjänstgöring i livgardena fyra kompanier räknades på varje bataljon. För en slik organisation, omfattande fyra »bataljoner» med tillsammans sexton »kompanier», varje bataljon med fyra skepp, kan det minsta av de fyra nu kända danska lägren från »Englandskrigens» tid, nämligen Fyrkat, anses ha blivit byggt. Möjligen även Trelleborg, som Höfler erinrade om 1948, före senare utbyggnader. Tillkomna sannolikt efter kunglig order i tid av ovanligt stor mobilisering, äro naturligtvis de fyra nu kända danska borgarna av denna typ byggda med större militär precision än vad kan ha gällt de olika vinterlägren för vikingaflottorna.

Likt Hok och Sibbe (enligt par. 19) förblevo de fyra fäderna säkerligen hemma. De drabbas ej av niden, men deras namn har ristaren anført för säkrare identifiering av de tjugo konungarna.

34. I återgivningen av hela flock 14 följer jag nästan ordagrant F s. 88. Enda viktiga undantaget är att som sista namn insatts »Bern» i st. f. »Björn (Bern)». Jag litar nämligen helt på den utredning, som lämnats av F s. 71—83 angående personnamnen, och fäster större avseende vid att Bern ger den mest omedelbara tydningen och här hänvisar till det västgermanska namnskicket liksom namnet på hans »son» Kynmund (vandalskt och tillhörande det västgerm. området från Nordsjökusten ned till Alperna). Valke är det tredje namn, som F finner avgjort främmande för Norden, men (s. 82) »synes vara ett för det frisiska och lågtyska området specifikt namn». Å andra sidan äro (s. 75) Radulf och Harud (jämte Björn, om vi föredra det framför Bern) välbestyrdta nordiska mansnamn. Men »Harud är också ett vanligt namn på kontinenten sedan gammal tid». Det är ej nödigt att följa denna utrednings resultat längre.

Både redare och befäl på de fyra vikingaskepp, vi kunna räkna med, äro av blandad nationalitet, där kanske ändå det frisiska elementet dominerat. O. v. Friesen betraktade dem 1934 såsom »snarast av frisisk eller jutsk börd», men 1920 som frisiska köpmän, vilka passerat Östgötakusten på väg till Birka. Lika rimligt förefaller det mig, att vi ha att göra med föregångare till de många piratgrupper, som på Ansgars och Rimberts tid — liksom f.ö. ännu på Adams av Bremen — gjorde Nordsjökusten till den farligaste delen av färden Dorstad — Birka.

En av Vämod ledd expedition — snarast en handelsresa med destination Dorstad — kan ha givit anledning till en vid frisiska kusten utkämpad strid, där Vämod och förmodligen flera av hans följeslagare fallit. Andra av dem kunna emellertid ha blivit fångar och räddat livet endast genom att åtaga sig nödtvungen tjänstgöring på piratskeppen för handräkning och tjänstgöring vid årorna. I sinom tid ha de emellertid räddat sig undan — eller åtminstone en av dem, en vaken iakttagare med gott minne. Han har lyckats återvända hem och lämnat Varin de värdefulla uppgifter, som fl. 13 och 14 noggrant meddela. Därmed hade pålitligt besked erhållits om det öde, Vämod och förmodligen de flesta av hans

män drabbats av. Och nu gavs en möjlighet till att utkräva skäligen hämnd. Men man måste i så fall handla snabbt. Långt innan den av Varin avlade son, som F 1920 räknade med, nått vapenför ålder skulle nog dråpsmännen hunnit skingras och i varje fall funnit skäl överge det vinterläger, de redan under fyra vintrar suttit i när Varin ristade runorna.

35. Givetvis tolkar jag den här — enligt v. Friesens åsikt — befintliga formen av verbet *ala* precis som i flock 4. Alltså: nu gör jag, förklarade Varin, till mina vapensöner alla de unga män, som vilja gå ut i striden. Härmed legaliserar Varin — i hednalagens mening — deltagarna i den hämndakt, han manar till. Han kunde väl göra det som käranden i dråpsmålet och i egenskap av konung eller hövding, domare och mötesplatsernas värjare. Observera att Varin här liksom i minnesskriften nyttjar singularis i verbet; vare sig subjektet är utsatt (del I) eller följer av verbalformen (fl. 15), inbegriper det endast hans person. I minnesskriften var det naturligt att använda preteritum; i flock 15 är en presensform lika naturlig i sitt sammanhang.

Men kan en ensam verbalform — *ul* (pret.) eller som här *alu* (pres.) verkligen bära en så innehållsrik mening?, utropar kanske en tvivlande läsare. Jag hänvisar då till att vi verkligen i ett flertal fall ha ordet *alu* i tre runor, vilka länge inneburit ett svårt *crux* för runologerna och föranlett många tolkningar. Jag nöjer mig att hänvisa till sp. 629 f. i text till Danmarks Runurkunder (1942). Där registreras många förslag, men den ende som angives ha fattat dem som »= isl. *ek el*, om en man», synes vara Ivar Lindquist i Galdrar, Gtbg 1923, s. 74, där han emellertid synes anta, att ordet använts »för att framtvunga kärlek hos en motspänstig kvinna». Det är mig omöjligt att överblicka litteraturen efter 1942. Men även om jag eventuellt fortfarande är ensam om min tydning, vågar jag betrakta den som högst försvarlig. Det är att märka, att ordet *alu* i de allra flesta fallen iakttagits isolerat eller med enstaka, ännu ej säkert tolkade runföljder på guldrakteater från folkvandringstid, flera sannolikt från Teoderiks sekel. Ifrågavarande brakteater äro av skilda typer, men visa oftast en dominerande mansgestalt eller dennes huvud, fria germanska repliker av kejsarmedaljer, som utan tvivel använts av kejsare som gåvor till germankungar, förmodligen likt de gåvor, som åtföljde Teoderiks ovan omtalade brev och med liknande syfte. Vid sidan om brakteaterna ha vi den s.k. Lindholmen-amuletten. I dess långa runskrift, som slutar med *alu*, talar en jarl (*ek erilaR*). Föremålet tyckes mig böra ha haft praktisk användning, t. ex. i ett hästbetsel, i vilket fall också det kan ha ingått i gåvorna vid »födandet» av en vapenson.

36. Här nyttjar jag samma val som F vid rekonstruering av ett på stenen starkt stympat ord.

37. Här följer jag den till synes mest näraliggande, av F förkastade, men av W godtagna tolkningen av en nästan fullt bevarad runföljd.

38. Sista delen av flocken är på stenen så starkt stympad, att ingen kan ge en säker rekonstruktion. F antog den innehålla två ord, varav det första ett substantiv, belagt i Sonatorrek i ett med den här förutsatta tydningen av Varins maning fullt överensstämmande sammanhang. Så långt följer jag helt F. Som andra ord insatte han, på grund av upplösning

av den i par. 37 åsyftade runföljden i två ord, ett verb, medan jag måste antaga något från samma verb avlett substantiv (jfr tarv, torft). Att jag likväl i översättningen bytt dem mot annat ord förklaras i slutet av sammanfattningen.

39. Det +, som ovan angivits markera satsslut för fl. 14, är så placerat, att det möjligen också skolat gälla för fl. 15. I varje fall avgränsar det båda från de sju högre runorna ovanför, vilka F tillfört fl. 11.

40. De tre runorna þur kunna naturligtvis fattas som gudanamnet Tor. Så gör W, men min översättning bygger på den först av F ifrågasatta imperativen av verbet »töras, tordas». Varin har, om F förstått honom rätt, naturligtvis insett tvetydigheten. Den kan ha roat honom.

7. Sammanfattning och slutpåståenden.

Den ovan framlagda översättningen av Rök-inskriften bygger i fråga om den längre avdelning, som kallats Varins äggelse eller maning, väsentligen på grundtanken i Otto von Friesens fantasieggande nytolkning 1920, reviderad 1928, 1934. Sålunda räknar jag med att vi där se en enträgen vädjan till utkrävande av hämnd på dem, som vållat Varinsonen Vämod's fall. Men jag antar att flera av Rökbygdens unga söner, som varit i Vämod's följe, delat hans öde. I så fall kunde Varin påräkna livligt understöd bland anhöriga till dessa offer. På det offentliga anslag, som Varin med sina runmynder målat på tingsplatsens mest monumentala sten, synes han också närmast vända sig till de medsörjande. Ty det var väl främst bland de äldre tingsmännen, som han kunde vänta sig läsare av anslaget. En hämnd, som skulle drabba »tjugo konungar», fordrade ett stort uppbåd.

Jag kan ej göra anspråk på att ha genomgått hela den litteratur, som växt fram kring Rökstenen, utan har väsentligen dröjt vid v. Friesens arbete 1920 och Wesséns 1958, vilka innehålla talrika upplysningar om äldre tolkningsförslag. Dessutom har jag naturligtvis också tagit hänsyn till vissa senare utkomna arbeten, såsom av Otto Höfler och Arthur Nordén, oavsett om de närmast avsetts till förstärkning av det bärande i v. Friesens mening eller likt Wesséns 1958 och senare utgingo från förnekande av hans grunduppfattning.

I själva verket har jag också funnit det befogat att frångå många av de till synes mest djärva tydningar, v. Friesen nödgats ty till för att nå sammanhang i det hela. Stödd av Wesséns lugnt övervägande kritik har jag med tillfredsställelse i flera enskilda textpartier upptagit hans som det förefaller mer naturliga översättningar, varav många föreslagits redan av den förste store Rök-tydaren, Sophus Bugge, m. fl. äldre forskare, andra åter synas ha först framlagts av Wessén själv.

Det har emellertid ej räckt med att välja mellan olika, redan tillgängliga, av på området fullt kompetenta granskare erbjudna alternativ. I några för sammanhanget väsentliga detaljer har jag till slut vågat presentera vad jag förmodar vara helt nya tydningar, om också mindre ur språklig synpunkt än genom att ifrågasätta deras användning här. Detta har skett tvärt emot den mer begränsade uppgift, som jag till en början ämnat

stanna vid. Utgångspunkten var nämligen att från arkeologisk sida lämna smärre bidrag till förståelse av vissa med monumentet som sådant förbundna egendomligheter.

I förstone har jag velat framhålla, att den nuvarande kyrkogård, i vars omedelbara grannskap Rökstenen nu står och inom vars område den efter all sannolikhet befunnit sig långt före kristna tidens inträde, var en forntida tingstad. På denna hade en gång rests en stor skeppssättning, tingets centralpunkt. Runstenen utgjorde skeppets ena stäv, som var riktad mot S eller snarare i vridning mot SV. Rökstensens framsida vätte då mot Ö eller snarare SÖ. För att erinra om konturen på sådana skepp, vi känna från seklerna kring det första årtusendet e. Kr. genom Nydam-båten eller vissa på gotländska bildstenar befintliga avbildningar, blev dess profil lätt ändrad genom behuggning. Den torde ha rests så, att nedre delen av stävens ytterkontur, »längsta smalsidan» av stenen, blev lodrät och dess övre del starkt insvängd. Detta är den »sneda» ställning, stenen kräver för att alla fyra sidornas nedersta runbalkar skola sluta på jämn höjd över en horisontal markyta. Rökstenen har tålt denna uppställning — som härvarande bilder antyda, men som förfuskats genom oriktig resning under de senaste seklerna — tack vare en ovanligt lång rotända och den goda beskaffenheten av den mark, vari denna sänkts. Däremot är det sannolikt, att övriga stenar i skeppet ej varit lika tryggt jordbundna. Ovisst är, hur många av dem ännu voro kvar, när Varin ristade sina runor, men ytterst troligt har genom påpekande av Nordén blivit, att den vi kalla Rökstenen var en solitär, när den första kyrkan byggdes i dess grannskap och efter denna »rauk» fick det namn, som socknen ännu bär.

Då hade »rauken», såsom visats av Bror Asklund (jfr kap. 1 och 4 ovan och W s. 12 f.), genom atmosfäriernas inverkan under en säkerligen många sekler omspännande tiderymd fått ett djupt nående barkskikt med en från kärnans starkt avvikande patina. Den skulle Varin ha skämt, om han, såsom han förmodligen eljest skulle ha gjort, jämnat av de råa ytor, som på de vertikala smalsidorna lämnats utan runskrift.

Om emellertid åtminstone en eller fler stenar ur skeppet ännu stodo på Varins tid, skulle denne flitige runskrivare ha ägt goda möjligheter att även fästa namnen på dem av bygdens söner, som kunna antagas ha fallit med Vämod, på sten. Men därom veta vi intet. Eljest vore det väl närmast de andras fränder, som bort yrka härpå. Kanske blevo också dessa namn anbragta — möjligen endast genom målning.

På den för skrift särskilt lämpade rauken gav Varin visserligen minneskriften högre runor än han i fortsättningen skulle, annat än i vissa chiffer, nyttja. Men han ödslade ej utrymme för sådana närmare upplysningar om Vämod, som skulle blivit välkomna för oss, men voro onödiga för dåtidens grannbor och ju f.ö. sällan lämnats på andra samtida och äldre runvärdar.

Märkligare är en tydlig avvikelse från formuläret: Den s.k. minneskriften — en benämning som jag bibehåller — är genom en tydligt utsatt satsskillnadspunkt delad i tu. Den förra satsen säger endast, att dessa runor stå efter Vämod. Först i andra satsen omtalas, vem som målat:

Varin, fadern till den fallne sonen. Tydiligen vill Varin uppfatta andra satsen ej endast som en komplettering till den förra. Vi ha full rätt att betrakta andra satsen också som ett »huvud» till det efterföljande. I överensstämmelse med dåtida och äldre skrifttradition börjar det offentliga fejdebrev, som Varins maning kan anses utgöra, med angivandet av skrivarens namn. I detta fall, ävensom på den märkliga västgötska Sparlösa-stenen (Vg 119), är detta huvud liksom på samtida pergamentbrev skrivet med större mynder än fortsättningen. Betydelsen härav har Ivar Lindquist kraftigt betonat i sin behandling av sistnämnda inskrift 1940. Logiskt sett är ju också »minnesskriftens» förra sats en nödvändig förutsättning till allt det följande, så framt vi behålla det väsentliga i v. Friesens tolkning 1920.

Maningens första del, flockarna 1—3, fyller resten av stenens framsida och hela den för ristning tjänliga delen av kortare smalsidan. De tre flockarna ge några åtminstone vid första påseende ganska lösligt hopställda utsagor dels om »två valrov», som tolv gånger bytt ägare, dels om »reidgoterna» och deras hövding, vilka för nio mansåldrar sedan kommo till »strandängen». Med de flesta, men i motsats till v. Friesen, antar jag att därmed avsetts Teoderik den store och hans östgoter i Ravenna. I likhet med v. Friesen antar jag — såsom närmare skall behandlas i slutet av detta kapitel, att härmed åsyftats något för Varins ätt bittert minne, vartill analogier i viss mån erbjudits i de likaledes om äldre tider handlande flockarna 4 och 5.

I de stora korschiffren på stenens toppyta och dess baksidas översta snedbård (tillsammans = flock 4) få vi höra talas om Sibbe, fridsplatsernas värjare och sålunda måhända en föregångare i ämbetet till Varin. Han säges ha »fött» eller »avlat» nittioårig. Men detta lär betyda, att han likt Teoderik den store enligt ett av Cassiodorus publicerat — och väl även stilistiskt friserat — brev likaledes »avlat» eller »fött» tre nordeuropeiska konungar till sina vapensöner, skänkande dem en rik utrustning av hästar och vapen. Därmed följde för dem, utom äran, skyldigheten att vid behov strida på hans sida. Sibbe kan m.a.o. ännu vid nittio års ålder ha ägt kraft nog att organisera, på egen bekostnad väpna och genom övrig nödig utrustning sätta en hel krigarskara i stånd till att utföra någon av »fadern» önskad, krigisk expedition, vilken han också genom födelsen legaliserade (jfr nedan). Det ligger nära till hands förutsätta, att denna härnad varit en hämnadeakt i stil med den, Varin genom sin maning ville föranstalta.

Omedelbart efteråt — i flock 5 — erinrade Varin dåtida läsare om någon för dem troligen välbekant handling, varigenom en av Ingvaldsättlingarna (vilka att döma av ett ortnamn kunna förutsättas ha funnits i Röks grannskap) »gäldats» = hämnats genom en självuppoffrande gärning av hustrun. Detta var utan tvivel en föredömlig hämnadeakt. Flocken är skriven ytterst längs baksidans undre och vänstra kanter.

Med flock 6, närmast under baksidans korschiffer i den översta av tre snedställda skriftbalkar med normal bredd, synes Varin komma till planeringen av det hämnadeåg, han själv vill sätta i gång, eller »niden», såsom jag tror han kallat det: »Vem tillkommer det att utföra niden?».

frågar han. Svaret blir dubbelt; i flock 7 heter det: »*en ung kämpe*» (alltså ej Varin själv, som ju vore närmast till, men kan ha hindrats av sin ålder att ånyo gå i fält). I flock 8 få vi ett positivt besked: »*Vilin är det*».

I flock 9, som jag gör ett ord kortare än v. Friesen, fast jag bibehåller hans flocknumrering, tror jag vi få det beskedet, att Vilin räknade sig släkt (med Vämod) i »knog»-led. Godtages ej denna nya tydning, få vi här veta att »han kunde slå (hårt)», alltså en god rekommendation.

Så inpräntas i flock 10, vilken jag inleder med det ord, som både v. Friesen och många före och efter honom ansett vara objektet i föregående sats, att »*Jätte-Vilin är det*». Också namnet »jätte» är belagt, tidigast genom en runsten i grannsocknen Heda och i övrigt av ett ännu nyttjat ortnamn, tillhörande bygden kring Rök.

Ehuru Varin från och med flock 4 begagnat varierande former av lönnskrift och fortsätter därmed omedelbart efteråt ännu en flock, har han gjort undantag för de här kursiverade satserna (fl. 7, 8 och 10). Denna åtgärd blir först genom den ovan framlagda uppfattningen förklarad, försåvitt man ej tror att Varin endast velat göra det litet svårare för dåtidens rebus- eller korsordslösare att komma till rätta med en rad innehållsligt likgiltiga satskonstruktioner: Vilin, förmodligen redan populär i nejden genom den förled, som man tillagt hans namn, är utsedd till att stå i spetsen för hämn-detåget.

Flock 11 är den tillsvidare sista chifferskriften. Den uttrycker, så som den först av v. Friesen kombinerats av två på stenytan ej ovedersägligt sammanhörande delar och tyfts, en för Varin i detta ögonblick naturlig önskesuck: »Må gagn härur spira!»

Flock 7—10 jämte början av 11 återfinnas inom de två nedre av de tre snedbalkarna närmast under baksidans korschiffer. Sista delen av 11 ses inom den översta, ej tvekluvna delen av den sista av de många vertikala skriftbalkarna på samma sida, intill kanten mot stenens längsta smalsida (sju runor).

Varins uppgift var nu att ge besked om »nidens» syfte, var de skyldiga kunde uppsökas och hur man skulle identifiera dem. Allt detta meddelas i klarskrift inom baksidans centrala parti, dvs. inom den andra till åttonde vertikala skriftbalken, från vänster räknat, jämte den inre hälften av den nionde balkens genom en vertikallinje tvekluvna huvuddel. Alla dessa balkar läsas som rader i en ett kvarts varv åt vänster vriden bok, alltså nedifrån uppåt precis som framsidans vertikalställda balkar. Ingen svårighet att få rätt på detta viktiga skriftparti!

I det föregående kan observeras, att Varin noga iakttagit skillnaden mellan verbens preteritum och presens vid skildring av händelser. I konsekvens härmed skulle vi (enligt v. Friesens och min tolkning) ha önskat futurum, men det står presens. Liknande »fel» göra vi ju oss skyldiga till än i dag. Alltså:

(flock 12) Stridsjungfruns häst *skall* finna föda på ett slagfält, där tjugo konungar ligga! Detta är nidens syfte.

(flock 13) De tjugo konungarna »sutto fyra vintrar», dvs. hade fyra gånger haft vinterkvartér, »i Sillende» (på Nordsjökusten, ev. på Sylt). Där kunde man alltså hoppas att träffa dem ännu en vinter, förmodligen

med starkt reducerade besättningar, och de förklaras vara kända under fyra namn och söner till fyra bröder.

(flock 14) Ett personnamn (i plur.) för varje fembrödragrupp, ett namn för fadern till var och en av dessa fyra grupper. En koncis, ordknapp uppräknings, som givit anledning till mycket huvudbry. Jag förutsätter, närmast föregången av Höfler, att varje fembrödragrupp motsvarat styremannen (eller »kaptenen») på ett vikingaskepp, vilkens namn angivits, jämte hans fyra subalterner, en för var av de fyra vakter, vari vikingaskeppets besättning, såsom Erland Hjärne särskilt klart utrett, pläгат uppdelas. Dessa fem personer må ha blivit »bröder» genom att alla »födas» till söner av skeppets ägare och utrustare, vilkens namn också utsatts, ett för varje fembrödragrupp. Att sedan dessa fyra ägare och redare sammellan voro »bröder», kan väl endast innebära, att de i sin tur ingått i någon ännu större organisation. Den ledde väl snarare någon gangsterligas chef än en företrädare till de många monarker, som även långt senare utfärdat kaparbrev.

Den föga skadade början av flock 15 ger, fortfarande i klarskrift, plats för Varins högtidliga förklaring att han »nu» föder, resp. snarast möjligt skall föda, dvs. värva, utrusta och legalisera som sina »söner» dem som redan anmält sig, resp. ytterligare väntades ansluta sig till det önskade hämnandetåget. Det vore fullt naturligt, om Varin härtill lagt en förhoppning om att envar deltagare skulle besinna vikten av att vedergällningen togs ut. Men resten av flocken ryms i den mest skadade delen av hela inskriften, dvs. i den yttre parten inom den tvekluvna delen av sista vertikalbalken på baksidan, i kanten till längsta smalsidan av stenen. De sista orden äro nästan helt utplånade, alltså endast gissade.

Nu återstod flock 16 enligt v. Friesens här följda läsordning. Den är anbragt på nedre delarna av den i övrigt för skrift otjänliga, längsta smalsidan. Allt är här meddelat i talchiffer. De som ge de elva första runorna äro utdragna så att var och en når tvärs över sidans bredd. Återstående tre runor, som ge slutordet, äro fördelade så, att två läsas på ena, den tredje på andra sidan om en vertikal längdlinje. Till följd av ändrat chiffersystem täcka dessa tre runor ändå längre sträcka än de elva föregående (av vilka den första och översta endast delvis bevarats). Meningen är kärnfull: »Säg om ungdomen: Mod!» Men den som vill kan också i slutordet läsa namnet på den gud, som enligt Adam av Bremen intog mittersta sätet bland de tre i Uppsalatemplet: Tor. — Likväl har »Elias Wessén, som grundligt studerat Östergötlands gamla hedniska kultnamn, ... framhållit, att Oden, Tor och Frö spelat en relativt blygsam roll i de hedniska östgötarnas gudsdyrkan, såvitt den kan utläsas av ortnamnen. De tre gudarnas namn förekommer inte särskilt ofta i de gamla bebyggelsenamnen, och deras kultorter finner man huvudsakligen utanför den centrala slätten, i de senare uppodlade skogsbygderna. I den urgamla kulturbygden har vid de äldsta ortnamnens tillkomst andra gudar dyrkats.» Cit. efter Lennart Moberg, Norrköpingstraktens ortnamn i: Norrköpings historia I, 1965 s 62.

Vill man likväl läsa Tors namn i flock 16, blir detta det enda ställe på Rökstenen, där vi — enligt den tydning jag föreslår — ha grundade skäl

till att se uttryck för religiöst tänkande. Men vida högre sätter jag Otto von Friesens val av översättning — han nyttjade de två orden »var dristig!» — ty jag tror ej att våra hedniska fäder voro så stora blotare, som den medeltida propagandan önskat göra dem till.

*

Genom att på klart redovisade grunder ha funnit meningens sannolika slut och genom tolkningen av de tre orden i flock 16 synes mig v. Friesen ha gjort tydligt, att Varin ägt goda kvalifikationer som talare. Vinna de ovan gjorda försöken till modifiering av tidigare gjorda tydningar välvilligt bedömande såsom ytterligare några steg mot den ideala slutlösning, som alla Rök-forskare strävat mot, då hoppas jag att Varins förmåga till att klart och logiskt disponera sin mening tydligare framträder än vad mången tidigare trott möjligt eller ens behövt.

Vad nyss sagts om flock 16 som avslutning på det hela försvagas nog av att denna korta text framlagts i lönnskrift och fördenskull kan ha varit svår att förstå för mången läsare. Den som ej lyckats därmed skulle emellertid erhålla en fullt ut lika god avslutning i senare delen av »flock 15», för så vitt det tröstlöst skadade slutet av denna skriftdel innehållit ungefär vad Friesens eller min gissning därom innehåller.

Man skulle rent av kunna säga, att Varin dubblerat avslutningsorden. För egen del tror jag det vara mest sannolikt, att Varin vid uppritningen av sin text på stenen stannat med vad v. Friesen kallat »flock 15». Vi observera, att den — i varje fall enligt F, som jag följer i stort sett, och likaledes enligt W — består av två satser. Detta gör det i själva verket mest naturligt att beteckna förra satsen ensam som flock 15, den antagna andra självständiga satsen åter som flock 16. Om talet 16, såsom v. Friesen ansåg, var vad Varin ville stanna vid, betyder detta, att han vid uppritningen av texten slutat här, på stenens baksida, som nu var fullskriven. Den för ristning otjänliga längsta smalsidan skulle alltså enligt ursprungliga planen lämnas skriftlös.

Denna plan kan Varin emellertid under det långa arbetet med ristningen av de uppskisserade runorna ha ändrat. Han kan nämligen ha funnit det önskvärt, att själva avslutningsorden skulle stå i klarskrift, men han hade skisserat dem i lönnskrift! En ändring kunde ske endast genom tillägg av något nytt skriftparti på längsta smalsidan — med det som F kallat flock 16, men som kanske rätteligen borde heta (den övertaliga) flock 17. En ny appell direkt till lyssnarna.

Otto v. Friesen menade nämligen (s. 102), att Varin med detta chiffer slöt »den magiska kretsen kring de tjugo konungarna, som buro ansvaret för Vämods död. De äro nu helt omringade och kunna icke mer undgå den tillämnade hämnaden!»

Den som närmare betraktar fig. 3 här kan visserligen befara, att Varin i så fall gjort ett ödesdigert fel genom att, så vitt jag förstår, ha lämnat de tjugo konungarna ett kryphål ut genom klartexten inom övre hälften av tredje snedbalken på stenens baksida!

Rörande Varins avsikt med chiffereringen av vissa partier må emellertid

envar tro vad han vill. För egen del betvivlar jag, att Varin själv trodde på trolleri. Han visste emellertid, att inom den krets, han talade till, funnos många vilka betraktade runorna mera som trollkonster än som praktiskt meddelelsemedel. Hos *dem* kunde han genom detta fusk i charlatanernas yrke väcka mer mod och tillförsikt än han med andra medel mäktade inge dem! Hur många ärliga män ha ej både före och efter Varin handlat sammalunda till den goda sakens fromma!

*

I det föregående har ett antagande gjorts, som tarvar närmare motivering: att Varin och före honom Sibbe genom sitt »födande» legaliserat hämndetåg i hednalagens anda. Därmed menas, att hednalagen, som alla veta, hänvisat den, som utsatts för okvädinsord, till att själv med fulla vapen skaffa sig gottgörelse i en tvekamp. Av den kommentar, som lämnats härtill i Inledning till Holmbäck/Wessén, Svenska landskapslagar 5 (s. XXVII), framgick, att man betraktat enviget som »ett av sed och lag reglerat sätt att utan rättgång slita en tvist». Häremot har jag (Forn-tidens Kumla, s. 248 ff.) invänt, att om tvekampen skulle kunna få så viktiga konsekvenser som dryga böter, förlust av medborgerligt förtroende eller eventuellt straffrihet efter dråp, så måste den ha försiggått i fullgoda vittnens närvaro, gärna i samband med sittande ting. En klar antydning härom trodde jag mig se i uttrycket »vid tre vägars möte», där den förfördelade och hans bespottare skulle mötas, ty en sådan plats eller en »åker» (som nämns i hednalagens slut) var ännu i medeltiden ofta tingstad.

De två motståndarna få alltså betraktas som kärende och svarande. Men om svaranden uteblev på utsatt tid och ort, skulle käreanden ropa »tre nidingsrop» och göra »ett märke mot honom i jorden; då vare han dess sämre man, som sade det han ej tordes hålla».

Härmed har man jämfört uppgifter om holmgång (= tvekamp, envige) i isländska fornskrifter. Jag nöjer mig med att översätta de citat, Wessén lämnat i nyssnämnda arbete, s. XXVII, not 3. Enligt Egils saga, kap. 56, utmanar Egil: »Då vill jag bjuda dig till holmgång, så att vi slåss här på tinget ... och du skulle bli var mans niding, om du ej törns (gå in därpå)». Eller Vatnsdöla saga, kap. 33: Jökull utmanar »Men om inga komma (av motparten), då skall jag mot dem 'resa nid' (*reisa nid*) med den förklaringen, att han skall vara var mans niding och ingenstädes (tåld) i redliga mäns umgänge, hava gudarnas vrede och namnet gridniding (varg i veum, dvs. fredlös även inom fridlysta områden)».

Uppenbarligen låg det enligt hednatida uppfattning snarast en ära och under inga förhållanden något nesligt i att en förorättad »reste nid» mot den, som kränkt honom. Likaså förutsattes att den, som ej vågat möta i tvekampen på tinget under rättslig kontroll, blev niding och utstött ur samhället, utlämnad åt käreandens vapen, varhelst de framdeles möttes.

Vad hednalagen beträffar få vi väl också utgå från att den förbrytelse, som där nämnes, »okvädinsord», endast är ett för enkelhetens skull valt

exempel på mångahanda kränkningar, som finge handläggas på tinget efter samma normer. Det var visserligen ej möjligt för Varin att med utsikt till framgång stämma Vämod's banemän till tinget. Men även genom en fåfång stämning menade han sig förmodligen ha vunnit den rätt till självhämd gent emot de uteblivna, som han eftertraktade, och gjort det beramade krigståget till en legal åtgärd och därmed de handlande skuldlösa i grannarnas ögon.

I Vatsdöla saga, kap. 34, få vi veta hur det gick, när den utmanade icke infunnit sig till enviget. »Jökull tog en stång och skar ett manshuvud i ena ändan och ristade runor på den med hela den bestämmelse, som förut blivit sagd. Sedan dödade han ett sto och skar upp bröstet och fäste det på stången och vände den mot Borg. Därpå reste de hem» (ref. efter Wessén).

Hednalagens ovan anförda ord: »tre nidingsrop» och »ett märke på jorden» ha utan tvivel genom dessa jämförelser blivit väl belysta. Redan 1920 s 103 hänvisade v. Friesen till en annan berättelse om en nidstång, rest av Egil Skallagrimsson mot Erik blodyx och hans drottning. På denna stång satte Egil ett hästhuvud och ristade han i runor hela den förbannelse, han uttalat, förmodligen två lausavisor i drottkvätt, som bevarats i Egilssagan och diktats med iakttagande av de magiska talen 24 och 16, vilka man även funnit eftersträfvade på Rökstenen.

»Rökstenen är i själva verket till en del en 'nidstång' av samma art som den Egil riktade mot Erik blodyx», slöt v. Friesen. Och den torde förbli så även med de ändringar av tolkningen, som jag här tillåtit mig framlägga.

Den väsentliga skillnaden synes mig emellertid föreligga, att Rökstenen, så som jag läser den, i ringa mån ägnats åt besvärjelser och andra övernaturliga handlingar — sådana som sagoförfattarna älskade att skildra. Varin talar tvärt om som en praktisk, erfaren man. Han riktar ju sin maning till den sju gånger direkt nämnda »ungdomen» och genom pluralen »sägom» sex gånger till bygdens äldre män, som kunde hjälpa honom att påverka ungdomen.

Genom att i flock 15 göra ungdomen (dem som följde Vilin) till sina »söner» överflyttade Varin sin hämndrätt på Vilin och dem bland traktens ungdom, som befunnos villiga följa honom. Efter välförrättat värv skulle de vid återkomsten icke kunna beskyllas för att ha gått stigmäns vägar.

Även om jag möjligen skulle vara den förste, som sätter i fråga, att Rökstenen bär ordet *níþr*, m., är jag tydligen ej den förste, som räknar med att ett slikt ord tidigt inom nordiskt språkområde kunnat bära här förutsatt betydelse. Genom en utförlig och mycket uppskattande bedömning av Einar Ól. Sveinsson i Arv, vol 21 har jag nämligen fått kännedom om en akad. avhandling i Uppsala 1965, framlagd av Bo Almqvist: »Norrön niddiktning». Dess första kapitel handlar om begreppet *níð*. »Here the relationship between the meanings of the word as found in various languages is not by any means easily explained», konstaterar Sveinsson p. 33 förmodligen med full rätt, fortsättande: »In Gothic it has the sense 'envy'; in the Western Germanic languages 'envy', 'hatred', 'fighting' ...; but in both old and modern Icelandic, as well as in old

Norwegian and in Norwegian and Swedish dialects, the word is used of a kind of 'hån, smädelse' (scorn, insult), and when the South Germanic meanings appear in Scandinavia, no doubt it is owing to influence from that quarter and of late occurrence. The candidate succeeds well in explaining those old West Norse instances in which the word is considered *by a few scholars* [kurs. av S. L.] to carry the meaning 'hatred' or 'fighting' and this without going outside the Norse field.» — Så vitt jag förstår, faller detta resonemang till marken, om min tydning av flock 6 föredrages framför den hittills övliga.

*

Sedan sammanhanget inom flockarna 4—16 sålunda klarlagts återstår att närmare utröna, på vad sätt flockarna 1—3 låta sig förenas härmed.

För v. Friesen var uppgiften lätt i varje fall beträffande flock 1. Han skrev nämligen (s. 95): »Påtagligast är Varins äggelse i flock 1, där han erinrar hämnaren om de kostbara spolia, som ätten beröfvats vid Vämod's fall.» Dunklare blev talet beträffande fortsättningen: »Flockarna 2 och 3 utgöra med afseende på sitt innehåll en öfvergång från äggelse till besvärjning eller äro, rättare uttryckt, bådadera ... Af samma dubbla natur äro flockarna 12—14.»

Visserligen följer jag ej v. Friesen i fråga om Tjodriks identitet och hemvist. Men väl vill jag ansluta mig till honom så till vida, att Teoderik den store ingalunda nämnts som stamfar till Varins ätt, utan tvärt om som dess fiende. Om Teoderik varit en av de många, som innehaft de två valroven, som fl. 1 talar om, kan han ju ha tagit dem på kroppen av någon, som hört till den »rätta» sidan.

På 700- eller 800-talet ägde man i Norden näppeligen lika många upplysningar om Teoderiks historia, som nu stå oss till buds. Gäller fl. 2 honom, förefaller det som om man tänkt sig att han sjövägen kommit till »strandängen» vid Ravenna (jfr uttrycket »styrarn av sjömän» i fl. 3), m.a.o. till samma ställe, där han långt senare dog. Vi veta däremot, att han kom landvägen över Östalperna. Redan vid floden Isonzo mötte honom Italiens dåvarande herre, Odovakar, som där måste vika, men till en tid gjorde kraftigt motstånd vid Verona. Ånyo besegrad vid Adda 490 nödgades han dra sig tillbaka till Ravenna, där han utstod en nästan tre-årig belägring. Den hävdades i början av år 493 efter en överenskommelse, som innebar, att Odovakar och Teoderik skulle vara samregenter. Kort tid därefter var Odovakar emellertid död. Teoderik ensam styrde sedan landet ända till sin död år 526.

Hans sista dagar skola enligt Prokopios ha fyllts av ånger och ruelse öfver den behandling, han lät de ädla romarna Boëthius och Symmachus utstå — den första illgärning, som konungen gjort sig skyldig till gent emot sina undersåtar. Samme författare nämner emellertid också att Teoderik kort tid efter överenskommelsen med Odovakar på försåtligt sätt bemäktigade sig dennes person och lät döda honom. Härom ger Johannes av Antiokia närmare besked: Teoderik skall själv ha stött svärdet i sin medregents kropp. Det skedde på tionde dagen efter fördragets ingående, d.v.s. tio dagar efter sedan Teoderik kunnat intåga i Ravenna

eller, med Varins ord »kom upp på strandängen med sina reidgoter». Detta kan i Varins tanke ha varit den skuld eller det brott, för vilket Teoderik dog 33 år senare.

De nu gjorda sammanställningarna kunna väl ej leda till revision av Teoderiks historia. Men om vi överhuvud söka följa den tolkningslinje, som v. Friesen grundlagt, torde de visa, att ett logiskt samband för Varin funnits mellan flockarna 1—3.

Härvid åstadkommes också en förvånande tydlig parallellism mellan innehållet i flockarna 1—3, resp. 12—14:

Flock 1 talar om två valrov, som tolv gånger tagits på sina i strid fallna ägares kroppar, flock 12 åter om var vargen skall frossa på kropparna av tjugo konungar, som ligga på slagfältet.

Flock 2 erinrar om en, som för nio mansåldrar sedan kom med sina »reidgoter» till en strandäng och dog hos dem på samma plats på grund av sitt brott; flock 13 säger att de tjugo konungarna i fyra vintrar suttit i Sillende.

Flock 3 slutligen ger klart besked om vem den i flock 2 nämnde var: den berömde Teoderik, flock 14 åter ger en noggrann uppräknig av namnen på den äldste av fem bröder i envar av fyra grupper, söner till fyra likaledes nämnda män, sinsemellan bröder.

Jämte den inledande minnesskriften fylla flockarna 1—3 i klarskrift hela framsidan av Rökstenen jämte den för ristning lämpliga delen av kortare smalsidan. Flockarna 12—14 fylla i klarskrift — jämte den korta flock 15 — huvuddelen av baksidans skriftyta, inramad av »lådan», vars sidor huvudsakligen bära lönnskrift. Ur detta dunkel framhäves ändå två gånger i klarskrift namnet på en man, den unge Vilin!

Allt detta förefaller mig tala för, att Varin handlat efter en noga överövertänkt, klar disposition. Man har menat, att vad stenen säger endast är ett hårt beskuret utdrag ur en vida fylligare text. Visserligen medger jag gärna, att Varin bör ha vetat åtskilligt om hur de två valroven många andra gånger bytt ägare. Men det förefaller mig, som om han skulle ha gjort sig skyldig till en svår västgötaklimax, om han övergått till dem efter att ha börjat med en så säregen triumf, som hämnaden (eller straffet) på Teoderik innebar för Varins släkt. Vida klokare handlade han, föreställer jag mig, genom att direkt gå över till de två förmodade parallellfall, som i korthet antydias i flockarna 4 och 5. Sannolikt anspela de på händelser, som voro bygdens invånare väl kända från ett mer näraliggande förflutet och måhända ej hämtade ur Varinssläktens eget förflutna, men väl ur Rökbygdens.

Som en ren saga klingar för nutida lyssnare Varins tal om de två valrov, som tolv gånger togos på fallna krigares kroppar. Skulle arvegods, som man uppenbarligen satte stort värde på och som tydligen måste ha varit gedigna arbeten, eftersom de överlevde så många drabbningar — att de voro av guld såges icke! — verkligen exponeras och äventyras så lättsinnigt i öppen strid? Vi ha emellertid berättelsen om hur Totila i guldsmyckad rustning »såsom det väl anstår en konung» red framför östgoternas front omedelbart före den strid, som blev hans sista (Prokopios, Hist. IV, 31).

Och vi ha Beowulfs vittnesbörd. I rent fabelaktigt sammanhang möta vi visserligen den hjälte, som givit kvädet dess namn, i hans sista strid med draken. Om den döende Beowulf, som i alla fall överlevde sin motståndare, heter det (v. 2809 ff.):

Han rev från sin hals
ringen av guld,
dristige drotten.
Den gav han tågnen,
gäve spjutkämpen,
och gyllne hjälmen,
en baug och brynjan
att bruka dem väl:
Du är slutledet
i slakten vår ...

Mer historisk är som bekant skildringen av (väst)götakonungen Hygelaks sista strid, vari det heter (Beow. 1197—1210) om det lysande smycke för härmän, som Hama förde bort, Brosinga mene (= yngre källors Brisingamen):

Då föll i frankernas famn
furstekroppen,
bröstdräkten hans
och den baugen med.
Ringare krigare
rövade »valen».

Det vore sätillvida fullt i tidens stil, om den unge Vämod på den färd, som blev hans sista, verkligen varit rustad och ev. smyckad med de två minnesrika föremål, som Varin talat om i flock 1. Den rikedom på folkvandringstida guld, som svensk och ej minst västgötsk jord bevarat till vår tid trots förlusten av Hamas ring (som den motstridiga uppgiften i det fantastiska partiet Beow. 2503 f. ingalunda gör mindre sannolik) förbjuder oss att avvisa möjligheten till att någon parallell till den västgötska berättelsen om Hamas ring samtidigt grott i östgötsk tradition.

*

Den klara disposition, som utmärker Varins maning i här försökt översättning är av allt att döma förbunden med ett väl överlagt ordval. Flock 3 visar, att Varin till en viss grad var förtrogen med ungefär samma diktskatt, som Cassiodorus att döma av Jordanes' utdrag hämtat upplysningar ur vid skildringen av goternas äldre historia. I övrigt framträder ju Varin ej som skald eller *pulr* i denna inskrift, men väl visar han sig förtrogen med det genom våra landskapslagar kända bruket att i prosan inlägga uddrimmande perioder.

Förklarligt nog försmår Varin denna krydda i minnesskriftens första sats. Men redan i andra satsen begagnar han den, såsom jag i min över-

sättning sökt återgiva. Likaså i den korta flock 4. Den i flock 5:s senare del — i översättningen! — framträdande allitterationen beror emellertid på att jag här följt F:s översättning 1934. Men jag är fullt medveten om att detta ej ger ett riktigt begrepp om grundtextens beskaffenhet. Varken här eller i det följande kan jag motsvara ett sådant krav. Se härom senast Kabell 1964 s. 27 f.

Emellertid har jag medvetet fallit för frestelsen att avslutningsvis med stor djärvhet införa en ersättning för den allitteration, som enligt v. Friesens rekonstruktion av det nästan fullständigt utplånade slutet av flock 15 uppkommit mellan dess sista, förmodligen starkt betonade ord och slutordet i den korta flock 16. Hans kompletteringsförsök, som jag med viss modifiering bygger på, visar i alla fall, att den beklagliga luckan i grundtexten kunnat fyllas ut på ett sätt, som fullt ut motsvarar, vad man — från v. Friesens ståndpunkt — kunnat begära av detta viktiga ställe.

Om den spekulation i vantrons makt, som ovan s. 234 f. ifrågasatts, lämnas ur sikte finnes i Rök-texten, sådan den här överflyttats till nuspråk, intet som antyder, att Varin velat nyttja övernaturliga medel för vinnandet av sitt syfte. Hans framställning kan antagas vara strängt logisk, den har fått en högtidlig prägel genom de poetiska uttryck, som strötts in däri. Men ändå, förefaller det mig, är det den i rättsvården tränade hövdingens röst, vi höra, och inte varken den yrkesmässiga sagoberättarens, såsom Wessén menar, eller över huvud taget någon sorgtyngd pratmakares prål med virrigt hopade minnesbilder, såsom nog mången föreställt sig.

Nyligen har emellertid även ett försök gjorts att på annat sätt bringa ett logiskt sammanhang i texten. Det är Aage Kabell, som framlagt det 1964. Det skulle föra mig för långt att närmare gå in på granskning därav, helst som jag saknar filologisk träning. Här skall sålunda endast ges några antydningar. Kabell anknyter till v. Friesens läsföljd, men inför vissa omflyttningar. De huvudsakligen i chiffer framlagda satser, han läser mellan fl. 1—3 och 12—15 (+ senare delen av 11) åro: 4, 6—11 (början), 16, 5. Detta mellanparti skulle huvudsakligen innehålla i lönnskrift dolda, grovt skymfande tillmälen om Vämods mördare och hans anhöriga. Endast den störste bovens namn är meddelat i klarskrift: »Wilin ist es . . . , der Teufel! Wilin ist es!» Flock 1—3 handla ej om Teoderik, utan helt om Vämod, som är *jaurikR* 'ross-reich', flock 12—14 likaså. Den sista av dem innehåller en gåta: tjugu konungar = fem naglar eller fingrar på vardera handen, fem naglar eller tår på vardera foten. Lösningen är Vämods på slagfältet liggande kropp.

Allt kan alltså inordnas »als organische Teile eines Totendenkmals». Avslutningen bildar den stympade flock 15, inledd av fl. 11:s senare del, sålunda återgivna: »Jetzt bin ich den Memorabilien vollständig nachgegangen . . .» Detta må låta bättre, om vi godta Lis Jacobsens (ANF 76, 1961) försökta ändring av läsföljden. Men kan en slik sats ens med hjälp av de förstörda runorna ha bildat en god avslutning?

Efter nyss angivna ändring av andra ordet i flock 3 finner sig Kabell kunna konstatera, att på vardera (bred)sidan »findet sich eine schlecht alliterierende, aber richtig gemessene Strophe» (s. 25). Härmed kan, me-

Fig. 1. Rökstenen, baksidan, enligt oretuscherad fotografi av Harald Faith-Ell efter flyttningen 1933. Jfr S.B.F. Jansson 1963 fig. 12 b ävensom genom uttäckning och retusch vid marklinjen ändrad reproduction hos v. Friesen 1934.

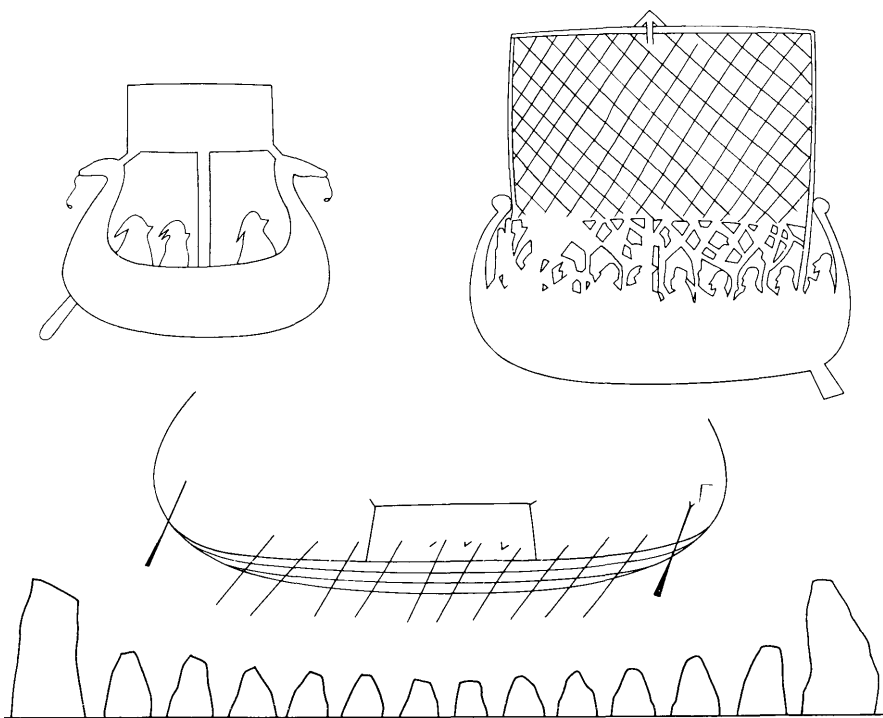

Fig. 2. Stävprofiler för två segelfartyg och ett roddskepp. Eskelhem Larsarve I, Lärbro Tängelgårda I, resp. Bro I (Gotl. Bildsteine fig. 71, 86 och 11). Därunder schematisk rekonstruktion av eventuell skeppssättning, som Rökstenen kan ha ingått i.

Fig. 3 a och b (på omstående sida). Läsordningen på Rökstenen enligt Otto v. Friesen. I = Minnesskriften. 1—16 = flockar i (II) Varins maning. Alla balkar läsas i pilarnas riktning. Enkel linje i pilskaft = klarskrift; dubbel linje = lönnskrift. Varje rad bör likt alltså bruklig skrift läsas från vänster mot höger. De flesta lodräta balkarna skola sålunda betraktas från högra sidan av stenen, från vänstra sidan endast balk 16. Även de flesta tvärgående balkarna läsas på för betraktaren naturligt sätt, men början av 5, slutet av 9 (vilket i min tydning bör bindas samman med 10), hela 10 och början av 11 ha uppochnedvänd skrift.

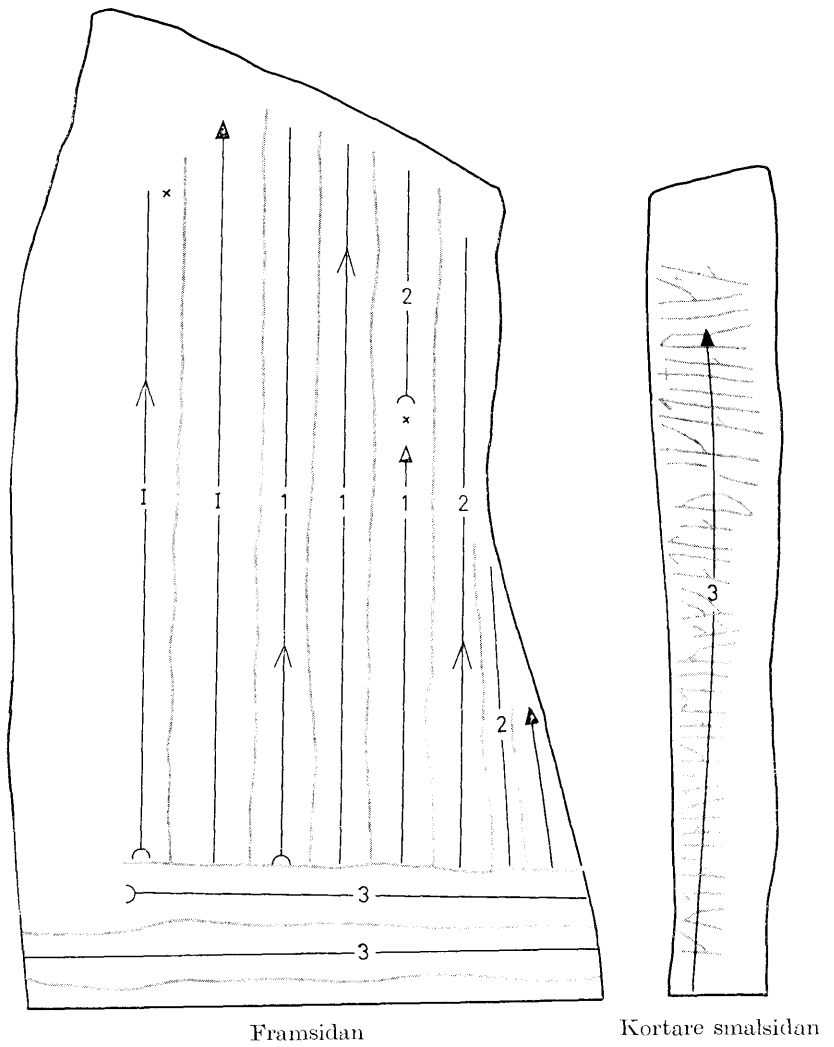
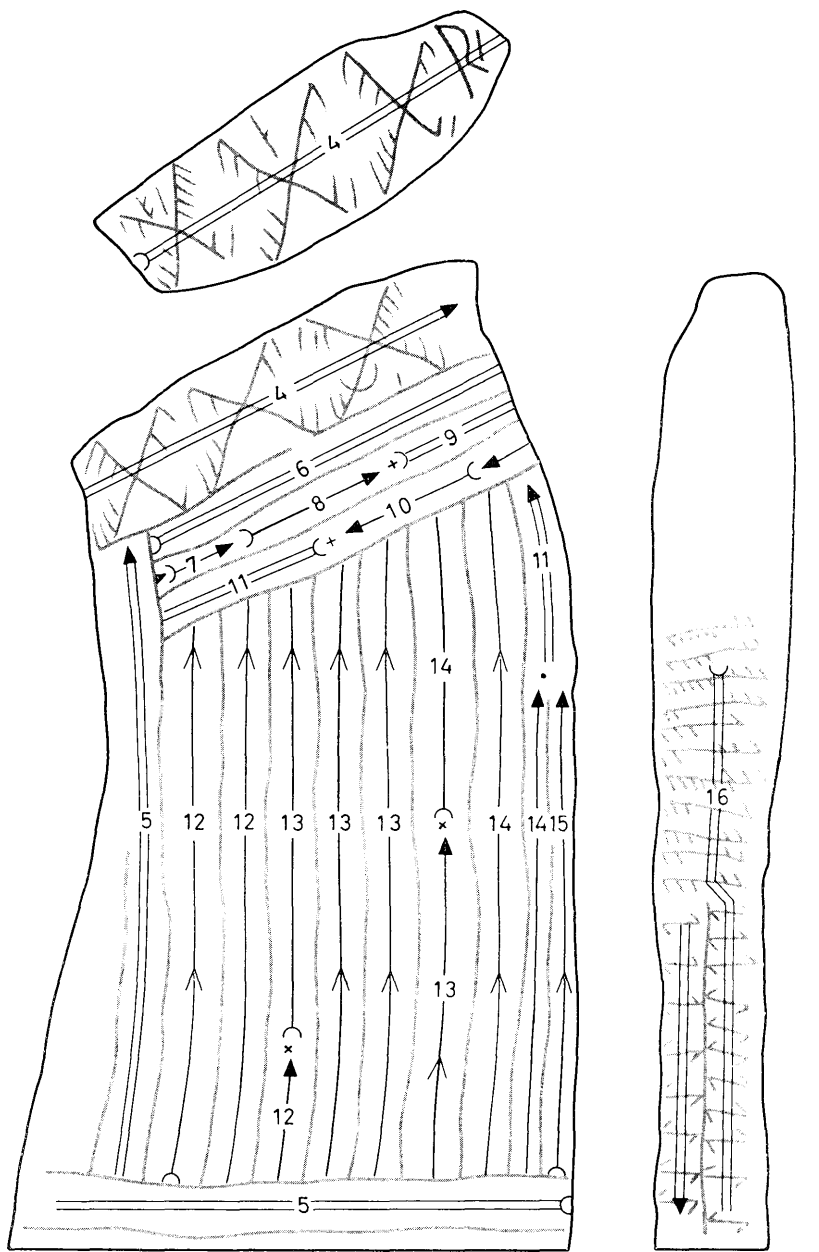

Fig. 3 a.

Förklaringar till dessa bilder på föreg. sida.

Toppytan och baksidan

Längsta smalsidan

Fig. 3 b.

Fig. 4. Detalj av bildstenen Lärbro Tängelgårda I med bl. a. tre scener ur en hjältesaga: en kämpes fall, hans »lit de parade» och hans intåg i Valhall (G. B fig. 86). Jfr kap. 6, par. 14.

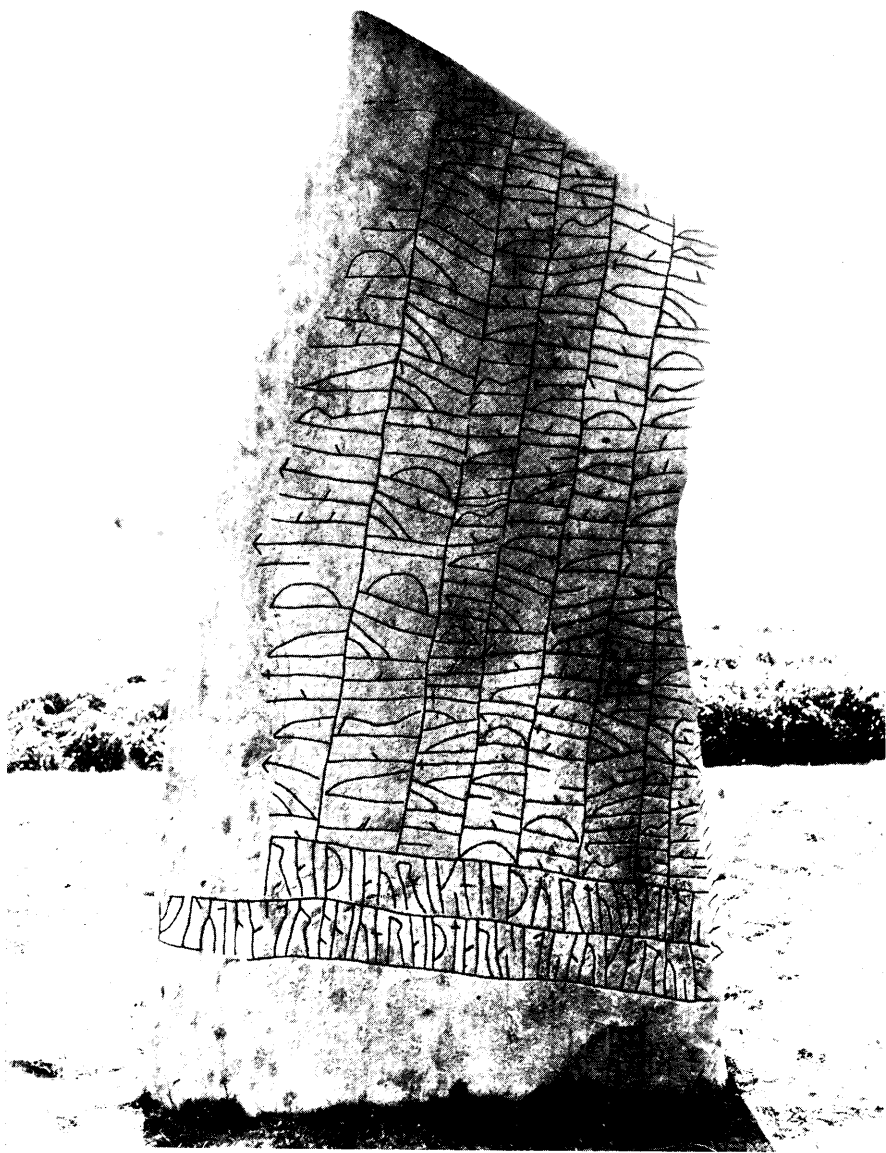

Fig. 5. Rökstenen, framsidan, enligt oretuscherad fotografi av Harald Faith-Ell
efter flyttningen 1933. Jfr underskriften till fig. 1.

nar han (s. 27), Rökstenenpåstås inta en egenartad ställning inom den skandinaviska litteraturhistorien: »eine vor-skaldische Stufe, wo die weit später tradierte, aber nachweisbar uralte Rätzeldichtung der altgermanischen Versform gegenübersteht, und wo versucht wird, eine zum Äusserste getriebene Rätzelsprache in Versform zu giessen. ... Ein Menschenalter oder zwei nachdem der Rökstein geritzt wurde, ist die Rätzelsprache beim ältesten bekantten, norwegischen Skalden, Bragi dem Alten, für den dichterischen Gebrauch ziemlich fest diszipliniert, und der Vers ist für diesen komplizierten Zweck verlängert worden. So weit ist man in Ostskandinavien vielleicht überhaupt niemals gekommen ...»

Hur länge skall den läran upprepas, att den fornnordiska diktkonst, som visserligen erhållit en säregen efterblomstring på västnordisk botten, skapats först under 800-talet? Och vem garanterar, att Brage Boddason var norrman? Det förefaller mig, som om Kabells arbete mindre framgått ur en granskning i syfte att avlocka dokumentet dess egna hemligheter än ur försök att tubba det till att tjänstgöra som vittne i ett på förhand utarbetat system, där det knappast hör hemma.

Det ger emellertid, i några av de senast citerade yttrandena, tydliga uttryck för en inom filologiska kretsar länge — så vitt jag funnit likväl ej hos Sophus Bugge — framträdande benägenhet att ringakta forntids-svenskarnas andliga nivå. Bristen på inom vårt land under äldre medeltid verksamma hävdtecknare av samma resning som Saxo, Snorre m. fl., vilka likväl räddat mycket av svensk forntradition åt eftervärlden, kan förklaras annorlunda: Svearnas, götarnas och gutarnas långa tövan att taga kristendom på de villkor — en ödesdiger underkastelse under den från Rom ledda hierarkin — som grannländernas mer lättleda furster snart funno sig hårt bundna av. Däröfver har jag skrivit utförligt i Forn-gutniska altaren och därtill knutna studier.

Som arkeolog har jag intet skäl att undervärdera Sveriges folkvand-rings- och vendeltida kontakter med Södern, Italien däri inbegripet, var-ken under Teoderiks tid eller de närmast följande seklen. Ej heller kan jag betvivla, att här funnits sådana samhällsklasser — konungarnas och storböndernas — som voro ägnade att genom många sekler bevara historisk tradition av märklig art. Det var utan tvivel också — som jag ser förhållandet — den av gammalt vid självstyrelse vana tingsallmogen — icke Olov skottkonung eller Stenkil — som under 1000-talet erbjöd den katolska kyrkan det stora, sega motståndet. I mitt system passar det sålunda att betrakta Rökskriften som ett verk av en gammal erfaren, självsäker bondehövding med stora resurser, förmodligen i sin bygd på en gång domare och övervakare av vien, dvs. det profana livets fridlysta platser för ting, marknader och mångahanda andra ärenden, gärna för-bundna med dåtidens övliga religiösa handlingar. Jag vill tro, att det är i den egenskapen, som Varin talar till eftervärlden från den sten, som sannolikt redan före hans åtgärder var tingsplatsens mest framträdande monument under ett halvt årtusende, om ej vida längre.

LITTERATUR

- Andersson, Thorsten, 1964. Svenska häradsnamn, akad. avh. Ups. (även Nom. Germ. 14 (1965).
 — 1965 Sibberyd i Rök. Ortn-sällsk. i Upps. årsskr.
- v. Friesen, Otto, 1920. Rökstenen, runstenen vid Röks kyrka Lysings härad, Östergötland, läst och tydd. Stlm.
 — 1928. Runorna i Sverige. Upps.
 — 1934. Svenska fornminnesplatser 23. Stlm.
- Hjärne, Erland, 1929. Vederlag och sjöväsen. NoB.
- Höfler, Otto, 1948. Die Trelleborg auf Seeland und der Runenstein von Rök. Anzeiger d.phil.-hist. Kl. d. Österr.Ak. d.Wissenschaften 1948 1.
 — 1954. Zur Diskussion über den Rökstein. Ibid. 1954, 4.
 — 1955. Der Rökstein und die Sage. Ark. f. nord. filol. 78.
 — 1966. (ej läst av detta inläggs förf.) Ibid.: 81.
- Jansson, Sven B. F., 1963. Runskriften i Sverige. Stlm.
- Kabell, Aage, 1964. Rök. K. Norske Vid.-Selsk. skr. 1964, 4.
- Lindquist, Ivar, 1940. Religiösa runtexter, 2. Sparlösa-stenen. Skr. utg. av Vet. soc. i Lund, 24.
- Lindqvist, Sune, 1941, 1942. Gotlands Bildsteine, I, II. Stlm.
 — 1963a. Fortidens Kumla och omvärlden. Kumlabygden II. Kumla.
 — 1963b. Forngutniska altaren och därtill knutna studier. K. hum. vet.-samf. i Upps. årsbok 1960—62.
- Malone, Kemp, 1962. Widsith. Khvn. (Anglistica XIII).
- Nordén, Arthur, 1960. Sibberyd, Röks prästgård ... Fornv.
- Wessén, Elias, 1958. Runstenen vid Röks kyrka. K. vitt. hist. o. antikv. Ak:s handl., filol.-filos. ser, 5.
 — 1960. Historiska runinskrifter. Ibid. 6.
 — 1964. Teoderik — myt eller hjältesaga? Ark. f. nord. filol. 79.
 — 1966. (ej läst av detta inläggs förf.) Ibid.

LEE M. HOLLANDER

Skírnismál 29⁴, *Grípisspá* 40¹⁻⁴, *Fáfnismál* 38³,
Sigrdrífumál 16³, *Hambismál* 7³

Skírnismál 29

Skírnismál is preserved in its entirety only in the *Codex Regius* version, *Codex Magnæanus* no. 748, 8° breaking off after stanza 27.¹ We are thus for the remainder of the lay deprived of the control and confirmation afforded by having other manuscripts to compare with it. For one thing, we are not sure about the order of the stanzas; more particularly, those following Skírnir's disclosure that he has come to woo Gerth for Frey (stanza 19) and her ever more strident rejection of the gifts offered her to win her consent. Up to this point there is dialogue. There ensues Skírnir's threat to kill her father, and his long diatribe against her, with the warning that she will be banished to the nether world and its indignities and deprivations, topped with the threat of her having to endure the embraces of the three-headed thurs Hrímgrímnir or else forego the pleasures of love.

This sequence of threats and warnings (NB. in irregular meters) is interrupted by a stanza, 33, telling Gerth of the wrath of Óthin, Ása-bragr (Thór?), and Frey at her recalcitrance. This stanza is in regular *ljóthahátt*, as is stanza 29 (*galdralag* variety).

The latter stanza, I take it, fittingly introduces Skírnir's maledictions with the lines

Setstu niðr, en ek mun seggja þer
sváran súsbreka
ok tvennan trega,

where, to be sure, we would expect *sökkstu niðr*, 'avaunt! be gone to the nether world!' rather than the invitation to sit down to hear, in comfort

¹ All quotations from Neckel's edition, 1936.

(?!) the awful threats he is about to utter. I am well aware of the behest to sit down, *Sigurþarkviþa en skamma* 53, spoken to Gunnar by Brynhild about to immolate herself, appropriate if we keep in mind stanza 42:

*Upp reis Gunnar, ...
ok um hals kono hendr um lagði.*

It is not appropriate here.²

Granting this emendation we would expect this stanza to be the one to introduce the threats of the miseries she would undergo in Hel. And then the lines (1—3):

*Tópi ok ópi tiosul ok óþoli,
vaxi þér tár með trega!*

would correspond with the lines concluding his malediction (36¹⁻⁴):

*þurs rist ek þér ok þrjá stafi,
ergi ok æði ok óþola.*

As a fact, these parallel lines are the only ones actually containing Skírnir's rune magic, stanzas 26—28 and 30—32; 34, 35 merely elaborating its effects. We would thus be well advised to leave intact the sequence of stanzas 29—35 (except, as stated, for 33). Stanzas 27 and 28 might best follow 35, while 26 and 32 would fittingly precede stanzas 29 ff., which show the dire consequences of the touch by the magic wand. Concluding the incantation would come stanza 36, largely recapitulating 29, but also holding out to Gerth the retraction of the curse if she complies.

This re-ordering, though radical, would yield a fairly logical sequence; which, I contend, probably was the intention of the poet and is likely to have been more satisfactory to the ancients, no less than to us, than what we have now.

Grípissþá 40¹⁻⁴

After Grípir has hinted darkly at the sad fate that will befall his nephew through the treachery committed in his winning Brynhild, Sigurth presses him to reveal in what fashion that will happen; whereupon Grípir

² I cannot agree with Konstantin Reichardt when he says (*JEGP* XXXIII (1939), 488) "Durch die Aufforderung zum Sitzen — eine regelrechte Regiebemerkung — drückt der Sprecher auf raffinierte Weise aus, dass das Opfer ihm nicht entgehen kann": the 'stage direction' *setst þu niðr* occurs in Eddic poetry only in the passages cited. Moreover, many and dire threats are required before Gerth is brought to her knees.—(*Fáf.* 271—3 does not count).

explains how Gunnar and Sigurth will exchange appearance and vestments, and how Sigurth in the shape of Gunnar will engage himself to Brynhild. The hero then makes this indignant reply:

40. *Verst hyggiom því: vándr munk heitinn,
Sigurðr, með seggiom, at sógðro!*

which Genzmer, following Neckel's punctuation, translated: "Das scheint mir schlimm: schlecht wird heißen Sigurd im Volk ob solcher Tat"; and similarly other translators. Gering in his *Kommentar*³ remarks: "*Sigurþr* ist wohl appos(ition) zu *ek* und *vándr* prädikat (nicht attribut zu *Sigurðr*). Also: "ich werde als ein Bösewicht bezeichnet werden."

But supposing we doubt Gering's assumptions (implied also in the punctuation of Neckel's text) and do consider *vándr* the attributive adjective belonging to *Sigurðr*?⁴ It is not inconceivable that the bookish author is capable of deliberately using the figure of *oxymoron*: "I shall be called an evil Sigurth among men", and in so doing betray an awareness of the original meaning of the name Sigurth, to wit **Sigvǫrðr* 'warder of victory'⁵—a name belied by the ignominious act of betraying Brynhild.

Fáfnismál 38³

After Sigurth has slain the dragon he is bidden by Regin to steak Fáfnir's heart over the fire. While so doing, Sigurth touches it to find out if it is done, and burns his finger. He sticks it into his mouth, and 'when the blood from Fáfnir's heart came on his tongue he understood the language of the birds. Titmice in the branches of a tree above him warn him of Regin's treachery and advise him to slay him too, when he would have sole possession of the dragon's hoard:

34. *‘Hofdi skemmra láti hann inn hára þul
fara til heljar heðan!
Ollo gulli þá kná hann einn ráða,
fiqløð, því und Fáfni lá.’*

³ II, p. 155.

⁴ Note that *Ls.* 6 *þyrstr ek kom þessar hallar til,
Loptr, um langan veg*
is not quite parallel to the *vándr munk heitinn*

Sigurðr með seggiom of our passage.

⁵ See Sievers' explanation of the name, *ANF* V (1889), 135 ff.

And this warning is repeated, ever more sharply, in the following three stanzas, culminating in stanza 38:

38. *'Hofði skemra láti hann þann inn hrímkalda iǫtun
ok af baugom búa:
þá mundu fiár, þess er Fáfnir réð,
einvaldi vera!'*

Here we note that instead of the rather redundant line 3 of stanza 34 (*fara til heliar heðan*) we read *ok af baugom búa*, though otherwise the content of the two stanzas is practically identical.

The expression *búa af ehu*,⁶ if it does mean 'to be deprived of smthg', as all translators render it, is instanced nowhere else in Old Norse literature, and so is open to suspicion. One would rather expect to read *búa um eht* 'to get a thing ready', and read the line (with *láti hann* in mind) *ok um bauga búa*; even though this would constitute a *lectio faciliior*. This proposal should not be rejected out of hand. In the first place the *of* (*um*) of the Vorlage could easily have been misread (or misheard) by the copyist for *af*, with consequent change of case. More importantly: dying Fáfnir had warned Sigurth (stanza 20) to ride away from his lair, thus leaving behind the treasure, because the possession of it would be his bane. Now, the birds on the contrary in stanza 40 urge him:

Bitt þu, Sigurðr, bauga rauða

'gather thou, Sigurth, the golden rings' and to ride with it to Giúki's hall, where with the treasure he will win the hand of the king's daughter.— And the final Prose quite prosaically tells us that after slaying Regin *Sigurðr fyllði þar tvær kistor* with the gold and loaded it on his horse Grani.

Sigrdrífumál 16⁵

After awakening Sigrdrífa from her slumber Sigurth requests her to impart runic wisdom to him; which she does, in stanzas 5 to 13, 19 to the end, for the most part in *ljóðahátt* stanzas. Stanzas 13⁴ to 18, though also largely concerned with rune magic, have different metrical forms and

⁶ Gering, commenting on the passage, without a warrant equates *búa af ehu* with *verða af ehu* and refers to the verse from *Hervarar saga* (Skj. B II, page 263): *skal skjótlega af skor búa blæjo líne*, when a glance at Skj. A II, page 243 would have shown him that the Ms. has only *um skor búa*. See on this passage Sophus Bugge's note to page 313 of his edition of *Hervarar saga*.

would appear to be inserted from some other source. In stanza 15 to 17, abruptly, we learn that (for effectiveness) runes are, or should be, scratched on implements, parts of living beings, weapons, even on intangibles and parts of mythical beings. Also *á úlfs klóom ok á arnar nefi, á blóðgom vængiom ...*

Some of these runes, such as those *á sleða fiptrom, á lausnar lofa, ok á líknar spori, í víni ok í virtri* very likely have an apotropaic intention. Possibly also those *á biarnar hrammi ok á Braga tungo, á úlfs klóom ok á arnar nefi, á blóðgom vængiom ...* This is clearly the case with those *á nefi uglo* (17⁸): it is a widely spread custom to nail owls, or parts of them, on barn doors to prevent damage by lightning, windstorm, robbery.⁷

But what is referred to by *á blóðgom vængiom*? All translators render it simply by 'on bloody wings'. Gering in his commentary on this line cites Ívarr Ingimundarson's *Bar þenþidurr blóðga vængi* 'the wound-grouse (raven) had bloody wings' (from dabbling them in the blood of the fallen).⁸ But that contributes nothing to the explanation of our line. Rather should we read it with *Reg.* 26¹⁻⁴ in mind:

*Nú er blóðugr orñ bitrom hiqrvi
bana Sigmundar á baki ristinn,*

i.e. the *blóðorñ* which Sigurth cuts into the back of Lyngvi to avenge Lyngvi's slaying of his father Sigmund.

In this fiendish act of torture (on a living prisoner of war) the ribs were cut loose at the backbone, bent up in the shape of an eagle's wings, and the lungs pulled out, while the victim was dedicated to Óðin. It is conceivable that runes were then scratched on the exposed bloody ribs (*á blóðgom vængiom*) as a magic means to prevent retaliation.

Hamþismál 7¹⁻⁴

6. 'Lítt mundir þú þá, Guðrún leyfa dáð Högna,
er þeir Sigurð svefni ór vǫkþo,
satstu á beð, en banar hlógo.
7. 'Bœkr vǫro þínar, inar bláhvíto,
þofnar vǫlondom, fluto í vers dreyra —
svalt þá Sigurðr ...

⁷ See Bächtold—Stäubli, *Handbuch des deutschen Aberglaubens*, sub *Eule*.

⁸ In his poem on the pretender Sigurth Slembidjárn's exploits, *Skj.* I, 29 7—8.

These words are spoken by Hamthir chafing under the bitter taunts of his mother Guthrún for not avenging the death of his (half-) sister Svanhild, trampled to death by King Jǫrmunrek's horses. Both he and his brother Sǫrli remind their mother that all her former incitements have only led to the death of those dearest to her, and that this will be the case now also. Her greatest sorrow was Sigurth's death when her brothers slew him in his sleep at her side in bed.

Hamthir's words are clear, except lines 7¹⁻⁴. These are in the *Codex Regius*—practically our only manuscript for the poem—abbreviated as follows: *becr v. p. i. b. h. ofnar vqlondom fluto i vers dreyra*.

In most editions these lines are restored as above,⁹ and *ofnar vqlondom* translated 'woven by artists'. Sophus Bugge in a footnote observes that "the expression *völundar* for women (scarcely, men) artists seems a little strange; besides, there appears to be no reason for strongly emphasizing the artful weaving of the material by expressing that in a main clause coordinate with *fluto i vers dreyra*" ... "finally, the similarity of sound between *valblóði Ghv. 4*¹⁰ and *vqlondom* shows that one of these words was substituted for the other during the transmission by word of mouth of the lay. It is therefore reasonable to assume essentially the same meaning for both". He would have the line to read *roðnar valundom* 'reddened by battle wounds', with the lines of *Ghv. 4*⁹⁻¹⁰: *roðnar i vers dreyra, folgnar i valblóði* in mind. And in his Tillæg, p. 438, he points out that "*roðnar valundum* proves to be the fitting expression since *inar bláhvíto* achieves its full meaning only by contrast with *roðnar*". For *roðnar valundom* he also compares *Geisli 51 roðin undbaru*,¹⁰ and Gering, *Kommentar II*, 431, Egil's *Sonatorrek 3 jótuns háls undir*.

Admittedly, Bugge's emendation makes excellent sense; but it does entail the rather violent substitution of *roðnar* for *v(ofnar)*, whose *v* evidently was meant to join in the alliteration of the line. What gives stronger pause is that the sentence *fluto i vers dreyra*, added asyndetically, has no subject unless *vóro* is taken out.¹¹

To return to Rask's emendation *v(ofnar) vqlundom* 'woven by artificers', this in itself would, contrary to Bugge, yield a satisfactory meaning as a variation to 'your bluish white bedclothes'. But there is a lion

⁹ First by Rask, in conformity with the parallel passage *Ghv. 4*⁷⁻¹⁰.

¹⁰ However, E. A. Kock NN § 945 interprets the passage differently, associating 'bloody' with the arrows claiming their victim.

¹¹ Which was proposed already by Sigurður Guðmundsson in *Ný félagsrit XVII* (1857), 31.

in the path: we have not in the Edda one indisputable occurrence of the dative without preposition functioning as the logical subject of a passive verb.

Excursus. Marius Nygaard, *Eddasprogets Syntax*, Bergen 1865, page 17, says: "Dativ staar undertiden til betegnelse af det logiske subjekt ved passive verber." Of the four instances adduced by him to illustrate this (supposed) use of the bare dative (including our passage as emended by Rask) the one Fáf. 2¹, *ráð er þér ráðit* goes out as a misunderstanding of the passage, see Gering, *Kommentar II*, page 193. As to his other examples the dative in Fáf. 38⁸ *varðat hann ásom borinn* is best explained as one of reference, cf. Odd. 11⁷⁻⁸: *sem vit bræðrom tveim of bornar værim*; and the fourth, H. H. II, 9³⁻⁴: *var á legi mér lítt steikt etit* as an ethical dative. And if Heusler, *Altisländisches Elementarbuch*, 1921, § 383 asserts: "Schliesslich konnte man auch das wirkliche Passive mit blosser Dativ, ohne *af* verbinden: *Norþimbraland var mest byggt Norþmönnum* (*Hákonar saga góða*, chapter 3), this is by no means indisputably a dative for personal agency. The passage should be translated 'Northumberland is peopled mostly with Northmen'. As it happens we find a true passive in the parallel passage, *Landnámabók*, chapter 1: *hundraði ára fyrr en Ísland byggðiz af Norðmönnum*, 'a hundred years before Iceland was colonized by Northmen'.

It is instructive to note that whereas in the highly inflected Latin 'the instrument is put in the ablative without a preposition' 'the agent or doer is put in the ablative with the preposition *ab* or *ā*' (Gildersleeve, *A Latin Grammar*, 1893, § 403). Likewise in Sanskrit, see Whitney, *A Sanskrit Grammar*, 1896, §§ 289—293. It would indeed be surprising if the less highly inflected Old Icelandic would use the bare dative for ablative of personal agency. Nor does it. Unthinkable to imagine to translate 'the dragon was slain by Sigurth' by *dreki var veginn Sigurði!* The same holds with our passage.

Another possibility is to assume the original to have been *vofnar í vallondom*; 'woven in Welsh lands'. However, this would involve the insertion of *í* as well as the omission of *vóro*. On the other hand, and contrary to Bugge, it would by no means be unusual in Eddic style to state the far away origin of materials to emphasize their beauty and costliness. Cf. e.g. *víg vegit völsko sverði* (*Od.* 18¹⁻²).

In fine, none of the emendations so far proposed would eliminate all difficulties.

BENGT SIGURD

Adjektivkomparationens morfologi

1. Komparationsformernas syntax

Komparationsformer betecknar jämförelse och en jämförelsefras (eller jämförelsesats) kan vara utsatt eller underförstådd.¹

Karl är klokare (än Axel (är))

Karl är klokast (av pojkar (Axel och Karl))

Vid komparativformerna består jämförelseelementet av en *än*-sats, vid superlativformerna består den av en *av*-fras. Observera skillnaden mellan jämförelseelementen vid komparativ- och superlativkonstruktionerna.

För att kunna placera in komparationsformerna i deras syntaktiska sammanhang är det nödvändigt att se på nominalfrasen som helhet. Det har föreslagits att man i en generativ grammatik för engelska introducerar attributiva adjektiv i nominalfrasen genom en relativbisats efter substantivet.² Framförställda adjektiv genereras sedan genom en transformation

¹ Angående s.k. absolut komparativ och superlativ, se nedan.

² R. B. Lees, »Grammatical Analysis of the English Comparative Construction», *Word* 17: 2 (1961), s. 171—185, C. S. Smith, »A class of complex modifiers in English», *Language* 40: 1 (1964), s. 342—365.

För närmare upplysningar om den generativa grammatikens metoder och beteckningssätt hänvisas till: N. Chomsky, *Syntactic Structures* (Janua Linguarum 4, The Hague, 1957), *Aspects of the Theory of Syntax* (The M. I. T. Press, Cambridge, Mass., 1965), E. Bach, *An Introduction to Transformational Grammars* (Holt, Rinehart and Winston, New York, 1964), O. Thomas, *Transformational Grammar and the Teacher of English* (Holt, Rinehart and Winston, New York, 1965), Sigurd, *Språkstruktur* (Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1967).

Detta arbete är en förstudie inom projektet *Modern svensk grammatik*, vilket är avsett att utföras av en grupp av forskare och beräknas kräva omfattande excerptering och materialbearbetning. Ett fylligare material kommer att komplettera den bild som givits här väsentligt, t. ex. i fråga om klassificeringen av adjektiven i sådana som kompareras med ändelser och sådana som kompareras med *mera*

som avlägsnar alla element i relativsatsen utom adjektivet (eller adjektivfrasen) som placeras framför substantivet. Intuitivt har detta förslag mycket som talar för sig och samma grepp kan användas för svenskan. Förslaget fångar likheten mellan satser som följande:

Fras med relativsats

Den hund som är klok
Alla böcker som är gröna
Maskin (som är)³ avsedd
för trådtillverkning
En färja som går snabbt
 —

Fras med framställt adjektiv

Den kloka hunden
Alla gröna böcker
För trådtillverkning avsedd
maskin
En snabbgående färja
En stackars hund

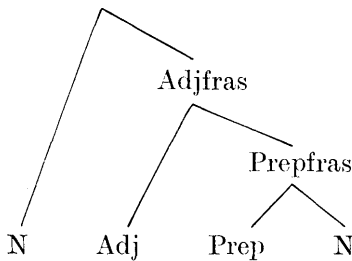
Vi kan göra vissa observationer rörande framflyttningen av adjektiv. Ändelser måste ibland tilläggas då adjektivet flyttas fram. Ett adjektiv kan inte flyttas till vilken plats som helst framför substantivet. Det föreligger en viss ordning mellan framförställda adjektiv (i efterställda relativsatser förefaller ordningen vara relativt fri däremot) och adjektiven måste vidare placeras efter vissa pronomina bestämningar som t. ex. *en, alla*.⁴ I en generativ grammatik måste dessa pronomina bestämningar introduceras framför substantivet, eftersom de inte kan förekomma i relativbisatser (Vi kan inte säga: *Böckerna är alla*) och följaktligen inte kan genereras ur sådana. Observera vidare att framflyttning av adjektivfraser innehållande prepositionsuttryck kan göras i svenska. Vid framflyttning av sådana adjektivfraser placeras prepositionsfrasen före adjektivet (som i regel är ett participiellt adjektiv).

och *mest*. Valet av komparationsform hänger uppenbarligen också samman med syntaktiska förhållanden. I vissa konstruktioner tar adjektiv som normalt kompareras med ändelser *mera* vilket framgår av exemplet: *mera vild än tam*. En omfattande excerpering kommer att ge mera detaljerade upplysningar om gradformernas syntaktiska användning och semantik. (Jfr H. Pilch, »Comparative constructions in English», *Language* 41 (1965), s. 37—58, Noreen, *Vårt Språk* V (1904), s. 485 ff.) Trots formella likheter har adverbens komparation inte behandlats i denna studie.

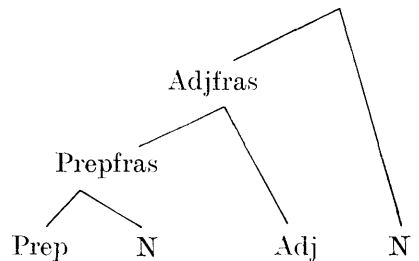
³ *Som är* kan ofta elimineras i relativsatser (jfr. G. Holm, *Epoker och prosastilar*, Lund, 1967, s. 23)

⁴ Se B. Loman, »Om relationen mellan ordföljd och betydelse hos framförställda attributiva bestämningar till substantiviska huvudord», *ANF* 73 (1957), s. 218—244, »Adjektivkombinationer», *Förhandl. vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskriv.* I (1963), s. 84—91.

Nominalfras

Maskin avsedd för trådtillverkning

Nominalfras

För trådtillverkning avsedd maskin

Exemplet *En snabbgående färja* avser att belysa hur en verbfras i en relativsats kan förvandlas till ett framförställt adjektiv. Exemplet *En stackars hund* visar att det finns adjektiv (fastän de sannolikt är få) som inte kan stå som predikat och därför inte kan flyttas fram ur relativsatser (Vi kan inte säga *Hunden är stackars*).

Uppenbarligen föreligger också en relation mellan nominalfraser och sammansättningar som tillåter oss att generera sammansättningar ur nominalfraser. I stället för *En för trådtillverkning avsedd maskin* kan vi säga *En trådtillverkningsmaskin*. Relationen mellan nominalfraser av olika utseende och sammansättningar framgår klart vid lexikaliskt arbete. För en redaktör vid Svenska Akademiens ordbok som skall definiera ett substantiv är problemet ofta hur han skall kunna finna en riktig syntaktisk form för den information han vill lämna. Han står i regel inför ett val mellan fraser av olika komplexitet — ibland också av olika stilistisk valör.

I ordbokens definitioner av substantiv kan man få en god uppfattning av nominalfrasernas struktur. Nedan ges några exempel på definitioner där bestämningarna ordnats på olika sätt. Alternativa formuleringar ges också. Reglerna för hur man kan härleda de olika alternativen från varandra bör ingå i en fullständig svensk grammatik.

ord	definition	alternativ formulering
<i>rotskott</i>	<i>skott som utvecklas från en växts rot</i>	<i>från växts rot utvecklat skott</i>
<i>ruckel</i>	<i>dålig o. fallfärdig l. förfallen byggnad (i sht av trä)</i>	<i>(trä)byggnad som är dålig o. fallfärdig eller förfallen</i>

rot	<i>icke bladbärande (i allmänhet nedåtväxande, positivt geotropisk) del av en växt med uppgift att fasthålla växten vid dess substrat (i allm. jorden) o. att ur den uppta vatten o. näringsämnen.</i>	<i>(i allm. nedåtväxande, positivt geotropisk) växtedel som icke bär blad och som har till uppgift att fasthålla växten vid dess substrat (i allm. jorden) o. att ur den uppta vatten o. näringsämnen.</i>
-----	--	--

En mängd icke beskrivna restriktioner gäller för omflyttningen av bestämningarna. För sammansättningar kan en definition ofta te sig trivial och utelämnas därför ofta i ordboken. Detta gäller uppenbarligen för fall som *trähylla* där definitionen »hylla (som är) av trä» bara ger den underliggande sträng på vilken en sammansättningstransformation opererat.

Sammansättningar kan emellertid vara flertydiga som t.ex. *polismord* »mord begått av polis(er)», »mord begått på polis(er)». Tvetydigheten skall i så fall framgå av att en sådan sammansättning kan genereras från olika underliggande strängar och den skillnad som finns i djupstrukturen och som uppleves av talarna är bara dold i ytstrukturen.

För engelskan har det föreslagits att nominalfrasen (NP) har grundstrukturen (Det)N(S) där Det står för »determiners» (pronomina bestämningar som *the, all*), N står för »noun» och S står för »sentence.» i detta falla bara vissa satser av relativ typ. För att få en uppfattning om hur denna modell kan tillämpas i svenska kan det vara lämpligt att se på en generativ transformationell grammatik som genererar följande starkt förenklade data.

(alla) (gröna) böcker

(alla) böcker (som är gröna)

1. NP → (Det) N (S)
2. Det → alla
3. N → böcker
4. S → N + är + Adj
5. Adj → gröna
6. T. N₁ + N₂ → N₁ + som om N₁ = N₂
7. T. N + som + är + Adj → Adj + N

Derivationsexempel

Alla gröna böcker

regel	sträng
1	Det + N + S
2	alla + N + S
3	alla + böcker + S
4	alla + böcker + N + är + Adj
3	alla + böcker + böcker + är + Adj
5	alla + böcker + böcker + är + gröna
6	alla + böcker + som + är + gröna
7	alla + gröna + böcker

Exemplet är starkt förenklat genom det begränsade lexikonet; eftersom det bara finns ett substantiv måste villkoret för transformationen 6 uppfyllas. Utökar man listan av Det måste man dela orden i klasser för att få rätt ordning i fall som *Alla dessa gröna böcker*. Utökar man klassen av adjektiv måste den också indelas i positionsklasser vilket uppenbarligen kan göras på semantisk väg. Framflyttningstransformationen får ordna adjektiven efter deras klassnummer. När vi har flera adjektiv kan också ett sammanbindande *och* introduceras. I vår enkla grammatik har S utvecklats. I en fullständig grammatik som börjar med S kommer S att vara definierad och vi har sålunda en rekursiv regel som emellertid måste ha vissa restriktioner för att bara tillåta satser av vissa typer i nominalfrasen. Detaljerna i beskrivningen av nominalfrasens struktur ligger emellertid utanför ramen för denna studie.

Låt oss nu se hur komparationsformerna förhåller sig till denna modell. Uppenbarligen kan komparationsformerna behandlas på liknande sätt som adjektiv i positiv: *den hund(en) som är klokare (än X (är))* → *den klokare hunden*, *den hund som är klokast (av gruppen X, Y)* → *den klokaste hunden (av gruppen X, Y)*.

Observera att *än*-satsen måste utelämnas vid framflyttning av komparativformen framför bestämt substantiv. Efter regeln för framflyttning av komplexa adjektivfraser så att prepositionsfrasen kommer före adjektivet skulle man kanske vänta sig: *den än x klokare hunden*, men detta är ogrammatiskt (jämför emellertid det möjliga: *den i jämförelse med X klokare hunden*). Vid framflyttning av superlativformen kan *av*-frasen stå kvar efter substantivet eller avlägsnas. Vid framflyttning av komparativ framför obestämt substantiv kan *än*-satsen kvarstå: *en hund som är*

klokare (än *x* är) → *en klokare hund* (än *x* är); är torde i regel avlägsnas.

Liksom i engelskan kan vi i svenskan introducera komparationsformer genom ett fakultativt tillägg symboliserat av Gr (grad) före adjektivet. Gr kan sedan expanderas till *mera ... än S*, *mest ... av NP*. Man kan på denna punkt i grammatiken också introducera det jämförande *lika ... som S* och de negativa *mindre ... än S*, *minst ... av NP*. Noreen (op. cit. s. 496) drar också in uttryck som *Hon är jämngod med honom*. Vi får då följande regler

1. Adj → (Gr) Adjst

2. Gr → $\left. \begin{array}{l} \left\{ \begin{array}{l} \text{mera ...} \\ \text{mindre ...} \end{array} \right\} \text{än S} \\ \left\{ \begin{array}{l} \text{lika ... som S} \\ \text{mest ...} \\ \text{minst ...} \end{array} \right\} \text{av NP} \end{array} \right\}$

En transformation får flytta in adjektivet på rätt plats. Det återstår sedan bara att låta den morfofonemiska komponenten av grammatiken förvandla vissa kombinationer av *mera* och *mest* och adjektiv till adjektiv med ändelse, t. ex. *mera klok* → *klokare*, *mest liten* → *minst*. Om vi introducerar *mindre* och *minst* på denna punkt kan vi också ha regler som skriver om kombinationer av *mindre* och *minst* med vissa adjektiv till adjektiv med ändelser, t. ex. *mindre bra* → *sämre*, *minst stor* → *minst*. Regler av denna typ kommer att behandlas nedan.

2. Komparation och böjning

Innan vi behandlar adjektivkomparationens morfologi kan det vara lämpligt att också se på dess förhållande till adjektivets böjning. Svenska nominalfraser innehåller ett sammanhållande drag som brukar kallas kongruensböjning. Kongruensböjningen innebär här ett morfologiskt beroendeförhållande mellan attributiva ord och substantivet. I nominalfrasen kan man urskilja kongruensböjning efter bestämdhet (*en klok hund: den kloka hunden*), numerus (*en klok hund: flera kloka hundar*), genus (*en klok hund: ett klokt barn*). Kongruensen för med sig att endast vissa kombinationer av ord och morfem är tillåtna.

Kongruensen medför ett beskrivningstekniskt problem. Man kan antaga att varje böjligt ord i frasen innehåller ett numerusmorfem, ett genusmorfem och ett bestämdhetsmorfem vars form regleras enligt vissa

regler för tillåtna kombinationer. Man kunde också antaga att frasen som helhet innehåller dessa tre morfem vilka realiseras enligt vissa regler hos de böjliga orden i frasen. Morfemen blir i så fall diskontinuerliga i många fall: frasens pluralismorfem realiseras t. ex. genom *a* efter adjektivet och *ar* efter substantivet i frasen *kloka hundar*.

Hur man än tolkar kongruensen får man ta ställning till hur de olika morfemen realiseras vid olika ord. Realisationen av bestämdhet (Def(initet), Indef(initet)), numerus (Sg, Pl), Genus (r(eale), n(eutrum)) framgår av följande uppställning. Det inflytande från naturligt genus (*den kloke gubben: den kloka gumman*) som förekommer i vissa varianter av svenska har inte tagits hänsyn till.

Best.	Num.	Gen.	Exempel		
Indef	Sg	r	<i>en</i>	<i>klok</i>	<i>hund</i>
Indef	Sg	n	<i>ett</i>	<i>klokt</i>	<i>barn</i>
Indef	Pl	r	<i>flera</i>	<i>kloka</i>	<i>hundar</i>
Indef	Pl	n	<i>flera</i>	<i>kloka</i>	<i>barn</i>
Def	Sg	r	<i>den</i>	<i>kloka</i>	<i>hunden</i>
Def	Sg	n	<i>det</i>	<i>kloka</i>	<i>barnet</i>
Def	Pl	r	<i>de</i>	<i>kloka</i>	<i>hundarna</i>
Def	Pl	n	<i>de</i>	<i>kloka</i>	<i>barnen</i>

Det är uppenbarligen omöjligt att segmentera adjektivens ändelser för att finna segment som representerar genus, numerus eller bestämdhet. De få ändelser som förekommer måste betraktas såsom portmanteaumorfer representerande genus, numerus och bestämdhet samtidigt i arbiträr ordning.

Det framgår av denna uppställning att ändelsen *a* är flertydig (det föreligger synkretism). Hur ändelserna skall placeras ut genom regler i en generativ grammatik skall inte närmare utredas här. Kongruensproblemet och adjektivs böjning har diskuterats utförligare i Teleman, »Svenskans genusmorfem», *ANF* 80 (1965), s. 217—230.

I predikativ ställning böjs adjektivet efter numerus och genus (*hunden är klok, barnet är klokt, hundarna är kloka*). Både komparativen och superlativen är oböjda i denna ställning (*hunden är klokare, klokast*).

För att generera rätta adjektivformer krävs senare morfofonemiska regler som justerar kombinationerna av stammar och ändelser för att t. ex. *ge blått* (underliggande form *blå + t*), *rött* (underliggande form *röd + t*) och gör *a* fakultativt i *blå(a)*. För de fall där adjektiven är oböj-

liga, t. ex. *underhållande*, *bra* måste reglerna eliminera böjningsändelsen (låta den bli Ø). Dessa regler har inte utförts här.

Adjektivböjningen visar ett visst beroende av adjektivets gradform. Komparativformer är alltid oböjliga (*en klokare hund*, *ett klokare barn*, *klokare hundar*, *den klokare hunden*). Superlativformerna tar ingen ändelse i obestämd form i vilken de endast förekommer i predikativ ställning⁵ (*hunden/barnet/hundarna är klokast*. I bestämd form varierar böjningsändelsen efter den föregående superlativändelsens utseende (*den klokaste hunden*, *den främsta hunden*, *den innersta delen*). Denna växling mellan *e* (efter *ast*) och *a* (efter (*er*)*st*) kan tas om hand av en regel som ersätter ett först generat *a* med *e* efter *ast*. Elert (*Allmän och svensk fonetik*, Stockholm, 1966, s. 105) beskriver växlingen *a/e* såsom en dissimilation: om superlativändelsen är *ast* får vi *e*, annars *a*. Språkhistoriskt sätter Wessén (*Svensk Språkhistoria I*, Lund, 1958, s. 183) växlingen i samband med stavelseantalet (vilket dock inte förklarar *-ersta*, om man inte också tar hänsyn till tonaccenten).

Om vi säger att komparations- eller gradändelserna kommer före de ovan diskuterade böjningsändelserna baserar vi detta påstående endast på superlativformer som *klokaste*, *sämsta*, där man kan antaga att den sista vokalen är en böjningsändelse. Någon ordning mellan komparationsändelser och böjningsändelser kan man inte belägga i komparativformer eftersom de inte tar några böjningsändelser och inte heller i positivformer eftersom de inte innehåller någon komparationsändelse.

Utseendet hos kombinationer av stammar och olika gradändelser kommer att studeras närmare i fortsättningen.

3. Komparationens morfologi

3.1. I Beckmans svenska grammatik⁶ omnämnes att adjektiv kan kompareras med *mera*, *mest* eller med ändelser. Komparation med ändelser uppdelas på två typer.

1. Positiv	Komparativ	Superlativ
—	-are	-ast
2. —	-re (med omljud)	-st (med omljud)

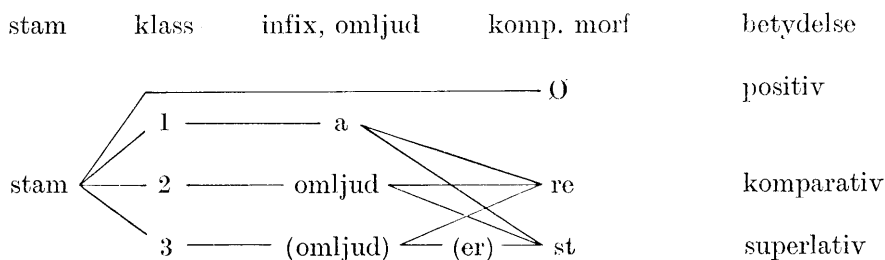
⁵ Vissa undantag från denna regel finns, t. ex. *Bäste broder*, *Käraste du*.

⁶ Nionde upplagan (Stockholm, 1955), s. 49, 50.

Exempel på typ 1 är: *glad, gladare gladast, klok, klokare, klokast*. Exempel på typ 2 är: *ung, yngre, yngst, lång, längre, längst*. I ett antal märk behandlas morfofonemiska växlingar såsom vokalbortfall i *dunkel, dunklare, dunklast*, vokalförkortning i *stor, större, störst*, stamväxling i *bra, bättre, bäst, många, flera, flest* etc. I ett särskilt märk nämns ord som betecknar plats eller ordning och som saknar positiv: *bortre, borterst, främre, främst, förra, först, inre, innerst, undre, underst* m. fl. Där påpekas också att dessa ord är besläktade med prepositioner eller adverb som liknar den form man gärna ville tänka sig i positiv. Adverbens komparation behandlas på annat ställe.

En närmare analys med moderna metoder visar att man kan komma betydligt längre och urskilja både en morfologisk och en semantisk finstruktur i komparationsformerna.

3.2. Följande diagram visar den allmänna strukturen hos adjektiv komparerade med ändelser.

Adjektiv är i regel utan positivsuffix. De kan klassificeras på basis av valet av ändelse och omljud i komparativ och superlativ.

3.21. Adjektiv av klass ett (som kan kallas regelbundna⁷) är t. ex. *glad, rask, stark*. Vissa adjektiv i denna klass kan eventuellt kompareras med *mera, mest*, t. ex. *vansinnig*. För att bestämma medlemmarna i klassen krävs en omfattande excerpering. Variation mellan komparation enligt klass 1 och komparation med *mera, mest* förekommer mellan olika stilarter.

Växling mellan former med och utan *m* förekommer i *nära, närmare, närmast, fjärran, fjärrare, fjärrast*. Positivformen *nära* har dessutom a såsom ändelse. Den har begränsad användning i position före substantivet

⁷ Regelbundna betyder här närmast att mönstret är produktivt och omfattar många adjektiv. Det betyder däremot inte att det är det mest frekventa i löpande text. Bland språkets 1000 vanligaste ord hör nästan alla adjektiv till grupp 2, 3. Se C. Hassler-Göransson, *Det primära ordförrådet och rättstavningsundervisningen* (Linköping, 1930).

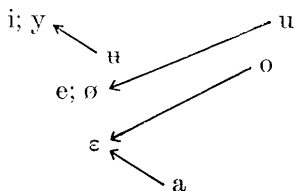
(en nära släkting). Alternativformerna *närmre*, *närmst* (enligt klass 2) förekommer. Formen *fjärran* har ändelsen *an* i positivformen.

3.22. Medlemsantalet i klass 2 är begränsat, men många av dessa ord tillhör språkets centrala ordförråd. Karakteristiskt för klassen är att orden tar omljud i komparativ och superlativ (om innebörden av omljud i detta sammanhang se nedan). Betraktar man omljudet såsom ett segment kan man säga att de tar omljud i stället för *a* som klass 1. I fall som *högre*, *högst*, *förre*, *först* kan man säga att omljud också föreligger men att det inte märks eftersom vokalen redan är palatal; så framställer Beckman saken.

De morfofonemiska växlingarna inom denna klass framgår av följande uppställning.

vokalväxling	stamväxling
u ~ y	ung ~ yng
o: ~ ε:	låg ~ läg
o: ~ ε(e) ⁸	små ~ små(r), få ~ få(r)
o ~ ε(e)	lång ~ läng, trång ~ trång
u: ~ ø:	grov ~ gröv
u: ~ ø	stor ~ störr
a ~ ε(e)	fram ~ främ

Spår av det urnordiska *i*-omljudet visar sig, men bilden är numera betydligt mera komplicerad. Termen omljud betyder uppenbarligen inte detsamma här som den gör i språkhistorien och reglerna för vokalväxlingen i den synkroniska beskrivningen är inte identiska med de ljudlagar som kallas omljud. Vi kan därför inte bara hänvisa till det historiska omljudet utan måste beskriva i detalj hur den synkroniska omljudsregeln fungerar. Följande vokaltriangel visar vokalväxlingarna.

⁸ Uttalsvarianten med *e* förekommer i de dialekter som har sammanfall mellan kort *ε* och kort *e*. Det sammanfall mellan långt *ε* och långt *e* som förekommer i mera begränsad omfattning har inte tagits hänsyn till.

Förändringen $u \rightarrow y$ kan vi beskriva såsom en palatalisering och (med Malmberg⁹) som en sänkning av rundningsgraden (i »distinctive feature» terminologi: flatness). Förändringen $o \rightarrow \varepsilon(e)$ innebär framflyttning och delabialisering. Växlingen $u \rightarrow \emptyset$ innebär framflyttning och sänkning. Växlingen $a \rightarrow \varepsilon(e)$ innebär höjning. Det är svårt att fånga dessa förändringar i en enkel formel. Symbolen »omljud» representerar alla dessa förändringar.

Vokalförkortning förekommer i några fall såsom *få: färre, små: smärre, stor: större*. I de första två kan man också räkna med växlingen mellan former med och utan *r*. Mera omfattande stamväxling förekommer i *bra (god), bättre, bäst; dålig, värre eller sämre, värst eller sämst; mycket, mera, mest; många, flera, flest; liten, mindre, minst; gammal, äldre, äldst*. Observera vidare att *flera, mera* ändas på *ra*.

En semantisk strukturering inom grupp 2 visas genom följande uppställning.

gammal	äldre	äldst	} ålder
ung	yngre	yngst	
hög	högre	högst	} höjd
låg	lägre	lägst	
stor	större	störst	} storlek
liten	mindre	minst	
små ¹⁰	smärre	—	
grov	grövre	grövst	} grovlek
trång	trängre	trängst	
lång	längre	längst	} längd
—	—	—	
tung	tyngre	tyngst	} tyngd
—	—	—	

⁹ *Structural Linguistics and Human Communication* (Berlin, New York, 1963), s. 50.

¹⁰ *Små* är pluralisform till *liten*. Komparativformen *smärre* tycks emellertid också användas attributivt i singularis (*en smärre förändring*). *Mindre* och *minst* kan också användas i pluralis (*flera smärre/mindre förändringar*). *Många* kan också betraktas såsom pluralisform till *mycken*.

många	flera	flest	}antal	}kvantitet
få	färre	—		
mycken	mera	mest	}mängd	
liten	mindre	minst		
bra, god	bättre	bäst	}kvalitet	
dålig	sämre, värre	sämst, värst		
(före)	före	först	}ordning	
(fram)	främre	främst		
sen	(senare)	sist		

Uppställningen visar den lexikaliska polarisation som föreligger. Adjektiven betecknar hög respektive låg grad av ett antal fundamentala egenskaper: ålder, höjd, storlek, grovlek, längd, tyngd, antal, mängd (kvantitet), kvalitet, ordning. De sista adjektiven hör semantiskt mera i hop med grupp 3.

Flera av adjektiven i denna grupp har närliggande betydelser eller överlappande betydelser. Om en person är *stor* är han ofta också *lång*, *tung* och *grov*. Om en sak är *liten* kan den också vara *låg* och kanske *trång*. Det är svårt att fånga betydelserelationerna helt i gruppen eftersom flera av adjektiven har flera betydelser, och kan sättas i motsats till flera andra. Man kan t. ex. sätta *liten* i motsats till *gammal*, *hög*, *stor*, *grov*, *lång*, *mycken*. I uppställningen har *liten* förts upp på flera platser men inte på alla tänkbara.

Motsatsparet *grov*: *trång* är något tvivelaktigt. De kan bara vara varandras motsatser i fråga om kaliber o.d. Man skulle nog närmast tänka på *fin* respektive *bred* såsom motsats till *grov* och *trång*. Som framgår har inte alla adjektiven makar i denna grupp.

De utfyllnader i serierna som gjorts, t. ex. *gammal* till *äldre*, *äldst* och *dålig* till *värre*, *värst*, är naturligtvis något arbiträra. Man kunde med viss rätt säga att positivformen till *äldre*, *äldst* heter *äldrig*. Beckman uppför *ond* såsom positivform till *värre*, *värst* men för modern språk-känsla torde *dålig* vara positivform både till *värre*, *värst* och *sämre*, *sämst*. Observera att de väntade superlativformerna *smä(r)st*, *fä(r)st* saknas. Alternativt till denna grupp hör *närmre*, *närmst*. Semantiskt hör de emellertid närmast till grupp 3.

Man kan också observera att vissa av adjektiven i denna grupp sammanföres på grund av andra egenskaper. Såsom substantivbildande

suffix till *ung* och *gammal* användes *-dom* vilket bara förekommer i ett fåtal andra fall såsom *ynkedom*, *fattigdom*. Till *hög*, *lång* och *tung* hör substantiv på *d*: *höjd*, *längd*, *tyngd*. Detta suffix förekommer bara i några andra fall: *bredd*, *vidd*. Suffixet *lek* användes i två fall: *storlek*, *grovlek*.

När exempel ges på s.k. absolut komparativ och absolut superlativ tycks de i regel tagas från denna grupp: *en större penningssumma*, *ett mindre sällskap*.¹¹ Fastän dessa konstruktioner kallas absoluta vill man gärna tänka sig att de underliggande formerna också här innehåller jämförelsesatser (*en penningssumma som är större (mera stor) än en normal penningssumma*; *ett sällskap som är mindre (mera litet) än ett normalt sällskap*). Jämförelsen sker i så fall med en viss standard.

Observera också det påfallande stora antalet rimord i gruppen: *ung*: *tung*; *yngre*: *tyngre*; *yngst*: *tyngst*; *större*: *förre* (dock med olika ton); *störst*: *först*; *små*: *få*; *smärre*: *färre*; *värre*; *trång*: *lång* (i böjda former *trånga*: *långa*: *många*); *flera*: *mera*; *flest*: *mest*: *bäst*; *sämre*: *främre*; *sämst*: *främst*.

3.23. Adjektiven i grupp 3 saknar i regel adjektivisk positivform. Den väntade positivformen (eller basformen) kan ibland återfinnas i prepositioner eller adverb. Gruppen omfattar bara ett litet antal ord, men liksom i fråga om grupp 2 tillhör de flesta det centrala ordförrådet och betecknar fundamentala begrepp. Man kan även här skönja en semantisk strukturering såsom framgår av uppställningen nedan.

Kännetecknande för gruppen är (förutom avsaknaden av klar positivform och tillhörighet till en viss semantisk grupp) ändelsen *erst* i superlativ och i några fall omljud. Komparativformen ser likadan ut som i grupp 2.

I flera fall är det emellertid tveksamt huruvida man skall betrakta *er* som ett infix eller en del av stammen. Om man betraktar *över* och *under* som basformer har man inte något extra *er* i superlativformerna *överst*, *underst*. För komparativformerna får man i så fall anta allomorferna *öv*, *und*. Ansätter man basformerna *öv*, *und* får man inga problem med komparativformerna som bildas genom tillägg av *re*, men man måste tillägga *er* i superlativ. De besläktade prepositioner eller adverb som hör till *bakerst*, *innerst*, *yttre*, *hiterst*, *bort(er)*, *ypperst* innehåller inget *er* (*bakom*, *in(ne)*, *ut(e)*, *hit*, *bort(a)*, *upp(e)*). Till *nederst* kan man finna det arkaiska *neder*; till *mitterst* är det svårt att belägga någon prepositionell eller adverbial motsvarighet. Man kan tänka sig frasen *i mitten* såsom positivform. Morfemet förekommer också i sammansättningar som *mittpunkt*.

¹¹ Beckman s. 51, Noreen, op.cit., s. 498.

Omljud (enligt samma regler som givits tidigare) förekommer bara i *yttre, ytterst, ypperst, (främre)*. Om alla orden hade omljud som i grupp 2 skulle vi vänta oss former som *börtre, yndre, båkre*.

(bort(a))	bortre	borterst	}plats i förhållande till }andra element och ego
(hit)	hitre	hiterst	
(in(ne))	inre	innerst	}plats i förhållande till andra }element och centrum
(ut(e))	yttre	ytterst	
(i mitten)	(mittre)	mitterst	}plats i förhållande till }mitten eller centrum
—	—	—	
(under)	undre	underst	}plats i vertikal ordning }i förhållande till något
(över)	övre	överst	
(ned(er))	nedre	nederst	}plats i vertikal ordning i }förhållande till något
(upp(e))	(ypperligare)	ypperst	
(bakom)	bakre	bakerst	}plats i horisontal ordning i }förhållande till något
(fram)	främre	(främst)	

Liksom i fråga om grupp 2 gör adjektivens betydelsemönster att man kan para ihop dem på olika sätt. *Övre, överst* kunde ha parats ihop med *nedre, nederst*. Motivet till den presenterade uppställningen är närmast att *över* hör ihop med *under* och *upp* med *ned*. *Bakre, bakerst* har förts ihop med *främre, främst* som på grund av superlativformen hör till grupp 2. Observera att *hit* kan kompareras men inte *dit*. Eftersom *här* inte har morfologiskt tillhöriga komparationsformer kunde man diskutera om inte positivformen till *hitre, hiterst* är *här*. Detta skulle kunna styrkas av den semantiska likheten: *hitre, hiterst* har lokal betydelse liksom *här*, medan *hit* har riktningsbetydelse. *Hit* har förts ihop med *bort(a)*. Semantiskt kunde man kanske lika gärna föra ihop *borta* med *nära, närm(a)re, närm(a)st* som emellertid hör till grupp 1 eller 2. Alla betydelserna är lokala (utom *ypperst* och *främst* (i specialbetydelse)).

Betydelserna inom gruppen är i flera fall mycket lika. Den *understa* pinnen på en stege är också den *nedersta* (räknat från mitten också en av de *yttre*). Den som står *borterst* kan också stå *bakerst* (i en kö t. ex.). Betydelserna hos ord i grupp 2 och 3 ligger i några fall nära varandra. Man kan t. ex. tala om den *bäste, främste* eller *ypperste* generalen. Jämför också användningen såsom adverbial i uttryck som *högst eller ytterst förtjusande*.

Definitionerna av de semantiska grundbegreppen är svåra att göra och får endast betraktas såsom tentativa. I fråga om serien *upp*, *ypperligare*, *ypperst* (i vilken *ypperligare* supplerats) föreligger endast överförd betydelse numera och det vore kanske naturligare att låta superlativformen *ypperst* stå isolerad och betrakta *nedre* och *undre*, *nederst* och *underst* såsom synonymmer.

De antagna komparativformerna i grupp 3 är speciella ur flera synpunkter. De kan inte användas predikativt. Vi kan inte säga: *Pinnen är övre, undre, bortre*. Använder man superlativformer på detta sätt får de adverbial betydelse: *Pinnen är överst, underst, borterst*. I attributiv ställning kan man inte suppleras *än*-satser; däremot kan man suppleras *av*-fraser liksom till superlativer: *den övre pinnen (av de båda)*, *den översta pinnen (av alla)*. Flera av orden kan såsom adverb också »kompareras» med *längre, längst*; *Han är borta, längre bort, längst bort (= borterst)*; *Bilen står (där) inne, längre in, längst in (= innerst)*. I vissa fall förefaller det som om antagna komparativformer är attributiva former av adverb eller prepositioner: *Det ben som är bakom: det bakre benet; det lager som är under: det undre lagret*. För att få ett grepp om de syntaktiska idiosynkrasierna inom denna grupp (och de andra) krävs emellertid ett mera omfattande material.

4. Generativa regler

Om man utgår ifrån att frasen *mera, mest* + Adjektivstam ligger under komparationsformerna kan man använda följande regler (symboler förklaras nedan).

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{mera} \\ \text{mest} \end{array} \right\} + \text{Adjst}$$

Basregler

1. $\text{Adjst} \rightarrow \text{Adjst}_m, \text{Adjst}_1$ (Adjst_m = adjektiv komparerade med *mera, mest*
 Adjst_1 = suffixkomparerade adjektiv)
2. $\left[\begin{array}{l} \text{mera} \\ \text{mest} \end{array} \right] + \text{Adjst}_1 \rightarrow \text{Adjst}_1 + \left[\begin{array}{l} \text{re} \\ \text{st} \end{array} \right]$ (Förändring av *mera, mest* till ändelser)
3. $\text{Adjst}_1 \rightarrow \text{Adjst}_1, \text{Adjst}_2, \text{Adjst}_3$ (Uppdelning av suffixadjektiv)

$$4. \begin{bmatrix} \text{Adjst}_1 \\ \text{Adjst}_2 \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \text{Adjst}_1 + a \\ \text{Adjst}_2 + \text{Om} \end{bmatrix} / - \begin{Bmatrix} \text{re} \\ \text{st} \end{Bmatrix} \quad (a\text{-infix, resp. omljud})$$

Lexikon

5. Adjst_m → underholande, bedrø:vad, kri:tisk ...
6. Adjst₁ → stark, gla:d, klu:k, riktig, dũnkel, vaker, mũrken, nerm, fjerm, se:n, ...
7. Adjst₂ → gamal, ʌŋ, hũ:g, lo:g, stu:r, li:ten, smo:, gru:v, troŋ, loŋ tuŋ, moŋa, fo:, myken, bra:, gu:d, do:lig, fũ:r, fram, se:n, narm
8. Adjst₃ → borter, hi:ter, iner, yter, miter, nder, ø:ver, ne:der, yper, ba:ker

Morfofonemiska regler

$$9. \begin{bmatrix} \text{gamal} \\ \text{li:ten} \\ \text{moŋa} \\ \text{myken} \\ \left\{ \begin{matrix} \text{bra:} \\ \text{gu:d} \end{matrix} \right\} \\ \text{do:lig} \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \text{ald} \\ \text{mind} \\ \text{fle:} \\ \text{me:} \\ \text{bat} \\ \left\{ \begin{matrix} \text{sam} \\ \text{var} \end{matrix} \right\} \end{bmatrix} / - + \text{Om} + \begin{Bmatrix} \text{re} \\ \text{st} \end{Bmatrix} \quad (\text{substitution})$$

$$10. C \begin{Bmatrix} \text{ʌ} \\ \left\{ \begin{matrix} \emptyset \\ \text{u} \end{matrix} \right\} \\ \left\{ \begin{matrix} \text{a} \\ \text{o} \end{matrix} \right\} \\ \text{i} \\ \text{e} \end{Bmatrix} (:) C + \text{Om} \rightarrow C \begin{Bmatrix} \text{y} \\ \emptyset \\ \varepsilon \\ \text{i} \\ \text{e} \end{Bmatrix} (:) C \quad (\text{omljud})$$

där C är ingen, en eller flera konsonanter

$$11. \text{VCer} + \text{re} \rightarrow \text{VC} + \text{re} \quad (\text{Eliminering av } er \text{ framför } re)$$

$$12. \text{se:n} + \begin{Bmatrix} \text{re} \\ \text{st} \end{Bmatrix} \rightarrow \begin{Bmatrix} \text{se:nare} \\ \text{sis}t \end{Bmatrix} \quad (\text{Utveckling av } senare, sist)$$

$$13. \begin{Bmatrix} \text{fle:} \\ \text{me:} \end{Bmatrix} + \text{re} \rightarrow \begin{Bmatrix} \text{fle:} \\ \text{me:} \end{Bmatrix} + \text{ra} \quad (\text{Förändring av } mere, flere \text{ till } mera, flera)$$

$$14. \text{V:} + \text{re} \rightarrow \text{V:r} + \text{re} \quad (r\text{-inskott})$$

15. $V: \rightarrow V / - \left\{ \begin{array}{l} rre \\ (r)st \end{array} \right\}$ (Vokalförkortning)

16. $VCE + \begin{bmatrix} r \\ l \\ n \end{bmatrix} + a \left\{ \begin{array}{l} re \\ st \end{array} \right\} \rightarrow VC \begin{bmatrix} r \\ l \\ n \end{bmatrix} + a \left\{ \begin{array}{l} re \\ st \end{array} \right\}$ (e-synkope)

17. $\left\{ \begin{array}{l} d \\ t \end{array} \right\} st \rightarrow st$ (Assimilation)

18. $hø:gst \rightarrow høgst$ (Vokalförkortning i *høgst*)

Derivationsexempel

äldst (ɛlst)

mest + Adjst

Regel

1. mest + Adjst₁
2. Adjst₁ + st
3. Adjst₂ + st
4. Adjst₂ + Om + st
7. gamal + Om + st
9. ald + Om + st
10. ɛld + st
17. ɛlst

mindre

mera + Adjst

Regel

1. mera + Adjst₁
2. Adjst₁ + re
3. Adjst₂ + re
4. Adjst₂ + Om + re
7. li:ten + Om + re
9. mind + Om + re
10. mindre

smärre (smɛrre)

mera + Adjst

Regel

1. mera + Adjst₁
2. Adjst₁ + re
3. Adjst₂ + re
4. Adjst₂ + Om + re
7. smo: + Om + re
10. smɛ: + re
14. smɛ:r + re
15. smɛrre

dunklare

mera + Adjst

Regel

1. mera + Adjst₁
2. Adjst₁ + re
3. Adjst₁ + re
4. Adjst₁ + a + re
6. dunkel + a + re
16. dunklare

De regler som givits är något övergenererande och producerar några former som inte är tillåtna. Sålunda kan man generera adjektiven *borter*, *hi:ter*, *iner* etc. ur grupp 3 vilka inte existerar såsom adjektiv och därför måste elimineras. Eftersom vi inte har positiva adjektivformer till grupp 3 har den mest passande basformen för existerande komparativ- och superlativformer valts. Reglerna genererar vidare superlativformerna *smäst*, *fäst*, vilka inte existerar. Ett sätt att blockera dem är att tillfoga regler som förändrar *smäst* till *minst* och *fäst* till *fåtaligast* (vilket förefaller vara superlativformen till *få*). Positivformerna *nära*, *fjärran* kräver också extra regler.

Den språkhistoriskt bevandrade upptäcker vissa reminiscenser från språkhistorien, t. ex. omljudet som här fått en utformning som ligger närmare det urnordiska *i*-omljudet. Om man betecknade omljudet med *i* skulle ändelserna för grupp 2 bli mycket lika de urnordiska ändelserna för gruppen. Man kan från språkhistorien också känna igen en sådan regel som assimilationen av *dst*, *tst* till *st*. Reglerna speglar emellertid inte perfekt den språkhistoriska utvecklingen (och är heller inte det-samma som etymologiska förklaringar av de moderna formerna).¹²

Det förutsattes att grammatikens fonologiska komponent innehåller senare regler som dubblerar vissa konsonanter i den nuvarande transkriptionen efter kort betonad vokal (betoning och tonaccent har lämnats obeaktade), förvandlar dubbel konsonant till lång, avlägsnar vissa + eller förvandlar dem till junkturer etc. Vissa av de nämnda reglerna kan (i modifierad form) ha tillämpning på ord utanför detta material. Så är t.ex. synkoperegeln ett specialfall av den regel som ger verbet *segla* ur *segela*, *seglen* ur *segelen* och *tofflor* ur *tofflor*.¹³

Adverb kompareras på liknande sätt (*skönt*, *skönare*, *skönast*; *ofta*, *oftare*, *oftast*; *gärna*, *hellre helst*). De har emellertid i regel en ändelse i positiv. Det finns några komparativa adverbformer som är intressanta i detta sammanhang eftersom de för tanken till en av våra generativa regler: *sedermära*, *yttermära*, *numera*. De skulle kunna bildas genom en regel liknande regel nummer 2 som placerar *mera* efter stammen (men utan att förändra *mera* till *re*). Historiskt hör också *närm(a)re*, *fjärmare* till denna grupp. De har emellertid anslutits till grupp 1 eller 2, men man kan spåra deras etymologi i växlingen mellan former med och utan *m*.

¹² Angående förhållandet mellan generativ grammatik och historisk lingvistik, se författarens »Generative Grammar and Historical Linguistics», *Acta Linguistica Hafniensia* X:1 (1966), s. 35—48.

¹³ Jämför författarens *Phonotactic Structures in Swedish* (Lund, 1965), s. 157, 158.

Symbolsystem

- utläses »omskrivs till». Ex.: $x \rightarrow y$ » x omskrives till y »
- () denna parentes omsluter fakultativt element. Ex.: $x(z) \rightarrow a$ förkortar $x \rightarrow a, xz \rightarrow a$
- { } denna parentes omsluter en kolumn av alternativ. Ex.: $\left\{ \begin{matrix} x \\ y \end{matrix} \right\} \rightarrow z$ förkortar $x \rightarrow z, y \rightarrow z$
- [] denna parentes omsluter en kolumn av alternativ som hör ihop med alternativ på samma rad i en liknande parentes på andra sidan pilen. Ex.: $\left[\begin{matrix} x \\ y \end{matrix} \right] z \rightarrow \left[\begin{matrix} a \\ b \end{matrix} \right]$ förkortar $xz \rightarrow a, yz \rightarrow b$.
- /_ utläses »i omgivningen». Tecknet _ anger ifrågavarande elements plats och element före och/eller efter anger omgivningen. Ex.: $x \rightarrow a /_ z$ » x omskrives till a i omgivningen före z .»

Summary

After a brief reconsideration of the syntax and inflection of grade forms in the frame-work of transformational grammar, the morphophonemics of the grade forms is analysed. This analysis reveals interesting formal and semantic relations in the group of irregular adjectives. The generative rules suggested appear to reflect some of the diachronic changes in earlier Swedish.

Litteraturkrönika 1966

Av K. G. Ljunggren, S. Benson och B. Loman

Wolfgang Krause, *Die Runeninschriften im älteren Futhark. Mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. I. Text. XX+328 s., II. Tafeln. VIII s., 72 planscher.* Göttingen 1966 (Wandenhoeck & Ruprecht). (*Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. Dritte Folge, Nr. 65.*) Sedan Wolfgang Krauses klassiska arbete *Runeninschriften im älteren Futhark* av år 1937 gått ut från förlaget, upptog förf. omkring år 1950 arbetet på en ny och utvidgad handbok över de äldre runinskrifterna. Det lyckades honom därvid att förvärva Herbert Jankuhn som medarbetare i arkeologiska och prehistoriska frågor.

Det nu utkomna arbetet behandlar 169 inskrifter, medan det tidigare endast upptog 100. De senaste decenniernas nyfynd har beaktats och likaså i görligaste mån den nyutkomna litteraturen. Framställningen har icke blott utvidgats utan även omredigerats på ett ur pedagogisk synvinkel lyckligt sätt.

För ett djupare inträngande i de med den äldre runradens inskrifter förknippade problemen blir Krause-Jankuhns arbete ett ovärderligt hjälpmedel.
S. B.

Festschrift Walter Baetke dargebracht zu seinem 80. Geburtstag am 28. März 1964. 391 s. Weimar 1966 (H. Böhlau Nachfolger). På sin 80-årsdag 1964 uppvaktades professor Walter Baetke i Leipzig med en handskrivna festskrift, vilken nu efter ett par års förlopp har kunnat utkomma av trycket. Den ståtliga volymen innehåller ett 30-tal bidrag från de båda forskningsfält, religionshistorien och den germanska filologien, vilka jubilarerna odlat med mycken intensitet och framgång. Bland de ganska talrika av dessa, som mer eller mindre faller inom nordisk filologi, må nämnas S. Benschlag, *Snorris Bild des 12. Jahrhunderts in Norwegen*, P. Hallberg, *Några anteckningar om replik och dialog i Njals saga*, Jón Helgason, *Verse aus der Laufós-Edda*, R. Heller, *Gísla saga Súrssonar und Laxdøla saga*, K. G. Ljunggren, *Eine Gruppe südschandinavischer Altertümer (i.e. »Ales stenar» i s.ö. Skåne och liknande minnesmärken) in philologischer Beleuchtung*, Å. V. Ström, *Die Hauptriten des wikingerzeitlichen nordischen Opfers*, G. Turville-Petre, *Dream Symbols in Old Icelandic Literature*, E. Walter, *Quellenkritisches und Wortgeschichtliches zum Opferfest von Hlaðir in Snorris Heimskringla.*
K. G. L.

Heinrich Hempel, Kleine Schriften. Zur Vollendung seines 80. Lebensjahres am 27. August 1965 herausgegeben von H. M. Heinrichs. 447 s. Heidelberg 1966 (Carl Winter Universitätsverlag).

Heinrich Hempel, Gotisches Elementarbuch. Grammatik, Texte mit Übersetzung und Erläuterungen. 169 s. Berlin 1966 (W. de Gruyter u. Co.). Professor Heinrich Hempel, verksam vid universitetet i Köln från 1929 till sin emeritering, hedrades på sin 80-årsdag i augusti 1965 med en imponerande volym av sina egna mindre skrifter, tidigare offentliggjorda på vitt spridda ställen, nu reviderade och kompletterade av förf. Utom prof. Hempels bibliografi rymmer volymen 25 bidrag (från tiden 1923—60) från de ofta vitt skilda religionshistoriska, germanistiska och mera allmänt språkvetenskapliga forskningsfält, på vilka jubilaren har verkat. Av största intresse för nordisterna är på den filologiska sidan »Altgermanische Götterlieder» (1941), »Die Formen der Jómsvíkinga saga» (1923) och »Die Handschriftenverhältnisse der Þiðrikssaga» (1924) och på den lingvistiska »Der Ursprung der Runenschrift» (1935), ett självständigt inlägg efter Hammarström-Marstrandens linjer, en mycket intressant men i Norden och kanske också på andra håll föga beaktad studie över ordklassindelning på semantisk grundval, »Wortklassen und Bedeutungsweisen» från 1954, ävensom stilstudien »Essence et origine de la métaphore» (1952/53).

Samtidigt har en fjärde, omarbetad upplaga av Hempels Gotisches Elementarbuch utkommit. Den är av blygsamt omfång men pedagogiskt mycket lyckad och vetenskapligt helt up to date — en utmärkt första handledning för den som har att på egen hand stifta bekantskapen med gotiskan (jfr vidare ANF 78: 258).

K. G. L.

Alois Wolf, Gestaltungskerne und Gestaltungsweisen in der altgermanischen Heldendichtung. 248 s. München 1965 (Wilhelm Fink Verlag). Syftet med denna »habilitationsschrift» från universitetet i Salzburg är att närmare studera en rad omtyckta motiv i den germanska hjältediktningen och deras fortsättningar i den isländska sagan. Med »gestaltungskern» menar förf. ungefär detsamma som »mönster» eller »pattern», och han strävar med uppbyggande av stor lärdom att blottlägga och belysa finare psykologiska strukturer. Fråga är om han icke därvid ofta går till överdrift. Ett exempel, valt på måfå. Det heter i Völundarkviða 3, att de tre *drósr sudrænar* spann *dýrt lín*. Detta senare uttryck kommenteras: »Man wird darin nicht nur eine notwendige sachliche Erläuterung sehen dürfen; im Adjektiv *dýrt*, das durch den Stab herausgehoben ist, zeigt sich auch nicht nur die wertende Perspektive des Dichters, sondern der Gegenstand, *lín*, wird an eine bestehende, stilisierte Vorstellungswelt angenähert, bzw. erhält Anteil an ihr, am Hohen, Königlichen, Kostbaren.» När man har läst åtskilliga hundra dylika stilistiska observationer i bokens första del, som ägnas åt detaljproblem i Hamðismál, Atlakviða, Hlōðskviða och Völundarkviða, ställer man sig frågan, om det verkligen är befogat att på detta sätt analysera de gamla dikterna sönder och samman, och man gripes av längtan efter behandlingar sådana som t.ex. Jón Helgasons i

Tvær kviður fornar (jfr ANF 79: 300; boken finns med i litteraturförteckningen men »war nicht zugänglich»). Större behållning hade krönikören av senare delen med dess specialstudier över den litterära behandlingen i en lång rad sagor av vissa motiv, bl.a. *ógæfa*, *hvöt* och Gudruns och Brynhilds *senna*, även om också här ett flitigt psykologiserande stundom ger anledning till viss skepsis, samtidigt som det väl belyser hur mycket en nutida litteraturforskare är i stånd att läsa ut ur och tolka in i de gamla verken.

K. G. L.

Emil Ploss, Siegfried-Sigurd, der Drachenkämpfer. Untersuchungen zur germanisch-deutschen Heldensage. Zugleich ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des alteuropäischen Erzählgutes. 128 s. + 26 planscher. Köln-Graz 1966 (Böhlau Verlag). (Beihefte der Bonner Jahrbücher Bd 17.)

Klaus von See, Germanische Heldensage. Ein Forschungsbericht. (Göttingische Gelehrte Anzeigen 218 1966.) Medan Otto Höfler i sin uppslagsrika studie Siegfried, Arminius und die Symbolik (1961; jfr ANF 77: 243 f.) vill betrakta Sigfrid-Sigurds kamp med draken som en mytiserar av en enskild historisk händelse, Varus-slaget år 9 e.Kr., strävar litteraturforskaren Emil Ploss i sitt minst lika vittfamnande arbete att — delvis under kritik av H. — belysa hur vida spridda och åtminstone till stor del uråldriga drakkampsmotivet och ett flertal därmed förbundna detaljer är. Hans bok, som skulle kunna karakteriseras som en fyllig överblick över drakkunskapen (drakontologien), fornar sig till en serie undersökningar rörande drakkampens typologi och motivhistoria, vartill stundom också fogas vid första anblicken kuriösa men djupare besett ofta intressanta påpekanden rörande den ena eller andra företeelsens verklighetsbakgrund, t.ex. det eventuella sambandet mellan mycket motståndskraftiga pansar av horn och »der hürnene Siegfried». Osårbarheten är sålunda ett av de behandlade motiven, drakblodet och sympatetiska krafter ett annat, draken på skatten ett tredje osv. Nordiskt material utnyttjas flitigt och kommenteras ofta djupsinnigt, i första hand givetvis Eddans Sigurddiktning, men därjämte i hög grad det rika bildmaterialet — från Gotlands bildstenar och »korsen» på ön Man över träskulpturen från Oseberg och Sveriges Sigurdsristningar till den tidiga medeltidens nordiska kyrkokonst med paralleller på andra håll i Europa. Hjälden som dödar draken har en motpol i hjälten som dödas av ormen, och motivet Gunnar/Ragnar Lodbrok i ormgropen spelar därför också en betydande roll i dessa undersökningar. Det är inte alltid lätt att följa författaren i hans tolkningar av de strukturer han vill blottlägga, men boken innehåller en mängd inte minst för nordister intressant information som är ägnad att sätta Sigurdssagan in i stora idé- och kulturhistoriska sammanhang. Intressant och värdefull är också sammanställningen av bilder i planschdelen, även om man måste beklaga, att en del av detta viktiga material inte har fått det bästa återgivande.

Det livliga intresse, som man kanske främst bland tyska forskare under de senaste årtiondena har ägnat den germanska hjältesagan och därmed sammanhängande problem belyses i den utförliga resonerande översikt,

som professor Klaus von See i Frankfurt am Main har publicerat i Göttingische Gelehrte Anzeigen. Här granskas, ofta under skarp men städse saklig kritik, arbeten av bl.a. S. Gutenbrunner, K. Hauck, O. Höfler, Lis Jacobsen, H. Kuhn, F. R. Schröder, J. de Vries och E. Wessén.
K. G. L.

Olaf Olsen, Hørg, hov og kirke. Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier. 307 s. København 1966 (H. J. Lynge o. Søn). (Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1965.) Som denna innehållsrika doktorsavhandlingens undertitel antyder är dess författare historiker och arkeolog, men såväl ämnet i sig själv som förf:s behandling av det har så många och betydelsefulla filologiska anknytningar, att boken bör i hög grad bli föremål även för filologernas, icke minst ortnamnsforskarnas, uppmärksamhet. Dess syfte är att granska dels själva innebörden av begreppen *hørg* och *hov*, dels det ofta hävdade rent lokala sambandet mellan de äldsta kristna templen och gamla hedniska kultcentra. Avhandlingen formar sig till en kritisk storstädning av stora mått, och många omhuldade hypoteser framstår efter förf:s genomgång som ogrundade eller — åtminstone för närvarande — otillräckligt underbyggda. Av de litterära källorna blir inte mycket kvar. Vissa sagors beskrivningar av isländska hov torde vara inspirerade av de kristna kyrkorna, sådana de tedde sig för sagornas författare, och mäster Adams utförliga redogörelse för templet i Uppsala och dess närmaste omgivning tycks ha rönt inflytande både av Salomos tempel och världsträdet Yggdrasil med Mimers brunn. Landnámabóks referat av Ulfljótslagens bestämmelser om hov och hovtull m.m. uppfattas som ett lärt försök från c. 1200 att rekonstruera hednisk lagstiftning. Kvar blir egentligen bara vissa, tyvärr ganska intetsägande antydningar i edda- och skaldedikter. Granskningen av de skriftliga källorna mynnar ut i teorier, att med *hov* icke har avsetts byggnader enkom för kultiska ändamål men väl hövdingars eller storbönders gillessalar, som jämte andra funktioner var skådeplats för kulthandlingar, offermåltider o.d., medan *hørgen* kan ha utvecklats från en stenhög med gudabeläten till ett hus, som kanske ursprungligen byggts för att skydda belätena mot väder och vind, och *viet* (*veet*) enligt redan gängse mening betecknar en kultplats i det fria. Överhuvud ger varken ortnamn eller andra historiska källor anledning att förmoda annat än att vikingatidens hedniska kult till allra största delen utövades på kultplatser i det fria och i gårdarnas gillesstugor.

Bokens senare del är arkeologisk, med utförlig kritisk granskning av föregångares resultat och i viss utsträckning redogörelser för förf:s egna fältforskningar. Ett kapitel behandlar templet i Uppsala, vars existens och vanligaste lokalisering, till platsen för Gamla Uppsala kyrka, icke bestrides, även om möjligheterna att rekonstruera den antagligen jämförelsevis sent tillkomna helgedomen med hjälp av de hittills iakttagna stolphålen bedömes som obefintliga. I ett följande kapitel visas hur opålitliga och mångtydiga de icke så få isländska spåren av gammal bebyggelse är, som av en lång rad föregångare har betraktats som blygsamma rester av de första isländska släktledens gudahus (hov); dock godkännes en

välkänd lämning från Hofstaðir i Mývatnssveit som minne av ett hov i den mening förf. inlägger i begreppet. Vidare antages ett visst arkitekturhistoriskt samband mellan hörgen och den förmodade äldsta typen av stavkyrkor. Slutligen granskas sambandet mellan kultplats och kyrka med det resultatet, att ingen dansk kyrka med säkerhet kan utpekas såsom byggd på en gammal kultplats. Av E. Dyggves storslagna »vi'n» kasseras Tibirke och Tingsted, medan Jelling förklaras först och främst ha karaktären av gravmonument.

Förmodligen kastas ett och annat barn ut med det av alltid vaken kritik starkt färgade badvattnet, men boken gör utan tvivel stor, ja kanske störst, nytta just genom den kritiska belysningen av en rad hypoteser, som både språkmän och olika slag av kulturhistoriker ofta måste ta ställning till. Att vid behandlingen av forndanskt material de gamla östdanska landskapen praktiskt taget lämnas å sido är ett tyvärr icke ovanligt men icke desto mindre mycket beklagligt missförhållande, som i någon mån minskar avhandlingens värde.

K. G. L.

Sune Lindqvist, Forngutniska altaren och därtill knutna studier. 185 s. [Deutsche Zusammenfassung.] (Kungl. Humanistiska Vetenskaps-samfundet [i Uppsala]. Årsbok 1962—1963.) Professor emeritus Sune Lindqvist har i dessa vitträckande studier vänt tillbaka till ett tema, som är nära besläktat med det som han 1915 behandlade i gradualavhandlingen »Den helige Eskils biskopsdöme», dvs. att med hjälp av såväl arkeologiskt som historiskt material belysa övergången från hedendom till kristendom, denna gång på Gotland och i Svea-riket i allmänhet. Utgångspunkt bildar en serie gotländska »bildstenkistor», som tolkas som ett slags altaren, på på vilka offer till de hädangångna eller »makterna» nedlades. Större delen av avhandlingen sysslar emellertid med runminnesmärken, t.ex. de gotländska Ardre- och Hogrän-stenarna och Forsaringen från Hälsingland (som uppfattas som en halsring buren av en kyrkans uppbördsman el. dyl.), med landskapslagarnas vittnesbörd om brytningen mellan hedet och kristet och med berättande källor såsom Adam av Bremen och Gutasagan. En lång rad av förf:s — ofta djärva och kanske en smula personligt färgade — hypoteser är av betydande filologiskt intresse. Utöver vad som redan antytts kan nämnas nya bidrag till bedömandet av Snorres m.fl:s uppgifter om antalet kyrkor i Sverige, av runstensmodet och dess eventuella samband med kringvandrande missionärer (bl.a. frågan om Osmund — Asmund Karason), av vi-ets funktioner vid sidan av de sakrala (som för ting, köpenskap o.d. fridlyst plats; bl.a. om Glavendrupmonumentet). Förf:s huvudtes är att medan kristendomen i Norge antogs på maktbud av furstar, som gick i kyrkans ledband, var det i Sverige och på Gotland folket själv som fattade beslut om kristendomens antagande och icke bara i början utan mer eller mindre även allt framgent höll kyrkan och dess maktanspråk stången.

K. G. L.

Elisabeth Svärdström, Nyköpingsstaven och de medeltida kalenderrunorna. 41 s. Uppsala 1966. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Antikvariskt arkiv 29.) 1963 kunde antikvarie Elisabeth Svärdström

publicera en i Lödöse funnen kalendersticka från 1100-talet, som trots att den i princip är en streckkalender av dansk-norsk och västsvensk typ bidrager till att kasta ljus över ett tidigt skede av runornas bruk i kalendrar (ANF 79: 298 f.). Ett i detta avseende ännu värdefullare fynd gjordes 1964 i Nyköping, där övre hälften av en runstav kom i dagen. Det är denna som publiceras och ingående studeras i detta arbete. Den kan kan på olika vägar dateras till mitten eller möjligen senare hälften av 1200-talet, men en detaljgranskning av runtyperna visar, att serien av kalenderrunorna bör ha upplagts någon gång under tiden c. 1050—1100. Att runstaven, som under 1500- och 1600-talen var ett flitigt nyttjat kalendariskt hjälpmedel för Sveriges bönder, har gamla anor har man väl alltid antagit, men eftersom någon säkert medeltida runstav hittills icke har varit känd, har saken icke kunnat fastlösas. Nyköpingsfyndet tycks föra runkalendern ända ned till den första kristna tiden. Förf. indrager i sin undersökning också de kända medeltida runkalendrarna i annat material än trä, muralmålningar i gotländska kyrkor, den gotländska runkalendern från 1328 m.fl.

K. G. L.

Sigfrid Svensson, Introduktion till folklivsforskningen. 203 s. Stockholm 1966 (Natur och Kultur). I sexton stimulerande och elegant utformade kapitel ger professor Sigfrid Svensson en introduktion till såväl folklivsforskningen som studiet av folklivsforskningen. De olika kapitlen grupperas kring skilda problemkomplex, vilkas metodik och resultat belyses med väl valda exempel. Det är påfallande hur varje kapitel för framåt — varje kapitel ökar lekmannens lust att få veta mera om just denna del av ämnet. Givetvis är kapitlet Sak och ord av speciellt intresse för språkmannen, men den helhetssyn och metodik som framträder i de olika kapitlen är av största värde för alla granndiscipliner.

S. B.

Festskrift tillägnad K. Rob. V. Wikman på hans åttiöårsdag den 20 maj 1966. 300 s. Åbo 1966. (= Budkavlen årg. 43—44.) Den finländske folklivsforskaren och sociologen professor emeritus vid Åbo akademi K. Rob. V. (Ville) Wikman hyllades på sin åttiöårsdag i maj 1966 med en festskrift, vars 20 bidrag av finländska, svenska och danska forskare ganska väl återspeglar festföremålets mångsidiga och vitträckande intressen. Icke oväntat tangerar flera av uppsatserna också mer eller mindre den nordiska filologiens områden. Här kan nämnas tre bidrag rörande förhållanden i samband med ingående av äktenskap: H. Pleijel, Bräck och ofall som äktenskapshinder, R. Hemmer, Om ingående av äktenskap enligt svensk landskapsrätt och E. A. Virtanen, Historiska uppgifter om morgongåvan bland allmogen i västra Finland, vidare K. Vilku, Den heliga Birgitta i finsk allmogetradition, O. Andersson, Götalagarnas lekerätt och keltiska rättsregler, J. Gardberg, Torskmärken kring Mörskär och Kökarsören (om fiskemed i Kökars skärgård), C. B. Liewendahl, Jone offer (belysning av Karlfeldts dikt Jone havsfärd), O. Ahlbäck, Några verser om ny och nedan och S. Andersson, Landskapsnamnet Åland (i vars första led förf. vill se det terrängbetecknande *åll* eller *ål*).

K. G. L.

Studia Fennica. Revue de linguistique et d'ethnologie Finnoises. T. XII. 209 s. Helsinki 1966. Det finns all anledning att fästa uppmärksamheten på Finska Litteratursällskapetets (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuna) tidskrift *Studia Fennica*, som ger språkforskare och folklorister världen runt möjlighet till den kontakt med den livliga finska forskningen, som annars i hög grad hindras av språksvårigheter. Innehållet i det senaste häftet består traditionsenligt av dels en rad originaluppsatser, dels en språkvetenskaplig och folkloristisk bibliografi (för åren 1962—64) med arbetenas titlar översatta till tyska, engelska eller franska, dels en rikhaltig avdelning, »Libri recentes», av ungefär samma karaktär som ANF:s litteraturkrönika, denna gång med redogörelser på de nämnda språken för ett trettiotal större arbeten. Bland originaluppsatserna, som i regel är av intresse även för andra än fennougrister, kan nämnas L. Hakulinen, *Über die Bezeichnungen für den Körper*, V. Kiparsky, *Terve 'gesund' und terva 'Teer' och L. Posti, Kann Lautwandel durch fremden Einfluss verursacht werden?*
K. G. L.

Olafur Halldórsson, Helgafellsbækur fornar. 63 s. + planscher. Reykjavík 1966 (Heimspékideild Háskóla Íslands og Bókaútgáfa Menningarsjóðs). (Studia Islandica 24.) Förf. undersöker här ett antal handskrifter från senare delen av 1300-talet — mest bekanta är AM 350 fol. (Skarðs bók) och den i England befintliga s.k. Codex Scardensis — för att söka fastställa deras proveniens. Åtminstone ett av manuskripten synes direkt kunna bindas vid Helgafells kloster, och på grundval av identifieringen av två handstilar drar förf. den slutsatsen att samtliga undersökta handskrifter sannolikt stammar från detta kloster och lämnar en rad upplysningar om den litterära verksamheten där på 1300-talet.
K. G. L.

Anthony Faulkes, Rauðúlfs þátr. A Study. 93 s. Reykjavík 1966 (Heimspékideild Háskóla Íslands og Bókaútgáfa Menningarsjóðs). (Studia Islandica 25.) Rauðúlfs þátr har traderats som en interpolation i ett flertal 1300-talsmanuskript av Snorres Ólafs saga helga. Helig Olav besöker under ett av sina sista år stormannen Rauðúlfr, som bl.a. skryter med sin förmåga att tyda drömmar. Kungen får logera i hans raffinerade sovstuga, som vrider sig med solen, och har om natten en dröm, vars uttydande ålägges R. Lika tydligt som de två förra motiven närmast härrör från historien om Karlamagnus färd till kejsar Hugin i Konstantinopel, lika klart är det att drömmen är å det starkaste inspirerad av Nebukadnesars dröm, som Daniel tydde så framgångsrikt — i detta fall är det Norges historia under århundradena närmast efter Helig Olav som skall symboliseras av den av mångahanda material sammansatta drömfiguren. Förf. till denna specialstudie över tåten behandlar främst de nämnda motiven, deras förekomst, utformning och stilistiska paralleller på skilda håll i Norden, jämför med Snorres eget utnyttjande av den — han reducerar den starkt —, redogör ingående för traderingsförhållanden, daterar den till c. 1210—1230 och slutar med en liten studie av stilen och kompositionen.
K. G. L.

Sigurður Nordal, Islandske streifyls. Oversatt av Magnús Stefánsson. 177 s. Bergen-Oslo-Tromsø 1965 (Universitetsforlaget). (Universitetsforlagets Islandsserie 3.) Den ledande ställning som Sigurður Nordal (f. 1886) under ett halft århundrade har intagit inom isländskt kulturliv i allmänhet och inom isländsk filologi i synnerhet motiverar helt och fullt, att ett urval av hans rika, mera essayistiska produktion i ämnen rörande äldre och nyare isländsk litteratur göres tillgänglig för en vidare krets av nordiska studenter, som har Island i blickfältet. Den lilla samling, som nu på initiativ av professor Ludvig Holm-Olsen i Bergen har utgivits i norsk översättning (bokmål), innehåller bl.a. studien Volustein, där det göres ett allvarligt försök att ringa in författaren till Völuspá, och den berömda uppsatsen »Tid og kalveskinn», där två prosaiska men ingalunda oväsentliga förutsättningar för den isländska litteraturen blir framtagna och värderade, den rikliga tillgången på fritid och på råmaterial för pergament. Andra värdefulla saker är »Det historiske element i islendingesagaene», som är av bestående värde i den alltjämt aktuella frågan om »friprosa» kontra »bokprosa», och »Sammenhengen i den islandske litteraturen», som i sitt ursprungliga skick utgjorde inledningen till den klassiska antologien »Íslenzk lestrarbók» från 1924 och som innehåller fundamentala synpunkter på Islands litterära kultur genom tiderna. Översättaren, lektor Magnús Stefánsson, har också bidragit med en serie biografiska notiser.

K. G. L.

Sigurður Nordal áttæður 14. september 1966. 39 s. Reykjavík 1966 (Félag Íslenzkra Fræða). »Sigurður Nordal er Nestor íslenzkra fræða. Rannsóknir hans í íslenzkri bókmenntasögu á langri ævi eru undirstöðuverk, sem ævinlega verður til vitnað, hvar og hvenær sem íslenzk fræði verða stunduð, ok auk þess hefur hann manna bezt skrifað fyrir almenna lesendur um íslenzkar bókmenntir og menningu og verið í fararbroddi í íslenzku menntalífi um meira en hálfri aldar skeið.» Orden är hämtade ur inledningen till den lilla skrift, innehållande tabula gratulatoria, en 451 nummer stark bibliografi (av Halldór J. Jónsson och Svavar Sigmundsson), som utgör ena delen av den hyllning som på initiativ av Félag Íslenzkra Fræða ägnades den högt förtjänte forskaren och författaren på 80-årsdagen 1966. Den andra delen utgöres av en till jubileans ära slagen medalj.

K. G. L.

Hreinn Benediktsson, Early Icelandic Script as Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries. 97 s. + 78 planscher + lix s. Reykjavík 1965 (The Manuscript Institute of Iceland). (Íslenzk handrit, Series in folio, vol. II.) Denna utomordentligt vackra volym är ägnad åt den isländska skriftens äldsta historia. I en utförlig inledning, som är rik på nya synpunkter och resultat, tecknar Hreinn Benediktsson först den paleografiska bakgrunden — han jämför här den isländska skriften ingående med samtida norsk, engelsk och kontinentaleuropeisk skrifttradition, och påvisar väsentliga skillnader mellan den äldsta norska och isländska skriften. Dessa förklaras av att norsk skrift stått under mera direkt inflytande av engelsk, medan den isländska uppenbarligen även

varit påverkad av medeltida latinsk skrifttradition. Inledningen innehåller vidare en detaljerad granskning av isländskans paleografiska varianter samt en analys av förhållandet mellan den fonematiska och den grafematiska utvecklingen. Särskilt det sistnämnda avsnittet är av stort principiellt och metodiskt intresse. Senare delen av volymen innehåller 72 planscher, som återger sidor av isländska handskrifter från 1100-talets mitt till c. 1300. Urvalet illustrerar förträffligt den paleografiska utvecklingen under denna period. Till planscherna är fogade kommentarer med handskriftsbeskrivningar samt transkriptioner. B. L.

Kvæði Jónasar Hallgrímssonar i eiginhandriti. Einar Ól. Sveinsson og Ólafur Halldórsson sáu um útgáfuna. XIV + 323 s. Reykjavík 1965 (Handritastofnun Íslands). (Íslenzk handrit/Icelandic Manuscripts. Series in quarto. Vol. I.) 1962 tillkom genom alltingsbeslut Handritastofnun Íslands (Íslands Handskriftsinstitut) för utforskande av Íslands språk, litteratur och historia. Dess chef är professor Einar Ól. Sveinsson, som vid sin sida har en stab av forskare och stipendiater; tidsenliga lokaler skall inom en nära framtid komma till stånd. Givetvis hoppas man att i framtiden få hand om ett flertal av de i Danmark förvarade isländska handskrifterna, och den i föregående notis nämnda volymen i institutets faksimilserie i folio utgör en värdig inledning till studiet av den gamla handskriftsskatten. Man är emellertid också i hög grad intresserad av dokument från senare tider, och samtidigt med professor Hreinn Benediktssons stora översikt över den isländska skriften under dess äldsta gripbara skeden sänder institutet ut den första volymen av en serie i quarto, innehållande den del av nationalskalden Jónas Hallgrímssons (1807—1845) diktning, som har bevarats i Jónas' egenhändiga nedskrift. Det är material från offentliga och privata samlingar i Danmark och på Island som här återgives i för det mesta utmärkt faksimil, och som givetvis är en fyndgruva för alla specialister på denne mycket betydande och alltjämt folkkäre diktare. Man gör dock reflektionen, att det endast torde vara i sällsynta undantagsfall som 1800-talsförfattare kan få sin i egenhändig nedskrift föreliggande alstring faksimilerad — även för ett om sin litterära kultur så medvetet folk som islänningarna torde det ställa sig ogörligt att faksimilera ens ett urval av de mest betydande författarna annat än i form av representativa prov. Einar Ólafur Sveinsson inleder med en elegant kort essay om dikthandskrifterna, medan cand. mag. Ólafur Halldórsson svarar för den avslutande mera utförliga handskriftsbeskrivningen och kommentaren. K. G. L.

Orkneyinga saga. Legenda de Sancto Magno. Magnúss saga skemmri. Magnúss saga lengri. Helga þáttir ok Úlfs. Finnboði Guðmundsson gaf út. CXLI + 430 s. + kartor. Reykjavík 1965 (Hið Íslenzka Fornritafélag). (Íslenzk Fornrit bd 34.) Den monumentala serien Íslenzk Fornrit inleddes 1933 av Sigurður Nordals berömda utgåva av Eígla. Även de följande många banden har i stor utsträckning kännetecknats av att de icke bara ger goda textavtryck utan också i vanligen utförliga inledningar söker

närmare belysa de utgivna verken. Denna goda tradition fullföljes i det trettiofjärde och senaste bandet, som ägnas Orkneyinga saga och några mindre verk med anknytning till dess främsta gestalt, Sankt Magnus, Orknöjarlen som blev sitt lands tidiga motstycke till det skandinaviska Nordens kungahelgon. Orkneyinga saga är någorlunda fullständigt bevarad endast i Flateyjarbók men utom några mindre fragment av pergamentshandskrifter finns en avskrift i behåll av en gammal handskrift som brann i Köpenhamn 1728. Islands riksbibliotekarie (landsbókavörður) svarar för denna utgåva, och lämnar i en utförlig inledning redogörelse för sagans innehåll, kronologi, handskrifter och försöker också att inringa dess författare.

K. G. L.

Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies 1965. 79 pp. Copenhagen 1966 (Munksgaard). Redan den 21 juni 1966 förelåg tredje årgången av den nya fornvästnordiska bibliografi, som utges i Köpenhamn i nära samarbete med redaktionen för Den Arnamagnæanske Kommissions Ordbog. Den är liksom sina föregångare resultatet av en viss sovring men förtecknar icke desto mindre 536 nummer från många hörn av världen. Liksom de föregående årgångarna inledes den av en uppsats, denna gång av professor Anne Holtsmark (70 år 21/7 1966) om »Heroic Poetry and Legendary Sagas».

K. G. L.

Inger M. Boberg, Motif-Index of Early Icelandic Literature. 268 s. Köpenhamn 1966 (Munksgaard). (*Bibliotheca Arnamagnæana. Vol. XXVII.*) Vid arkivarie Inger Bobergs bortgång förelåg av hennes hand ett omfattande manuskript till ett motivindex för den fornisländska litteraturen. Detta kompletterades och reviderades på vissa punkter av Agnete Loth, som även svarat för korrekturläsningen av den utgåva, som den arnamagnæanska kommissionen låtit företaga.

Inger Bobergs index är icke exklusivt fornisländskt. Vissa stereotypa mönster av medeltida karaktär har följts ända fram till 1800-talslitteraturen. Ett arbete som det nu utkomna har intresse även för forskare långt utanför folkloristernas krets och kommer säkerligen att flitigt nyttjas av exempelvis filologer och rättshistoriker.

Volymen inledes av en kort biografi över Inger Boberg, författad av professor Stith Thompson, Bloomington, samt en bibliografi över Inger Bobergs skrifter; den avslutas med en efterskrift av professor Jón Helgason.

S. B.

J. C. Svabo, Dictionarium Færoense, Færosk-dansk-latinsk ordbog. Udgivet efter håndskrifterne af Chr. Matras. I. Ordbogen. 944 s. København 1966 (Munksgaard). (*Færoensia VII.*) Färingen Jens Christian Svabo (1746—1824) har trots personliga vedermödrer av olika slag kunnat lämna mycket betydande bidrag till kännedomen om sitt hemlands natur och kultur. Sedan 1959 är hans utförliga skildringar av land och folk tillgängliga för en större publik i en vacker utgåva (jfr ANF 75: 266 f.). Mest känd är han annars för språkmännen genom folkviseuppteckningar och ord-

samlingar, skrivna i en form som nära ansluter sig till uttalet och följaktligen starkt avviker från V. U. Hammershaimbs segrande arkaiserande stavsätt. Redan som student utarbetade han 1773 en första färösk ord-samling och arbetet fortsattes med flera nya ordlistor. Från 1800, då han definitivt återvände till Färöarna, och till sin bortgång arbetade han på en stor slutgiltig redaktion, som han dock icke hann slutföra. Professor Chr. Matras, numera verksam vid den nyskapade institutionen för färösk språk- och litteraturforskning i Torshavn, har nu efter långvariga förarbeten fullbordat en utgåva, som omfattar stoffet i alla Svabos bevarade ordboksmanuskript, inklusive det material, som ingår i ett av Nicolai Mohr på 1780-talet skrivet manuskript, och därmed gjort ett mycket betydande språkstoff lätt tillgängligt för forskningen. Ett andra band förberedes, som bl.a. skall innehålla handskriftsbeskrivningar, kommentarer och register med normalrättskrivning.

K. G. L.

Utvälj av norske diplomer 1350—1550. Utgitt av Finn Hødnebo. 128 s. + planscher. Oslo (Dreyer) — København (Munskgaard) — Stockholm (Svenska Bokförlaget/Norstedts) 1966. (Nordisk Filologi. Tekster og lærebøker til universitetsbruk. Serie A.) Finn Hødnebos urval av norska diplom är närmast avsett som ett hjälpmedel vid studiet av norsk språk-historia för »hovedfagstuderende» i norska. Utgivaren har förstått att göra den 88 nummer starka samlingen mycket mångsidig — dels är nästan alla landsdelar representerade, dels har brev av de mest skilda slag valts, brev utfärdade av kungar, biskopar, lagmän, borgare och bönder och återspeglande mycket skiftande förhållanden. Även främmande påverkan, svensk, dansk och tysk, har beaktats vid urvalet, som får sägas väl belysa språkutvecklingen i Norge under tiden 1350—1550. I inledningen lämnas en kortfattad redogörelse för begreppet diplom och diplomens stilisering; själva breven lämnas däremot okommenterade.

K. G. L.

Maal og minne. Norske studier. Grunnlagt av Magnus Olsen. Utgitt av Bymålslaget ved Trygve Knudsen og Ludvig Holm-Olsen. 1961. VIII + 256 s. Oslo u.å. (Bymålslagets forlag). Tidskriften Maal og minne intar en central ställning inom norsk språk- och folklivsforskning, två viktiga forskningsfält inom norskt kulturliv över huvud taget. Årgång 1961 av Maal og minne upptages helt av ett register för åren 1909—1960, dvs. alltifrån tidskriftens början. Registret är icke blott en nominalkatalog över publicerade artiklar utan ger därjämte en detaljerad översikt över behandlade realia. Läsekretsen är skyldig redaktionen stort tack för det välkomna registret.

S. B.

Einar Haugen, Language Conflict and Language Planning. The Case of Modern Norwegian. 383 s. Cambridge, Mass. 1966 (Harvard University Press). Få nutida forskare har professor Einar Haugens förutsättningar att objektivt redogöra för den dirigerade språkliga utvecklingen i Norge under de sistförflutna 150 åren. Einar Haugen är född amerikan och han har alltid stått utanför den norska språkstriden. Men han är sedan barn-

domen förtrogen med såväl bokmål som nynorska och en rad skrifter av hans hand har berört de norska språkförhållandena.

Huvuddelen av det nu föreliggande arbetet ägnas den språkpolitiska utvecklingen under 1900-talet, som följes steg för steg. Intressantast är dock det avslutande kapitel som bär rubriken Conclusion and Perspective och som ger författarens personliga uppfattning av vilka resultat som uppnåtts — och vilka som icke nåtts.

Arbetet åtföljes av statistiska tabeller och en utförlig bibliografi.

S. B.

Brynjulv Bleken, Om norsk sprogstrid. 146 s. Universitetsforlaget 1966. (Skrifter utgitt av Det norske akademi for sprog og litteratur.) Brynjulv Blekens arbete Om norsk sprogstrid är icke avsett att vara en monografi över hela ämnet. Efter ett inledande avsnitt med bl.a. fastställande av termer innehåller boken två huvudkapitel. Det första av dessa ger grunddragen i språkstriden och det andra berör den aktuella situationen och riksmålsrörelsen. Vid sidan av den traditionella spänningen, som förf. fångar i termerna »riksmål»—»landsmål» inför han en ny dimension: »sprogstrever»—»ikke-strever», och kombinerar sedan dessa två aspekter med varandra.

S. B.

Dag Gundersen, Norsk Ordbok. Bokmål og nynorsk. 247 s. Universitetsforlaget 1966. Det nyutkomna arbetet Norsk ordbok av Dag Gundersen är en ordlista, i vilken bokmålets ord och böjningsformer arbetats samman med nynorskans. Ett kors utmärker glosor, stavningar och böjningsformer som endast hör hemma i bokmålet och på samma sätt anger en asterisk vad som endast har hemortsrätt i nynorskan. Med de valda uppställningsprinciperna framgår det hur litet som numera skiljer de två språken från varandra — något som f.ö. även med all önskvärd tydlighet framgår av ordlistans tvåspråkiga inledning.

Norsk ordbok är i första hand avsedd som hjälpredda för dem som använder norskt språk i skrift. Den kan emellertid även med fördel användas av den som söker råd vid stilistisk värdering av de många mellanformer mellan de två språken som kommer till synes i norsk skönlitteratur.

S. B.

Arne Vanvik, A Phonetic-Phonemic Analysis of the Dialect of Trondheim. 138 s., 7 planscher. Oslo 1966 (Universitetsforlaget). Arne Vanviks arbete om Trondheimsmålet avviker helt från traditionella norska dialektmonografier. Undersökningen bedrivs ohistoriskt och efter rent strukturalistiska linjer. Dess mål är främst att uppställa dialektens fonem- och tonemsystem, men uppmärksamhet ägnas även åt exempelvis stavelsestrukturerna. På instrumentell och auditiv väg söker förf. fastslå att längd är en relevant egenskap hos vokaler men sekundär och fonematiskt redundant egenskap hos konsonanter. Det är enligt anmälarens åsikt mycket angeläget att instrumentella undersökningar göres av »äkta» kortstaviga ord under jämförelse med framför allt ord innehållande kort

vokal + »lång» konsonant — detta för sådana måls vidkommande som alltjämt har kortstavighet bevarad. Otvivelaktigt skulle därigenom en mera nyanserad bild av konsonantlängden i de skandinaviska dialekterna kunna ernås.
S. B.

Bertil Malmberg. Nyare fonetiska rön och andra uppsatser i allmän och svensk fonetik. 204 s. Lund 1966 (Gleerups). Ur sin rika produktion inom fonetiken och speciellt de sidor av fonetiken som vetter mot den allmänna språkvetenskapen har Bertil Malmberg valt ut 12 uppsatser, vilka efter överarbetning sammanställts till en lättillgänglig bok, avsedd i första hand för fonetikstuderande, i andra hand för språkstuderande och språkforskare över huvud taget. Vilket av de behandlade tema, som är av störst intresse, beror i viss mån på läsaren. Men man finner hur författaren upprepade gånger kommer till frågorna om språket som form och om den språkliga substansens betydelse. I uppsatsen Abstraktionsnivåer i fonetisk beskrivning söker författaren överbygga klyftorna mellan olika språkteoretiska skolor just genom att framhålla huru de i sista hand endast fäst olika grad av vikt vid den språkliga substansen — att glossematiken därvid kommer att framstå som den mest abstrakt inriktade skolan är helt naturligt.

Volymen är i sin helhet stimulerande, den meddelar kunskap men eggar samtidigt till debatt.
S. B.

Claes-Christian Elert, Allmän och svensk fonetik. 129 s. Stockholm 1966 (Almqvist & Wiksell). Svensk fonetik hade ända till långt in på 1940-talet sin starkaste förankring i dialektologien och den historiskt inriktade språkforskningen. Det är först med professor Bertil Malmbergs arbeten som svensk fonetik får anknytning till internationell fonetik och till strukturalistisk språkvetenskap. Docent Claes-Christian Elert har fortsatt på Malmbergs linje. Betecknande är att hans nyutkomna universitetslärobok bär titeln Allmän och svensk fonetik. De allmänna delarna berör vissa av fonemikens och morfemikens problem men boken rymmer även problemställningar, som närmast hör hemma under akustiken.

Endast ett exempel lämnas på fonetisk och fonematisk transkription av ett svenskt språkprov. Det hade enligt anmälares mening varit lyckligare om förf. här hade valt en text med mindre påtagliga dialektala (stockholmska) drag.
S. B.

Birgit Klockars, Birgitta och böckerna. En undersökning av den heliga Birgittas källor. [English Summary.] 363 s. Stockholm 1966 (Almqvist & Wiksell). (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 11.) Om S:ta Birgittas bildningsgång vet man bl.a. att hon relativt tidigt måste ha lärt sig att läsa och att hon efter att ha lämnat Sverige lärde sig latin, främst för att kunna intensifiera sina bibelstudier men säkerligen också för att på egen hand kunna sätta sig in i samtidens teologiska och uppbyggliga litteratur. Men vid sidan av

egen läsning har säkerligen lyssnande till högläsning, samtal och inte minst liturgien tjänat som förmedlare av religiöst litterärt stoff. Men sierskan lärde sig också att skriva, och även om mycket av hennes bokliga bildning mer eller mindre tydligt träder i dagen i de så att säga autentiska visionerna — »även inspirationen behöver ett material att arbeta med» —, är det tydligt att åtskilliga frukter av hennes studier kommer till synes under medveten reflexion i samband med nedskrivandet-författandet. Birgit Klockars inleder sin avhandling med att i ett par kapitel teckna konturerna av Birgittas bokliga bildning, av hennes författarskap och av revelationernas kronologi och personidentifikationerna. Huvudsyftet är emellertid att »söka påvisa vad revelationerna själva vittnar om sin författarinns kunskaper». Förf. börjar med bibeln, som naturligtvis är den rikast flödande källan — den fornsvenska pentateukparafrasen (MB I) brukar ju identifieras med den bibel på svenska, som Birgitta uppgives ha låtit skriva åt sig, och den kan också spåras hos henne, dels helt påtagligt i en enstaka revelation, dels mera allmänt i ett speciellt intresse för Moseböckerna i de tidigare revelationerna, från Sverigetiden. Därefter samlas och studeras trädar som leder till liturgien, trosbekännelserna och kyrkokonsten, till encyklopedier och profan litteratur — man kan förmoda att Birgitta har känt till både Erikskrönikan och Eufemiavisorna, men några direkta spår har de inte satt i hennes författarskap. Däremot har lagmansdottern, -hustrun och -fränkan ganska väl reda på sig i fråga om landets lagar, främst Magnus Erikssons landslag tycks det, och med tiden även den kanoniska rätten. Fornsvenska legendariet och Helga manna leverne (*Vitæ patrum*), som torde ha varit i hennes ägo och hört till hennes tidigare läsning, återopas icke sällan direkt. Att de stora ordensgrundarna och deras regler flitigt studerats är inte ägnat att förvåna. Även med kyrkofäderna röjer Birgitta en viss förtrogenhet, och av klosterlitteratur i ordets trängre mening har hon flitigt läst bl.a. *Liber de modo bene vivendi* (tillskriven Bernhard av Clairvaux), *Speculum virginum* och *Honorius' Elucidarium*, medan av mystikerna endast Henrik Suso visar beröringspunkter, vilka till gengäld är talrika. Mycket av vad hon läst kom senare att genom hennes klosterstiftelse införlivas med vår svenska medeltidslitteratur. En felkälla, som förf. själv påpekar, är att direktcitat eller -hänvisningar i viss utsträckning kan härröra från redaktörerna, som veterligen har »färglagt och prytt» och delvis ganska kraftigt bearbetat revelationerna, men oftast är sammanhanget sådant, att det inte kan råda något tvivel om att det är Birgitta själv som talar (eller skriver).

Avhandlingen avslutas med ett register över Birgittas tydliga citat och källhänvisningar, och en alfabetisk förteckning över hennes bilder och allegorier, som bör utgöra en god grundval för mera inträngande studier av hennes bildspråk, samt person-, ort- och sakregister till revelationerna.

Det är ett fängslande och mycket nyttigt arbete som dr Klockars här har åstadkommit. Det tecknar livfullt viktiga sidor av Birgittas andliga och intellektuella miljö och banar väg för fortsatta filologiska och litteraturhistoriska studier i den stora sierskans verk.

K. G. L.

Stockholms stads och Norrmalms stads tänkeböcker från år 1592 utgivna av Stockholms Stadsarkiv. VIII. 1614—1615. Redigerad av Nils Staf. 430 s. Stockholm 1966. Stockholms stads tänkeböcker har publicerats i fyra serier, de två genom Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Det senmedeltida materialet från tiden 1474—1520 utgör serie I. 1524—1531 fördes tänkeboken av Olavus Petri — åren 1524—29 har senast utgivits genom Ludvig Larsson av Vetenskaps societeten i Lund. Årgångarna 1530—43 har brunnit upp, medan årgångarna 1544—1591 utgör den andra av Kungl. Samfundet ombesörjda serien. 1939 påbörjade Stockholms stadsarkiv — genom D. Almquist — utgivandet av den fjärde serien av Stockholms stads bevarade tänkeböcker, och detta stora arbete har nu framskridit till 1615. Norrmalm eller Stockholms norra förstads blev egen stad 1604, men dess tänkeböcker före 1614 är inte bevarade. De i den nu föreliggande volymen utgivna är sålunda de första i denna serie. Materialet från Stockholm föreligger endast i renskrift, medan Norrmalmstänkeböckerna finns både i koncept och renskrift; koncepttexten har lagts till grund för utgåvan. Liksom i de tidigare delarna bifogas ett antal handlingar från stadsarkivet eller riksarkivet, bl.a. beskattningsslängderna rörande Älvsborgs lösen 1615. Jämte ort- och personregister finns ett utförligt sakregister. För rätts- och kulturhistorien är denna serie en guldgruva, men materialet är också av stort språkligt intresse, icke minst på de talrika punkter, där det lämnar upplysningar om 1600-talets Stockholmspråk. K. G. L.

Enköpings stads tänkeböcker 1540—95. Utgivna av Sven Ljung. LI + 344 s. Lund 1960—66. (Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 65.) Svenska Fornskriftsällskapet, som i sin publikationsverksamhet har att arbeta med inte bara den fornsvenska perioden utan också hela 1500-talet, har under 1966 kunnat fullborda en utgåva av staden Enköpings tänkeböcker från 1500-talet. Magnus Erikssons stadslag från c. 1350 förutsätter, att det finns en »stadzins bok», vari nyblivna borgare och fastighetsöverlåtelse skulle antecknas, och den äldsta av våra bevarade medeltida »tänkeböcker», den från Kalmar (1381 ff.), innehåller just vad stadslagen förutsätter, medan övriga medeltida stadsböcker, de från Stockholm, Arboga och Jönköping, härjämte innehåller rådhusrätternas protokoll och sålunda är åtskilligt mera givande. Av samma typ är Enköpings tänkeböcker från 1500-talet — om någon äldre serie har funnits där, kan inte avgöras. Om materialets mångsidiga intresse även för andra än lokalhistoriker gäller detsamma som i föregående notis har sagts om den nya volymen av Stockholms 1600-tals-tänkeböcker. Utgåvan har besörjts av den kände stadshistorikern fil. dr Sven Ljung, som i inledningen utförligt beskriver handskrifterna och de 22 däri verksamma skri-varhänderna. K. G. L.

Svensk handordbok, konstruktioner och fraseologi, under redaktion av Ture Johannisson och K. G. Ljunggren. 891 s. Stockholm 1966 (Svenska bokförlaget/Norstedts). (Nämnden för svensk språkvård.) »Svensk handordbok» ansluter i fråga om typografi och utstyrsel till den ordboksserie, vars

föregående delar utgörs av SAOL⁹ samt Elias Wesséns »Våra ord». Sammanlagt föreligger här ett praktiskt och lätthanterligt handbibliotek rörande det nutida svenska ordförrådets stavning, uttal, böjning, etymologier och fraseologiska användning. Ordbetydelserna finns däremot fortfarande bäst redovisade i »Illustrerad svensk ordbok», som utkom 1955 och i viss mån modifierade planerna på den nu publicerade handordboken. Utförligare betydelseanalyser eller definitioner har alltså ingen plats i detta arbete; däremot lämnas i stor utsträckning upplysningar om synonymier till ord som icke direkt tillhör det entydiga eller triviala beståndet.

Syftet med »Svensk handordbok» är främst att upplysa om de enskilda ordens konstruktioner och fraseologi, dvs. hur de kombineras med andra ord till större syntaktiska enheter. Detta är givetvis en oändlig uppgift. Teoretiskt sett vore det kanske möjligt att någorlunda uttömmande presentera olika kombinationsmöjligheter, t.ex. i form av en genomförd klassindelning baserad på förmågan hos olika substantiv att i normalt språkbruk ingå i kombinationer med olika serier av predikatsverb eller adjektivattribut etc. Den dagliga nyttan och tillämpbarheten av ett sådant verk skulle dock vara oviss.

I handordboken har man inskränkt sig till att under varje uppslagsord exemplifiera vissa mera vanliga typer av omedelbara ordförbindelser, t.ex. vilka adjektiv som brukar kombineras med vissa substantiviska huvudord (och vice versa), vilka substantiv som i subjekts- resp. objektsställning bildar karakteristiska kombinationer med ett predikatsverb osv. I vissa fall registreras på detta sätt innöta stilistiska formler som *måktiga fjällmassiv* och *likgiltiga blickar*. I andra fall ger artiklarna upplysningar av mera renodlat grammatiskt intresse, t.ex. beträffande bruket av preposition i förbindelser med olika verb, såsom fri variation mellan tre prepositioner i uttrycket *lämpa något efter, för eller till ngt.*, men betydelskillnad mellan *lämpa sig för* eller *till ngt* resp. *efter ngt*. Speciellt i sådana fall är de språkvärdande synpunkterna utomordentligt värdefulla. Vidare uppmärksammas under de enskilda orden eventuell förekomst i andra mer eller mindre formelaktiga vändningar, t.ex. talesätt och ordspråk.

Den tyska Duden har varit närmaste förebild för denna nya ordbok, som saknar tidigare svenska motsvarigheter. Det har uppenbarligen varit en svår uppgift för redaktionen att fixera fasta regler och gränser för urvalet ur det överväldigande rika materialet. Först det dagliga bruket kan avgöra i vad mån föreliggande version svarar mot den skrivande allmänhetens aktuella behov. För framtiden är det under alla omständigheter önskvärt att arbetet på nya upplagor måtte fullföljas parallellt med SAOL-revisionerna.

B. L.

Carita Hassler-Göransson, Ordfrekvenser i nusvenskt skriftspråk. 593 s. Lund 1966 (Språkförlaget Skriptor). Redan under 1920- och 1930-talet började lektor Carita Hassler-Göransson att utarbeta och publicera frekvenslistor över ordförrådet i moderna svenska texter. Syftet var i första hand pedagogiskt: att åstadkomma stavningslistor för folkskolans

olika klasser. I ett större arbete har lektor Hassler-Göransson nu sammanfattat och kompletterat sina tidigare frekvensberäkningar. Den nya boken innehåller främst en s.k. huvudlista, som omfattar 400.000 löpande ord. Denna huvudlista är uppdelad i fyra dellistor om vardera 100.000 löpande ord; dellistorna representerar i stort sett fyra olika texttyper (folkskoletexter, texter från studerande ungdom, skönlitterär prosa, tidningstext). Slutligen tillkommer en femte lista om likaså 100.000 löpande ord, vilken sammanställts som kontroll av de föregående beräkningarna.

Lektor Hassler-Göranssons arbete har haft och kommer att få stor betydelse för modersmålspedagogiken: på basis av hennes beräkningar av ordfrekvenser kan utarbetas ändamålsenliga läroböcker i rättskrivning samt läseböcker med ett för olika stadier differentierat ordmaterial. Självfallet har hennes undersökningar även intresse för utarbetandet av läroböcker i svenska för utlänningar. Men därtill kommer att hennes väl planerade och med minutiös noggrannhet genomförda arbete har ett utomordentligt stort rent språkvetenskapligt intresse.

Genom sin detaljerade redovisning av sammansättning i olika textgrupper ger listorna en möjlighet att bedöma hur det svenska ordförrådets sammansättning och de enskilda ordens frekvens varierar i olika stilarter. Listorna ger även ett lättillgängligt material för en rad andra undersökningar av stort språkvetenskapligt intresse, t.ex. rörande ordens fördelning i olika ordklasser och formklasser i längre löpande texter, fördelningen mellan lånord och inhemska ord bland de tusen/tvåtusen/tretusen etc. vanligaste orden, relationen mellan ordens längd och frekvens. Utifrån materialet kan man även beräkna t.ex. olika ordbildningstypers och ordböjningstypers frekvens (t.ex. olika pluralisändelsers frekvens i löpande text eller bruket av genitiv-s inom olika stilarter eller fördelat på olika ordtyper). Materialet kan även utnyttjas för detaljerade beräkningar av olika fonems, grafems och fonemkombinationers frekvens.

Lektor Carita Hassler-Göransson har alltså med sitt tålmodskrävande och tidsödande arbete lagt en säker grund för fortsatt behandling av nusvenskan ur olika språkstatistiska aspekter.

B. L.

Åke Åkermalm, Modern svenska. Språk- och stilfrågor. 219 s. Lund 1966 (Gleerups). (Skrifter utgivna av Modersmålslärares Förening 103.) Universitetslektor Åkermalms bok, som enligt förordet inte riktar sig till någon speciell kategori av tilltänkta läsare men som har författarens verksamhet som universitetslärare till bakgrund, är i första hand en vägledning för producenter av nutida sakprosa. Det är denna ensam som är i blickpunkten, och de talrika språkproven är nästan alla hämtade från dagspressen. I ett inledande avsnitt, »Språk och stil», behandlas kortfattat den normativa stilistikens huvudproblem. Efter en rätt summarisk redogörelse för språkriktighetsdiskussionen under det senaste seklet, eller i varje fall fram till Cederschild och Noreen, skjutes den »funktionella» normen i förgrunden. Denna blir också det främsta rättesnöret i bokens två huvudpartier, »Ord och ordfogning» och »Sats och mening», där en mångfald aktuella språkfrågor belyses på ett i regel både klargörande och

tolerant sätt — förf. gör sig i åtskilliga fall möda att belysa fördelarna i uttryck och uttryckstyper, som en av logik och tradition mera bunden språkvård ännu gärna behandlar snävare. Det är på många enskilda punkter av stort intresse att jämföra Åkermalms bedömningar med t.ex. Erik Wellanders och Johan Palmérs från 1930- och 1940-talen, för att inte nämna Nils Linders normer från den tid då seklet var ungt. Vetenskapligt har — och behåller — ett arbete som detta alltid sitt intresse som ett slags marknadsrapport rörande svensk sakprosa på 1960-talet.

K. G. L.

Rolf Dunås, Lig-avledningar till substantiv i nusvenskan. 429 s. Uppsala 1966. (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 14.) Adjektivsuffixet *-lig* hör till de alltjämt produktiva i svenskan, det är användbart såväl vid nybildning till inhemska grundord som vid översättningslån. I en omfångsrik doktorsavhandling har Rolf Dunås undersökt hur *lig*-avledningar bildats till substantiviska grundord i svenskan under de sista hundra åren. Förf. vill visa av vad slag dessa *lig*-avledningar är, »i vilka former, textarter och satssammanhang de (tidigast) förekommit ... och vilka omständigheter som främjat eller hämmat nybildning och ordens fortsatta liv».

Avhandlingen rymmer en rikedom på material och synpunkter men är samtidigt svårtillgänglig genom sin terminologi och sitt förkortnings-system.

S. B.

Gösta Bergman, Ord med historia. 227 s. Stockholm 1966 (Bokförlaget Prisma). Varje ord har självfallet en längre eller kortare historia, och professor Bergmans val av titel på sin senaste bok varskor genast fackmannen om att det här är fråga om ett populärt arbete, som handlar om vissa ord, vilkas historia kan tänkas förefalla lekmannen intressant och nöjsam. När förlagsreklamen betecknar denna samling av 370 etymologiska kåserier — från *abborre* till *övermaga*, tidigare mestadels publicerade i Dagens Nyheter — som »ett lika underhållande som lärorikt lexikon över våra intressantaste ord», måste man reagera mot den senare delen av karaktéristiken. Det är inget lexikon över våra »intressantaste» ord — men väl en underhållande och för gemene man mycket lärorik samling av slumpvis valda språkvetenskapliga miniatyrer. Vetenskapligt intresse har boken i de inte helt få fall, där den lämnar upplysningar om svenska ord och uttryck, som man inte finner behandlade i standardordböckerna — i flertalet fall är dessa dock primärkällorna.

K. G. L.

H. S. Nyberg, Esaias Tegner d.y. som språkman och bibelöversättare. 146 s. Stockholm 1966 (Norstedts). (Svenska Akademiens minnesteckningar.) Professor Nyberg tecknar i denna lättlästa lilla bok i raska drag den 1773 tillsatta kungliga svenska bibelkommissionens verksamhet som mynnade ut i den 1917 stadfästa kyrkobibeln, »Gustav V:s bibel». Huvuddelen ägnas emellertid åt en granskning av den nya översättningens språkliga dräkt, väsentligen ett verk av Esaias Tegner d.y., som strävade efter en korrekt och värdig men samtidigt otvungen och lättillgänglig språkform.

Tegnér's och Nyberg's stilideal är förvisso ganska olika, och förf. underkastar sin gamla ämneskollegas stilsträvanden en vass kritik, som inte är fri från överord men på de flesta punkter väl värd att lyssna till. Det råder intet tvivel om att Tegnér's välansade och ordrika normalprosa ofta starkt skiljer sig från särskilt Gamla testamentets starkt skiftande stilnivåer och att väl dokumenterade inlägg sådana som Nyberg's är av stort värde för den nu pågående utredningen om förutsättningarna för en ny svensk bibelöversättning.

Om språkmanen Esaias Tegnér får man annars inte veta mycket utöver att hans ungdomsarbeten inom semitisk språkvetenskap var skrivna på latin, vilket, förmodligen med rätta, anses kasta visst ljus även över hans svenska stilideal. Om den grundlärdade kännaren av svenska språket och den försiktige skynda långsamt-reformatorn, som hejdade både den Rydqvist-Rydberg'ska språkreningen och nystavarradikalernas stormlopp och som säkerligen mer än någon annan enskild person har bidragit att sätta sin prägel på många och viktiga sidor av 1900-talets svenska, erfar vi så gott som intet. Genom sina stora luckor blir Nyberg's läsvärda skrift en påminnelse om att tiden nu borde vara mogen för en sammanfattande framställning av svenska språksträvanden under slutet av 1800- och början av 1900-talet.

K. G. L.

Hans Jonsson, Nordiska ord för vattensamling. 413 s., 4 kartor. Lund 1966 (Studentlitteratur). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. 16.) Hans Jonssons doktorsavhandling *Nordiska ord för vattensamling* täcker en väsentlig lucka i vår kunskap om det nordiska, speciellt det svenska ordförrådet. Med *vattensamling* förstår förf. en »stillastående, naturlig ansamling av vatten eller vattenfylld, naturlig fördjupning av annat slag än hav».

Beteckningarna för vattensamling lever ett självständigt liv som appellativa substantiv i skriftspråk, i rikstalspråk och dialekter. Men de ingår i betydande utsträckning som namnelement, speciellt senare sammanställningsled, i namn på vattensamlingar. För ett historiskt upplagt studium av beteckningarna på vattensamlingar är därför ortnamns materialet en ytterst värdefull källa, vilket förf. varit väl medveten om.

Insamlingen av material för avhandlingen har skett dels genom excerpering av befintliga tryckta och otryckta källor, dels genom utsändande av speciella frågelistor.

Undersökningens resultat framlägges i två huvudavdelningar. Den första innehåller en djupundersökning av de fem orden *träsk*, *tjärn*, *göl*, *gölpa* och *korra* med varianter. Orden är etymologiskt vanskliga — beträffande *gölpa* visar dock förf. övertygande att ordet utgör en *p*-utvidgning av stammen i *göl*. Metodiskt föredömliga är emellertid de studier av betydelseomfång, betydelseförändringar och utbredningsvägar som förf. gör. Avhandlingens andra del innehåller en betydelsehistorisk översikt över nordiska ord för vattensamling, och förf. har här lyckats sammanföra och gruppera ett mycket stort ordmaterial.

Tyvärr bär delar av avhandlingen prägel av att den slutförts i alltför

stor hast. Registret är mycket summariskt — ett fylligare sådant ställes s. 412 i utsikt — och vissa fel av teknisk natur har insmugit sig i det kapitel s. 360 ff. som bär rubriken Sammanfattning och översiktlig diskussion. S. B.

Sten-Bertil Vide, Sydsvenska växtnamn. 383 s. Lund 1966 (Gleerupska universitetsbokhandelns förlag). (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund. 17.) För 20 år sedan igångsattes en intensifierad undersökning av de sydsvenska växtnamnen vid Landsmålsarkivet i Lund. Arkivets då befintliga ordsamlingar totalexcerperades och ur senare tillkommande samlingar excerperades växtnamn fortlöpande. Därjämte sändes Björn Ursings rikt illustrerade flora ut till flertalet av arkivets bygdemeddelare, och genom denna systematiskt bedrivna insamling ökade namnbeståndet och beläggtheten avsevärt. Ledningen av växtnamnsundersökningen anförtroddes åt sedermera arkivarien Sten-Bertil Vide som nu i ordboksform framlagt undersökningens resultat.

De folkliga namnen i riksspråklig form tjänar som stickord i ordboken, och artiklarna innehåller riksspråkliga och latinska ekvivalenter samt uttalsvarianter jämte Ortsangivelser. I flertalet fall tolkas namnen realfilologiskt. Ordboksdelen åtföljes av ett latinskt växtnamnsregister som ger hela synonymbeståndet.

Det låg utom arbetets ram att systematiskt redovisa de folkliga namnens användning i litteraturspråket. En vetenskaplig genomarbetning av namnstoffet pågår emellertid och den kulturhistoriska bakgrunden till den folkliga namngivningen synes kunna ha mycket av intresse att erbjuda. S. B.

John Jacobsson, Skreamålets ordförråd omkring 1900. 260 s. Lund 1966 (C.W.K.Gleerup). (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund. 16.) Ordförrådet samt de enskilda ordens uttal och böjning är endast några av de drag som kan undersökas i dialekterna, men när det gäller Halland har just dessa sidor blivit väl tillgodosedda i den tryckta litteraturen. Från äldre tid kan nämnas Pehr Osbecks (1723—1805) lilla ordlista från Hasslöv (utg. av Bert Möller, Sv. Landsm. B 12, 1914) och P. v. Möller, Ordbok öfver halländska landskapsmålet (1858). Från 1900-talet föreligger J. Kalén, Ordbok över Fageredsmålet (1923), P. N. Peterson, Ordbok över Valldamålet (1935—46) och J. Wangö, Ordbok över Knäredsmålet (1963). Till dessa sockenordböcker har nu kommit ytterligare en, f. läroverksadjunkten John Jacobssons Skreamålets ordförråd omkring 1900.

Det är ett hängivet arbete under jämt ett halvt sekel, som nu förts till ett lyckosamt slut. Jacobssons ordbok har sin upprinnelse i det intensifierade arbete på undersökningen av de halländska dialekterna som år 1916 igångsattes inom den nybildade halländska landsmålsföreningen i Lund på initiativ av dess ordförande, dåvarande docenten Ernst Wigforss. Skreaordboken kan sägas utgöra en typisk exponent för den något äldre dialektologiens arbetsmetoder. Förf. är uppvuxen i Skrea, han är sedan barnsben förtrogen med dess dialekt. Ordförrådet kan sägas vara Skrea-

målets sådant förf. känner det. Någon systematisk djupundersökning ämne för ämne tycks icke ha skett men väl en långvarig uppteckningsverksamhet. Även unga riksspråkslån har tagits med. De enskilda ordens uttal anges med landsmålsalfabet, men notationen är med några undantag att betrakta som fonematisk. Sammansättningarna är ganska talrika, böjningen anges med stor konsekvens. Däremot ägnas föga uppmärksamhet åt ordens betydelse och fraser saknas nästan helt. S. B.

Ordbok över Umemålet av Pehr Stenberg (1804). Utgiven med inledning och kommentar av Gusten Widmark. 1. Inledning. Ordbok. VIII + 174 s., 4 planscher. Uppsala och Köbenhavn 1966 (A.-B. Lundequistiska bokhandeln, Einar Munksgaard). (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A: 12¹.) Det är med glädje man noterar att ännu ett av de tidiga dialektologiska arbetena bringats till trycket. Pehr Stenberg (1758—1824) var född i södra delen av Ume socken och efter studier i Umeå och Åbo verkade han som prästman i Umeå stad och Umeå landsförsamling. År 1804 fullbordade han i två versioner »ett Orda Register på Umeå Sockens *Nationella* ord och talesätt». A-versionen kom sedermera att inköpas av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, medan B-versionen överlämnades till Svenska Akademien.

Den utgåva, som arkivarie Gusten Widmark på ett förtjänstfullt och omdömesgillt sätt ombesörjt, grundar sig på A-versionen. Goda grunder visade sig föreligga att välja denna version, ehuru den i motsats till B-versionen icke skrivits med Stenbergs egen hand. Widmark har icke eftersträvat en diplomatisk utgåva; han har tvärtom infört uppslagsord som är normaliserade efter landsmålsarkivets principer och reviderat den föråldrade grammatiska terminologien. Principerna för de ingrepp, som utgivaren företagit, redovisas och motiveras på ett fullt tillfredsställande sätt. S. B.

Arvid Ernvik, Folkminnen från Glaskogen. 278 s. Uppsala 1966 (A.-B. Lundequistiska bokhandeln). Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 12¹.) År 1951 utgav Arvid Ernvik ett arbete om bygd, arbetsliv och folkkultur i Glaskogen i västra Värmland (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 7) och detta har nu efterföljts av en första volym folkminnen från samma bygd. Arbetet har karaktären av materialpublikation. Samma motiv återges i olika versioner, meddelade av olika, väl angivna traditionsbärare och ofta på ett starkt dialektfärgat språk. S. B.

Gustaf Thölin, Byalag och byaliv i Himle härad. Studier av byordningar i häradets domböcker. 185 s. Lund 1965 (C.W.K. Gleerup). (Institutet för västsvensk kulturforskning. Skrifter 7.) En rad i tidigare litteraturkrönikor omnämnda publikationer vittnar om ett stigande intresse i såväl Sverige som Danmark för det kulturhistoriskt och ofta även språkligt givande stoff som rymmes i äldre domböcker. Även det föreliggande arbetet — av f. läroverksadjunkten G. Thölin — är väsentligen en aktpublikation. Tyngdpunkten utgöres av en rad byordningar från Himle härad i norra

Halland tillkomna under tiden 1715—1745 och intagna i häradets domböcker. Byordningar, sentida avkomlingar till landskapslagarnas stadganden om byalaget och dess angelägenheter, florerade på 1700-talet (jfr ANF 71: 84 f.) och bjuder på ofta mycket detaljerade upplysningar om livet i byarna, vilket ännu vid denna tid i mångt och mycket förflöt på samma sätt som under medeltiden och kanske långt tidigare. Flertalet bestämmelser tar sikte på sådd, skörd, betesgång och tillgodogörandet av gemensamma nyttigheter (skog, torv, tång m.m.). Senare delen av boken ägnas en del tvistemål inom byordningarnas sfär. Språkformen är huvudsakligen tidens normala domstolssvenska men med icke få mera lokalt färgade inslag — så växlar t.ex. *bagge* med *väre*, *höbärning* med *slätta*, *ålderman* med *allerman* — som delvis kan studeras med hjälp av ett register.

K. G. L.

Paul Diderichsen, Helhed og struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger. Selected Linguistic Papers with Detailed English Summaries. 411 s. København 1966 (G.E.C. Gad). Det är en lika värdefull som ståtlig volym som fyra vänner och kolleger till professor Paul Diderichsen (1905—1964; jfr ANF 80: 276 ff.) har ställt samman ur hans vetenskapliga kvarlåtenskap. Paul Diderichsens vetenskapliga intressen hade mycket stor spännvidd, och man har här strävat efter att samla en rad kortare och längre uppsatser, föredrag och diskussionsinlägg av mera allmänt språkvetenskapligt intresse. Tillsammans ger de en god bild av Diderichsens livliga och fruktbara intresse för grammatikens teori och för språkvetenskapens historia. Av de 19 numren — som i den mån de icke är skrivna på engelska, franska eller tyska, är försedda med utförliga sammanfattningar på engelska — har 11 tryckts tidigare på spridda ställen. Bland de 8 hittills opublicerade sakerna förelåg några i tryckfärdigt skick, »Logische und topische Gliederung des germanischen Satzes» (1943, 1953), »La catégorie morphématique du nombre dans le substantif danois» (1946), »The Foundation of Comparative Linguistics: Revolution or Continuation?», som är en sammanfattning och vidareutveckling av hans bok »Rasmus Rask og den grammatiske tradition» (1960), medan andra utgöres av icke lika slutgiltiga manuskript till föredrag, minnestal o.d.: »Klasse, Relation, Helhedstype» (1947), »Morfologi og Syntaks» (1948), »Rasmus Rasks opfattelse af sprogudvikling og sprogstruktur» (1959), »Darwin og sprogvidenskaben» (1959). Boken inledes med en minnesteckning över P. D. av Eli Fischer-Jørgensen och avslutas med P. D:s bibliografi.

K. G. L.

Arthur Arnholtz, Dansk verslære. Til brug ved undervisning og selvstudium. I. Historie og teori. 193 s. København 1966 (Akademisk forlag). Metriken har under det sista decenniet intagit en central ställning inom dansk humanistisk forskning. Äldre metrikers arbeten har utgivits och viktiga undersökningar har företagits av forskare som Erik Dal, Jørgen Fafver och Aage Kabell. Mer än någon annan har emellertid professor Arnholtz studerat den danska versen och under tre decennier har i en lång rad arbeten av hans hand såväl allmänna som speciellt danska metriska problem

berörts. Nu föreligger första delen av en samlad dansk verslära av Arthur Arnholtz. Den utkomna volymen behandlar verslärans historia och teori. och det är författarens avsikt att i två följande delar behandla de enskilda versmåten.

Även om arbetet enligt rubriken och förordet är avsett för självstudium och undervisning, må det ärligt sägas, att det ingalunda är lättillgängligt för läsaren och knappast är ägnat att fungera som nybörjarbok på akademisk nivå. Författarens djupa förtrogenhet med ämnets alla sidor, den företagna sammankopplingen med den avancerade danska språk-teoretiska uppfattningen och den inslagna vägen från teori till konkret föreliggande vers ställer stora krav på läsaren. Man väntar emellertid med största intresse på de följande delarna för att få taga del av författarens helhetssyn på versläran som konstvetenskap. S. B.

Peder Laales Gammeldanske Ordsprog med sideløbende oversættelse til nydansk af Aage Hansen. 124 s. Ringkøbing 1966 (Privattryk). 1929 ombesörjde Dr. phil. Aage Hansen och bibliotekarie Chr. Behrend en monumental utgåva av Peder Laales ordspråk, i vilken texten återgavs efter Gotfred af Ghemens tryck 1506 jämte översättning till nydanska av dr Hansen. Det är detta avsnitt som nu — i något reviderat skick — ånyo har utgivits i ett vackert privattryck. I en efterskrift lämnas en kort redogörelse för verket; av särskilt intresse är här omnämmandet av I. Kjærs identifikation av P. L. med en 1331 och 1332 omtalad subdiakon Petrus Nicolai alias dictus Lalo, som tycks väl passa in i den franska bakgrund, som redan Christian Pedersen i sin utgåva av 1515 tyckte sig spåra i denna pedagogiska klassiker. K. G. L.

Danmarks gamle Folkeviser. Provesider af Optrykket/Specimen Pages of the Reprint. 27 + 47 + 16 s. Köpenhamn 1966 (Universitets-Jubilæets danske Samfund). Den ståtliga serien Danmarks gamle Folkeviser är en oundgänglig men rätt svåråtkomlig grundpelare för all nordisk balladforskning. Det i dag tio band starka verket grundades av Svend Grundtvig, som själv är upphovsman till de 1853—1878 utgivna fyra och ett halft banden, av vilka det första ägnas ballader med mytiska ämnen, det andra de s.k. naturmytiska och det tredje de mer eller mindre »historiska» visorna. Därefter kommer den stora massan av riddar- och kämpavisor. Efter Grundtvigs bortgång fortsattes arbetet av A. Olrik och H. Grüner Nielsen och slutligen av den svenske balladforskaren Karl-Ivar Hildeman, som 1965 kunde utsända det tionde bandet. Ett elfte band med musiken började publiceras 1935, och det ställes i utsikt att det snart skall kunna fullbordas liksom ett tolfte band med register o.d.

Den nya, fotografiska utgåva, som nu gör det betydelsefulla verket lätt tillgängligt, är besörjd av Danmarks i dag ledande balladkännare, förste bibliotekarie Erik Dal, som har försett de enskilda volymerna med icke minst för en internationell publik upplysande inledningar på engelska. Enligt planen skall fem band utkomma under vartdera 1966 och 1967. K. G. L.

Niels Åge Nielsen, Dansk etymologisk ordbog. XIX + 481 s. Köpenhamn 1966 (Gyldendal). Förutom Falk-Torps klassiska *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch* från 1910 föreligger endast en vetenskaplig dansk etymologisk ordbok tidigare, E. Jessens *Dansk Etymologisk Ordbog* från 1893. Det är därför med mycket stort intresse man tar del av det arbete som hösten 1966 har utkommit i serien »Gyldendals røde ordbøger» och utarbetats av Niels Åge Nielsen, nybliven professor i nordiska språk vid Danmarks nya universitet i Odense. För ett mera nyanserat omdöme kräves längre bekantskap och mera ingående granskning än som ligger till grund för denna notis, men ett par månaders flitigt bruk synes ge vid handen, att inte bara en bredare publik utan också forskningen här har fått ett värdefullt hjälpmedel. I ordboken behandlas 1) riksspråket vanligare arvord, 2) sällsynta, ålderdomliga och dialektala ord som belyser grupp 1, 3) egentliga lånord och 4) en del mera vanliga främmande ord, som har förbindelser med de föregående tre grupperna — i övrigt hänvisas man för de främmande orden till S. Brüel, *Gyldendals Fremmedordbog*, som också innehåller etymologier och som förutsättes nyttjas vid sidan av Nielsens ordbok. Till det yttre formatet kan denna närmast jämföras med E. Wesséns *Våra ord* (1961; jfr ANF 77: 252), men genom betydligt kompaktare typografi och annan urvalsprincip — Wessén medtager i stor utsträckning de främmande orden — har de enskilda artiklarna kunnat göras vida mera detaljerade. Delvis kompletterar dessa två ordböcker på ett lyckligt sätt varandra. Med särskild tacksamhet noterar man hos Niels Åge Nielsen de talrika hänvisningarna till litteraturen, i vilket avseende den nya ordboken i stort sett kan sägas taga vid där Hellquist slutar.

K. G. L.

Johan Lange, Primitive plantenavne og deres gruppering efter motiver. 156 s. København 1966. Professor Johan Lange är genom sitt arbete *Ordbog over Danmarks Plantenavne I—III* (1959—61) välkänd även utanför botanikernas krets. I en serie uppsatser har han tidigare behandlat såväl enstaka namn som de folkliga växtnamnens systematik.

Boken *Primitive Plantenavne* framlades tillsammans med vissa av författarens tidigare uppsatser som akademisk avhandling vid Århus universitet. Den innehåller ett försök till systematisering av de stora grupper av växtnamn som förf. benämner primitiva.

Avhandlingens svåraste problem ligger just i avgränsningen av primitiva växtnamn från andra växtnamn. Förf. skriver: »Primitivt er det plantenavn, der er opstået på baggrund af en enkel og ukompliceret iagttagelse eller sammenligning eller anvendelse, idet navngiveren ikke har eller behøver at have haft andre forudsætninger end det at kunne tale, lege og/ell. arbejde og bruge sine sanser og sin fantasi.» Med denna avgränsning avskär förf. från sin undersökning de namn som bär prägel av medicinska, botaniska eller tekniska kunskaper hos namngivaren samt de namn som är förknippade med högre religion eller annan andlig kultur. *Jomfru Marie*-namnen uteslutes men *fandens mælkebøtte* behandlas.

Författaren framhåller själv (s. 26 o. flerst.) att en skarp gräns mellan primitiva och icke-primitiva namn icke föreligger. Det förefaller anmäla-

ren, som om det hade varit mera fruktbart att skilja mellan folkliga och icke-folkliga namn och sålunda gå ut från namnens användning i nutiden, icke från den anonyma namngivarens bildningsgrad och associationer, helst som namngivningen ju skett under ett par årtusenden.

Inom det av förf. avgränsade namnmaterialet göres eljest många kulturhistoriskt intressanta grupperingar och iakttagelser. Genom sin naturvetenskapliga bakgrund kan förf. ofta med säkerhet fastställa vilka egenskaper hos växter som legat till grund för namngivningen.

S. B.

M. B. Ottsen, Hostrup-Dansk II. Udgivet af Ella Jensen og Magda Nyberg. Fjerde Bind. Si-Å. 224 s. København 1966 (Akademisk Forlag). (Udvalg for Folkemaals Publikationer. Serie A. Nr. 21.4. Udgivet som Nr. 419 i Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skriftserie.) Med den nu utkomna volymen är utgivningen av Ottsens manuskriptsamlingar avslutad. I denna sista del har utgivarna i viss mån måst frångå den tidigare tillämpade diplomatiska editionsprincipen, då manuskriptet icke förelåg färdigredigerat vid författarens bortgång.

Utgåvan kommer att suppleras med ett registerband som beräknas föreligga 1968.

S. B.

Per Hovda, Norske elvenamn. Et tillegg til O. Rygh »Norske Elvenavne». 134 s. Oslo-Bergen 1966 (Universitetsforlaget). (Skrifter frå Norsk stadnamnarkiv 3.) När Oluf Rygh, den norska — och nordiska — ortnamnsforskningens grundläggare, 1899 gick ur tiden, efterlämnade han en stor samling av norska flodnamn, som hans bror Karl 1904 gav ut under titeln »Norske Elvenavne» och som har blivit ett av alla nordiska ortnamnsforskare flitigt anlitat verk. Många av de här behandlade namnen kände bröderna Rygh emellertid endast från mer eller mindre bristfälliga kartor, och det har därför blivit en tacksam uppgift för dr Per Hovda, som numera leder Norges officiella ortnamnsundersökningar och som sedan länge har dokumenterat sig som en framstående specialist på norska naturnamn, att rätta och komplettera den klassiska norska flodnamnsförteckningen. Det var främst från sydvästra Norge, från Sætaldal till Sogn og Fjordane, som Ryghs underlag var mindre tillfredsställande, och största delen av de rättelser, tillägg och fördjupade studier, som rymmes i Hovdas nya bok, avser också vattendrag inom denna del av Norge. Samlingen, som är ett mycket viktigt supplement till »Norske Elvenavne», kännetecknas dels av ett energiskt dryftande av olika rent etymologiska alternativ, dels — och främst — av topografiska och kulturhistoriska detaljstudier, som ofta nog i sista hand får fälla utslaget till förmån för en av flera tänkbara tolkningar. Bokens förtjänster ligger sålunda främst på det realfilologiska planet.

K. G. L.

Julius Mägiste, Värmlandsfinska ortnamn. I. 429 s. Helsingfors 1966. (Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum. XXXV. 1.) Under somrarna 1947—50 företog professor Julius Mägiste fältarbeten i Värmland för undersökning av bl.a. de värmlandsfinska ort-

namnen. Dessa fältundersökningar har nu resulterat i en första volym, som rymmer en kort forskningshistorik och en språklig inledning samt namnen på A—M. Namnens lokalisering har kunnat göras mycket exakt tack vare att förf. själv bedrivit fältarbetet. Lokalhistoriska och topografiska notiser som kan vara av intresse för namntolkningarna ges i fylligt urval. Förf. diskuterar gärna olika tolkningsmöjligheter och är mycket vaken för att åtskilliga namn kan ha undergått folketymologiska omdaningar.

Att det är ett utomordentligt värdefullt arbete som Julius Mägiste utfört är uppenbart även för den som på grund av bristande insikter i finska icke förstår att kritiskt värdera hans arbete. Alltför många problem rörande den finska bosättningen i Sverige är ännu ouppklarade och alla bidrag — de må vara av onomastisk, etnologisk, historisk eller dialektologisk natur — som är ägnade att belysa denna företeelse är välkomna. Forskningen avvaktar med intresse andra delen av Mägistes arbete. S. B.

Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. XII. Ortnamnen i Lane härad. 1. Båve och Lane-Ryrs socknar samt Uddevalla stad. Av Carl Sigfrid Lindstam. LXIII + 411 s. + karta. Göteborg 1966 (Institutet för ortnamns- och dialektforskning i Göteborg). Av de svenska regionala ortnamnsverken är Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län det mest vittspännande, då det alltifrån början icke blott har gått mycket långt i fråga om medtagande av även nyare bebyggelsenamn utan också inneslutit en stor del av naturnamnsbeståndet. Men även denna serie visar vissa olikheter mellan de olika delarna i fråga om graden av utförlighet. Priset torde tagas av den nu föreliggande första delen av Lane härads ortnamn, där 3 av häradets 8 socknar behandlas på bortåt 500 sidor. Det är alltså fråga om en verklig djupundersökning av även i Sverige mycket sällsynt slag, och den ger också en synnerligen mångsidig bild av ortnamnsskicket inom undersökningsområdet, som omfattar två bohuslänska landssocknar, båda en gång i tiden belägna utmed den gamla riksgården mellan Norge och Sverige, och en icke minst under senare tid mycket expansiv stad med livliga förbindelser åt olika håll. Förf. har gått till väga med stor omsorg, excerperat äldre handlingar i åtskilligt större omfattning än som är regel i våra ortnamnsverk av detta slag och skaffat sig ingående kännedom om topografi, realia, historia, traditioner osv., vilket på många sätt kommer till synes. Det var förf:s avsikt att lägga fram verket som gradualavhandling; vid hans bortgång 1960 förelåg större delen därav i manuskript, och vissa kompletteringar har nu på grundval av förf:s material företagits av fil. lic. D. Palm och docent V. Ekenvall — den förre har sålunda utarbetat den översiktliga inledningen. K. G. L.

Gudrun Sahlgren. Register till Namn och bygd 1—50 1913—1962. Uppsala 1965 (Namn och bygd). (Namn och bygd, tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Årg. 51 (1963). Häfte 5 (Bil. D 1). Årg. 52 (1964). Häfte 5 (Bil. D 2).) Den eminent välredigerade tidskriften Namn och bygd intar en central ställning inom den nordiska ortnamnsforskningen och under mer än ett halft sekel har Nordens främsta ortnamnsforskare medverkat däri. Det

är för forskningen ytterst värdefullt att ett registerband för ett så omfattande parti som femtio årgångar nu utkommit. Registerbandet inrymmer dels en alfabetisk förteckning över behandlade namn, dels två innehållsförteckningar, den ena omfattande uppsatser och den andra recensioner. S. B.

Kurt Zilliacus, Ortnamnen i Houtskär. En översikt av namnförrådets sammansättning. 298 s., 8 kartor. Helsingfors 1966. (Studier i nordisk filologi. 55. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr. 416.) Skärgårdarnas rika namnskatt har på flera håll i Norden lockat forskarna till djupundersökningar av det totala namnbeståndet. Senast föreligger ett arbete av Kurt Zilliacus över ortnamnen i Houtskärs socken i Åbolands västra skärgård. Förf. syftar med sitt arbete längre än till en uppräknig och tolkning av namnen. Han söker främst att nå fram till överblick över namnbildningsprinciperna och namnförrådets sammansättning. För att nå detta mål arbetar han i stor utsträckning med tabeller och kartor och ägnar de genomskinliga namnen stor uppmärksamhet, medan de svårtolkade eller osäkra namnen tills vidare skjuts i bakgrunden.

Arbetet inleds med en översikt över vissa drag i Houtskärsdialekten och vissa accentföreteelser illustreras med hjälp av sonagram.

Manuskriptet till Zilliacus' bok godkändes i april 1965 som licentiatavhandling vid Helsingfors universitet. Förf. har i ej ringa utsträckning sökt sig fram på nya vägar, och arbetet bjuder på delvis nya problemställningar. Man avvaktar med intresse hur förf. skall kunna fullfölja sitt skisserade forskningsprogram att tillämpa sin undersökningsmetod även på annat material och vid tolkningen av mera svårbedömda namn. S. B.

Sydslesvigs Stednavne. Ved Anders Bjerrum, Kristian Hald og Peter Jørgensen. Bind 7. Nordangel og Flensborg. Ved Kristian Hald. II. Halvbind. 1. Hæfte. S. 217—344. København 1966 (Akademisk Forlag). (Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skrifter Nr. 413.) Redan 1932 började arbetet med uppteckningar för en utgåva av ortnamnen i Sydslesvig. Det planerades att verket skulle utkomma i tolv band. Kriget vållade avsevärt avbräck i arbetet men 1948 utkom det första häftet, nämligen första hälften av band 7, Nordangeln med Flensborg. I ett provisoriskt förord redogjordes samtidigt för planerna på verket i dess helhet.

Nu föreligger första häftet av sjunde bandets andra del, liksom första delen med professor Kristian Hald som författare. Häftet omfattar socknarna Sørup, Kværn, Nykirke och Stenbjerg samt en del av Sterup socken. Det är redigerat som en ren fortsättning på föregående häfte och en fortsättning är att vänta. S. B.

Kristian Hald, Stednavne og kulturhistorie. 93 s. København 1966. (Dansk historisk fællesforenings håndbøger.) Ortnamnens betydelse för känedom om kulturhistorien är välkänd och ofta omvittnad. Särskilt har härvidlag bebyggelsenamnen bragts i åtanke. Att även terrängbetecknande namn av olika slag ofta rymmer ett ålderdomligt och kulturhisto-

riskt intressant språkmaterial har emellertid alltmera kommit att beaktas. Ett rikt studiematerial erbjuder arbeten som Hellquist, Studier öfver de svenska sjönamn och Sahlgren, Skagerhults sockens naturnamn samt framför allt serien Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. En systematisk genomgång av ett stort skåniskt marknamnsbestånd ur kulturhistorisk synvinkel företogs 1951 av Bertil Ejder i hans skrift Marknamn och Kulturhistoria. Samma tema behandlas nu av Kristian Hald i hans för en något utvidgad läsekrets avsedda bok Stednavne og kulturhistorie. Hald har beaktat såväl bebyggelse- som marknamn, men huvuddelen av exemplen väljes ur den senare kategorien. Ortnamnen ställes i relation till fornfynd, äldre tiders lantbruk, folketro och dialekter. Exempelen är till allra största delen valda från nuvarande riksdanska område, medan skånska belägg endast undantagsvis beröras — härvidlag kompletterar Halds och Ejders arbeten varandra. Genom att marknamnen beaktas i så stor utsträckning blir Marknavn og kulturhistorie även ett värdefullt komplement till författarens redan klassiska verk Vore stednavne.

S. B.

Eric Elgqvist, Vad ortnamn, bl.a. Huseby och Odense, vittnar om omfattningen av det svenska Hedebyväldet. 109 s. Lund 1966 (Olins antikvariat). I en rad arbeten har f. lektorn Eric Elgqvist behandlat historiska problem i belysning av ortnamnsmaterial. Framför allt är det perioden från folkvandringstid till vikingatid som stått i centrum för hans intresse. I det senast utkomna arbetet redovisar han först de historiska källornas vittnesbörd om svenskväldet i Hedeby under 900-talet. Han gör sedan ett försök att med hjälp av ortnamnens vittnesbörd teckna utbredningen av sveaväldet i Danmark. De namntyper han därvid främst arbetar med är *Aneby, Karleby, Huseby* och *Odensvi*.

Förf. har genom sina forskningar nått fram till en genomtänkt helhetsyn på problemet och dess lösning. Anmälaren vill emellertid framhålla att indiciematerialet är mycket sprött och att man i flera fall kan tolka ortnamnens vittnesbörd på annat sätt än förf. gör. Typen *Aneby*, dvs. namn innehållande hedniskt personnamn jämte *by* kan t.ex. ha uppstått autoktont i sydkanten av det danska språkområdet och behöver icke nödvändigtvis vittna om kolonisation från Svealand. Även *Huseby* och och husebyinstitutionen kan fattas på annat sätt än vad förf. gör. Detta utesluter emellertid icke riktigheten av författarens grundtanke att ortnamnsforskningen kan och måste träda i andra discipliner, främst historieforskningens tjänst.

S. B.

Guðrun Österlund, Lunds studenters tilltalsnamn under femtio år. 93 s. Lund 1966 (Studentlitteratur). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Utgivna av Karl Gustav Ljunggren och Gösta Holm. Serie B. Nr 1.) Med det nu utkomna arbetet om lundastudenters tilltalsnamn påbörjas en ny serie, som man gärna vill önska en lyckosam framtid. Det är glädjande att genom den nya serien möjlighet beredes för publicerandet av smärre arbeten på det nordiska ämnesområdet.

Guðrun Österlunds arbete, som utarbetades som trebetygsuppsats

men som i åtskilliga hänseenden höjer sig över trebetygsuppsatsernas genomsnittsnivå, behandlar utvecklingstendenser inom lundastudenternas namnskick. Förf. har därvid varit uppmärksam på den förskjutning i studenternas sociala rekrytering som ägt rum under det gångna halvseklet. Likaså har hon beaktat, att lundastudenterna huvudsakligen rekryteras från södra Sverige och har därigenom undvikit att draga för vittgående slutsatser av sin undersökning.

S. B.

Karl Gustav Ljunggren †

Huvudredaktören för vår tidskrift professor Karl Gustav Ljunggren avled i Lund den 11 januari 1967. Några veckor tidigare hade han firat sin sextioårsdag, och redan då torde det ha stått klart för honom och hans närmaste, att han led av cancer i framskridet stadium. Hans förtidiga bortgång innebär en svår förlust för Lunds universitet och för den nordiska språkvetenskapen.

Ljunggren föddes den 6 december 1906 i Halmstad. Som sjuttonårig student kom han till Lund, där han snabbt avlade sina examina. Han blev filosofie magister 1927 och licentiat tre år senare. Redan våren 1932 disputerade han för doktorsgrad och förordnades till docent i nordiska språk. Han var då anställd vid Svenska akademiens ordboksredaktion, som han tillhörde i tre år. De erfarenheter han gjorde under sin ordbokstid kom att bli av stor betydelse för hans fortsatta vetenskapliga arbete. 1937 blev oväntat den ena av Lundauniversitetets båda professorer i nordiska språk ledig genom Emil Olsons hastiga frånfälle. Tjänsten ledigförklarades som en professur i svenska språket. Till innehavare utnämndes 1940 Karl Gustav Ljunggren, den näst yngste bland de ursprungligen tio sökandena. Han kom alltså att inneha sitt ämbete i mer än tjugosex år.

Ljunggrens produktion spänner över många fält. Det finns knappast något specialområde inom nordistiken som han inte har varit inne på. Syntax, ordhistoria och ortnamnsforskning var de grenar som främst fängade hans intresse.

Gradualavhandlingen »Studier över förhållandet mellan verbalpartikel och verb i fornsvenskan» (1932) vill belysa de sammansatta verbens historia i svenskan. Undersökningen gäller huvudsakligen de inhemska s.k. skiljbara sammansättningarna: *bortföra*, *ingå*, *avtaga* osv. vid sidan av *föra bort*, *gå in*, *taga av* osv. Verb med nominal förled (*halshugga*, *planlägga*, *lösgöra* osv.) eller med trycksvag partikel (*betala*, *förstöra* osv.) behandlas sålunda icke. Materialet är uppdelat i infinita och finita former; de senare redovisas efter förekomsten i huvudsats och bisats. Som det har anmärkts borde uppdelningen ha drivits längre — av de infinita formerna visar perf. participen i modern svenska regelbundet fast sammansättning

(*bortförd, avtagen* osv.), medan supinformerna företer växling. Förhållandet mellan särskrivning och sammanskrivning behandlas utförligt. Den senare typen blir vanlig först i y. fsv.; tidigast framträder den i de infinita formerna och i vissa bisatser. Någon betydelskillnad tycks inte kunna påvisas mellan de båda typerna. Däremot är den stilistiska skillnaden stor. Ljunggren visar, att vad han med en mindre lyckad term kallar oskiljbar sammansättning framför allt hör hemma i delar av diplomlitteraturen och i den religiösa litteraturen, i all synnerhet i Vadstenatexterna. Beroendet av latinska mönster är här uppenbart (*tileghna — appropriare; utgiuta — effundere*). På denna punkt sammanfaller Ljunggrens uppfattning med den Carl Larsson ett år tidigare hade framlagt i Uppsalaavhandlingen »Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska fornspråken». I ett par exkurser behandlar Ljunggren kortfattat förhållandena i forndanskan och i fornvästnordiskan. Bl.a. visar han här gentemot Lollesgaard, att objektets ställning i stort sett saknar betydelse för verbsammansättningen och att forndanskan företer ungefär samma förhållanden som fornsvenskan. — Avhandlingen hör inte till Ljunggrens bästa arbeten; ämnet inbjöd knappast till några större nyupptäckter. För att vara skriven av en tjugofemåring är den under alla förhållanden en god prestation.

Några år efter disputationen följde en fortsättning på gradualavhandlingen: »Studier över verbalsammansättningen i 1500-talets svenska» (1937). Här har Ljunggren tillgodogjort sig den framställda kritiken. De olika infinita kategorierna redovisas var för sig. I stället för »oskiljbar» och »skiljbar» sammansättning talar han om »fast» sammansättning eller förbindelse och »lös» förbindelse. Som man kunde vänta gäller undersökningen främst reformatoreernas skrifter, i all synnerhet NT 1526. Men också andra litteraturarter än den religiösa granskas, exempelvis Laurentius Andreæ's brev m.m. från det kungl. kansliet, Olavus Petris Tänkebok och Svenska krönika samt Johannes Bureus' Sumlen. Självfallet har förf. haft stor nytta av SAOB och dess samlingar. Som allmänna tendenser konstaterar han, att infinitiven uppvisar lös förbindelse i större utsträckning än fallet var i fsv.; särskilt gäller detta profanlitteraturen. I perf. participi dominerar den fasta förbindelsen starkt. Beträffande de finita formerna råder en stor skillnad mellan huvudsatser och bisatser; i de senare är den fasta sammansättningen avsevärt vanligare. Icke heller för det nu undersökta tidsavsnittet anser sig Ljunggren kunna iaktta någon påtaglig skillnad i semantiskt avseende mellan de båda typerna. Det heter exv.: *The Moabiter föllo aff jfrå Jsrael* (GVB); *Hade han så herdat fram i ändan* (P. Swart). Vissa verb visar större benägenhet än andra för fast samman-

sättning. Ofta är det här fråga om översättningslån från lågtyskan eller latinet, i andra fall gäller det verb som främst tillhör andra stilarter än det vardagligare språket. I en exkurs behandlas verbsammansättningen som kriterium vid författarbestämning. Ljunggren konstaterar bl.a., att hans undersökning av de s.k. normalspråkstexterna i NT 1526 förefaller utsluta Olavus Petri och i så måtto bekräftar de resultat, som Nat. Lindqvist har kommit till.

Språkliga skiljaktigheter mellan samtida författare — en fråga som de senaste åren fått stor aktualitet — behandlar Ljunggren också i »Några olikheter mellan Olavus Petris och Peder Galles språkbruk i Swar påå tolf spösmål» (1936) och »Behandlingen av namn m.m. i våra äldre reformationsskrifter. Ett bidrag till bestämmandet av författar- eller översättarskap» (1940/41). Den senare skrften, som bygger på ett uppslag av R. Steffen från 1893, styrker också den Nat. Lindqvists tes om Olavus Petris medverkan i vissa omstridda reformationsskrifter. I »Språkdrag och språksträvanden i Psaltaren 1560» (1943) visar Ljunggren, att de språkliga förhållandena i den anonyma Psaltaren 1560 stöder den gamla uppfattningen om Laurentius Petri som verkets upphovsman.

Uppsatsen »Ändringarna i Almqvists Det går an» (1940) är ett värdefullt bidrag till den svenska stilhistorien och har länge använts som kursbok i den akademiska undervisningen. Ljunggren företar här en ingående jämförelse mellan de båda första upplagorna av den klassiska stridsskriften. När verket 1839 kom ut, var det i sin andra upplaga — den första hade författaren själv låtit makulera. Den gängse förklaringen härtill har varit novellens brännbara innehåll. Ljunggren hävdar att också språkliga hänsyn ligger bakom den drastiska åtgärden; Almqvist har vid närmare eftertanke funnit den första upplagan alltför vårdslöst talspråklig. Den andra upplagan har genom hundratals småändringar gjorts mera »språkriktig» och i samma mån blivit mindre djärvt modern.

Den stora avhandlingen »Adjektivering av substantiv i svenskan. Undersökningar i svensk ordbildnings- och betydelselära» (1939) bygger i första hand på modernt språkmaterial. Åtskilliga av de diskuterade substantiven tillhör det vardagliga talspråket eller är mer eller mindre kortlivade slanguttryck. I övrigt har förf. skickligt utnyttjat de stora ord-bokssamlingarna. Hans syfte är att visa, hur övergångarna från substantiv till adjektiv sker och hur vanliga de är i nusvenskan. De vunna erfarenheterna tillämpas i betydande utsträckning på äldre material. I sju kapitel studeras de olika syntaktiska och andra förhållanden, som förf. finner väsentliga för adjektiveringen. Det viktigaste fallet torde vara, när substantivet står predikativt; det upptar också inemot hälften av

bokens omfång. Ett i mer än ett avseende typiskt exempel är *funkis*, den kortform av *funktionalism*, som slog igenom i samband med Stockholmsutställningen 1930 och som mycket snart kom att användas också adjektiviskt, bl.a. i den utvidgade betydelsen 'praktisk, ändamålsenlig, bra': *Socialismen är »funkis»*, anser professor Jacobsson (tidningsrubrik från 1931); *en funkis sak, ett funkis skrivbord*. Lika tydliga exempel utgör inte speltermen som *jan* och *bet* eller idrottsspråkets *jumbo*, eftersom dessa ord aldrig uppträder i appositionell ställning (och lika litet som *funkis* med adjektivisk böjning). Detta gäller för övrigt om flertalet av de behandlade uttrycken; att man här har att göra med adjektivering är ofta nog diskutabelt. Under hänvisning till dialektala former som (*det är*) *dist*, *solskint* ifrågasätter Ljunggren om inte bl.a. adjektiven *grund*, *skum*, *hål* och *sår* i nordiskan utgår från motsvarande substantiv. Den grundliga och övertygande utredningen av adjektivet *bål* 'stor, kraftig, duktig' visar, att detta har sin utgångspunkt i sammansättningar som *bålstark*, *bålstor*, där förleden är substantivet *bål* 'stam, stock'. Till uppkomsten av adjektivet har lånordet *båld* medverkat. Uppslaget till undersökningen fick Ljunggren, efter vad han själv uppger, när han för SAOB utarbetade artikeln *iver*. Detta i svenskan inlånade substantiv har på sina håll kommit att fattas som adjektiv; här har formen med dess *-er* medverkat. De här nämnda fallen utgör endast exempel på de utredningar om enskilda ord, som i stort antal ingår i undersökningen. Analysen är utförd med den grundlighet och skärpa man väntar finna hos en ordboksman, och talrika paralleller från andra språk belyser utvecklingarna.

I den ett par år senare utkomna »Objekt och adverbial. Studier i svensk syntax» (1942) redogör förf. till en början för olika uppfattningar om objektets och adverbialets natur. (Något omarbetat ingår detta avsnitt i den samling uppsatser av flera författare, som 1964 utgavs under titeln »Nutidssvenska».) Han ansluter sig till uppdelningen i yttre och inre objekt — det senare i sin tur bestående av produktobjekt och innehållsobjekt. Medan objektet »uttrycker det, varpå verbets betydelseinnehåll tänkes rikta sig», bestämmer adverbialet »verbets betydelseinnehåll i alla andra avseenden». I kapitlet »Gammal ackusativ i adverbial funktion» behandlas bl.a. fall i de nordiska språken av typen fvn. *fara leið sína*, sv. *gå vägen*; fvn. *falla alla vega*, fsv. *sitia annan väghin*; fvn. *sigla fagra byr*. Förf. utreder det historiska sambandet mellan de olika typerna. På många punkter finner han anknytning till objektsackusativen, som är ursprungligare än den adverbiala. Stort utrymme ägnas »Adverbialt prepositionsuttrycks ersättande av ensamt substantiv»: *prata (om) affärer*; *peka (med) finger*; *åka (i) släde*, *spela (med) kort*, *spela (på) piano*; *löpa (i) kapp*; *lukta*

(av) *citron*. De moderna svenska uttrycken analyseras, och förf. konstaterar att de ofta uppfattas som mellanformer av objekt och adverbiala bestämningar eller som rent objekt. Också temporala tidsuttryck kan ersättas av ett substantiv i grundform. I några fall föreligger här tysk påverkan: fsv. *morghen* 'i morgon', nsv. *klockan ett* (jfr mlt. (*um*) *klok een*) och dateringstypen *den 1 januari* (mlt. (*up*) *den 1. januarij*). Övriga orsaker till uppkomsten av de prepositionslösa uttrycken diskuteras ingående. — Undersökningen ger liksom den tidigare nämnda många prov på Ljunggrens bästa egenskaper: grundlighet, kringsyn och klarhet.

De båda avhandlingarna fick en delvis ganska omild kritik av Paul Diderichsen (ANF 59, 1944), som icke helt oväntat vände sig mot dessa prov på »den biologisk-evolutionistiske Lingvistik» och fann gränsdragningen mellan objekt och adverbial skäligen ointressant. I övrigt erkände han villigt de båda böckernas förtjänster.

Som redan har antytts innehåller de båda senast nämnda avhandlingarna flera viktiga bidrag till svensk ordhistoria. Detsamma kan med än större skäl sägas om »Almanackorna och det svenska ordförrådet» (1944). Den första kända svenska almanackan är nära nog jämnårig med den äldsta svenska bibeln — den avser nämligen år 1540. Sammanträffandet kan sägas vara symboliskt. Jämte bibeln, katekesen och psalmboken intar almanackan en särställning i vår bokhistoria, vad upplagornas antal och storlek beträffar. Att de nämnda andaktsböckerna har utövat ett mycket stort inflytande på vårt språk är sedan länge känt. Ljunggren visar, att också almanackan på några väsentliga punkter har bidragit att utforma nysvenskan. Det är framför allt vissa ord och ordformer som har införts och spritts genom den. Redan ordet *almanacka* är genom sin fyrstaviga form en svensk specialitet utan motsvarighet i andra germanska språk. Ljunggren antar, att det ursprungliga *almanack* har ombildats genom anslutning till *praktika*, med vilket det ofta förbands i äldre tid. *Almanach eller Practica, på thet åhr ...* är en vanlig formulering på 1600-talet. De mest ovedersägliga bevisen för almanackans inflytande på ordförrådet erbjuder några i folkmålen vanliga uttryck, bland vilka *Petter Katt* och *Petri Fäng* torde vara de vanligaste. I det gamla kalendariet benämndes den 22 februari *Petrus Cathedratius* (eller *P. in Cathedra*), den 1 augusti *Petri fängelse*. Almanackorna, som måste spara på utrymmet, använde oftast förkortningarna *Petr. Cath.* och *Petri fäng.*, och här har man ursprunget till de folkliga namnen. Almanackorna innehöll ända till 1869 förutsägelser om väderleken. Redan på 1500-talet, tidigare än i någon annan litteraturart, förekommer här väderleksorden *nederbörd*, *uppehållsväder* och *blixt* (som ersätter äldre *ljungeld*). Ljunggren har också i detta

arbete väl utnyttjat SAOB:s samlingar, men i gengäld har han kunnat komplettera dessa på många punkter, särskilt i fråga om äldsta belägg. Undersökningen är också kulturhistoriskt av största värde. Den är ett ypperligt prov på ord-och-sak-forskning.

Av allt att döma fick Ljunggren uppslaget till den originella undersökningen under arbetet på uppsatsen om orden *påsk* och *pingst* (1941). Med stor grundlighet undersöks här, hur svenskans enstaviga former fr.o.m. 1600-talet så småningom avlöser de äldre tvåstaviga. Många omständigheter har samverkat, däribland almanackornas val av ordformer, något som Ljunggren utförligt visar. — Adjektivet *mån* (i uttryck som *vara mån om något*, *vara mån att göra något*) har tidigare förklarats dels som en bildning till fsv. *mona* 'minnas', dels som på något sätt samhörigt med substantivet fvn. *munr*, fsv. *mon*. Ljunggren visar i en liten uppsats (1941), att adjektivet från början är identiskt med det nämnda substantivet; här föreligger alltså ytterligare ett fall av adjektivering. — I en rad liknande uppsatser har Ljunggren behandlat ursprunget av enskilda ord och uttryck och deras historia i svenskan, bl.a. *ge något hundan*, *rallare*, *din stackare*, *nedan* (månfasen), *skråpuk*.

Särskild anledning att syssla med ordhistoria fick Ljunggren, sedan han hade åtagit sig det krävande uppdraget att utarbeta fortsättningen av supplementet till Söderwalls »Ordbok över svenska medeltids-språket». Icke mindre än 25 av de hittills utkomna 31 häftena har han redigerat och därmed fört verket nära dess fullbordan. Varje år fogades ett nytt häfte till de föregående, med en regelbundenhet som enbart den är värd det högsta beröm. Ordboksarbetet gav uppslag till flera specialundersökningar av samma typ som de nyss exemplifierade.

Ett ordboksarbete av ett helt annat slag hann Ljunggren avsluta. Han var en av de båda huvudredaktörerna för den nusvenska konstruktionsordbok, som Nämnden för svensk språkvård hade tagit initiativet till och som utkom hösten 1966. »Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi» tillkom som ett lagarbete av en grupp nordister; betydande partier är författade av Ljunggren själv. Uppgiften kom att bli mer tidskrävande än någon hade kunnat förutse, eftersom planen till följd av yttre omständigheter måste ändras efter några år. Ljunggrens stora andel i verket är hans kanske viktigaste men långt ifrån enda insats för den praktiska språkvården. Hans installationsföreläsning 1940 handlade typiskt nog om »Språkforskning och språkvård». I motsats till vad en tidigare generation hade lärt hävdade han här, att de båda begreppen ingalunda utesluter varandra. Nämnden för svensk språkvård tillhörde han från dess stiftande 1944; sedan 1953 var han dess vice ordförande. Han intresserade sig sär-

skilt för den viktiga del av nämndens uppgifter som det nordiska samarbetet utgör. På hans initiativ tillkom registreringen av nya ord i syster-språken, och i fortlöpande kommentarer till de årliga samlingarna värderade han nyförvärven. Vid årets nordiska språkvårdsmöte, hållet i Norge och med deltagare från alla de nordiska länderna, kom saknaden efter Karl Gustav Ljunggren till uttryck på många sätt. — 1966 tilldelades han Svenska akademiens språkvårdspris.

Intresset för ortnamnen följde Ljunggren livet igenom. Här fann såväl ord-och-sak-forskaren som historikern inom honom ett rikt arbetsfält. Ett utmärkt arbete är »Köping, Köpinge och Kaupangr» (1937). I anslutning till ett uppslag av Seip förklarar Ljunggren *köping* 'handelsplats' som ett tidigt lån från något västgermanskt språk (jfr fe. *cēaping*, *cēapung*, mlt. *kōpinge*); fvn. *kaupangr* innehåller antingen samma efterled som exv. *Hardanger* eller är en ombildning efter de talrika namnen av denna typ.

Originell och vägröjande är avhandlingen »Undersökningar över nordiska ortnamns behandling i medellågtyskan och medellågtyska drag i gamla nordiska ortnamn» (1937). Som viktigaste resultat kunde Ljunggren här visa, att bl.a. namnen *Kalmar* och *Gotland* har fått sin form under lågtyskt inflytande. Det förra, som ännu i början av 1500-talet hade normalformerna *Kalmarna*, *Kalmarne*, har ombildats dels genom att det i lågtyskan har anslutits till typen *Wismar*, dels genom att *-na*, *-ne* fattats som bestämd form i plur. Att *Gulland* fått *o*-vokal beror enligt Ljunggren främst på inflytande från medellågtyskan (ev. också på en lärd identifikation av *gutar* och *goter*). I en tidigare skrift hade han visat, att den folketyologiska omtydningen *Århus*, *Åhus* (< *A(r)us* 'flodmynning') tidigast möter i tyska källor, och denna iakttagelse gav honom uppslaget till den stora undersökningen.

De flesta av de många övriga undersökningarna på området gäller skånska eller halländska ortnamn, ofta så dunkla att ingen helt övertygande tolkning kan ges. Men Ljunggren prövar tålmodigt och med stor lärdom de olika möjligheter, som hittills tillgängligt material erbjuder, och söker på så sätt hyfsa problemen. Som exempel kan nämnas behandlingen av de oäkta *löv*-namnen *Färlöv*, *Härlöv*, *Varalöv* och *Rättelöv* (i »Studier över sydsvenska ortnamn», 1948). Ibland växer studien av ett namn ut till ett stycke bygde- och kulturhistoria (»Bennikan», 1939; »Lerbäckshög och Sliparebacken. Namnen på Skånelands gamla hyllningshög», 1956). En översikt av den typ som glädjande nog numera börjar bli ganska vanlig — dvs. skriven av en fackman men tillgänglig också för bildade lekmän — gav Ljunggren i »Hallands ortnamn» (i: Hallands historia, II, 1959). Efter ett studiebesök på Färöarna redogjorde

han för »Ortnamnsskicket i en färösk bondebygd (Kaldbak, Streymoy)» (1956).

Slutligen bör här nämnas den edition av Lunds stifts landebok, som han tog initiativet till och gemensamt med docenten Bertil Ejder fullbordade (1950—65). Landeboken, som tillkom på kunglig dansk befallning år 1569, är en utförlig förteckning över kyrkans, prästernas och klockarnas ekonomiska förhållanden — dvs. över deras egendom, inkomster och utskylder — i det gamla Lunds stift, som utom Skåne och Blekinge omfattade Halland och Bornholm. Den innehåller ett myller av namn, icke minst ägo- och personnamn, och är därigenom en guldgruva för namnforskaren. Men också historikern och kulturgeografen erbjuder den ett ymnigt stoff.

Ljunggren var vid sin bortgång sedan många år och med den självskrivnes rätt ordförande i Sydsvenska ortnamnsällskapet och i styrelsen för Landsmålsarkivet i Lund.

Som utgivare av Arkiv för nordisk filologi fungerade Ljunggren alltsedan 1944 (bd 57). Att också detta uppdrag sköttes effektivt och noggrant behöver inte särskilt framhävas. Redan efter ett par år tog Ljunggren initiativet till den uppskattade litteraturkrönika, som sedan har återkommit i så gott som varje årshäfte. Längre skrevs krönikorna i sin helhet av huvudredaktören. Senare lyckades han intressera ett par kunniga medhjälpare för den alltmer växande uppgiften. När också årets volym av Arkivet anger Karl Gustav Ljunggren som utgivare, så sker detta med all rätt: häftet förelåg nästan i sin helhet slutredigerat av honom, när han gick bort — ännu ett bevis på hans omtanke och planeringsförmåga.

När man inför Karl Gustav Ljunggrens avslutade livsverk granskar hans samlade produktion, häpnar man över dess omfång och rikedom. Den spänner över alla epoker av svenskan och över så gott som alla grenar inom forskningsområdet, och den bär vittne om ett sällsynt klart intellekt, stor lärdom och en väldig arbetsförmåga.

Ljunggrens egenskaper som vetenskapsman jämte hans intresse för medmänniskor gjorde honom också till en utmärkt lärare på både högre och lägre stadier. De längre hunna eleverna hade i honom ett säkert stöd.

Som kollega och vän var han rakryggad och alltigenom pålitlig. Med sin lätthet att knyta kontakter och sitt välutvecklade sinne för humor trivdes han bland människor, och i sällskap blev han ofta medelpunkten. Någon kammarlörd var han således minst av allt. Däröfver vittnar också den långa raden av förtroendeuppdrag inom och utom universitetet, som anförtroddes honom och som han fyllde med för honom självklar plikttröhet.

Sitt verkliga format som människa visade Karl Gustav Ljunggren under sina sista veckor och dagar, då han hade fått full visshet om sitt öde. Lugnt och metodiskt avslutade han sina många värv, med förtröstan mötte han döden.

Ture Johannisson

Meddelande

Vid professor Karl Gustav Ljunggrens bortgång den 11 jan. 1967 förelåg delar av band 82 och 83 i korrektur, andra delar i manuskript. Då urvalet av artiklar till föreliggande band gjorts av Karl Gustav Ljunggren, har det syntts redaktionen riktigast att han å titelbladet anges som bandets huvudredaktör. Det redaktionstekniska utgivningsarbetet har på redaktionens uppdrag utförts av arkivchef Sven Benson, Lund. Docent Bertil Ejder, Lund, har läst korrektur på Karl Gustav Ljunggrens artikel Ett ordskifte från 1480-talet och därvid även kontrollerat citaten. Vid sammanställandet av uppgifterna om de till redaktionen insända skrifterna har fil. kand. Karin Ljunggren biträtt.

Ture Johannisson

Till red. insända skrifter.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1965. — Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen 202: 6 1966, 203: 1—6 1966—67. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (West) 87: 3 1965. 88: 1, 2, 3 1966. — D:o (Ost) 88: 1—2 1966. — Budkavlen 43—44 1964—1965. — Danske Studier 1966. — Edda 53: 2, 3, 4, 5, 6 1966. 54: 1 1967. — Études germaniques 21: 2—4 1966. 22: 1 1967. — Fornvännen 1966: 2, 3, 4. 1967: 1. — Fróðskaparrit, Annales Societatis Scientiarum Færoensis 14 1965. — Germanisch-Romanische Monatsschrift 47: 1—4 1966. 48: 1 1967. — Leuvense Bijdragen 55: 1, 3, 4 1966. — Bijblad 55: 2 1966. — Maal og Minne 1965: 3—4. 1966: 1, 2. — Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam 42: 1—4 1966. — Moderna språk 60: 2, 3, 4 1966. 61: 1 1967. — Modern Philology 63: 4 1966. 64: 1 1966. — Namn och Bygd 52: 1—4 1964. 53: 1—4 1965. — D:o. Register till Namn och Bygd 1—50 1913—1962. 106 s. Uppsala 1964—65. — Neuphilologische Mitteilungen 67: 2, 3, 4 1966. — Nordeuropa. Jahrbuch für nordische Studien 1 1966. — Nysvenska Studier 45 1966. — Onoma 11 (1964—65): 1. — Ortnamnssällskapets i Uppsala årskrift 1966. — Proverbium 6 1966. 7 1967. — Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1964. — Scripta Islandica 16 1965. — СКАНДИНАВСКИЙ СБОРНИК XI. Skrifter om Skandinavien. Tallinn 1966. — Sprog og Kultur 25: 1—2 1966. — Språkvård 1966: 2, 3, 4. — Stavanger Museum. Årbok 1965. — Studia Linguistica 18: 2, 1966. 19: 1—2 1966. — Studia Neophilologica 38: 1—2 1966. — Svenska landsmål 88: 1—4 1965. — Studier i nordisk filologi 55 1966. — Svio-Estonica vol. 18 1967. — Sydsvenska ortnamns-sällskapets årskrift 1966. — Varbergs Museum. Årsbok 1966. — Viking Society for Northern Research. Saga-Book 16: 4 1965. — Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur 95: 2—4 1966. 96: 1 1967.

Aarhus universitet. Aarsberetning 1965—66. 236 s. Aarhus 1966. — The Arnamagnæan Institute. Bulletin 1965—66. 20 s. Khvn 1966. — Festschrift Walter Baetke dargebracht zu seinem 80. Geburtstag am 28. März 1964. 391 s. Weimar 1966. — Bauer, E., se Paternoster-Auslegung. — Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies 1965. 79 s. Khvn 1966. — Björklund, S., se Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. — Brøndum-Nielsen, J., Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling III. 315 s. Khvn 1966. — Bucht, T., se Ortnamnen i Västernorrlands län. — Danmarks gamle Folkeviser. Prøvesider af Optrykket. Specimen Pages from the Reprint. Khvn 1966. — Enköpings stads tänkeböcker 1540—1595 utg. av S. Ljung. H. 3. S. I—LI, 253—344. Lund 1960—66. (Saml. utg. av Svenska Fornskriftsällskapet 65: 3.) — Gipper, H. u. Schwarz, H., Bibliographisches Handbuch zur Sprachinhaltforschung. I. Lieferung 7. Einleitung und Zeitschriftenbibliographie (Gulko-witsch-Gytkiaer). S. I—CCVII+769—773. Köln-Opladen 1966. (Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen Bd 16 a.) — Holmgaard, J., se Viborg landsting. — Hødnøbø, F., se Utvalg av norske diplomer. — Johannisson, T., se Svensk handordbok. — Karup Pedersen, O., se Sokkelunds herreds tingbøger. — Levander, L., se Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. — Liedgren, J., Diplomatarium Suecanum, Svenskt Diplomatarium VIII: 3, 138 s. Sthlm 1966. (Skrifter utg. av Kungl. Vitterhets Historie o. Antikvitetsakademien o. Riksarkivet.) — Lindstam, C. S., se Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. — Ljung, S., se Enköpings stads tänkeböcker. — Ljunggren, K. G., se Svensk handordbok och Söderwall, K. F. — Lundahl, I., se Ortnamnen i Skaraborgs län. — Smedmästaren K. J. Nilssons minnen från 1800-talets kyrkliga folkliv utg. med inledning och kommentarer av H. Pleijel. 132 s. Sthlm 1966. (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 38). — Sigurður Nordal áttáttúdur. 14. september 1966. 39 s. Reykjavik 1966. — Nordiska språkfrågor 1963—1965. 232 s. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 33.) — Norsk litterær årbok. 1966. 207 s. Oslo 1966. — Norsk ordbok. H. 6—7. S. I—LII+sp. 1121—1504 (bu-ver — doktrinær). Oslo 1966. — Olsen, K. M., se Sokkelund herreds tingbøger. — Ordbok över folkmålen i övre Dalarna av L. Levander † och Stig Björklund. H. 6 Dölsk-Fjäre. S. 401—480. Sthlm 1966. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala D: 1.) — Ortnamnen i Göteborgs och Bohus

län. XII. Ortnamnen i Lané härad. 1. Bäve och Lane-Ryrs socknar samt Uddevalla stad. Av C. S. Lindstam. LXIII+411 s. + karta. Göteborg 1966. — Ortnamnen i Skaraborgs län. Del 6. Kinnefjärdings härad. Territoriella namn. Av I. Lundahl. 59 s. Uppsala 1966. — Ortnamnen i Västernorrlands län utg. av Kungl. ortnamnskommissionen. III. Ångermanlands västra domsagas tingslag. Territoriella namn. Av T. Bucht. 62 s. Uppsala 1967. — Orton, G., se *The Years Work*. — Paternoster-Auslegung zugeschrieben Jakob von Jüterbog verdeutscht von Heinrich Haller. Hrsg. v. Erika Bauer. 299 s. Lund 1966. (Lunder Germanistische Forschungen 39). — Pleijel, H., se Nilsson, K. J. — Rasmussen, P., se *Skast herreds tingbog 1640*. — Schwartz, H., se Gipper, H. — *Skast herreds tingbog 1640* udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved P. Rasmussen. H. 5. S. 257—338+VI s. Khvn 1965. (Ældre danske tingbøger.) — Sokkelunds herreds tingbøger 1632—34. udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved K. M. Olsen. H. 3. S. 129—192. Khvn 1965. (Ældre danske tingbøger.) — D:o 1630—32 udg. v. o. Karup Pedersen. H. 4. S. 193—259. Khvn 1962. — Stenberg, P., *Ordbok över Umemålet (1804)* utg. med inledning och kommentar av Gusten Widmark. 1. Inledning. Ordbok. VIII+174 s. + pl. Uppsala — Khvn 1966. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A: 12¹.) — *Studia Fennica. Revue de linguistique et d'ethnologie Finnoises*. T. 12. 209 s. Helsinki 1965. — *Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi*. Under redaktion av T. Johansson och K. G. Ljunggren. XII + 891 s. Sthlm 1966. (Nämnden för svensk språkvård). — Söderwall, K. F., *Ordbok över svenska medeltidsspråket. Supplement av K. G. Ljunggren*. H. 31. S. 977—1008 (umvända — usne). (Saml. utg. av Svenska Fornskriftsällskapet h. 239.) — Wessén, E., *Skänningebygdens runinskrifter*. 27 s. + 8 pl. Sthlm 1966. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Filologiskt Arkiv 10.) — *Utvalg av norske diplomer 1350—1550*. Utg. av F. Hødnebo. 128 s. + pl. Oslo — Khvn — Sthlm 1966. (Nordisk Filologi. Ser. A: Tekster.) — *Viborg landstings skode- og pantebog*. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved J. Holmgaard. H. 1—2. S. 1—192. Khvn 1966. — Widmark, Gusten, se Stenberg, P. — *The Years Work in Modern Language Studies*. Ed. by G. Orton. Vol. XXVII 1965. IX + 784 s. Cambridge 1966.

Aarsleff, H., *The study of language in England 1780—1860*. VII + 279 s. Princeton, New Jersey 1967. — *Arnholtz, A.*, *Dansk verzlære. I Historie og teori*. 193 s. Khvn 1966. — *Beckman, Nat.*, *Den svenska verzlären*. 4. uppl. 170 s. Lund 1966. — *Bengtson, A.*, *Svenska språket. Lärobok för gymnasiet. Årskurs 1*. 148 s. Sthlm 1966. Dens., *Studiebok till d:o 98 s*. Sthlm 1966. — *Benson, S.*, *Südschwedischer Sprachatlas 2*. 39 s. Lund 1967. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 15: 2.) — *Bergman, G.*, *Ord med historia*. 228 s. Sthlm 1966. — *Brøndum-Nielsen, Johs.*, *Gammeldansk Grammatik III. Substantivernes Deklination*. 2. Oplag. 315 s. Khvn 1966. — *Danielsson, B.*, *Sir Thomas Smith. Literary and Linguistic Works (1542. 1549. 1568.)* 37 s. + pl. Sthlm 1964. (Stockholm Studies in English 12.) — *Ekenvall, V.*, se Holmberg, B. — *Elert, C.-C.*, *Allmän och svensk fonetik*. 129 s. Sthlm 1966. — *Ellegård, A.*, *De internationella orden*. (Under medverkan av Alvar Eriksson) 243 s. Uppsala 1966. — *Ernvik, A.*, *Folkminnen från Glaskogen I*. 278 s. Lund 1966. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala B: 12¹.) — *Faulkes, A.*, *Rauðulfs þátrr. A Study*. 93 s. Reykjavik 1966. (*Studia Islandica* 25.) — *Frisk, Hj.*, *Kleine Schriften zur Indogermanistik und zur griechischen Wortkunde*. 463 s. Gbg 1966. (*Acta Universitatis Gotoburgensis*.) — *Green, D. H.*, *The Milstätter Exodus. A Crusading Epic*. X + 467 s. Cambridge 1966. — *Grimm, J.*, *Teutonic Mythology I—IV*. 1887 s. New York 1966. — *Hallan, N.*, *Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene*. 62 s. Östersund 1966. (Skrifter utg. av Jämtlands biblioteks vänner 1.) — *Hallander, L.-G.*, *Old English Verbs in -sian*. 619 s. Sthlm 1966. (Stockholm Studies in English 15.) — *Halldórsson, Ólafur*, *Helgafellsbækur fornar*. 61 s. + pl. Reykjavik 1966. (*Studia Islandica* 24.) — (*Hansson, H. I.* och *Molde, B.*) *Företagets brev*. 84 s. Sthlm (Kungl. Poststyrelsen) 1966. — *Haugen, E.*, *Language Conflict and Language Planning. The Case of Modern Norwegian*. XVI + 393 s. Cambridge Mass. 1966. — *Hempel, H.*, *Gotisches Elementarbuch*. 4. umgearb. Aufl. 169 s. Berlin 1966 (Sammlung Götschen 79/79 a.)

— *Hempel, H.*, Kleine Schriften. Zur Vollendung seines 80. Lebensjahres am 27. August 1965. 447 s. Heidelberg 1966. — *Hiielos, H.*, Om relativkomplexet i nusvenskan. 173 s. Jyväskylä 1967. (Studia philologica jyväskylälensia IV.) — *Holm, G.*, se Svenskt talspråk. — *Holmberg, B.* och *Ekenvall, V.*, Svenskan i tal och skrift I. Gymnasiets första årskurs. 140 s. D:o Studiebok. 118 s. D:o Lärarhäfte. 22 s. Sthlm 1966. — *Holmbäck, Å.*, se Magnus Erikssons Stadslag. — *Jonsson, H.*, Nordiska ord för vattensamling. VIII + 413 s. + 4 kartor. Lund 1966. (Lunda-studier i nordisk språkvetenskap 16.) — *Jacobsson, J.*, Skreamålets ordförråd omkring 1900. 260 s. Lund 1966. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 16.) — *Jansson, S. B. F.*, Swedish vikings in England. The evidence of the rune stones. 20 s. London 1966. — *Katara, P.*, Das französische Lehngut in mittelniederdeutschen Denkmälern von 1300 bis 1600. XII + 529 s. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki XXX.) — *Kofoed, N.*, Studier i H. C. Andersens fortællekunst. 344 s. Khvn 1967. — *Krahe, H.* u. *Meid, W.*, Germanische Sprachwissenschaft. III. Wortbildungslehre. 270 s. Berlin 1967. — *Lange, J.*, Primitive plantenavne og deres gruppering efter motiver. 156 s. Khvn 1966. — *Littleton, C. S.*, The New Comparative Mythology. XIII + 242 s. Berkeley and Los Angeles 1966. — *Löfstedt, L.*, Les expressions du commandement et de la défense en latin et leur survie dans les langues romanes. 231 s. Helsinki 1966. (Mém. de la Société Néophilologique de Helsinki 29.) — *Magnus Erikssons Stadslag*. I nusvensk tolkning av Å. Holmbäck och E. Wessén. XCVII + 294 s. Stockholm 1966. (Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning. Ser. I. Rättshistoriskt bibliotek. 7.) — *Magnusson, B.*, Ordregister och tillägg till Om pluraländelserna -ar ~ -er hos feminina vokaltammar. S. 375—387. Uppsala 1965. — *Malmberg, Bertil*, Nyare fonetiska rön o. andra uppsatser i allm. och sv. fonetik. Lund 1966. 204 s. — *Matras, Chr.*, se Svabo J. C. — *Mägiste, J.*, Värmlandsfinska ortnamn I. 429 s. Helsinki 1966. (Soc. scient. Fenn. Commentationes Humanarum Litterarum XXXV. 1.) — *Nielsen, N. Å.*, Dansk etymologisk ordbog. XIX + 481 s. Khvn 1966. — *Nyberg, H. S.*, Esaias Tegnér d.y. som språkman och bibelöversättare. 146 s. Sthlm 1966. (Svenska Akademiens minnestekningar.) — *Ploss, E.*, Siegfried-Sigurd der Drachenkämpfer. Untersuchungen zur germanisch-deutschen Heldensage. 128 s. + 26 pl. Köln-Graz 1966. (Beihefte der Benner Jahrbücher Bd 17.) — *Ranke, F.* † u. *Hofmann D.*, Altnordisches Elementarbuch. 205 s. Berlin 1967. — *Rosengren, I.*, Semantische Strukturen. Eine quantitative Distributionsanalyse einiger mittelhochdeutscher Adjektive. 153 s. Lund 1966. (Lunder Germanistische Forschungen 38.) — *Rūke-Dravina, V.*, Mehrsprachigkeit im Vorschulalter. 104 s. Lund 1967. (Travaux de l'Institut de phonétique de Lund. Publiés par B. Malmberg. V.) — *Steblen-Kamenskij, M.*, ОЧЕРКИ ПО ДИАХРОНИЧЕСКОЙ ФОНОЛОГИИ СКАНДИНАВСКИХ ЯЗЫКОВ 148 s. Leningrad 1966. — *Svabo, I. C.*, Dictionarium Færoense. Færoskdansk-latinsk ordbog. Udg. af Chr. Matras, 994 s. Khvn 1966. — *Svennung, J.*, Zur Geschichte des Goticismus. 116 s. Sthlm 1966. (Skrifter utg. av K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala 44: 2B.) — Svenskt talspråk. Fem studier under redaktion av Gösta Holm. 225 s. Sthlm 1967. — *Svensson, Sigfr.*, Introduktion till folklivsforskningen. 203 s. Sthlm 1966. — *Vanvik, A.*, A Phonetic-Phonemic Analysis of the Dialect of Trondheim. 138 s. + planscher. Oslo 1966. — *Wagner, N.*, Getica. 280 s. Berlin 1967. — *Wessén, E.*, Svensk grammatik för norrmän. 3 uppl. 95 s. Oslo 1966. — *Dens.*, se Magnus Erikssons Stadslag. — *Vide, S.-B.*, Sydsvenska växtnamn. 383 s. Lund 1966. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 17.) — *Wolf, A.*, Gestaltungskerne und Gestaltungsweisen in der älgermanischen Helden-dichtung. 248 S. München 1965. — *Välkängas, O.*, Les termes d'appellation et d'interpellation dans *La Comédie Humaine* d'Honoré de Balzac. 506 s. Helsinki 1965. (Mém. de Société Néophilologique de Helsinki 28.) — *Åkermalm, Å.*, Modern svenska. Språk- och stilfrågor. 219 s. Lund 1966.

Ahlbäck, O., Fastar och förskälamän i Finland före landslagens tid (Hist. Tidskr. f. Finland 1966). — *Dens.*, Ortnamnet Molpe i Korsnäs (Folkmålsstudier 19 1965). — *Dens.*, Några ordspråk och talesätt (Skola och hem 1965). — *Dens.*, Några verser om ny och nedan (Festskr. t. K. R. V. Wikman 1966). — *Andersen, H.*, Nogle lyd-ord hos Knut Hamsun (Maal og Minne 1965). — *Dens.*, Jeppe Aakjær (Nordisk tidsskrift 1966). — *Andersson, Sven*, Landskapsnamnet Åland (Festskr. t. K. R. V.

Wikman 1966). — *Dens.*, *Arm och gadd* i ortnamn vid gamla segelleder (Maritime studier t. K. Klem 1966 = Handels- och Söfartsmuseets årbog 1966). — *Andersson, Hilbert*, Gullåkra. Ein durch solskifte Geteiltes Schonendorf (Medd. från Kulturgeogr. inst. vid Stockholms univ. B 3). — *Beito, O.*, Rec. av J. Sahlgren, Valda ortnamnsstudier (Maal og Minne 1965). — *Dens.*, Rec. av Th. Andersson, Svenska häradsnamn (Historisk Tidsskrift 45 1966). — *Benson, S.*, Sockennamnen i Harjagers härad (Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1966). — *Dens.*, Blekingemålens ställning (därst.). — *Dens.*, The institute for dialect research in Lund 1966. — *Carlsson, Lizzie*, Brudpällen i den äldre kristna liturgien (Rig 1966). — *Fischer-Jørgensen, E.*, Paul Diderichsen 16.8.1905—9.10.1964. (P. Diderichsen, Helhed og struktur Khvn 1966.) — *Gagnér, S.*, Boniface VIII and Avicenna (Proceedings of the Second International Congress of Medieval Canon Law 1965). — *Dens.*, Rec. av S. Kjollerström, Kråkla och mitra (Zs. d. Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 82. 1965). — *Hakulinen, L.*, Über die Bezeichnungen für den Körper (Studia fennica XII). — *Hallan, N.*, Nattlauperi i Meldal (By og Bygd 18). — *Hallberg, P.*, Statistik i den litterära analysens tjänst (Litteraturvetenskap. Nya mål och metoder 1966). — *Helgason, J.*, Verse aus der Laufás-Edda (Festschrift Walter Baetke 1964) 1966. — *Heller, R.*, Rec. av Th. M. Andersson, The problem of Icelandic saga origins och Hallberg, P., Die isländische Saga. (Germanistik 7. 1966). — *Hemmer, R.*, Om ingående av äktenskap enligt svensk landskapsrätt (Festskr. t. K. R. V. Wikman 1966). — *Hillman, R.*, Svensk prosastil under 1700-talet (Svenska Litteratursällskapet i Finland. Historiska och litteraturhistoriska studier 41 1966). — *Hoff, I.*, Bygdemålet i Heggen och Frøland (Heggen og Frøland-boka I. Askim 1965). — *Holtsmark, A.*, Hryggjarstykki (Historisk Tidsskrift (Norsk) 45. 1966). — *Dens.*, Heroic Poetry and Legendary Sagas (Bibliography of Old-Norse-Icelandic Studies 1965). — *Dens.*, Rec. av H. Beck, Das Ebersignum im Germanischen (Maal og Minne 1966). — *Ingers, I.*, Folkspråket i Ystad (Ystads Fornminnesförenings skriftserie XI 1966). — *Jansson, V.*, Å. nysv. Afrapi 'avskrap' — ett dalskt dialektord (Saga och Sed 1964). — *Dens.*, Olof Gjerdman † (Nysvenska studier 45 1965). — *Janzén, A.*, Gender Variation in Scandinavian IV—V (Scandinavian Studies 37—38 1965—66). — *Dens.*, Rec. av B. Sundby, Studies in the Middle English Dialect Material of Worcestershire Records (The Journal of English and German Philology 64 1965). — *Karker, A.*, Myndrik — båd og mand (Sprog og Kultur 25 1966). — *Knudsen, Tr.*, »Overbestemthet» i forskningsfeltet (Maal og Minne 1966). — *Knutsson, K.*, Tre ortnamn vid Adelwey in Skåne (Namn och Bygd 53 1965). — *Lindén, B.*, Ringtjärn(e) och Vimo ring (Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1966). — *Lindqvist, S.*, Forngutniska altaren och därtill knutna studier (Kungl. Hum. Vet. samf. (i Uppsala) Årsbok 1962—1963.) — *Ljungerud, I.*, Rec. av E. Johansson, Die Deutschordenchronik des Nicolaus von Jeroschin (Zs. für deutsche Philologie 85 1966). — *Ljunggren, K. G.*, Namnet Ausås (Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1966). — *Dens.*, Notiser om halländska ortnamn (därst.). — *Dens.*, Eine Gruppe südkandinavischer Altertümer in philologischer Beleuchtung. (Festschrift Walter Baetke, 1966). — *Lombard, A.*, A propos du mot français *ouais* (omagiù lui Alexandru Rosetti la 70 de ani 1965). — *Moberg, L.*, Folkärna och Folkare (Saga och Sed 1964). — *Naert, P.*, Contacts lexicaux entre le tokharien et ses voisins nonindoeuropéens II—III (Orbis 14: 2 1965). — *Ringgaard, K.*, The Phonemes of a Dialectal Area, Perceived by Phoneticians and by the Speakers Themselves (Proceedings of the Fifth International Congress of Phonetic Sciences, Münster 1964). — *Rooth, E.*, Über die Ausdruckskraft und die Aktionsarten der deutschen Verbalzusammensetzungen mit er- (Moderna Språk 1966). — *Dens.*, Zur Sprache und Heimat des Breviers in Cod. Guelf. 58.4 Aug. 8° (Niederdeutsche Mitteilungen 1966). — *Sahlgren, J.*, Skånella (Saga och Sed 1964). — *Dens.*, Arboga och Torshälla (Namn och Bygd 53 1965). — *Dens.*, En järnvägsresa Uppsala — Knivsta (Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1965). — *Schwarzenberger, G.*, Eventyr eller historie? (Anderseniiana 2 Rk. Bd. VI. 1 1966). — *Sjöbäck, M.*, Hur såg landskapet ut och hur fungerade växtligheten under forntiden och medeltiden (Landskapsvård 1966). — *Dens.*, Vallarehed och lerhedarna i S. Åsbo hd. En markhistorisk studie. (Skånes Natur 53 1966). — *Dens.*, Ylles hed och andra allmänningar i Rönnebergs härad (Öresundskust 1966). — *Sjöstedt, G.*, Folkmålen i nordöstra Skåne (Osby Hembygdsförenings årsbok 1966). — *Sköld, Tr.*, Isländska

väderstreck (Scripta Islandica 16 1965). — *Ståhl, H.*, Rec. av A. H. Smith, The Place-Names of Gloucestershire (Namn och Bygd 53 1965). — *Svennung, J.*, Ordet kött-ed (Saga och sed 1964). — *Teleman, U.*, Bisatser i talad svenska (Svenskt talspråk, 1967). — *Ulvestad, B.*, Vokalsystematikken til Ivar Aasen (Mål og Minne 1966). — *Wangö, I.*, Sägner knutna till naturnamn i Knäred (Halland 1966). — *Wedmark, B.*, Bibliografi över litteratur rörande modersmålsundervisningen 1964 (Modersmålsläraernas Förenings Årsskrift 1965). — *Wellander, E.*, Hur bör våra myndigheters språk utvecklas — tidsenligt eller stilenligt? (Svensk Juristtidning 1966). — *Widding, O.*, Fundu-Fundinn eller Funnu Funninn (Fróðskaparrit 13 1964). — Dens., Tradition und Erneuerung in der Arbeit an einem Wörterbuch der altisländischen und altnorwegischen Sprache (Tradition und Ursprünglichkeit 1966). — *Wieselgren, P.*, Der schwedische Pilzname Kremla (Friesie 7. 1964). — *Åkerblom, B.*, Om modern tidningssvenska. Eskilstuna u.å. (1966?).

Universitetsbiblioteket

- 7 DEC 1967

^{ab}
LUND